673-676

BIBLIOTECA

PENTRU TOŢI

MAX NORDAU

MINCIUNILE CONVENŢIONALE ale CIVILIZAŢIEI NOASTRE

Traducere din limba germană

DE

B. MARIAN ŞI M. NEGRU

Editura Librăriei LEON ALCALAY

Bucureşti. -Calea Victoriei, 37

Preţul 1.20

Biblioteca pentru toţi

Opere originale şi traduceri publicate în Biblioteca pentru toţi de *Haralamb G. Lecca*

Piese de teatru, reprezentate cu succes pe scena Teatrului Naţional din Bucureşti

Casta Diva
Dramă în 4 acte.

Jucătorii de cărţi
Piesă în 4 acte.

Suprema forţă
Piesă în 4 acte, premiată de Academia Română.

Câinii
Teatru.

Horaţiu
Tragedie tradusă în versuri din *Corneille*.

Poeme

Cinci Poeme. Actriţa, Poetul, Nestatornicia, Neam rău Macabra.
Enoh Arden. Poemă, tradusă în versuri din *Tneyson*.

Romane, Nuvele

Quo Vadis, de Sienkiewicz, trad. complectă cu ilustraţiuni.
O Viaţă, Roman de Guy de Maupassant, traducere complectă cu ilustraţiuni.
Jaques, Roman de Alphonse Daudet, trad. complectă cu ilustraţiuni.
Atacul Morii şi Innecul. Nuvele, traduse din E. Zolla.
Inteligenţa Florilor. Traducere din Maeterlinck.
Ulcica, de Guy de Maupassant.
Domnişoara Fifi.
Din viaţa lui Napoleon: hărţi schiţate.

BIBLIOTECA PENTRU TOŢI

MAX NORDAU

Minciunile convenţionale
ALE
Civilizaţiei noastre

Traducere din limba germană

DE

B. MARIAN şi M. NEGRU

BUCUREŞTI
Editura Librăriei **LEON ALCALAY**
37, Calea Victoriei 37

ATELIERELE ZIARULUI „ADEVERUL". BUCUREȘTI

PRECUVÂNTARE

Această carte pretinde a reproduce aidoma chipul de a vedea al celei mai mari părţi a oamenilor instruiţi ai vremei noastre. Fără îndoială, în sânul naţiunilor civilizate, sunt milioane de oameni pe cari gândurile lor proprii i-au facut să critice în organizaţia noastră politică şi socială tocmai ceea ce e criticat în paginile ce se vor citi, i-a făcut să cugete ca această organizaţie nu e potrivita cu judecata sănătoasă, şi nici cu datele ştiinţelor experimentale, fizice şi naturale şi că, prin urmare, ea nu e de pastrat. Cu toate acestea, se prea poate ca mulţi dintre cei cari vor citi această carte să dea ochii peste cap şi să ridice mâinile în sus, mai ales cei cari vor găsi arătate în această carte cele mai tainice păreri ale lor. Tocmai pentru acest cuvânt autorul a socotit că scrierea acestei carţi e o nevoe absoluta, de neînlăturat. Boala serioasă a vremei noastre e laşitatea. N'ai îndrăzneala astazi să-ţi desfaci steagul, să iei asupră-ţi răspunderea celor ce crezi că înfaţişează adevarul, să ţi potriveşti faptele după proprile-ţi convingeri; socoteşti că e mai cuminte şi mai priceput lucru sa nu te depărtezi de obiceiu, de ceea ce se face împrejuru-ţi, chiar când înlăuntrul tau ai rupt de mult cu aceste lucruri; nu vrei să jigneşti pe nimeni, nu vrei să atingi nici o prejudecată; asta se numeste „a respecta convingerile altuia“, tocmai ale acestui „altul“ care

MAX NORDAU

nu respectă de fel propriile tale convingeri; el le ponegreşte, le urmăreşte cu ura-i, nedorind altceva mai bun decât sa-ţi zdrobească aceste păreri odată cu tine care le împartăşeşti. Această lipsa de sinceritate şi de curaj bărbătesc este ceea ce prelungeşte existenţa minciunii şi întârzie tot mai mult triumful adevarului. Astfel, scriitorul a voit ca cel puţin faţa de sine însuşi, faţă de adevăr şi de cei ce sunt de partea lui, sa şi faca datoria.

El a spus tare şi făra nici un înconjur tot ceea ce crede. Oamenii cei prevazatori, iscusiţii, diplomaţii, oportuniştii, — sau oricari ar fi numele sub care le place să şi ascunda prefacatoria şi minciuna, — facă şi ei acelaşi lucru, şi vor baga de seamă, poate spre uimirea lor—că în multe parţi ei alcatuiesc de pe acum majoritatea, că spre a deveni cei mai tari n'au decât sa se numere, şi poate ca îndată vor socoti că le e mai folositor sa fie cinstiţi şi consecvenţi decât cu doua feţe şi prefacuţi.

Autorul

Mane, Techel, Fares.

Omenirea, care ca şi Faust doreşte ştiinţa şi fericirea, niciodată poate că nu va fi atât de departe ca acum de a zice clipei de faţă: „O, rămâi pe loc, eşti aşa de frumoasă!“ Instrucţiunea şi civilizaţia se răspândesc peste tot locul şi pun stăpânire pe cele mai sălbatece ţinuturi. Fiecare zi vede răsărind o nouă şi minunată descoperire care face pământul mai de locuit şi greutăţile existenţei mai lesne de îndurat. Dar cu toată sporirea tuturor condiţiunilor de bună-stare, omenirea e mai nemulţumită, mai neliniştită, mai turburată decât oricând. Lumea cultă nu e decât o imensă sală de bolnavi cari umplu aerul cu sfâşietoarele lor gemete, chinuindu-se în prada suferinţelor de tot felul. Du-te din ţară în ţară, şi întreabă pe toţi: „Locueşte aici mulţumirea? Sunteţi liniştiţi şi fericiţi?“ Peste tot ţi se va răspunde: „Du-te de 'ntreabă 'n altă parte. Pe la noi nu se află de ce întrebi tu!“ Ascultă pe la hotare: Vântul îţi aduce de pretutindeni sgomotele sinistre ale certurilor, ale luptelor, ale răsvrătirilor împotriva apăsărilor grele.

In Germania, socialismul fărâmiţează cu nesaţiu, cu dinţii săi ascuţiţi, stâlpii edificiului politic şi social. Nici momelile socialismului de Stat sau creştin, nici legile excepţionale, nici starea de asediu, nici puterile discreţionare ale poliţiei nu-l opresc o clipă din tăcuta

şi ascunsa sa lucrare de nimicire. Sub masca antisemitismului se ascunde un pretext uşor pentru deslănţuirea unor patimi ce n'ar îndrăsni să se arate sub adevăratul lor nume. La cei săraci şi neştiutori găseşti ura împotriva celor avuţi; la folositorii drepturilor feudale, cei ce se numesc clasa privilegiată, găseşti teama de protivnici mai bine 'nzestraţi cari le-ar putea răpi înrâurirea şi puterea; la tineretul cu capul plin de vise găseşti o înfăţişare exagerată şi nedreaptă a patriotismului, dorinţa de neîndeplinit nu numai a unităţii politice a Germaniei, dar şi pe aceea a unităţii etnice a poporului german. O suferinţă tainică ce de-o sută de ori a fost arătată fără să *fi fost vreodată lămurită*, goneşte din patria lor, peste mări şi ţări, mii de oameni în fiecare lună; valuri de emigranţi, din ce în ce mai numeroase, se grămădesc în porturile nemţeşti, încât ai zice că e o grozavă hemoragie a corpului naţional, hemoragie ce nu se poate vindeca cu nici un leac. Partidele politice între ele o duc într'o luptă de nimicire; evul mediu şi suveranitatea monarhică luptă împotriva timpului modern şi a suveranităţii populare.

In Austro-Ungaria, zece naţiuni s'au încăerat între ele, căutând să-şi facă cât mai mare rău şi în fiecare provincie, aproape în fiecare sat. cei mai numeroşi zdrobesc pe cei mai puţin numeroşi; când aceştia din urmă nu se mai pot opune, se prefac că se supun, cu sufletul plin de ură şi nădăjduind nimicirea chiar a împărăţiei, ca singurul chip de a scăpa de o stare de lucruri de nesuferit.

Rusia a ajuns într'un hal încât crezi că s'a 'ntors

la sălbătecia primitivă. Administraţia a pierdut cu desăvârşire simţimântul solidarităţii publice, iar funcţionarii, fără să aibă habar de nevoile ţării şi ale neamului, nu se gândesc decât la ale lor proprii; pentru aceasta li se par bune orice mijloace: să jefuiască, să fure, să fie mituiţi, să precupeţească dreptatea. Pentru oamenii instruiţi nihilismul e o armă desnădăjduită. Spre a ajunge la o turburare sângeroasă pe care în aiurarea lor sângeroasă o văd ca pe o condiţiune necesară unei noui alcătuiri sociale, ei îşi primejduiesc viaţa de nenumărate ori, prin dinamită sau prin revolver, prin pumnal sau prin foc. Vrând să vindece această spăimântătoare boală, bărbaţii de Stat au ales leacurile cele mai ciudate. Unuia i se pare că mântuirea stă în emanciparea poporului rus şi în stabilirea regimului parlamentar; altul, care nu crede decât în asiatism, cere înlăturarea tuturor aşezămintelor europeneşti şi întărirea despotismului moştenit şi consfinţit al Ţarilor; un altul apoi crede că leacul cel mai nimerit ar fi un războiu pe viaţă şi pe moarte contra Germaniei, contra Austriei, contra Turciei, ba chiar contra lumii 'ntregi, dacă-i nevoe. Şi în timp ce doctorii discută, gloata poporului se dedă la jaf şi la omorârea evreilor; ea le dărâmă locuinţele şi sinagogele aruncându-şi în acelaş timp privirile jinduite spre castelele senioriale.

In Anglia, la cea dintâi aruncătură de ochi, ai crede că terenul e destul de solid şi edificiul politic bine aşezat; dar lipindu-ţi urechea de pământ îl simţi cum tremură, îi auzi scârţâiturile grozave şi ameninţătoare;

tăria pereţilor,—pereţi crăpaţi peste tot locul,—e din ce în ce mai primejduită.

Biserica, nobleţa naşterii şi nobleţa banului sunt puternic organizate şi-şi ocrotesc interesele pe cari şi le 'nţeleg bine; burghezia se supune cu uşurinţă legilor scrise sau nescrise ale clasei stăpânitoare; se umple de evlavie în faţa unui titlu şi se pleacă 'n faţa lui, jurând că nimic nu e cum se cade decât ceea ce e pe gustul celor zece mii de aristocraţi, socotind că e lucru obraznic şi de neertat a te împotrivi privilegiilor lor. Dar lucrătorul şi micul arendaş stau afară din această conjuraţie, cerându-şi partea de capital şi bucata de pământ; ei alcătuesc asociaţii de liber-cugetători şi de republicani, cari ameninţă de departe regalitatea şi aristocraţia; cei ce cată să citească viitorul, nu în drojdia de cafea ca babele, ci în ochii proletarilor englezi, prezic o furtună ameninţătoare. Numai vorbesc de Irlanda. Acolo, revoluţia economică şi-a început mersul furtunos şi oamenii se ucid pe stradă. Dacă guvernul stă la 'ndoială şi nu 'năbuşeşte în sânge fierberea poporului, la urma urmei are să trebuiască să 'ngăduie celui ce n'are nimic să ia cu sila din bunurile celui avut; pilda aceesta nu va 'ntârzia de a găsì următori în Anglia întreagă şi chiar în alte părţi.

In Italia, o regalitate pusă pe baze şubrede, se menţine cu greu luptând cu valul crescând al republicanismului. Muncitorii dela orezăriile din Lombardia şi din pustietăţile mlăştinoase ale Romaniei, zguduiţi de friguri şi sfâşiaţi de pelagră, emigrează cu grămada, ori, dacă rămân în nenorocita lor ţară, stau de discută

între ei titlul legal al marilor proprietari cărora îşi vând măduva oaselor pentru 50 de bani pe zi. De când cu unirea Italiei tineretul nu mai are 'nainte-i o ţintă fixă şi moştenită şi *Irridenta* încearcă să-i ofere un nou ideal. Suferinţele ascunse ale poporului se arată la sud prin ceeace se numeşte „Camorra" şi „Maffia" iar în Toscana prin fanatismul religios şi creştinismul comunist primitiv.

Dintre toate ţările Europei, Franţa este, poate, deocamdată, îndreptăţită să se felicite mai mult de sănătatea sa politică. Dar şi acolo, câte înclinări bolnave, câţi germeni de boală! In oraşele mari, la fiece colţ de stradă oratori populari aprinşi propovăduiesc împărţirea bunurilor şi întrebuinţarea gazului; muncitorimea, când mai zgomotos când mai pe furiş, se pregăteşte să pună stăpânire pe guvern şi să ia la goană din slujbe şi din sinecure, din parlament şi din municipalităţi, pe burghezi, cari din anul 1789 singuri deţin puterea. Vechile partide, cari văd apropiindu-se lovitura de neînlăturat, vor să se împotrivească, dar cu teamă, fără nădejde, fără unire, prin complote clericale, monarhice sau militaro-dictatoriale.

E oare nevoie să ne mai oprim asupra ţărilor mici? Numele Spaniei îţi aminteşte numai decât ideea carlismului şi a cantonalismului. Când zici Norvegia, te gândeşti îndată la conflictul dintre guvern şi reprezentanţa naţională, conflict care cuprinde 'n el ideea de republică, tocmai cum fructul ascunde 'n el sământa. Danemarca îşi are partidul său ţărănesc şi crizele ministeriale cronice; Belgia ultramontanismul său înarmat. Toate ţările, cele puternice ca şi cele slabe, îşi au ră-

nile, fiecare pe a sa; ele socot că vor găsì, dacă nu mântuirea, dar cel puţin o uşurare, jertfind în fiecare an, cu o îngrijorare crescândă, miliard după miliard, pentru armată, asemenea stăpânitorilor din evul-mediu cari dăruindu-şi bunurile bisericei, nădăjduiau să scape de cine ştie ce grea suferinţă.

II

Impotrivirea dintre stăpâniri şi popoare, mânia partidelor politice unul asupra altuia, fierberea din diferitele straturi sociale, nu sunt însă de cât o înfăţişare a boalei timpului, boală care în toate ţările e aceeaş, deşì în fiecare parte are un nume deosebit: nihilismul sau fenianismul, socialismul, antisemitismul sau Irridenta. O înfăţişare mult mai serioasă a acestei boli e adânca nemulţumire şi melancolia care, fără vre-o legătură cu naţionalismul sau cu altceva, fără să ţină seamă de hotare politice sau de situaţii sociale, năpădesc sufletul fiecărui om ajuns la nivelul civilizaţiunei contimporane. Aceasta e însuşirea caracteristică a vremei noastre, precum bucuria nevinovată a existenţei este caracteristica antichităţei clasice, precum devoţiunea este aceea a primelor veacuri ale evuluimediu. Fiecare individ simte un rău, o nelinişte, pe care el, dacă nu-i caută rostul cu ajutorul analizei, o pune pe seama a mii de pricini întâmplătoare şi totdeauna greşite. E gata să critice cu asprime, când nu le osândeşte, toate manifestările vieţii sociale. Această nelinişte, pe care impresiunile din afară nu fac decât să o sporească şi s'o adâncească, e numită

de către unii nervositate, de alţii pesimism, iar de alţii scepticism. Denumirile sunt destul de deosebite, ele însă nu fac decât să arate unul şi acelaş rău.

Această boală se trădează în toate manifestările spiritului omenesc. Literatura şi arta, filosofia şi ştiinţa pozitivă, politica şi ştiinţa economică sunt atinse de slăbiciunea acestei boli. In literatură cele dintâi semne ale acestei boli începură să se ivească spre sfârşitul secolului trecut. Dintre toate producţiunile spiritului omenesc, literatura este aceea în care s'au arătat mai întâiu turburările şi schimbările ce le suferea alcătuirea omenirei.

Când clasele de sus se înăbuşeau de traiu bun şi făceau din viaţa lor o orgie nesfârşită, când burghezia cu vederea ei scurtă părea dobitoceşte-mulţumită de mersul lucrurilor, Jean Jacques Rousseau scoase un ţipăt de scăpare; el porni lupta împotriva unui prezent care avea totuşi farmece mari şi vorbi cu aprindere despre întoarcerea la starea primitivă. Nu 'ncape îndoială, el nu asemăna starea aceasta cu sălbătecia primitivă; închipuirea sa alcătuia o alegorie, un lucru deosebit de realitatea cu care nu semăna câtuş de puţin. Strigătul lui avu răsunet in toţi contimporanii săi, precum o coardă care vibrează face să vibreze şi coardele vecine, acordate în acelaş ton.

Lucrul acesta dovedeşte că starea sufletească a lui Rousseau era în adâncul tuturor sufletelor.

Oamenii de petreceri şi burghezii vorbiră de traiul în codrii antici şi în singurătate. Era un contrast hazliu cu chipul în care ei întrebuinţau pentru plăcerile lor toate rafineriile şi viciile acestei civilizaţii atât de cri-

ticate. Din declamaţiile lui Rousseau se născu deadreptul romantismul german. Acesta e un rousseaunism inconsecvent, care n'are curajul să meargă până la sfârşitul drumului. Romantismul nu ajunge până la epoca preistorică ci se opreşte la un punct mai apropiat, la evul-mediu; dar acest ev-mediu pe care el ni-l zugrăveşte în aşa de strălucitoare culori, seamănă cu adevăratul ev-mediu istoric tot aşa de puţin cum starea naturală a lui Rousseau seamănă cu adevărata stare a omului primitiv. In ambele cazuri e vorba numai de o alcătuire arbitrară a închipuirei care a construit o lume artificială printr'un procedeu asemănător, în desăvârşită opunere cu lumea în fiinţă. In ambele cazuri e vorba de arătarea unei singure dorinţi, fie ea conştientă sau instinctivă: aceea de a scăpa de un prezent apăsător, cu încredinţarea că oricare altă stare trebuie să fie mai bună ca cea de faţă. Urmărind evoluţiile acestei tendinţe literare, ajungem la romantismul francez, copil al romantismului german, şi la dispreţul byronian de lume, dispreţ răsărit din aceeaş tulpină. Din linia byroniană descind în Germania poeţii melancoliei, în Rusia Puskin, în Franţa Musset şi în Italia Leopardi. Toţi au ca însuşire comună tragica nemulţumire de lumea reală. Unul şi-o arată în plângeri mişcătoare, altul într'o amară batjocură de sine, altul în înfocate aspiraţiuni spre o stare mai bună.

Oare literatura germană a generaţiunei noastre, lucrările din cei din urmă douăzeci de ani, sunt ele altceva decât o încercare de a scăpa de prezent şi de apăsările lui?... Publicul cere să i se dea romane şi

poezii cari să-i vorbească despre țări străine și despre vremuri cât mai îndepărtate cu putință; el citește cu nesațiu schițele vechei vieți germanice scrise de Gustav Freitag și de Felix Dahn, cântecele evului-mediu scrise de Scheffel sau de neîndemânatecii săi imitatori, poveștile egiptene, corinthiene și romanele ale lui Eckstein; dacă din întâmplare are bunăvoință pentru o carte cu cuprins din zilele noastre, această carte trebuie să aibă ca însușire de căpetenie un idealism fals, o sentimentalitate bolnăvicioasă; sub haine ca ale noastre și trăind viața noastră, ea trebuie să înfățișeze ființe cum dorim noi, dar cum nimănui nu i-a fost dat să vadă vreodată.

De vreme foarte îndelungată literatura engleză a încetat de a mai înfățișa realitatea. Oridecâteori nu descrie, cu o plăcere proprie celor cu nervii tociți, crime și ticăloșii de tot felul,—omoruri, tâlhării, furturi, înșelătorii, răpiri de moșteniri,—ea înfățișează o lume-model, la îndemâna oamenilor cum se cade, o lume 'n care aristocrații sunt oameni frumoși, mândri, cuminți, darnici și bogați, o lume 'n care burghezii sunt pioși și plini de supunere față de nobili, o lume în care oamenii virtuoși sunt felicitați cu bunăvoință de către conți și baroni și 'n care ticăloșii sunt toți închiși; cu un cuvânt, o lume care nu e decât naiva idealizare a stărei actuale a societăței englezești, când starea aceasta trozneşte din toate încheeturile și-și are partea dinăuntru prăpădită și plină de viermi.

La cea dintâi aruncătură de ochi, literatura franțuzească pare că nu poate sta laolaltă cu celelalte; dar asta numai la cea dintâi aruncătură de ochi. Fără în-

doială, ea'şi închide hotarele mărginindu-se numai la prezent şi la real; nu vrea să arunce măcar o privire spre trecut, n'are nici o nădejde în viitor, spre un ideal mai bun sau, oricum, nou. Ea jertfeşte unui principiu artistic pe care a găsit cu cale să-l numească „naturalism". Să privim însă lucrurile mai de aproape: vedem oare că naturalismul e o dovadă că lumea e mulţumită cu realitatea şi, în chipul acesta, e opus idealismului pseudo-istoric şi fantastic pe care-l socotesc ca o scârbă de realitate şi o nădejde de a se ridica deasupră-i? Care-i subiectul pe care-l tratează naturalismul, cu un exclusivism din care i s'a făcut o 'nvinovăţire? Ne 'nfăţişează tablouri de fericire? Ne zugrăveşte el părţile frumoase şi vesele ale vieţii? Nici decum. Se opreşte asupra părţilor pe cari le găseşte mai urâte şi mai întristătoare în civilizaţie, mai ales în oraşele mari; se sileşte să arate pretutindeni ticăloşia, suferinţa, lipsa de tărie sufletească, să-l arate pe om gata să moară şi societatea în agonie. Când ispråveşti vreo carte scrisă în felul acesta, o voce tristă par'că-ţi spune la ureche această frază, ce tot revine, cu o uniformitate ce te scoate din fire: „Precum vezi, cititorule chinuit, viaţa, a cărei ticăloşie am zugrăvit-o aci cu atâta neîndurare, nu merită să te mai trudeşti s'o trăieşti". Aceasta e ideea pe care fiece producţie a literaturei naturaliste cată s'o dovedească; acesta e punctul său de plecare şi în acelaş timp îi e şi 'ncheerea. Ea nu se deosebeşte de ideea pe care se sprijină falsul idealism al literaturei germane şi al celei engleze. Cele două tendinţe, departe de a merge una 'mpotriva celeilalte, duc la acelaş punct. Naturalismul enunţă

premizele din cari idealismul trage 'ncheerea. Unul zice: „Starea asta de lucruri nu e de suferit". Celalt adaogă: „Dacă-i aşa, să dispară această stare! Să căutăm s'o uităm o clipă, înfățişându-ne în închipuire starea ideală şi mângâietoare a cărei fantazmă, iată, o punem înaintea ochilor cititorilor". Burghezul, mişcat, numeşte „nobil poet" pe scriitorul care'n versuri pline de foc cântă viața dulce a celor fără de grije, pe încântătoarele fecioare cu inima plină de dragoste şi purtând în mână flori de crin, sau întâmplările de prin castelele aşezate pe un creştet de munte şi scăldate'n focul aurorei. Ei bine, „poetul" acesta nu e decât opusul şi întregitorul celuilalt scriitor care scormoneşte cu condeiul său ca cu un cârlig, prin tot felul de gunoaie pentru cari acelaş burghez n'are destule cuvinte de scârbă.

Am stăruit cam mult asupra literaturei pentru că ea e, propriu zis, expresiunea cea mai felurită şi mai întreagă a vieții intelectuale a unei vremi oarecare. Aceleaşi însuşiri asemănătoare le prezintă şi celelalte manifestări ale cugetării omeneşti din timpurile noastre. Oricând şi oriunde, ai să găseşti neliniştea, amărăciunea sau nemulțumirea, la unii arătându-se prin durere sau mânie şi ajungând la alții până la arzătoarea dorință de a-şi schimba viața cu desăvârşire. Reproducerea frumosului era odinioară ținta artelor plastice; pictorul ca şi sculptorul arătau numai părțile plăcute ale lumei şi ale vieței. O admirație adâncă pentru formele omeneşti fu aceea care călăuzi mâna lui Fidias când cioplì pe Jupiter al său, sau a lui Rafael când îşi pictă Madona. Producțiunile naturei ei le pri-

veau cu bucurie şi cu mulţumire, şi când simţirea lor delicată le arăta un neajuns oarecare, se grăbeau să-l facă să dispară cu o mişcare cuminte, adică cu o mână care ştie să dreagă şi să înfrumuseţeze. In zilele noastre arta nu cunoaşte nici această nevinovată admiraţie, nici această bucurie; obicinuită să descopere mai ales păcatele şi urâţenia, ea cercetează natura cu o privire ne 'ncrezătoare şi plină de răutate; sub cuvânt că doreşte adevărul, se opreşte la toate neajunsurile lucrului şi fără voie le măreşte, apăsând asupra lor. Zisei „sub cuvânt că doreşte adevărul" căci adevărul însuşi e deasupra mijloacelor noastre. Artistul, fireşte, reproduce lucrul aşa cum îl vede şi cum îl simte el personal; urâtul spărgător de pietre al lui Courbet este, în înţeles opus, tot aşa de subiectiv şi tot aşa de departe de adevărul absolut ca şi încântătoarea Mona Lisa a lui Leonardo da Vinci, pentru care Vasari se entuziasmează tocmai din pricină că se aseamănă cu natura. Chiar acolo unde arta modernă nu se poate oprì de a recunoaşte frumuseţea şi de a-i plăti tribut copiind-o, ea caută s'o pângărească amestecând cu ea ideea că forma nobilă şi pură slujeşte la scopuri puţin înalte şi cari o profanează Corpul nud al femeiei e înjosit în măreţia sa prin trăsături de sensualitate şi de desfrâu, trăsături pe cari le găseşti în orice tablou din zilele noastre şi cari lucrează asupra privitorului cu nervii simţitori aproape tot ca şi cum într'un salon, o mahalagioaică, plecându-se spre urechea vecinului său, i-ar şoptì, despre lăudata cinste a unei cucoane cunoscute: „Hei! Ce-ar fi dacă ar ştì lumea tot!" Arta vechie are dragoste de subiectul

pe care-l înfățișează; artei cele nouă îi e par'că acru și e plină de nemulțumire contra naturei. Cea dintâi îndumnezeește lucrul, cea deadoua se plânge de el. Una e un veșnic lăudător nebun, cealaltă e totdeauna critic, și adeseori nedrept. Ideea fundamentală dela care pornesc este, pentru una că trăim în lumea cea mai frumoasă cu putință, pentru cealaltă că nici că s'ar putea găsi o lume mai păcătoasă ca asta. Pesimismul e la modă în filosofie, în filosofia scolastică tot ca și în cea a literelor, cari, interesându-se de marile probleme ale cunoștinței omenești, nu-și fac totuși din aceasta o ocupație de căpetenie. Schopenhauer e Dumnezeu și Hartmann e proorocul său. Pozitivismul lui Auguste Comte nu înaintează ca doctrină și nu câștigă noui aderenți, pentru cuvântul că însăși sprijinitorii săi au recunoscut că metoda lui Comte e foarte strâmtă și tendința sa prea puțin înaltă. Filosofii francezi nu mai studiază nimic altceva decât psichologia, sau mai bine zis psicho-fisiologia. Filosofia engleză abia dacă merită acum numele de metafizică, fiindcă s'a lipsit de menirea sa cea mai sublimă: căutarea unei concepții mulțumitoare despre univers; ea nu se mai ocupă decât cu chestiuni practice, de puțină însemnătate; Iohn Stuart Mill s'a închis cu totul în logică, adică 'n morfologia cugetărei omenești; Herbert Spencer înfățișează știința socială, adică chestiile morale și intelectuale privitoare la viața în mijlocul societăței; Bain cultivă teoria educațiunei, se îndeletnicește, adică, cu aplicările psichologiei și filosofiei morale. Singură Germania mai are o metafizică în viață, dar această metafizică e poso-

morâtă şi te desnădăjdueşte. Bunul doctor Pangloss a murit fără să fi lăsat vreun moştenitor; hegelianismul găsea un rost mulţumitor pentru tot ce există şi găsea chiar un fel de linişte şi mulţumire trândavă în încredinţarea că tot ce este îşi are în chip firesc rostul său de a fi; astăzi, iată-l dat uitării ca orice sistem învechit şi iată că filozofia care pune stăpânire pe lume este cea care ajunge la întristătorul sfârşit de a preface în nimic lumea asta de nesuferit, toate fiinţele tinzând la nefiinţă.

Aceeaş boală se arată în economia socială, dar sub o înfăţişare deosebită, nu mai puţin caracteristică. Simţimântul liniştit al bucuriei de a avea, în zadar îl vei căuta la cei bogaţi; la cei nevoiaşi iarăşi nu vezi tăcuta resemnare la mizerie, căci după cât omeneşte se poate prevedea, mizeria va dăinui totdeauna. Pe bogătaşi îi cuprinde teama unei apropiate primejdii; ei văd o ameninţare vagă, dar foarte reală în oameni şi'n întâmplări, iar bunurile ce au le par numai un împrumut care le poate fi cerut înapoi cu asprime, în orice clipă. Nevoiaşul jindueşte bunurile altuia şi e în prada necazului; nici în el însuşi, nici în alcătuirea aceasta a lumei — aşa cum s'a obicinuit el să vadă lucrurile—nu găseşte pricinile cari să-l încredinţeze că e drept ca el să fie mereu oropsit şi departe de ospăţul vieţii; plin de o mânie clocotitoare, el ascultă un glas lăuntric care-i spune şi-l încredinţează că are şi el, ca-şi bogatul, dreptul să se bucure de toate bunurile şi să cunoască bucuriile vieţei acesteia. Bogatului îi e teamă, săracul nădăjdueşte şi aşteaptă o schimbare a condiţiilor economice. Nu e însă ni-

meni care să creadă în tăria acestor condiţiuni, nici măcar cei cari n'au puterea trebuincioasă de a-şi mărturisì teama şi neîncrederea.

Care e priveliştea ce ne-o 'nfăţişează politica internă a ţărilor civilizate, laolaltă? Peste tot locul lupta e mai îndârjită şi mai înverşunată decât oricând, susţinătorii moderaţi ai alcătuirii de azi se pierd rând pe rând şi peste prea puţin timp ei se vor şterge de pe faţa pământului. Vei căuta zadarnic un împăciuitor politic încredinţat că nu trebuie să te atingi de întocmirile în fiinţă, şi cu atât mai puţin va căuta acest om să câştige susţinători ai acestei idei.

Conservatori nu se mai pomenesc astăzi, şi dacă ai căuta de aproape însemnarea acestui cuvânt, el ar trebuì să fie cu totul scos din vocabularul politic. Conservator se numeşte cel care vrea să păstreze lucrurìle în fiinţă; nu e însă nimeni care să voiască aceasta. Defensiva a încetat de a mai fi un fel de luptă în zilele noastre; e întrebuinţată numai ofensiva. Reacţiunea şi reforma sunt singure în luptă, ceeace e tot o revoluţiune: sau spre a da înapoi, sau spre a merge înainte; sau spre a re'ntrona trecutul sau spre a grăbì venirea viitorului. Prezentul e urât şi de liberali şi de reacţionari. Această turburare generală, această sfâşiere lăuntrică lucrează asupra vieţii individuale. Teama pe care o simţi când vezi lumea aşa cum e, se arată în mii de feluri şi în proporţii spăimântătoare. Lumea nu face decât să-şi arate dispreţul înăscut pentru adevărul şi realitatea lucrurilor de azi, şi de aceea găseşte cu cale să-şi schimbe sistemul nervos prin tot felul de băuturi ameţitoare şi narcotice, vrând să-şi

înşele simţurile şi conştiinţa. Nu voim să cercetăm aci în amănunt chestiunea cea atât de veche a „lucrului în sine".

E sigur că deadreptul noi nu putem primi decât modificările ce se petrec în propria-ne fiinţă iar nu cele săvârşite în afară de noi.

Schimbările petrecute 'n noi însă par pricinuite de obiecte din afară şi e vădit că percepţiile noastre ne dau o înfăţişare mult mai adevărată despre un lucru, atunci când ele sunt produse de organismul nostru— nedesăvârşit dar funcţionând în chip firesc,—decât atunci când la această nedesăvârşire se adaogă o turburare a activităţei sistemului nervos prin întrebuinţarea voită a otrăvurilor. Când, în mod conştient sau inconştient, percepţiile lucrurilor din afară produc în noi o nemulţumire continuă, simţim, de asemenea continuă, nevoia de a alunga aceste impresiuni sau de a le schimba făcându-le plăcute. Aceasta e pricina pentru care statistica ne arată o neîncetată creştere a consumaţiunei alcoolului şi a tutunului; tot de aceea se răspândesc în chip foarte 'ngrijitor opiul şi morfina: oamenii culţi caută cu nesaţiu toate mijloacele de ameţire sau de excitare pe cari ştiinţa le-a descoperit. Şi iarăşi, tot din această pricină întâlnim astăzi la fiecare pas, pe lângă alcoolici şi morfinomani, numeroşi obicinuiţi băutori de cloral, de cloroform şi de eter.

Omenirea noastră civilizată face în mare ceeace face în mic individul care cată să-şi uite durerile bând; tot aşa, ea voeşte să scape de realitate şi caută materiile cari-i pot da cel mai mare număr de iluzii de cari simte trebuinţă.

Urmarea firească a acestei smintiri a instinctului, urmarea acestei ruperi de o clipă din mijlocul realităţei, este dorinţa de a scăpa cu totul de dânsa, sfârşind cu traiul. Peste tot locul şi mai ales în ţările cu adevărat civilizate, numărul sinuciderilor creşte în proporţie cu consumaţiunea spirtului şi a narcoticelor. O fierbere ascunsă, care câte odată se arată 'n chipul unei neînţelese nemulţumiri, face pe fiecare om să fie 'ntr'o stare de friguri şi face din lupta pentru traiu, obicinuită în timpurile noastre, o luptă sălbatecă şi spăimântătoare cum nu s'a pomenit din noaptea vremurilor. Lupta de astăzi nu mai e întâlnirea a doui protivnici bine crescuţi, cari înainte de a scoate săbiile din teacă, se salută, cum făcură francezii şi englezii în lupta de la Fontenoy; ea e o amestecătură îngrozitoare de ucigaşi, însetaţi de sânge şi ameţiţi de vin, cari lovesc cu turbare, fără ca cineva să aştepte milă din partea cealaltă.

Toată lumea se plânge că devin tot mai rare caracterele şi că ele se pierd. Să cercetăm înţelesul cuvântului „caracter". Zicem despre un om că are caracter, că e om de caracter, atunci când înaintând în calea-i, e călăuzit de nişte principii morale — cât se poate de simple 'n fond — principii recunoscute de lume ca bune; omul de caracter a luat aceste principii ca dreptar al vieţii sale. Scepticismul nu îngăduie alcătuirea caracterului, ca unul ce înlătură credinţa în principii conducătoare. Când s'ar stinge steaua polară şi polul electric ar dispărea, busola n'ar mai fi trebuincioasă, atunci nemai fiind un punct solid pe care să-l arate. Scepticismul, încă o boală la modă, nu este, şi

el, decât o înfăţişare a nemulţumirii de cele ce sunt. Gândul, că totul e zadarnic, că nu e nimic care să merite să te turburi, să te căsneşti, că e o luptă între datorie şi capriţiu, gândul acesta nu ia fiinţă decât atunci când te-ai deprins să dispreţuieşti tot ce există, ca pe un lucru nemulţumitor şi plin de păcate.

Literatura, arta, filosofia, politica, viaţa economică, toate laturile vieţei sociale şi individuale lasă aşa dar să se ivească o însuşire caracteristică ce le e comună: amara nemulţumire de lumea de azi. Toate aceste deosebite manifestări ale spiritului omenesc alcătuiesc un singur şi acelaş ţipăt de durere care ne răsună în urechi şi care în vorbirea obicinuită s'ar putea tâlmăci prin exclamaţia: „Să sfârşim, să sfârşim odată cu starea asta de lucruri!“

III

Acestea spuse, ne întrebăm; Tabloul acesta să fie el oare numai acela al zilelor noastre, ori poate o fi înfăţişând şi vremile de altădată?

Sunt departe de a fi, cum zice poetul roman, *„un slăvitor al zilelor apuse“*. Eu nu cred în aşa numita „vârstă de aur“ a celor vechi. Fără îndoială, oamenii au suferit totdeauna, totdeauna au fost nemulţumiţi şi nefericiţi. Pesimismul are o bază fiziologică şi o bună parte din amarurile noastre naşte din însăşi alcătuirea noastră organică. Chiar conştiinţa eului nostru n'o avem decât fiindcă suferim. Eul acesta nu ni se face cunoscut decât prin simţimântul mărginirei sale şi acest simţimânt se naşte în noi numai prin ciocnirea, mai mult

sau mai puţin dureroasă, cu lucrurile ce există în afară de noi. Precum într'o cameră obscură nu observăm existenţa pereţilor decât lovindu-ne de ei, omul capătă prin durere conştiinţa propriei sale fiinţe şi numai printr'o nesfârşită nemulţumire se arată deosebirea dintre subiect şi obiect. Dacă-i drept că pururea omenirea a suferit şi că neîncetat s'a tot văitat simţind dureroasa depărtare dintre dorul de a avea şi posesiunea adevărată,—cu alte cuvinte dintre ideal şi realitatea lucrurilor,—e tot aşa de drept cá nici odată nemulţumirea n'a fost mai adâncă şi mai obştească şi că din atâtea pricìni şi 'n atâtea chipuri deosebite şi puternice nu s'a mai arătat nici odată.

Incăerări între partide şi răsvrătiri vom găsì totdeauna, ori spre care epocă a istoriei ne-am îndrepta privirile. La cea dintâi aruncătură de ochi ai crede că încăpăţânarea egoistă a câtorva căpetenii a fost singura pricină a acestor lupte şi că mulţimea care alcătueşte grosul a stat totdeauna departe de ele. Nu e drept să se spună că aceste mìşcări au fost una cu pricinuitorii lor. Partidele se alcătuèsc şi se grămădesc numai în jurul câtorva cuvinte anumite, cuvinte în cari o parte a poporului socoteşte că-şi vede arătate slabele şi neînţelesele-i dorinţi. Ca o ambiţiune egoistă să se poată slujì de patimile poporului pentru ajungerea intereselor proprii, aşa cum un industriaş se slujeşte de puterea vântului, a apei sau a aburului, e neapărată trebuinţă ca ea să se arate că doreşte aproape tot ceeace marea mulţime doreşte. Precum un hamal ce duce o povară 'n spinare, îşi trece greutatea de pe un umăr pe altul spre a se mai uşurà puţin, numai în

aparență, tot astfel se mișcă partidele unui popor luptându-se 'ntre ele. Revoluțiunile sunt niște furtuni cari cată să înfăptuiască dorințele poporului. Niciodată ele nu se fac de bună-voe și sunt numai rezultatul unei legi fizice, cum e uraganul care restabilește echilibrul între deosebirile de densitate pricinuite de deosebirile de temperatură, sau cum e cataracta care aduce la aceiaș înălțime suprafața a două cursuri de apă. De câte ori e prea mare deosebirea de înălțime între dorințele poporului și faptele în ființă, în mod fatal izbucnește o revoluție pe care puterile întocmite, putând în chip artificial s'o stavilească pentru câtăva vreme, n'o pot înlătura nici odată cu desăvârșire. Din toate mărturiile pe cari le aduce Istoria, revoluțiile singure — prin violența, prin întinderea și rezultatele lor, — sunt acele cari ne dau putința să știm cu siguranță ce hal și ce pricini de nemulțumire a oamenilor de atunci le-au dat naștere.

E lămurit că revoluțiile de cari pomenește Istoria și cari s'au petrecut acum în urmă erau de o întindere nu tocmai mare și îmbrățișau un număr mărginit de fapte ce nu mai puteau fi îngăduite. Baza politicei interne a bătrânei Rome republicane era lupta plebeilor cu patricienii.

Cari erau oare dorințile mulțimei desmoștenite, dorinți personificate prin Catilina și prin Grachi?

Acești desmoșteniți cereau o cuvenită parte din proprietatea funciară, cereau să-și poată spune cuvântul în afacerile Statului. In vechia republică fiecare cetățean avea simțimântul nespus de tare al solidarității politice și al datoriilor și drepturilor ce decurg

din aceasta; mărginit în sine însuşi, acest individ simţea că nu e decât o ne'nsemnată părticică; în proprii săi ochi, el nu devenea ca un întreg decât în clipa când îşi lua adevăratul său loc ca parte trebuincioasă în maşinăria politică. Plebeul Romei se socotea ca fiul cel mai mic al unei case de oameni avuţi, fiu care pe nedrept e dispreţuit şi desmoştenit; el se căsnea să-şi ocupe scaunul la masa părintească şi să-şi poată spune cuvântul în trebile familiei. Să se ridice împotriva ordinei politice sau sociale în fiinţă, aceasta nu-i trecea prin minte; din contra, fiind mândru de această ordine, el asculta bucuros de ea. Il stima pe patrician pentru nobleţa naşterii lui şi nu simţea nici o părere de rău nici pentru onorurile rămase din tată 'n fiu în templele zeilor, nici pentru celelalte semne ale înaltei sale trepte. El era mulţumit cu treapta ce ocupa în marea scară socială şi economică, treaptă pe care întâmplarea naşterii sale i-o dăduse, şi dacă-şi ridica privirile cuviincioase spre familiile cavalerilor şi ale senatorilor, ori când se uita la gloata celor cu totul sau în parte subjugaţi, la sclavi şi la cei desrobiţi, păstra întreaga conştiinţă a demnităţei sale. Mai adâncă era nemulţumirea acestor sclavi în vremea turbure a prefacerii Republicei în Imperiu; ei se răsculau foarte des şi jertfindu-şi viaţa în lupte grozave şi nimicitoare, protestau împotriva alcătuirii sociale în picioare. Gloatele acestea necunoscute cari întocmesc piedestalul viu al măreţei figuri a lui Spartacus sunt cele cari ne fac să ne punem, pentru întâia dată, sfâşietoarea întrebare plină de nelinişte: „Toate cele ce sunt, trebuiesc oare în adevăr să fie aşa cum sunt, şi nu altfel?" întrebare

ce, după cât se vede, nu s'a trezit şi n'a copleşit sufletul egiptenilor, pe cari vechile picturi murale ale templelor şi ale bisericilor ni-i înfăţişează cărându-şi poverile, în lungi şiruri tăcute şi întunecate. Această nelinişte, iarăşi, nu şi-a deşteptat chinurile în cele două sute de milioane de hinduşi cari în zilele noastre poartă în tăcere jugul englezilor precum în decursul veacurilor au purtat pe acela al castelor. Sprijinitorii lui Spartacus însişi, nu erau nici radicali nici pesimişti în înţelesul de astăzi al acestor cuvinte: ei se răsculau contra jugului, nu contra celui ce li-l punea pe umeri. Indârjirea lor se îndrepta nu contra felului cum era întocmită lumea, ci contra locului ce-l ocupau. Inţelegeau ei oare că inteligenţa omenească nu poate îngădui ca nişte fiinţe, cari au voinţa şi judecata lor, să fie socotite ca nişte animale sau ca nişte lucruri neînsufleţite, ca un simplu avut al cuiva? Nici pomeneală! Ei găseau bună fiinţarea sclavagiului, numai că nu voiau ca ei să fie sclavii. Idealul lor nu era dărâmarea unei întocmiri sociale neghioabe, ci numai o simplă schimbare de roluri. Erau lesne de împăcat răsculaţi de felul acesta; dacă aceşti desnădăjduiţi ar fi izbutit, ar fi fost cei mai mulţumiţi oameni şi răsculaţii de mai înainte ar fi fost susţinătorii societăţei.

Marile mişcări din evul-mediu au un înţeles moral şi mai adânc. Pustiirile iconoclaştilor, cruciadele, fanatismul vandalilor şi al Albigenilor ne desvăluiesc o mare turburare a sufletelor. Tainicul farmec al ţinutului aşezat în Răsărit nu şi-ar fi putut întinde puterea ademenitoare asupra unor suflete de rând, dacă ele

n'ar fi fost chinuite de nesigura dorinţă de a-şi schimba felul de viaţă. Sutele de mii de oameni ce alergau spre Palestina, ţară ce trebuie să le fi apărut ca un abis neştiut, erau călăuzite mai puţin de stindardul crucii şi mai mult de un nour luminos şi la care toţi se uitau cu ochii sufletului, şi călăuza aceasta era idealul. E uşor de înţeles că nu putea omul, cu una cu două, să-şi lase tot ce bruma avea şi să pornească întins spre Sfântul Mormânt; lucrul acesta îndrăzneţ îl făcea numai cel ce dorea o soartă mai bună. Iar oamenii cari, pentru credinţa lor ucideau şi se lăsau să fie ucişi, oamenii cari pentru cea mai mică îndoială se suiau să moară pe rug sau zdrobeau neamuri întregi, nici nu mai încape vorbă, că nu erau nici de cum nişte oameni optimişti, mulţumiţi cu cele în fiinţă.

E lămurit că un mulţumit nu poate socoti că viaţa din această vale a plângerii, viaţa aceasta a cărnii, nu-i aduce mulţumiri în deajuns; scoate aşa acela care simte o dureroasă apăsare, gândind la mântuirea sufletului său, adică la fericirea sa în cealaltă lume, acela care vrea să câştige viaţa viitoare dincolo de mormânt, cu atâtea jertfe, cu atâtea sforţări şi atâtea amaruri.

In evul-mediu, aşa dar, omenirea era deopotrivă de nemulţumită şi de neliniştită. Totuşi, lucrul care a împiedicat-o de a se răscula cu putere împotriva întocmirii de atunci este faptul că a găsit în credinţa sa o mângâiere şi o dulce uşurare care i-a dat puterea de a îndura, bucuroasă poate, nevoile vieţii pământeşti. Cel ce e în aşteptarea unei sigure şi apropiate fericiri se resemnează şi îndură un rău vremelnic, pe care abia-l simte.

Dar omenirea continuă a merge pe calea desvoltării sale şi mângâierile credinţei începură să se cam piardă. Veni vremea când religia încetă de a mai fi piedica de neînvins de care se loveau sufletele tuturor nemulţumiţilor. Fu o clipă de grea cumpănă. Gatagata ca îndoiala şi melancolia — însuşiri ale vremii în care trăim — să pună stăpânire pe oameni încă de acum patru secole. Dar iată că oamenii se împotriviră şi nu lăsară să li se smulgă scumpele iluzii; ci făcură o sforţare grozavă voind să şi le păstreze.

Lupta lor pentru un ideal mângâietor poartă în istorie numele de mişcarea Reformei. Mişcarea aceasta a avut ca rezultat prelungirea, cu încă vreo câteva veacuri, a aţipirei oamenilor şi a plăcutei lor visării.

Odată cu aceasta, însă, se arătară de pe atunci semne ce prevesteau un pesimism pe care credinţa într'o lume viitoare n'avea să-l mai poată stăvili. Greva ţăranilor germani e fapta unor desnădăjduiţi cari chiar dacă ar câştiga raiul, tot nu se socotesc în deajuns despăgubiţi de tot ce 'ndură pe pământ, desnădăjduiţi cari, cu sila, încearcă să ia o arvună din bunătăţile făgăduite pe lumea cealaltă.

Trebuie să ajungem la Revoluţia franceză, spre a găsi un neam la cari condiţiunile de traiu sunt în aşa chip de nesuferit, încât el cată să le nimicească, orice ar fi să iasă din asta. Pentru întâia dată ne'ntâlnim în istoria omenească cu o întinsă mişcare populară care nu tinde la dărâmarea nu ştiu cărei instituţiuni, ci la dărâmarea tuturor instituţiilor laolaltă. De astă dată, nevoiaşii nu mai cată, ca plebea Romei, să ia pentru ei *ager publicus*; de astădată desmoşteniţii şi sclavii

nu mai cer să poată fi stăpâni pe ei înşăşi şi pe demnitatea lor, ca odinioară tovarăşii lui Spartacus; de astădată nu mai vedem anumite clase punând stăpânire pe privilegiile altor clase, ca, de pildă, burghezia cu prilejul răscoalei cetăților în evul-mediu; de astădată, în sfârşit, nu mai avem aface cu nişte îngândurați visători, dornici de o mângâiere, dornici să-şi scape forma visului ce se nimicea strâns în cleştele judecăței, cum făcură Vandalii, Albigenii, Hughenoții, cei cari luptară împotriva Reformei. Sunt de aceştia în marea Revoluție, dar ea mai cuprinde ceva. Ea e în acelaş timp materială şi intelectuală; ea reneagă credința şi pune în discuție forma în ființă a avutului individual; ea caută să alcătuiască Statul şi societatea pe o temelie nouă şi după un nou plan. Ea e însuflețită de voința tare de a găsi pentru corp şi pentru suflet cele mai bune condițiuni de traiu. S'a produs o adevărată explozie, cu o putere egală, nu numai în anumite puncte cari, slăbite fiind, nu se mai puteau împotrivi, ci pe toată întinderea suprafeței ce-i e opusă, şi explozia a făcut să se dărâme întreaga întocmire socială. Desigur, spre a se năpusti cu atâta furie împotriva tuturor instituțiilor, spre a căta cu atâta îndârjire să le nimicească, poporul trebuie să fi găsit aceste lucruri grozav de nepotrivite şi trebuie să fi suferit nespus de mult din pricina lor. Şi cu toate acestea, trebuie să observăm în Revoluția franceză o însuşire care ne sileşte să credem că starea de spirit din care ea s'a născut nu era dureroasă cum e starea de astăzi; însuşirea aceasta e nesfârşitul său optimism. Adevărul e că oamenii marei Revoluții erau cu desăvârşire nea-

tinşi de boala pesimismului; eï erau plini, în toată fiinţa lor, de nădejde şi de siguranţă. Aveau tarea convingere că au în mână mijloace minunate şi fără de greş, spre a asigura fericirea întreagă a omenirii; şi când ai această convingere, e cu neputinţă să nu fii fericit tu însuţi. Oamenii aceştia sunt plini de dătătoarea de viaţă bucurie a primăverei şi a aurorei; această bucurie a lui Uhland în cântecul său voios: „Cu fiecare zi ce trece se face lumea mai frumoasă; se va schimba tot, tot pe lume!“ Tinereţea aceasta, ca să nu zicem naivitatea asta copilărească, de nădejdi şi de visuri, simţimântul acesta de bucurie asupra viitorului, e poate fenomenul cel mai curios al marei Revoluţiuni.

Sfârşind cu această escursiune prin secole, înţelegem că starea de suflet din zilele noastre nu-şi are asemănătoarea în trecut. Istoria universală nu ne arată decât un singur moment ce seamănă, din acest punct de vedere, cu vremea de astăzi: e epoca stingerei lumei vechi. Asemănarea aceasta a fost constatată de mai multe ori. Străvechile păreri asupra lumii îşi trăiseră traiul şi nu se găsiseră altele noui spre a le înlocui. Nimeni nu mai credea spusele popilor şi nu mai asculta ce se spunea prin şcoli; ipotezele pe cari era întemeiat mersul vieţii se prăbuşeau, viaţa însăşi nu mai avea nici rost, nici însemnare. Astfel, lumea simţea o oboseală şi o desnădejde care o făceau să urască viaţa. Nădejdea sau mângâierea unui viitor mai bun, a unui vesel mâine, nimeni n'o mai găsea nici în el, nici în afară de el. Era o stare morală îngrozitoare, care avea ca urmare sinuciderile cu gră-

mada. Ingrijorarea unora şi desnădejdea întunecată a altora, nesigura căutare şi amărăciunea sfâşietoare a sufletului, scepticismul oamenilor uşurei şi pesimismul celor serioşi, toate aceste însuşiri ce alcătuiesc caracteristica civilizaţiunei noastre nu le mai găsim decât în vremurile îngrozitoare când imperiul roman se prăbuşea şi păgânismul murea. O ultimă deosebire, însă, găsim chiar între aceste două epoci asemănătoare. In Roma imperială, desnădejdea nu era dată decât celor inteligenţi, adică unui foarte mic număr de inşi; marea mulţime trăia fără să cugete, şi dacă simţea şi ea grozava apăsare a acestui greu minut, pentru ea totul era cel mult ca o greutate din afară, de care singură vremea erà de vină. In zilele noastre, dimpotrivă, pretutindeni se răspândeşte această stare de suflet, ca un amurg năpăditor, cuprinzând aproape pe toţi oamenii culţi. Drept e că nu-i vorba decât de o deosebire de cantitate şi de calitate. Singura pricină care o face, însă, să fie o boală de temut este marea sa întindere.

IV

Ne întrebăm acum, de unde naşte această stare morală de nesuferit a civilizaţiei? De unde naşte, în sufletul tuturor celor ce gândesc, această posomorâre şi această amărăciune care niciodată n'a fost văzută ajungând la aşa grad de dezvoltare şi de adâncime? Căci zilele noastre, judecând drept, pun cu uşurinţă la îndemâna tuturor, chiar şi a celor săraci, o mulţime de mulţumiri şi sufleteşti şi materiale, pe cari altă dată nici un rege n'ar fi putut să le aibă.

De unde? Din aceiaş pricină care odinioară insufla Romanilor culţi din zilele decadenţei, desgustul înnaintea golului vieţei de care ei credeau că se pot scăpa 'numai prin sinucidere; din contrastul dintre concepţia noastră asupra lumei şi din toate formele individuale ale vieţii intelectuale, sociale şi politice. Fiecare din acţiunile noastre este în contrazicere cu convingerile ce avem şi le dă o desminţire. Intre ceeace înţelegem, între ceeace credem că înfăţişează adevărul şi între întocmirile de demult sub cari suntem nevoiţi să trăim şi să lucrăm, stă căscată o prăpastie ce nu se poate umple cu nimic.

Concepţia noastră despre lume e o concepţie ştiinţifică. Concepem cosmosul ca pe o substanţă a cărei însuşire e mişcarea, care, unică putere în realitate, e percepută de noi sub chipul unor puteri diferite.

Vedem mişcarea regulată de legi fixe, din cari parte le-am recunoscut, le-am definit, le-am dovedit prin experienţe, şi a căror cealaltă parte o întrevedem; legile acestea noi le socotim ca neschimbate şi nu cunoaştem nici o abatere dela ele. Cât priveşte chestiunea cauzei prime şi a începutului lucrurilor, am părăsit-o, ea neputând fi deslegată cu mijloacele cu cari suntem înzestraţi. Pentru uşurinţa noastră şi ca încheere provizorie a unei serii de idei, cari, după legile gândirei, nu pot rămâne în stare fragmentară, admitem, în mod arbitrar, o vecinicie pe care n'am putea-o dovedi în vre-un chip.

Ipoteza aceasta ne e de ajuns ca să explicăm toate fenomenele şi nu e opusă ideii noastre asupra acţiunei legilor naturale. Ea face ca ipoteza unei voinţi

sau inteligenţe veşnice, ipoteza lui Dumnezeu, în sfârşit, care de asemenea n'o putem dovedi, să fie o ipoteză de prisos. Această a doua ipoteză ar avea păcatul de a face să se nască din ea o serie de alte ipoteze, ca providenţa, sufletul, nemurirea, etc., ipoteze de nelămurit, neraţionale şi protivnice tuturor legilor naturale recunoscute ca neatacabile.

Scoborând dela totalitatea lumii la om, concepţia noastră ştiinţifică ne face în chip firesc să spunem că omul e o fiinţă vie care se leagă în mod direct de seria organizmelor şi care în toate privinţele e stăpânit de legile generale ale lumii organice. Suntem cu desăvârşire în neputinţă de a da omului însuşiri de drepturi şi privilegii cari n'ar fi în acelaş timp însuşiri ale oricărui alt animal, sau ale oricărei plante. Credem că, probabil, desvoltarea speciei omeneşti, ca şi desvoltarea tuturor speciilor de fiinţe vii, n'a fost cu putinţă decât prin selecţiune, că în tot cazul, selecţiunea a ajutat-o, şi că lupta pentru viaţă, în înţelesul cel mai larg, alcătueşte toată istoria omenirei ca şi viaţa celei mai neînsemnate fiinţe; lupta aceasta e temelia tuturor faptelor politice şi sociale.

Aceasta e concepţia noastră despre viaţă; din ea scoatem legile felului nostru de traiu şi ideea noastră de drept şi de morală. Această concepţiune a devenit una din temeliile civilizaţiunei noastre; ea pătrunde în fiinţa noastră cu aerul pe care-l respirăm; de acum încolo e cu neputinţă să scăpăm de înrâurirea sa. Insuşi Papa, care a osândit-o în enciclica sa, a fost sub stăpânirea ei. In zadar ar căuta cineva să păzească pe discipolul iezuiţilor de această înrâu-

rire, printr'o stavilă de teologie şi de scolastică a evului-mediu, aşa cum se caută, pe uscat, să se păstreze animale de mare în aquarii pline cu apă de mare; până şi elevul iezuiţilor e îmbibat de ideile noastre moderne, pe cari le absoarbe zărind afişele pe stradă, observând obiceiurilor de viaţă ale coreligionarilor săi, citind gazetele bisericeşti, sau cumpărând o carte de rugăciuni dela un librar credincios; întreaga lui viaţă spirituală e îmbibată de ea, fără ca el să-şi dea seamă; fără voia lui gândeşte şi simte aşa cum omului din al XI-lea secol nu i-a fost dat niciodată să gândească sau să judece. Zadarnic ar cere un lucru cu neputinţă: nu va putea izbuti să fie altceva decât fiul timpului modern şi al civilizaţiei acestui timp.

Şi, când avem o asemenea concepţiune despre lume, iată-ne siliţi să trăim într'o civilizaţie care socoate că un om, prin întâmplarea naşterei sale, poate dobândi drepturile cele mai largi asupra a milioane de oameni alcătuiţi tocmai ca şi el, ba adesecori mult mai bine ca el; o civilizaţie în care un om ce pronunţă vorbe lipsite de 'nţeles şi face gesturi fără nici un rost e cinstit ca întruparea vădită a nu ştiu căror puteri supranaturale; o civilizaţie în care o domnişoară de o anumită treaptă socială nu se căsătoreşte cu un tânăr frumos şi voinic, ci cu un om urât, slut şi schilod, pentru cuvântul că cel dintâiu e dintr'o treaptă aşa zisă de jos, pe când cel dealdoilea e din aceiaş treaptă cu ea; o civilizaţie 'n sfârşit în care un muncitor sănătos şi zdravăn poate murì de foame, pe când un nemernic bolnăvicios şi neputincios se răsfaţă 'n mij-

locul unui belşug de care nici nu poate măcar să se bucure cum se cade! Noi cari credem că omenirea a ieşit din vieţuitoarele inferioare şi cari ştim că toţi indivizii se nasc, trăiesc şi mor, fără excepţie, în baza aceloraşi legi organice, noi trebuie să ne plecăm înaintea unui rege, cinstind în el o fiinţă a cărei viaţă e regulată de legi speciale, şi nu ne e îngăduit să zâmbim când citim pe monete şi pe actele de guvernământ că el are aceste însuşiri, dintr'o tainică „milă a lui Dumnezeu". Nouă cari suntem convinşi că toate întâmplările acestei lumi sunt hotărâte prin legi fizice neîndurate şi neîngăduitoare nici unei abateri, nouă ne e dat să vedem Statul plătind pe preoţi al căror rol cunoscut şi recunoscut e de a săvârşi slujbe ce se pretinde a avea darul să îmblânzească şi să supună legile naturei; nouă ne e dat să fim faţă la biserică, unde mergem fiind siliţi, şi acolo să auzim tot felul de slujbe solemne şi leturghii în care se imploră o putere supranaturală de care ştiinţa nu ne poate spune nimic şi căreia i se cere în sprijinul nostru, protecţiunea sa specială şi necunoscută; ba dăm chiar însemnate ranguri în Stat şi în societate celor ce săvârşesc asemenea comedii fără de rost!

Credem cu toţii în însemnatele urmări binefăcătoare ale selecţiunii şi cu toate astea nu facem nimic spre a ne opune la căsătoriile de învoială cari înlătură selecţiunea. Orice bază de drept sau de morală o găsim în lupta pentru traiu şi cu toate acestea facem legi şi sprijinim instituţii cari împiedică cu desăvârşire liberul joc al puterilor; oprim pe cei bine înzestraţi de a se folosi de însuşirile cari le-ar asigura izbânda iar

din izbânda lor firească asupra celor slabi facem o crimă pentru care li s'ar cuveni moartea.

Iată dar că întreaga noastră vieaţă stă pe temelii ce le-am împrumutat dela alte vremuri şi cari în nici o privinţă nu se potrivesc cu ideile noastre de astăzi. Forma şi fondul vieţii noastre politice sunt într'o isbitoare contrazicere. Problema a cărei deslegare pare că o caută civilizaţia oficială e aceea de a afla cum poate intra un cub într'un glob de acelaş cuprins. Orice vorbă spunem, orice faptă săvârşim, e o minciună faţă de ceeace în *adâncul sufletului nostru* recunoaştem că-i adevărul.

Ne parodiăm pe noi înşi-ne, dacă se poate zice astfel,—şi jucăm o nesfârşită comedie care ne oboseşte şi care-i contra deprinderii, cerându-ne nouă înşi-ne o statornică desaprobare a ideilor şi a convingerilor proprii, comedie care, oridecâteori suntem numai cu noi, trebue să ne umple de scârbă pentru noi şi pentru lume. In atâtea şi atâtea împrejurări luăm o înfăţişare solemnă, o ţinută serioasă, ne îmbrăcăm cu nişte haine de parc'am fi nişte paiaţe; ne arătăm în lume ca plini de respect pentru nişte oameni şi întocmiri pe cari în gândul nostru le găsim curate neghiobii şi rămânem mişeleşte legaţi de obiceiuri pe cari în adâncul sufletului şi al conştiinţei noastre le găsim cu desăvârşire fără rost.

Această neînţelegere veşnică între învoielile sociale şi între convingerile noastre are o urmare fatală. Iţi faci, adică, ţie însu-ţi, convingerea că eşti un clown care face pe toată lumea să râdă, dar care clown e scârbit de propriile-i glume şi nespus de amărât.

Neștiința se împacă foarte bine cu un fel de mulțumire animalică și poți să fii fericit și mulțumit găsind drepte și trebuincioase instituțiile dimprejuru-ți. Inchizitorii, dacă la îndoială răspundeau cu schingiuirea și cu trimiterea pe rug, nu voiau decât să asigure omenirii o vieață fără turburări. Când însă în instituțiile în ființă nu vezi decât forme moarte și aproape putrede, înșelăciuni zadarnice și neghioabe, în chip firesc trebue să simți spaima și desnădejdea, amărăciunea și isbucnirile de veselie ce ar cuprinde pe un om viu ce ar fi într'o groapă la un loc cu cadavrele, sau pe un om în toată firea care, nevoit să trăiască printre smintiți, spre a nu fi bătut de aceștia, trebue să facă vrând-nevrând tot felul de maimuțării.

Prin urmare, ceeace ne face pesimiști și sceptici, ceeace alcătuește rana sângerândă a lumei civilizate este această statornică contrazicere între toate ideile noastre și între toate formele civilizației noastre, această nevoie de a trăi în mijlocul unor alcătuiri pe cari le vedem că-s mincinoase.

In acest sbucium de neîndurat pierdem orice dor de vieață și orice dor de luptă; aceasta e obârșia frigurilor nelinuștei care copleșește pe toți oamenii culți din toate țările. Neînțeleasa enigmă a stării de suflet din vremea noastră își are deslegarea în această nepotrivire.

Capitolele următoare vor dovedi în chip amănunțit neînțelegerea dintre stăpânitoarele minciuni convenționale și concepția științifică despre lume, concepție care se ridică împotriva lor.

Minciuna religioasă

I

Religia este cea mai răspândită şi cea mai puternică instituţie pe care trecutul ne-a lăsat-o moştenire: omenirea întreagă stă sub drapelul ei. Ea adună laolaltă rasele cele mai înaintate şi pe cele mai înapoiate şi, în privinţa ideilor şi a civilizaţiei, pune pe negrul locuitor al Australiei alături de lordul englez. Religia pătrunde în toate formele vieţei politice şi sociale şi credinţa în doctrinele sale supranaturale implică, mai mult sau mai puţin făţiş, nu numai validitatea dar chiar singura putinţă a unei întregi serii de fapte cari înseamnă fazele de dezvoltare şi clipele hotărâtoare în viaţa insului. In multe ţări civilizate, orice om e dator să aibă o religie.

De credinţa sa şi de convingerile sale intime nimănui nu-i pasă; vorba e ca în lume să fie de o religie oarecare. Nu suntem, propriu zis, în starea în care erau Spania în al XVI-lea veac, Anglia sub domnia Mariei Sîngeroasa, ori coloniile Nouei-Anglii pe vremea tiraniei puritane; pe atunci, sub pedeapsa celor mai grozave chinuri, fiecare cetăţean trebuia să fie de faţă la săvârşirea slujbei religioase. Dar iarăşi drept e că nici deosebirea între aceste vremuri şi a noastră nu e prea mare. Dacă Statul nu mai sileşte acum pe

nimeni să meargă la liturghie sau să se spovedească dacă nu-i mai arde pe cei cari lipsesc Dumineca dela slujbă, totuşi, în foarte multe ţări ale Europei şi ale Americei, acest Stat cere să te înscrii negreşit ca membru al unei comunităţi religioase şi, cu ajutorul tribunalelor şi al jandarmilor, sileşte pe cetăţeni să contribue la sprijinirea cultului.

Chiar din clipa naşterii insului, religia pune stăpânire pe el, îl întovărăşeşte fără răgaz în tot timpul cît trăeşte şi nu-l slăbeşte nici când îşi dă sufletul. Ce se întâmplă când se naşte un copil? Părinţii trebue negreşit să-l boteze, altfel, în multe ţări, fiind osândiţi. Mai pe urmă vrea omul să se căsătorească: nu poate face acest lucru decât la biserică, de faţă fiind popa. Desigur, căsătoria civilă e stabilită în mai multe ţări. Insă, mai întâi ea nu e stabilită pretutindeni, şi al douilea, acolo unde în fine a pătruns, se fac sforţări puternice spre a o înlătura; pe urmă, chiar acolo unde e stabilită, moravurile sociale n'au mers la pas cu legea şi lumea adeseori socoteşte o căsătorie civilă ca fiind o căsătorie neisprăvită. Când cetăţeanul moare, iată-l din nou pe preot care-i întovărăşeşte sicriul şi care-i citeşte rugăciuni; bietul cetăţean nu e lăsat în pace decât în aşa zisul *pământ sfinţit*, unde stă iarăşi în mijlocul atâtor simbole şi inscripţiuni religioase. In atâtea şi atâtea împrejurări, cetăţeanul nu-şi poate scăpa interesele cele mai îndreptăţite decât cu ajutorul unui jurământ religios. Voeşte să-şi dea tributul de sânge către patria sa? Nu poate face acest lucru fără ca în numele lui Dumnezeu să depună mai înainte un jurământ de credinţă faţă de drapel. Are cumva

nevoe să-şi apere drepturile în faţa judecăţei? Nici asta n'o poate face fără să depună un jurământ. Fără jurământ nu poate fi nici jurat să-şi judece concetăţenii. nici deputat să apere interesele poporului; abia dacă poate ocupa o slujbă publică. S'a încercat, în Anglia şi în Franţa, să se înlocuiască jurământul religios printr'o invocaţie solemnă a cinstei şi a conştiinţei, dar ea a întâmpinat împotriviri pătimaşe. Ar fi o osteneală zadarnică să cauţi pe toată faţa pământului măcar un colţişor care să fi scăpat de stăpânirea religiei.

In desvoltarea sa istorică, civilizaţia a luat formele următoare: familie, proprietate, Stat şi religie. Nici una din aceste forme nu e aşa de tare ca cea din urmă. Sunt atâţia inşi cari trăesc în afară de familie; de pildă copiii găsiţi şi vagabonzii din oraşele mari, întru cât ajunşi la maturitate nu s'au căsătorit şi nici n'au trăit în concubinaj. Nevoiaşii şi criminalii cari trăiesc numai din furturi şi din jafuri nu recunosc principiul proprietăţei. In mijlocul civilizaţiei noastre reglementate de atâtea prescripţii, cu un întreg aparat administrativ şi o armată de slujbaşi, sunt grupuri însemnate cari nu primesc să intre în grupul organizaţiei politice. Intre alţii, sunt printre aceştia ţiganii din aproape toate ţările Europei. Naşterile lor, ca şi căsătoriile şi morţile, nu sunt trecute în nici o condică, ei nu plătesc nici o dare, nu sunt supuşi nici unei legi militare, n'au nici domiciliu şi nici naţionalitate politică. De altfel, dacă ar voi să intre în societatea civilă normală, le-ar fi nespus de greu, pentru cuvântul că n'au hârtii timbrate pline de iscălituri în-

câlcite şi de o sumedenie de peceţi poliţieneşti, hârtii în lipsa cărora copilul numerotat şi stampılat al civilizaţiei nu poate dovedi în mod legal nici că trăeşte şi nici că a murit.

Acei cari vor să scuture jugul religios sunt, dimpotrivă, foarte rari. In Germania s'a întocmit o ligă de liber-cugetători, cu scopul de a sfărâma în public legăturile superstiţiei moştenite. După ani de zile de fiinţare, astăzi, această ligă abia numără câteva mii de membri şi chiar printre aceştia sunt mulţi socotiţi ca făcând parte dintr'o confesiune religioasă. In Austria e o lege care îngăduie cetăţenilor să se lepede de religiile în fiinţă, — totuşi nu se ridică la cinci sute numărul celor cari să se fi folosit de această lege. Cea mai mare parte din aceştia n'au făcut lucrul acesta spre a fi următori unei asemenea hotărâri în faptele şi viaţa lor, în convingerile lor intime Unii din ei voiau să se căsătorească cu o persoană de altă credinţă, în care scop era nevoie ca ambele părţi să-şi lepede credinţa, alţii erau evrei cari nutreau dulcea nădejde că părăsindu-şi religia vor scăpa şi de prejudecăţile ce urmăresc rasa lor. Această din urmă pricină e aşa de mult întrebuinţată, în cât în Austria termenul „fără confesiune“ şi acel de „evreu“ au ajuns să'nsemne aproape acelaş lucru. Astfel, secretarul Universităţei din Viena întrebând pe studenţi despre religia lor, cum este acolo regula, avea obiceiu să'ntrebe, zâmbind, pe cei ce răspundeau că n'au religie: „De ce nu spui drept că eşti evreu?“

Franţa singură, dintre toate ţările civilizate, este aceea care a făcut liberei-gândiri mai mult loc în legi, nu însă şi în moravuri.

Majoritatea liber-cugetătorilor aflători chiar în Franța rămân sub stăpânirea bisericei din care au făcut parte părinții lor; ei se duc la slujbă și se spovedesc, își botează copiii și chiamă pe popi ori de câte ori le moare cineva. Astăzi sunt într'un foarte mic număr acei cari-și lasă copiii să crească fără să-i fi botezat și cari cer să li se facă o înmormântare civilă.

In libera Anglie legea și opinia publică îngăduiesc ori ce sectă și orice religie. Poți acolo să profesezi budhismul, poți să te'nchini până și soarelui, ca Perșii, dar ești oprit să spui că ești ateu. Bradlaugh a avut curajul să declare că e ateu; pentru cuvântul acesta a fost dispreţuit de public, a fost isgonit din Parlament și i s'a făcut un proces care nu l-a costat puțini bani. Atâta e de puternică înrâurirea religiei asupra spiritelor și atât ne e de cu neputință să rupem cu totul cu obiceiurile religiunii în cât chiar ateii, voind să înlocuiască credința omului printr'un ideal potrivit cu concepția noastră despre lume, au slăbiciunea de a păstra pentru concepția lor rațională denumirea de „religie", care amintește mereu bâjbâielile omenirei născânde. La Berlin și în alte orașe ale Germaniei de nord sunt mai multe asociații de liber-cugetători din cari fiecare n'a găsit altă numire de cât pe aceea de „comunitate religioasă liberă". Pe de altă parte, David Frederic Strauss botează cu numele de „religia viitorului" un idealism care stă pe negarea ori cărei credinți religioase sau supranaturale. Aceasta nu ne cam amintește oare prea cunoscuta poveste a ateului care striga: „Iți jur pe Dumnezeul meu că sunt ateu!" ?

II

E vremea să preîntâmpinăm o neînţelegere. Când am numit religiunea o minciună convenţională a omului civilizat, n'am înţeles prin religiune credinţa în puteri supranaturale. Această credinţă e foarte sinceră la o bună parte din oameni. Ea urmează a trăi în mod inconştient chiar la unii oameni cari au o foarte largă cultură a spiritului. Prea puţini dintre fiii secolului al XIX-lea se lipesc cu destulă tărie de concepţia ştiinţifică a lumei, deşi judecata lor recunoaşte temeinicia mulţumită căreia ea a putut pătrunde până'n cele mai dinlăuntru cute ale sufletului lor, cute faţă de cari voinţa e cu desăvârşire neputincioasă şi cari alcătuiesc punctul de plecare al simţimintelor turburi şi al visăriilor. Vechile prejudiţii şi ideile superstiţioase îşi păstrează puterea în aceste întunecate şi tainice colţuri şi de o mie de ori mai uşor poţi alunga cucuvăile şi liliecii din crăpăturile unui turn vechiu, de cât aceste prejudiţii şi idei din colţurile lor.

Aşa dar, propriu zis, religia e o rămăşiţă, grozav de răspândită încă, a copilăriei Omenirei, ca mijloc de legătură cu ideile transcendentale în chip mai mult sau mai puţin inconştient. Ba merg chiar şi mai departe şi afirm că religia este o infirmitate pricinuită de anumite lipsuri ale organului gândirei noastre, este un semn care dovedeşte caracterul mărginit al fiinţei noastre. Mă voiu căsni să lămuresc această susţinere.

Filologia, mitologia comparată şi etnografia au adus de pe acum un însemnat material istoriei naşterei şi desvoltărei cugetărei religioase; psichologia a încer-

cat cu succes să descopere însuşirile fizice cari trebue să fi dus pe omul de demult la ideea supranaturalului şi cari trebuie să fi ţinut pe omul civilizat legat de ea. Au trebuit atâtea şi atâtea mii de veacuri de civilizaţie, a trebuit perindarea atâtor nenumărate generaţii, pentru ca un om oare care să ajungă să recunoască anumite noţiuni după cugetători de puterea unui Pitagora, Socrate sau Platon, ca nefiind esenţiale, ci numai simple înfăţişeri sau feluri ale gândirei noastre. Pe vremea celor dintâi licăriri ale spiritului nostru, aceste noţiuni, fireşte, trebuiau să stăpânească mărginita cugetare a omului primitiv cu o putere de care fiul civilizaţiei nu-şi poate face de fel idee, ca unul ce are obicinuinţa abstracţiunilor fără să mai cunoască azi sforţarea ce ele au costat odinioară. Pentru sălbatec, timpul, spaţiul, cauzalitatea sunt lucruri tot aşa de adevărate şi tot aşa de materiale ca şi lucrurile ce-l înconjoară şi pe cari le percepe cu cel mai din urmă din simţurile sale, prin pipăit.

Timpul şi-l înfăţişează ca pe un monstru care-şi înghite copiii; spaţiul îl vede ca pe un zid care închide orizontul, sau ca o îmbucătură a pământului cu cerul, pe care el îl socoate ca fiind o cupolă; cauzalitatea îi e atât de trebuincioasă, atât îi pare de nedeslipit de fenomene, încât îi dă forma cea mai simplă şi cea mai cu putinţă de înţeles: face din ea acţiunea directă a unui semen al său

Se prăbuşeşte un copac,—doar o fiinţă organică a putut să facă acest lucru; se cutremură pământul,—nici vorbă că e cineva care l-a scuturat, şi cum ideea acestui *cineva* e încă prea nelămurită pentru spiritul

sălbatecului şi prea de neînţeles, el face din acest *cineva* un om.

Şi pentru toate fenomenele ce se petrec în juru-i face la fel. Sclav pasiv al ideei cauzalităţii, el cercetează cauza fiecărei percepţiuni şi ştiind sau crezând că singura pricină a acţiunilor ce săvârşeşte este propria-i voinţă, întinde această observaţie asupra naturii, şi în fenomenele acesteia vede capriciile unei fiinţe asemănătoare cu omul. Dar pentru întâia oară, în această împrejurare pătrunde în el o pricină de nelinişte şi de uimire. Când vede pe femeea sa că aprinde focul cu un amnar, când tovarăşul său omoară un animal cu toporul de piatră, simţurile sale îşi dau seama de cauza care dă naştere flacării sau căderii animalului. Când însă furtuna vine de-i răstoarnă coliba, sau când grindina îl loveşte şi-l răneşte, el nu vede pe cel ce produce împotrivă-i această faptă neplăcută. El crede negreşit că acest cineva există şi că e foarte aproape de el, fiindcă coliba e făcută fărâme şi rănile pricinuite de grindină sângerează; nici nu încape îndoială că i-a făcut cineva toate astea, şi că acest cineva a voit să i le facă. Neputând afla însă cine-i acesta, iată că spiritul sălbatecului e cuprins şi chinuit de o vie nelinişte, pricinuită, după cum se vede, de o mână neştiută, contra căreia în zadar ar cerca să se apere. Faptul acesta alcătuieşte temelia începutului religiei.

E drept că toţi călătorii cari au avut prilejul să cunoască în amănunţimi viaţa sălbatecilor se învoiesc în a recunoaşte că la aceştia simţimântul religios se înfăţişează sub forma unei superstiţioase temeri. De altfel, e firesc să fie aşa. Sensaţiile neplăcute nu nu-

mai că sunt cele mai numeroase ale vieţii, dar sunt şi mai adânci ca cele plăcute şi pricinuiesc totodată o activitate nespus de puternică şi mai vie, atât în viaţa lăuntrică a insului cât şi în cea din afară.

O senzaţie plăcută ne pare aproape ca nefiind şi o primim pasivi; spiritul n'are nevoie s'o vadă bine şi în vreme ce această senzaţiune se produce, creerul ca şi muşchii pot rămâne în repaos. Când însă e vorba de o senzaţie neplăcută, dimpotrivă, ea ne ajunge la conştiinţă numai decât lămurit şi cere, ca urmare, o sumedenie de acte ale gândirii şi ale voinţii spre a-i descoperi pricinile şi a ne apără împotriva ei. Tot aşa şi omul primitiv a fost mult mai băgător de seamă de puterile duşmane ale naturii decât de cele care-i sunt binevoitoare.

Incălzească-l soarele şi fructele nutrească-l ele orcât, el nu se gândeşte de fel la ele, n'are habar, pentru cuvântul că nu e nevoit să facă aşa ceva, pentrucă poate mânca fructele în voie şi poate să se întindă la soare fără grije Neplăcerile şi primejdiile însă, dimpotrivă, trezesc munca spiritului lăsând în el urme adânci.

Când a ajuns la un înalt grad de desvoltare culturală, omul începe să-şi înfăţişeze limpede farmecele vieţii şi să se bucure de ele dându-şi seama, iar nu fără să-şi dea seama, ca până acum, începe să-şi înfăţişeze ca primă cauză toanele unei fiinţe asemănătoare omului şi să simtă dragoste, recunoştinţă şi admiraţie pentru această fiinţă necunoscută. Inainte de a ajunge la această stare relativ târzie a civilizaţiunii sale, omul se mărgineşte în a simţi nelinişte şi spaimă

faţă de nevăzuta şi necunoscuta voinţă care se deslănţue — ca nouri sau ca fulgere — şi care-i pregăteşte, poate, atâtea dureri şi nefericiri.

Toate actele de căpetenie ale cultului religios îşi au obârşia în acest simţimânt de teamă. Te păzeşti de a face fapte cari ar putea supăra pe puternicul şi nevăzutul duşman. Inchipuirea cea vioaie şi copilărească, înlănţuirea capricioasă a gândurilor omului primitiv îl fac să aibă o veşnică grije în ceeace face, ca nu cumva să nemulţumească pe acest duşman Dacă acesta se întâmplă să fie mânios, trebue îmblânzit prin orice mijloace. Ii mulţumeşti lăcomia dându-i daruri şi făcându-i jertfe; îi măguleşti îngâmfarea trâmbiţându-i frumoasele însuşiri; te înjoseşti înaintea lui şi caţi să-l înduplеci prin rugăciuni, câteodată chiar să-l înfricoşezi cu ameninţări. Rugăciuni, jertfe şi jurăminte nu sunt, prin urmare, decât arătarea aceluiaş simţimânt din care Darwin, în cartea în care vorbeşte despre expresia mişcărilor sufletului la oameni şi la animale, face să iasă diferitele feluri de salutare: câinele se gudură şi se târăşte pe jos, pisica miorlăie, omul nostru civilizat se pleacă sau îşi scoate pălăria,—toate acestea laolaltă nealcătuind decât arătarea supunerii faţă de un duşman recunoscut ca mai puternic.

Făcând un rezumat, vedem că faptul cauzalităţei, care e o formă sau un fel al cugetării omeneşti, e conceput de omul primitiv într'un mod cât se poate de material. Tuturor fenomenelor cari-l neliniştesc, el le caută cauze apropiate. Neavând putinţa de a gândi în mod abstract, n'are decât idei concrete cari i se înfăţişează spiritului totdeauna sub chipuri ce-i sunt

obicinuite. In felul acesta ajunge la antropomorfism, adică îşi închipue toate puterile, tot ce e în stare să producă un fenomen, sub figura unui om înzestrat cu conştiinţă, cu organe care-i permit să lucreze ; în vremea aceasta el încă nu poate înţelege o putere de sine stătătoare şi deosebită de forma organică sub care vede efectele mai totdeauna. Cauzalitatea 'l face aşa dar să admită o cauză a tutulor fenomenelor, incapacitatea sa de a face abstracţiuni îl duce la antropomorfism şi îl face să aducă în natură un dumnezeu personal sau mai mulţi zei personali; teama de aceştia, cari în ochii lui sunt nişte duşmani, îl hotărăşte să le facă jertfe şi să 'ncerce să-i înduplece prin rugăciuni, cu alte cuvinte să-i cinstească cu un cult exterior.

Aceasta è obârşia religiunii la omul primitiv; ea se păstrează şi în inima omului cult. Chiar spirite destul de cultivate şi destul de deprinse cu judecata, spre a nu mai asemăna timpul şi spaţiul cu ceva care-şi are fiinţa materială, chiar asemenea spirite, zic, urmează a concepe cauzalitatea ca o realitate, neputând ajunge la înălţimea de abstracţiune care te face să vezi în cauzalitate, — ca şi în spaţiu şi în timp,— nu o condiţiune a fenomenelor, ci numai o formă a gândirei noastre.

Antropomorfismul urmează a-şi trăi viaţa nu numai la copiii cari nu mai pot de bucurie ascultând basme în cari crivăţul vorbeşte, ca şi copacii cari au graiu, şi în cari stelele se căsătoresc, dar şi la oamenii în vârstă al căror spirit n'a putut rupe cu desăvârşire legăturile cu deprinderile din vremea copilăriei. E cât se poate de caracteristic faptul că filosoful cel mai cunoscut în

zilele noastre, printr'o ciudată întoarcere la ideile omului primitiv, şi-a clădit sistemul pe ipotezele cari odinioară au dat naştere celor dintâi începuturi ale unei concepţii despre lume în mintea contimporanilor ursului cavernelor,—negrii din Australia de azi,—adică pe ipoteza unei voinţi ce slujeşte ca condiţie fundamentală nu numai unei oarecare activităţi, dar existenţii fiecărui obiect.

A vedea lucrurile cari te înconjoară aşa cum îţi vine mai uşor, cum adică le vezi petrecându-se în tine însuţi, să explici existenţa lor printr'o voinţă ce s'ar fi aflând în ele, fiindcă ţi-e cu neputinţă să desparţi ideea de om de aceea a unei voinţi ce lucrează în el călăuzindu-l în toate faptele sale, toate acestea sunt însuşiri pe cari le au avut reprezentanţii celei dintâi trepte ale activităţii intelectuale a omenirii.

De sigur, Schopenhauer, prin rafinamentele formei şi printr'o bogată terminologie ştiinţifică, a dat sistemului său o înfăţişare aleasă care a făcut să-l poată înfăţişa oamenilor culţi; aceasta însă nu-l împiedică de a fi în esenţa sa cel mai uimitor caz de atavism pe care l-a putut înregistra până azi istoria filosofiei; această istorie însăşi nu e decât istoria unui lung şir de căderi ale spiritului omenesc în visării de demult şi nebunii în al căror triumf s'a crezut cândva. Unul din cei mai luminaţi cugetători, cum e Schopenhauer, spre a înţelege lucrurile neorganice le dă o voinţă asemănătoare cu cea a omului (cu toate că la om, chiar unele din faptele cele mai de căpetenie, ca acel al nutriţiunii, de pildă, se îndeplinesc fără lucrarea voinţei). Sistemul său e primit cu bună voinţă de un

mare număr de spirite alese; cum nu s'ar putea 'nțelege atunci de ce vânătorul de mamuți din epoca quaternară, întinzând observațiile restrânse făcute asupra ființei sale mărginite, nu-și poate explica natura decât admițând înapoia fenomenelor sale, pe un creator făcut după chipul său, dar mai puternic și mai grozav, cu o secure de piatră mai mare și cu o poftă de mâncare mai sdravănă, și mai ales cum nu s'ar putea înțelege că trebuia astfel să ajungă la începuturile unei religii ?...

Ideea unei voințe socotită drept pricină a fenomenelor lumii și prin urmare credința într'un Dumnezeu sau în mai mulți dumnezei personali nu e decât o parte a religiei; aceasta în adevăr nu-și mărginește încercările de explicațiuni numai asupra naturii; ea se întinde și asupra omului și a locului ce el îl ocupă pe lume. Ideea unui suflet al omului și aceea a supraviețuirii acestui suflet după moarte fac parte de asemenea din ideile religioase. Credința 'n nemurire e completarea credinței în Dumnezeu și împreună cu ea alcătuiește un sistem întins pe care s'a putut stabili o ordine socială și o morală, de oarece el a dat definiția binelui și a răului, a stabilit o deosebire între virtute și viciu, o răsplată și o pedeapsă viitoare legată de nemurirea insului cu însușirile sale de căpetenie, simțirea și judecata. Totdeodată, credința în suflet și în nemurirea sa, fără să fie întemeiată pe cauzalitate sau antropomorfism, își are obârșia în alt fapt, pe care-l vom cerceta de aproape.

Adeseori omul s'a întrebat dacă credința într'un suflet și în nemurirea sa a precedat sau a urmat cre-

dinţei în Dumnezeu şi dacă nu cumva toate ideile religioase s'au născut din cultul sufletelor, trecând printr'o stare intermediară, credinţa în demoni. In adevăr, o mulţime de neamuri din vechime şi o mulţime de triburi sălbatece din ziua de azi au dat sau dau mai multă însemnătate credinţei într'un suflet decât credinţei într'o fiinţă supremă; ca dovadă despre aceasta e cultul morţilor, în Egipt, respectul pentru *lari* şi *penaţi* la Roma; vechii Ceţi, apoi şi Germanii beau sângele duşmanilor ucişi, iar o mulţime de triburi dinnăuntrul Africei şi din insulele mării Sudului sunt antropofage. Antropofagia, în deosebi, nu-i drept că s'a născut din singură plăcerea de neînvins de a mânca carne, precum susţin unii observatori superficiali; ea naşte din tainica nădejde că omul care mănâncă pe un duşman ucis face să treacă în el toate însuşirile omului pe care-l mănâncă.

Chestiunea întâietăţii credinţei în suflet sau a credinţei în Dumnezeu, e o chestiune neînsemnată, la urma urmei. Nu încape îndoială însă că foarte din vreme omul a avut ideie despre ceva deosebit de corpul său, ceva hotărâtor asupra vieţii sale şi care supravieţueşte morţii şi nimicirii formei exterioare.

Ceeace a dat prima ideie despre aceasta, a fost observaţiunea neexactă, o inteligenţă necunoscătoare a legilor naturii. Omul viu simţea în el mişcări tainice, ca de pildă bătăile inimei, pulsaţia arterelor, pe câtă vreme la omul mort totul e încremenit. Rolul pe care chiar în zilele noastre îl joacă inima în vorbirea obişnuită, rol de punct de sălaş al simţimintelor, dovedeşte luarea-aminte pe care trebue s'o fi deşteptat

foarte de timpuriu surprinzătoarele sale bătăi. Omul care nu-i prea deprins cu logica are obiceiu să lege printr'o relaţie de cauzalitate fenomenele ce se succed. Şi fiindcă s'a băgat de seamă că la un om mort nu mai mişcă nimic, s'a tras încheerea că ceeace se mişcă şi tresare la un om viu trebue să fie cauza hotărâtoare a vieţii. Cât timp omul e în viaţă, acest ceva există, când moare însă, acest ceva se duce, părăsind corpul.

Dar ce e acest ceva ? La această întrebare, închipuirea omului primitiv a răspuns în mai multe chipuri. Faptul asupra căruia toţi se înţeleg este acela că şi-au închipuit sufletul, principiul vital, ca având chip de animal. Unii cred că ar fi un porumbel, alţii că ar fi un fluture. Alţi oameni, mai în stare de abstracţiuni, şi-l închipuesc ca având înfăţişarea unei umbre sau a unei suflări.

Mulţumită tuturor acestor închipuiri, fenomenele neliniştitoare şi de neexplicat ale omului şi ale animalelor, devin potrivite spre a li se da o explicaţie mulţumitoare pentru mintea omului primitiv. Sufletul, acest chiriaş material şi organic al corpului, acest neam de parazit al fiinţei vii, simte uneori trebuinţa să plece din cuşcă. Atunci corpul omului cade'ntr'o stare asemănătoare celei în care va fi când sufletul îl va părăsi pentru totdeauna: nu mai ştie şi nu mai simte nimic, nu se mişcă din loc,—doarme. Sufletul se plimbă cine ştie prin ce locuri depărtate; pe acolo face şi i se întâmplă tot felul de lucruri din cari, când se'ntoarce în locuinţa-i obicinuită, îi rămâne o amintire nedesluşită Şi iată cum se nasc visele.

Iacob Grimm povesteşte, după Paul Diacre, următoarea poveste: Odată, Gontran, regele Francilor, adormind la vânătoare, servitorul care dormea alături de el a zărit ieşindu-i din gură un animal micuţ, ceva ca un şerpişor care alergă iute-iute până la o apă foarte mică de aproape; ajuns aci însă, şerpişorul nu putea să treacă pe celalt mal al apei. Servitorul îi veni în ajutor scoţând sabia din teacă şi făcând din ea o punte dela un mal la celalt, şi astfel şerpişorul trecu pe partea cealaltă. Când după câteva ceasuri se întoarse, el intră la loc în gura regelui. Acesta se deşteptă atunci şi povesti servitorului său cum a visat că a văzut în vis un fluviu peste care a trecut cu ajutorul unui pod de fier. O altă legendă, pe care o găsim tot la Grimm, vorbeşte de o servitoare adormită, din a cărei gură a ieşit un şoricel roşu; servitoarea fu'ntoarsă pe partea cealaltă ceea ce făcu ca şoricelul, la întoarcerea sa, să nu mai găsească gura; servitoarea nu s'a mai deşteptat.

Dar înainte de naşterea celui care-l găzduieşte, unde o fi locuind oare acest tainic chiriaş al corpului omenesc, chiriaş care explică aşa de uşor marile enigme: a vieţii şi a morţii, a somnului şi a viselor? Şi unde s'o fi ducând după moarte? Inainte, zic unii, el locuia în alte corpuri, şi după ce va pleca acum, va locui în altele. Iată credinţa în metempsichoză. Alţii zic că el se naşte'n clipa când se naşte şi corpul, şi când acesta din urmă a murit, el rămâne în preajma-i; aceasta e credinţa vechiului Egipt, credinţa ce a dus la păstrarea şi îngrijirea cadavrelor. Un singur lucru nu admite omul primitiv şi anume ca acest

principiu vital să moară odată cu corpul,—şi e foarte firesc să nu creadă aceasta. Neantul absolut e o idee străină şi vrăşmaşe cugetării omeneşti şi aceasta pentru cuvântul că n'are putinţa de a o pricepe. Cine ar putea cere unei oarecare maşini să producă o putere mai mare ca puterea roţilor sale? Ideea neantului e o producţiune care'ntrece puterea aparatului gândirei omeneşti. Se aude vorbindu-se despre „groaza golului“ naturii; tot aşa de mare e „groaza golului“ cugetării omeneşti. Ceea ce cugetă în orice om e „eul“ său. Fără „eu“ nu poate avea fiinţă nici o cugetare, nici o idee, nici măcar o simţire. Insăşi ideea golului e concepută de „eu“; în vreme însă ce acest „eu“ se căzneşte să-şi înfăţişeze neantul, el are în acelaş timp deplina conştiinţă a existenţei sale şi această simultaneitate aduce o piedică de neînvins ideii adevărate şi lămurite a neantului. Spre a-ţi putea face o idee'ntreagă despre neant, ar trebui ca timp de o clipă „eul“ să înceteze de a se mai simţi existând, ar trebui, cu alte cuvinte, să fie inconştient, să nu poată gândi. Atunci însă nici vorbă că n'ar mai putea să cugete nici la neant. Şi iată cercul vicios din care omul nu poate ieşi din pricina însăşi a naturei aparatului său gânditor. Atâta timp cât „eul“ cugetă, el are deplină conştiinţă de existenţa sa şi cu nici un chip nu poate concepe în întregime ideea neantului; cât timp însă, dimpotrivă, omul n'are conştiinţa existenţei sale, el nu cugetă, deci nu poate cugeta de fel la neant.

Filosofia indică, prin abstracţiuni în adevăr minunate, a ajuns la ideia neantului absolut, ideea lipsei

desăvârşite a materiei şi a mişcării, „Nirvana". Ideea aceasta a neantului desăvârşit, a dispariţiei lumei şi a eului omul o mai poate concepe; se revoltă însă fără voie când e vorba de o dispariţie a eului şi de o continuare a lumei. E oare cu putinţă ca toate lucrurile astea dimprejur, lucruri cari nu sunt aci decât numai fiindcă eu le concep, de fiinţarea cărora chiar nu-mi pot da seama decât numai fiindcă le concep, e cu putinţă, zic, ca toate aceste lucruri să urmeze a exista pe câtă vreme „eu", „eu" care le concep, m'am nimicit? Asta a de neînchipuit. Ca lumea întreagă să se nimicească odată cu „eul" meu, ca în clipa aceasta să apară Nirvana, asta mai zic că e cu putinţă, ba chiar e ceva care dintr'o parte îmi mai dă şi o mângâiere egoistă. Ca „eul" să se nimicească şi ca lumea să urmeze a trăi, tot cum a fost mai înainte, asta e o idee pe care cadrul cugetării noastre n'o poate cuprinde. In zadar am înota într'un potop de vorbe şi am încerca să ne încredinţăm, printr'o iluzie a orgoliului nostru, că o mulţime de formule şi de definiţiuni grămădite una peste alta înfăţişează un lucru limpede şi de înţeles; n'avem nici o idee despre neant, după cum n'avem nici o idee despre infinit, cu care ne-am trudit atât amar de vreme spre a le face să intre în formule, dar nu şi în creerul nostru. Faptul că unii oameni deosebiţi au ajuns la un fel de nelămurită presimţire, greu de arătat prin vorbe, a ideei neantului, se poate însă socoti ca un mare act de triumf al omenirii; actul acesta s'ar putea numi chiar despărţirea omului de el însuş,—dacă ar fi cu putinţă una ca asta

In ce chip a putut oare omul primitiv să săvârşească această aproape supraomenească muncă a cugetării vii? Pentru aceasta a avut nevoie de un şir de veacuri de aspră pregătire intelectuală. Pe când facultatea de a cugeta nu era decât puţin desvoltată, ideea neantului trebue să fi fost o idee necuprinsă de om, pe câtă vreme aceea despre dăinuirea veşnică a „eului" era nu numai firească dar şi trebuincioasă pentru el; omul trebuia să ajungă la grosolana idee a unei învieri corporale a morţilor şi la ideia mai fină despre o nemurire a sufletului nematerial, păstrând totdeodată, într'un chip destul de curios, însuşirile intelectuale: voinţa, sensibilitatea şi gândirea.

Acestea sunt cele ce voiam să spunem afirmând mai sus că religia e o slăbiciune de funcţionare datorită nedesăvârşirii organului nostru de cugetare şi una din înfăţişerile mărginirii firii noastre. Cauzalitatea şi neputinţa de a ne reprezenta oarecari puteri altfel decât sub formele organice obicinuite duseră pe om la ideia unui Dumnezeu; observarea neexactă a fenomenelor vieţii şi morţii, a somnului şi a viselor, îl duseră la ipoteza unui suflet, iar neputinţa „eului" de a-şi bănuì neexistenţa îl făcură să creadă în nemurire sub orice formă. Ipoteza unei vieţi ce ar urma după moarte nu e decât o manifestare a instinctului de conservare personală, după cum instinctul conservării personale nu-i decât conştiinţa puterii noastre de viaţă trăind în fiecare celulă a organismului nostru. Puterea de a trăì e tot una cu voinţa de a trăì. Acei cari au fost de faţă la moartea mai multor inşi ştiu

cu câtă blândeţe se supune gândului morţii insul care îşi simte puterea de viaţă în adevăr istovită de vârstă sau de boală; pe câtă vreme când o lovitură neaşteptată vine să-l doboare în floarea vieţii, când îşi făcea socoteli pentru ziua de mâine, simte o durere groaznică încercând să se împace cu gândul că trebue să plece.

Cele spuse mai sus nu sunt contrazise de faptul sinuciderei decât în aparenţă. Nu încape îndoială, sinuciderea cere o voinţă foarte energică, voinţă care nu poate fi decât însăşi dovada unei vitalităţi tot aşa de energice; în cazul acesta ai crede că puterea de a trăi e contrariul voinţei de a trăi. Sinuciderea, însă, în realitate, atunci când nu e rezultatul unei întunecări de o clipă a conştiinţei, e un act nejudecat prin care viaţa se crede apărată de primejdii cari o ameninţă; te omori când te temi de cine ştie ce suferinţă sufletească sau fizică, prin urmare atunci când te temi de greutăţi ce ai avea să întâmpini în viaţă; nimeni n'ar săvârşi actul acesta extrem dacă în mod inconştient n'ar iubi viaţa, fiindcă n'ar avea să se teamă de suferinţi, pentru cuvântul că, socotind că suferinţele acestea ar fi din cele mai grozave, ele însăşi nu pot decât să nimicească viaţa. Orice sinucidere are în sine însuşirile unui fapt observat adeseori, faptul soldatului care se omoară înainte de luptă, fiindcă i-e teamă de primejdiile acesteia; prin urmare, el nu se omoară de fel din pricină că e scârbit de viaţă sau că nu-i pasă de moarte, ci dimpotrivă, se omoară din pricina dragostei de viaţă care-i atât de puternică încât îl face să-şi piardă orice putere de a judeca. Prin ur-

mare, afirmarea că puterea de viaţă e tot una cu dragostea de viaţă nu suferă nici o slăbire, şi dragostea aceasta de viaţă nu se opreşte nici chiar în faţa morţei. Organismul, care simte în toate celulele sale vârtejul fenomenelor vitale, nu se poate împăca cu ideea încetărei acestei mişcări fecunde şi foarte plăcute. Individul concepe propria sa existenţă ca fiind veşnică, propriul său sfârşit ca fiind nespus de depărtat, cu toate că, lucru ciudat, poate foarte bine să conceapă moartea altuia. Numai şi numai o cultură înaltă ne îngădue, în puterea abstracţiunii, a analogiei şi a cercetării, să ajungem la o idee care face ca spiritul nostru, sau mai bine zis simţirea noastră să ajungă să înţeleagă nimicirea existenţei noastre individuale, prin ideea unei strânse legături între individ şi specie; individul socoteşte atunci generaţiile următoare ca continuări imediate şi ca grade următoare ale desvoltărei generaţiunilor cari au precedat şi găseşte în durata omenirei o mângâiere şi o despăgubire de nestatornicia individului.

Pricinile cari au dat naştere ideilor supranaturale la omul primitiv urmează a lucra astăzi, pe de o parte sub forma lor dela început iar pe de alta în domeniul inconştienţei. Antropomorfismul urmează a fi tendinţa oricărui spirit care nu veghiază cu prea multă asprime la naşterea şi dezvoltarea ideilor sale; uşurinţa cu care dăm abstracţiunilor înfăţişeri cu cari suntem obicinuiţi, e pricina că fiecare din noi îşi înfăţişează nematerialul sub forma materială cea mai grosolană a procedeurilor organice observate în viaţa animalelor sau în aceea a plantelor.

Cât despre neputința de a ne înfățișa încetarea „eului“ într'un chip lămurit, ea este astăzi tot așa de mare ca și în orice alte vremuri. Superstiția primitivă urmează a lucra și azi în domeniul inconștientului, mulțumită legii eredității. Ceeace memoria e pentru individ, aceea e ereditatea pentru specie, zice filosoful francez Th. Ribot. Ereditatea, cu alte cuvinte, e memoria speciei. In fiecare ins în parte, ideile strămoșilor urmează a trăi sub înfățișarea unor amintiri adeseori inconștiente și turburi, dar totdeauna de față și neașteptând decât un imbold din afară spre a izbucni în plină lumină, spre a îneca cu razele lor întreaga viață și sufletul până în cele mai ascunse colțuri

Ereditatea e un jug de care nu ne putem scăpa După cum neputincioși suntem a da corpului și feței noastre o formă după dorință, tot așa suntem neputincioși a schimba fisionomia intimă a cugetării noastre.

Așa se explică faptul că surprindem foarte ades, cu o dureroasă mirare, urme de superstiție neatârnând de voința omului, chiar la spirite foarte luminate, și tot așa se explică sguduirile de sentimentalitate religioasă, cărora de obiceiu sunt supuse sufletele poetice, căci la acestea din urmă mai ales, ereditatea joacă un rol de căpetenie. Grămada aceasta de idei suprasensibile nu va putea fi sfârșită decât încetul cu încetul și prin truda a numeroase generațiuni laolaltă,—mii de veacuri vor trece până când omul să devină prin naștere pregătit să privească fenomenele lumii și ale vieții așa cum cere dreapta judecată. O sută de generațiuni o vor fi precedat pe calea aceasta. Noi suntem prin naștere înclinați să privim fenomenele într'un mod su-

perstiţios şi lipsit de judecată, pentru cuvântul că nu o sută, ci poate o sută de mii de generaţii înaintea celei a noastre a avut obiceiul de a judeca anàpoda.

La pricinile de căpetenie pe cari le arătarăm se adaogă şi altele, cari, ele singure, poate că n'ar fi fost în stare să dea naştere ideei de Dumnezeu, dar cari cu toate acestea contribuesc mult s'o întreţină. Una din pricinile secundare ce întreţin simţimântul religios, în paguba emancipării moderne, e laşitatea naturală a omului. In adevăr, acesta nu se lipseşte nicicodată de bună-voe de nişte aliaţi puternici şi nu se învoeşte uşor să se vadă singurel în faţa sa însăşi, să se bizuie pe propriile-i puteri, fără să aibă vreun apărător nevăzut. Rare ori omenirea dă la iveală un individ care, simţindu-şi puterea şi sprijinul de înaltă conştiinţă al „eului" său, socoteşte viaţa asta ca o luptă în care e dator să mânuiască cu putere şi cu pricepere sabia şi scutul, spre a ieşì din ea învingător, sau cel puţin sănătos şi teafăr. Aceşti oameni excepţionali, cari înfăţişează neamul cel mai mândru şi cel mai căutat al speciei noastre, devin şefi de partide, cuceritori, conducători de popoare. Ei au dispreţ pentru orice drum bătut şi-şi croesc drumuri noui. Ei nu primesc cu linişte soarta pe care împrejurările le-o alcătuesc, ci cată să-şi formeze una nouă, chiar cu primejdia de a pierì luptând. Dar gloata cea mare n'are nici această independenţă nici această îndrăsneală. Oamenii de rând voesc să susţină lupta pentru existenţă nu ca o luptă aparte, ci ca pe o datorie a gloatei, aşezaţi în rânduri strânse de bătaie ; ei voesc să simtă că au la umăr şi în spatele lor tovarăşi de luptă, ba chiar,

dacă s'ar putea să aibă şi înaintea lor. Ei vor să audă porunci strigate tare şi să lucreze sub răspunderea altora de sus. Oamenii de felul acesta se agaţă de credinţă găsind în ea o armă şi o mângâiere. Câtă linişte le aduce, în mijlocul furtunilor celor mai primejdioase ale vieţii, gândul că sunt sub îngrijirea unui Dumnezeu sau a unui înger păzitor! Astfel, un oarecare croitor sau salahor are mângâierea de a şti că se bucură de acelaş privilegiu ca şi Achile, pe care-l ocrotea în cele mai grele clipe ale luptei, scutul nevăzut al zeiţei Pallas Athena. Şi ce simţimânt de tărie le dă convingerea că în toate împrejurările vieţii sunt înzestraţi cu o armă puternică, rugăciunea! Omul se desnădăjdueşte cu greu când are siguranţa că, printr'o singură vorbă, printr'o invocaţiune, are puterea de a înlătura orice rău.

Să luăm un caz extrem. Un aeronaut cade din nacela balonului, dela o înălţime de câteva sute de metri. Dacă e liber-cugetător, el ştie că e pierdut cu desăvârşire şi că nicio putere din lume n'ar fi în stare să-i oprească corpul de a se prăvăli după zece secunde pe pământ, zdrobit şi 'nsângerat. Dacă însă dimpotrivă, el e credincios, în tot timpul căderei, câtă vreme nu şi-a pierdut conştiinţa, păstrează credinţa că o putere supranaturală, pe care el o poate chema cu ajutorul unei rugăciuni, de dragul lui are să înlăture pentru o clipă legile naturale şi are să-l aşeze încetişor pe pământ, sănătos şi teafăr. Atâta timp cât conştiinţa îi e întreagă ea e stăpânită de instinctul de conservare şi rămâne cu îndârjire legată de dreptul său de a chema ca ajutor, împotriva unei negreşite condam-

nări la moarte, o minunată putinţă de mântuire. Sufletul omenesc n'are nimic mai scump ca iluzia şi nu se pomeneşte iluzie mai mare şi mai mângâietoare ca aceea a credinţei şi a rugăciunei. In chipul acesta, oamenii de rând în restriştile lor prea mari vor tot cădea mereu în superstiţie copilărească, până când vor fi în deajuns pătrunşi de concepţia ştiinţifică despre lume, spre a privi moartea unui individ, fie ea chiar propria-le moarte, ca un fapt foarte puţin însemnat pentru specie şi pentru univers, până când solidaritatea omenească va fi destul de obştească, în destul de temeinic organizată, în aşa chip în cât individul aflat într'o strâmtorare grabnică să se poată bizui instinctiv şi cu încredere absolută în semenii săi iar nu în neexplicabile puteri supranaturale.

O altă pricină secundară a păstrărei simţimintelor religioase este trebuinţa unui ideal, trebuinţă ce nu se poate înlătura din inima omului, fie el oricât de necioplit. Ce este oare idealul? Idealul este tipul îndepărtat după care omenirea se desvolta şi se perfecţionează, tip nu numai al formei corpului dar tip şi al vieţii sufleteşti, al felului de a gândi, al felului alcătuirei societăţei. Tendinţa spre acest ideal, aspiraţia spre el sunt înăscute în orice om alcătuit normal la corp şi la suflet; e un fapt organic de care noi n'avem conştiinţă în mod trebuincios, fapt care chiar la cugetătorul cel mai luminat şi mai adânc se înfăţişează ca o parte mai inconştientă.

Toţi ştim cum se ridică rambleul unui drum de fier; întâi se aşează jaloane de lemn cari formează profilul rambleului, apoi lucrătorii grămădesc pământ până

când îl fac să aibă forma şi înălţimea arătată de traverse. Orice vietate are într'însa o lege de formaţiune şi de desvoltare, care, raportată la ea, are aceeaş însemnătate pe care o au traversele aşezate în pământ pentru rambleul ce e de ridicat; orice vietate născându-se aduce cu sine acest cadru nevăzut dar cu desăvârşire real, cadru în care creşte şi pe care caută să-l umple. Când unul din organisme a ajuns la forma care înfăţişează ţinta cea mai de pe urmă a însuşirii sale de dezvoltare, el a atins perfecţiunea şi s'a idealizat el însuşi. Individul rămâne mai totdeauna dedesubtul acestui tip ideal al său, dar aspiraţia către acest tip e tainicul principiu al conservării personale şi al dezvoltării sale, adică al tuturor faptelor organice cari se săvârşesc în el. Asemenea individului, fie ce specie are în sine ţinta sa de dezvoltare şi tot ce-i e de trebuinţă spre a o ajunge. Ea se naşte, e organizată spre a ajunge la o mărime şi la o putere de mai 'nainte arătate şi spre a trăi un timp nehotărât; ea creşte până la o anumită înălţime, scade în sfârşit şi dispare în cele din urmă făcând loc altei forme mai perfecţionate, căreia ea i-a slujit de grad prim,—s'ar putea zice de încercare sau de schiţă. Paleontologia ne arată o întreagă serie de specii animale cari au vieţuit în decursul unei anumite epoce geologice şi cari în urmă au dispărut. Toate spusele acestea se potrivesc şi pentru omenire. Şi omenirea, socotită în întregul ei, e o unitate zoologică, călăuzită de olege vitală unică, şi s'a născut la o anumită epocă geòlogică; pentru argumentarea noastră n'are aface dacă această epocă e la începuturile periodei cuaternare sau dacă trebue s'o aşezăm

în partea mijlocie sau recentă a periodei terţiare: după toate analogiile, ea va încetà la o anumită epocă geologică. Nu putem decît să bănuim formele cari au fost înaintea ei; cele cari-i vor urmà, scapă cu desăvârşire de prevederile noastre. Dar câtă vreme omenirea trăeşte încă pe pământ şi n'a ajuns până azi la punctul culminant al desvoltărei sale, ea se tot căzneşte mereu să umple cadrul, nevăzut şi de mai înainte hotărît formei sale; nevoia aceasta a sforţărei spre personificarea tipului dorit, spre creşterea aceasta până la înălţimea măsurei ideale, o simte ori ce om, în afară de idioţi, deşì cea mai mare parte slab şi turbure.

La oamenii deosebiţi, simţimântul acesta ajunge la o stare conştientă; la ceilalţi el se opreşte, rămănând o aspiraţie nelămurită şi plină de presimţiri, o aspiraţie pe care poţi s'o numeşti ori cum pofteşti: dorinţă aprinsă de a se înălţà mai sus sau trebuinţă de ideal; sub oricare din aceste nume nu e altceva de cât o puternică dorinţă a omului de a eşì din izolarea sa individuală şi a-şi simţi lămurit solidaritatea cu semenii săi. O specie chiar e o unitate zoologică, un individ de ordin superior, în virtutea legăturei care uneşte pe toţi indivizii ce o alcătuesc; legătura aceasta cuprinde inima fiecărui om, întinzându-o şi făcându-l să simtă lămurit că e o legătură de solidaritate. Solidaritatea aceasta însă vrea să se arate. Care dintre noi n'a avut şi n'are încă ceasuri, în cari simte nevoia neînvinsă de a şti că face parte dintr'un mare tot, de a se încredinţà că în existenţa sa individuală lucrează existenţa speciei şi marea ei putere de viaţă;

că dezvoltarea în mare a omenirei e înfățișată prin dezvoltarea sa aparte; — cu alte cuvinte, e conștiința pe care omul o are despre identitatea sa cu un organism superior și minunat, care nelăsând să se vadă o stingere, dă acestuia o nespus de dulce mângâiere pentru îngustimea, pentru nenorocirea și scurta durată a propriei sale existențe.

Ce trebue să facă însă omul de jos? Când are el putința să se simtă om, în mijlocul tuturor celorlalți oameni? Când poate fi el încredințat că are dreptul și putința de a fi mai presus de animalul care mănâncă, se'mulțește și moare?

In lupta pentru o bucată de pâine și pentru mulțumirea atâtor nevoi de rând, când poate el găsì clipa de a se coborî în sine însuși, de a privì deasupra sa, de a căta să-și înțeleagă locul în omenire și în natură? Omul de rînd, până acum, numai prin religie a ajuns să se ridice la o existență mai înaltă, idealul nefiind cu putință pentru el de cât sub forma credinței. Pentru el, ziua de Duminecă era nu numai o zi de odihnă a corpului trudit, dar și o zi pentru nașterea tuturor simțimintelor alese ale sufletului; biserica, pentru el era o sală de serbare, iar popa mijlocitorul care-l punea 'n legătură cu Dumnezeu și cu sfinții lui. Când era'n templu, el simțea că monumentul acesta minunat îi aparține ca și dărăpănata sa colibă, iar în timpul slujbei se vedea tovarăș la un fapt care n'avea drept țintă mâncarea, îmbrăcămintea sa, sau nu știu ce josnică nevoie a corpului. Amestecat în rândurile credincioșilor, se vedea membru cu drepturi egale al unei comunități mari și legăturile sale cu ceilalți tovarăși se ară-

tau lămurit chiar simţurilor sale prin slujbă, prin mătaniile ce bătea, prin semnul crucei, lucruri pe cari le făcea ca şi ei, şi odată cu ei. Predica era singurul cuvânt omenesc înalt care i-ajungea vreodată la ureche şi care-l mai deştepta puţin din toropeala obicinuită a cugetării sale mărginite. Era o pricină puternică ce-l lega de credinţă; şi ea va rămâne puternică, îşi va păstra puterea cât timp noua civilizaţie nu va pune la îndemâna omului de rând o compensare pentru emoţiile şi satisfacţiile modeste ce le are simţindu-se un om, compensare pe care o găseşte'n religie.

Compensaţia aceasta îi va fi dată, — şi lucrul a'nceput chiar de pe acum. Vorbele poetului şi ale cugetătorului vor face ca cele ale predicatorului să fie de prisos: reprezentaţiile teatrale, concertele şi conferinţele vor înlocui slujbele de prin biserici. De pe acum se vede pretutindeni sământa transformărilor ce vor să fie. In ţările cari au libertate politică, mulţimea proastă şi nevoiaşe caută petrecerea de Duminecă şi înălţarea spre ideal ducându-se la 'ntrunirile publice unde i se vorbeşte de trebuinţele obşteşti ale ţinutului sau ale ţării. In ţările unde e votul universal, omul de jos, în zilele de vot, se simte că e om adevărat şi e stăpânit de o mândrie cu totul deosebită de cea pe care o simte'n timpul slujbei, când se împărtăşeşte, de pildă. Multele societăţi cari pun la cale conferinţe sau citiri de lucrări poetice fac ca mulţimea să audă vorbe mai omeneşti şi mai la locul lor decât cele pe cari le aude la predică. Lucrul rău care s'ar putea spune despre aceste societăţi este numai că nu-şi

întind încă lucrarea asupra straturilor celor mai de jos ale poporului, cari au mai multă nevoie de ele.

Sămânța aceasta se va dezvolta însă; poate că un viitor apropiat ne va arăta o civilizație în care oamenii nu-şi vor mai mulțumi trebuințele de odihnă, de înălțare, de emoțiuni laolaltă şi de solidaritate omenească prin vise religioase, ci într'un chip rațional. Atunci teatrul va fi din nou ceeace a fost de la 'nceputul înfăptuirii sale 'n Grecia, acum două mii cinci sute de ani,— un templu pentru oameni; la teatru nu vor mai domni atunci obscenitatea, cântecele neruşinate, râsul dobitocesc şi semi-goliciunea ațâțătoare, ci vor stăpâni într'o frumoasă întrupare, patimile şi voința, egoismul şi renunțarea, iar cuvântările ce se vor auzi acolo vor avea ca bază existența solidară a omenirei. Actele cultului vor fi înlocuite de actele de binefacere. Câte emoții noui va simți omul la aceste serbări ale zilelor de mâine!

Frumusețea limpede şi'ntreagă a vorbelor poetului îl vor câştiga mai uşor şi mai mult ca misticismul predicatorului. Patimile omeneşti cuprinse într'o înălțătoare dramă pun stăpânire pe un suflet pentru care simbolismul unei liturghii e ceva fără rost. Explicațiile unui învățat care lămureşte fenomenele naturei, discursul unui om politic care vorbeşte despre nevoile zilei, au pentru auditor un nespus de mai mare, mai directă şi mai vie însemnătate decît flecăreala sarbădă a unui predicator care 'nşiră la poveşti sau explică la dogme. Adoptarea orfanilor de către comună, împărțirea de haine şi alte daruri copiilor săraci, dovezile publice de stimă date concetățenilor merituoşi, în ochii po-

porului adunat, cu cântece şi cu muzică, în serbări demne şi impunătoare, toate acestea, mai mult ca ori ce schimonoseală popească, dau celui care ia parte la ele adevăratul simţimânt al datoriilor oamenilor unii către alţii şi al unirii lor, printr'o legătură de solidaritate.

Astfel îmi închipui eu civilizaţia viitoare; am convingerea că omul cel mai jos aşezat, aşa îşi va vedea într'o zi viaţa proprie legată de viaţa obştească. In sărbătorile poeziei, ale artei, ale cugetării, pe cari omenirea le va ţine, el îşi va lărgi strâmtul orizont individual până la vastul orizont al existenţei speciei; el va ajunge la ideea unor dezvoltări mai inalte şi se va pătrunde de idealul omenirei. Până la 'nfăptuirea acestui tablou al viitorului, însă, mulţimea va căuta înălţarea ideală pe care n'o găseşte aiurea, în religie, sau mai bine zis în manifestările sale exterioare, în bolţile înalte ale bisericilor, în vesmintele scumpe ale popilor, în cântece şi'n sunetele orgei, în actele mistice ale cultului.

III

Dezvoltările de mai sus nu lasă să rămână nici o neînţelegere. Nevoia pe care o simt oamenii de excitaţii intelectuale înalte, nevoia de ideal, de o mângâiere totdeauna la'ndemână şi 'n acelaşi timp de un sprijin himeric, tot aşa de puternic ca şi de tainic, nevoia aceasta nu e nici prefăcută nici mincinoasă; ea e o nevoie reală şi de neînlăturat. Am văzut cum, din pricini istorice, fiziologice şi psichologice, în chip firesc omul trebuie să-şi cate mulţumirea în credinţa'n

Dumnezeu, în suflet şi'n nemurire. La cea mai mare parte a oamenilor, legătura cu aceste idei nu este nici o minciună, nici o iluzie voită sau nevoită, ci e o slăbiciune sinceră, o suferinţă de bună-credinţă, o deprindere de care nu se pot desbăra, o sentimentalitate poetică ce nu poate sta în înţelegere cu o analiză raţională. Când zic minciună religioasă, înţeleg prin aceste cuvinte respectul pe care atâţi oameni ajunşi la înălţimea civilizaţiei îl au în faţa religiilor pozitive, a principiilor lor de credinţă, a alcătuirilor, ceremoniilor, simbolelor şi popilor lor.

O spun încă odată, respectul acesta e o minciună şi o făţărnicie a cărei grozăvie nu acoperă feţele de o nesfârşită ruşine, numai pentru cuvântul că mai toate lucrurile astea se îndeplinesc fără ca omul să cugete, fără să-şi dea seamă de rostul lor. Oamenii aceştia se duc la biserică numai dintr'o simplă deprindere, şi tot dintr'o simplă deprindere 'şi iau pălăria 'n faţa popei şi cinstesc Biblia; fără voie chipul lor ia o înfăţişare supusă şi smerită când sunt de faţă la slujba religioasă şi toţi se păzesc de a spune că în modul acesta săvârşesc o nedemnă trădare a tuturor convingerilor lor, a tot ce au învăţat, a tot ce au recunoscut ca fiind adevărat.

Ştiinţa istorică ne-a arătat cum a fost întocmită Biblia; ştim că numele acesta se dă unei adunări de scrieri cu un caracter şi cu un cuprins aşa de deosebit, cum ar fi, de pildă, o carte care ar cuprinde poema *Niebelungeni-lor*, un cod de procedură civilă, câteva discursuri de ale lui Mirabeau, niste poezii de Henric Heine şi o metodă zoologică, toate tipărite talmeş-

balmeş, cum s'a întâmplat, şi alcătuind un volum. In această harababură descoperim o sumedenie de superstiţii ale vechei Palestine, întunecate reminiscenţe din fabulele indice şi persane, rău înţelese, imitaţii ale doctrinelor şi obiceiurilor egiptene, cronici tot aşa de seci ca şi neadevărate istoriceşte, poezii de lume, de dragoste sau patriotice unde foarte rar găsim adevărate frumuseţi; afli la fiecare rând umpluturi, grosolănii, prost gust şi o sensualitate în adevăr orientală. Biblia, ca monument literar, e mult mai nouă decît *Vedele* şi o parte din *King*, iar ca valoare literară rămâne în urma a ceea ce au creat chiar poeţii de mâna a doua, în timpul celor din urmă două mii de ani. Cât despre o comparaţie, între Biblie şi minunatele producţiuni ale lui Homer, Sofocle, Dante, Shakespeare sau Goethe, sigur nu i-ar trece prin cap aşa ceva decât unui fanatic care nu mai vrea de fel să judece.

Biblia ne dă despre lume nişte noţiuni copilăreşti, iar morala cuprinsă'n ea e revoltătoare, aşa cum o găsim în Vechiul-Testament, înfăţişată printr'un Dumnezeu setos de răzbunare, în Noul-Testament prin parabola lucrătorului venit în ceasul cel din urmă, prin episodele cu Magdalena şi cu femeea adulteră, prin raporturile dintre Christ şi mama sa. Totuşi, atâţia şi atâţia oameni, citiţi şi cu destulă judecată spre a recunoaşte toate acestea, mint arătând un nemărginit respect pentru această vechie carte, se aprind când te aud vorbind în libertate despre ea şi socotind-o ca pe orice alt produs al spiritului omenesc. Ei, adunându-se alcătuiesc societăţi puternice cari dis-

pun de sume enorme şi cari pretinzând că se poate găsi în această carte un izvor de înălţare şi de întărire sufletească, o răspândesc în milioane de exemplare în lumea întreagă.

Liturghiile tuturor religiilor pozitive au ca bază idei şi obiceiuri datând din cea mai veche sălbătecie a Asiei şi a Nordului Africei. Cultul soarelui practicat de Asieni, misticismul adepţilor lui Buddha, cultul lui Isis şi al lui Osiris la poporul egiptean, au alcătuit materialul pentru slujba religioasă şi pentru rugăciune, la sărbătorile şi la jertfele evreilor ca şi la cele ale creştinilor. Şi iată-i acum pe oamenii secolului al 19-lea păstrând o mutră serioasă, ba chiar solemnă, repetând mătăniile, mişcările, ceremoniile şi principiile închipuite acum nu ştiu câte mii de ani, prin epoca pietrei sau a bronzului, pe malurile Nilului sau ale Gangelui, de nişte oameni proşti şi necioplіţi, cari, cătând obârşia lumii şi a puterii ce o călăuzeşte, au înfăptuit păgânismul cel mai grosolan.

Cu cât, cugetând mai mult asupra acestei comedii înjositoare, ne dăm mai bine seamă de contrastul caraghios dintre civilizaţia zilelor noastre şi religiile pozitive, cu atât vedem că ne e mai greu să vorbim despre el cu sufletul liniştit.

Atât de grozavă e contrazicerea între ele, încât cele mai bune argumente ale criticei au tot atâta putere şi aduc tot atât folos ca o mătură, fie ea cât de bună, pentru munţii de nisip din arzătoarea Sahara; numai râsul lui Rabelais, poate, şi-ar avea rostul, sau călimara cu care un nou Luther mânios ar da de-asvârlita.

Cum trebuie oare să arătăm fiecare lature a min-

ciunii religioase'? Ne vom mulţumi doar să luăm pilde la 'ntâmplare. Diplomaţii, spre a putea hotărî pe cardinali să aleagă un papă pe gustul lor, întrebuinţează corupţia şi ameninţările ;iar când sforile trase cu isteţime au dus la bun sfârşit, tot aceşti diplomaţi recunosc în acel papă un sfânt pe care desigur Sf. Duh l-a ales ca urmaş al sfântului Petre.

Totdeauna alegerea unui papă e socotită ca un lucru însemnat de către mii de oameni cari râd cu hohote citind povestea instalării sale, ca a unui nou Dalai-Lama, după moartea înaintaşului său; totuşi aceste două fapte, instalarea unui nou Dalai-Lama şi aceea a unui nou papă, seamănă între ele grozav de mult. Fiecare guvern îşi întreţine reprezentantul său pe lângă un om a cărui însemnătate constă în puterea ce o are de a da lui Dumnezeu sfinţi noui, de a asigura sufletelor oamenilor o răsplată cerească şi de a scăpa pe păcătoşi de chinurile arderei în foc după moarte. Incheind tratate cu papa, guvernele recunosc în mod solemn că el are 'n adevăr o trecere deosebită pe lângă Dumnezeu, că e înzestrat chiar de Dumnezeu cu o parte din puterea lui asupra naturei şi asupra omenirei, şi că se datoreşte omului acesta, aşa de tare şi de temut, onoruri pe cari n'are drept să le pretindă nici un alt om pe lume. Guvernelor nu le pasă de fel când trimiţând expediţii în inima Africei îşi bat joc de un oarecare vrăjitor negru care vine şi le opreşte trimişii de a pătrunde pe teritoriul său, ameninţându-i cu mânia fetişului al cărui atot puternic favorit şi sfătuitor este. Ce deosebire ar putea fi, oare, între acest nenorocit negru şi între papa roman, câtă vreme a-

mândoui pretind că sunt primi-miniştri ai lui Dumnezeu, că se pot folosi după pofta inimei de trăznetul lui, ambii însuşindu-şi putinţa de a recomanda pe oameni lui Dumnezeu, spre a fi răsplătiţi sau de a-i da în primirea lui spre a-i pedepsi? Unde este logica europenilor culţi, când socotesc pe unul drept un biet caraghios, iar pe celalt drept o putere căreia i se cuvine cea mai mare cinste?

Fiecare act religios particular, când e săvârşit de un om cult din al 19-lea secol, devine o comedie vinovată şi o satiră nedemnă. Iată un om care se stropeşte cu apă blagoslovită, recunoscând cu aceasta că cele câteva vorbe pe cari popa le-a spus deasupra ei însoţindu-le cu anumite mişcări i-au putut schimba compoziţia, dându-i nişte însuşiri tainice, pe câtă vreme analiza cea mai simplă ar dovedi că între această apă şi 'ntre alta nu este decât o singură deosebire,—de curăţenie! Se spun rugăciuni, oamenii bat mătănii, se duc la liturghii şi la atâtea alte slujbe, admiţându-se 'n chipul acesta că e un Dumnezeu pe care invocaţiile, mişcările, parfumul tămâiei şi sunetele orgei îl ating plăcut, dar numai cu condiţie ca invocaţiile acestea să fie făcute cu anumite cuvinte şi anumite mişcări iar ceremonialul să fie săvârşit de persoane anumite, îmbrăcate 'ntr'un chip ciudat cu nişte mantale mici şi cu un fel de rochii, haine cari toate laolaltă sunt de o croială şi de un amestec de culori că un om în toată firea n'ar vrea cu nici un chip să le pună pe el.

Singur faptul că vorbele unei liturghii sunt de mai înainte stabilite şi observate cu multă luare aminte, nu poate fi tradus în limba bunului simţ decât astfel:

popii au învăţat, dintr'un loc demn de toată încrederea, că Dumnezeu, pe lângă vanitatea ce o are de a aştepta să i se aducă laude, linguşiri şi măguliri de tot felul, de a voi să i se laude mărirea, înţelepciunea, bunătatea şi toate celelalte calităţi, mai are şi capriciul de a primi toate aceste laude şi măguliri spuse numai sub o anume formă şi nici decum altfel. Şi fiii secolului ştiinţei par a avea respect pentru liturghii şi nu îngăduie ca cineva să aibă pentru toate caraghioslâcurile astea dispreţul pe care îl merită

Minciuna religioasă a comunităţei e şi mai de nesuferit şi mai revoltătoare încă decât minciuna religioasă a individului. Adeseori, un cetăţean, deşi cu numele aparţine unei religii pozitive şi o practică, nu ascunde că în sufletul lui e nesuperstiţios şi că e încredinţat că spunând anumite vorbe nu poţi schimba cursul legilor lumii, că dacă stropeşti pe un copil cu o apă oarecare îl scapi din ghiarele diavolului, sau prin cântecul şi vorbele spuse de un om îmbrăcat cu o haină lungă şi neagră poţi să-i uşurezi sau chiar să-i deschizi unei rude moarte drumul la raiu. Dar chiar acest cetăţean, ca membru al comunităţei şi al Statului, nu întârzie a declara că e trebuinţă de toate instituţiile religiei pozitive şi face toate jertfele materiale şi morale ce le pretind păzitorii superstiţiei pe care Statul o recunoaşte şi o menţine. Statul acesta întemeiază Universităţi, şcoli, biblioteci, şi tot el alcătueşte şi biserici — şi Statul acesta plăteşte pe popi după ce a dat decrete de numirea profesorilor, şi codul care porunceşte ca învăţământul copiilor să fie obligator,

codul acesta pedepseşte blestemul şi batjocura cari lovesc în religiile recunoscute.

Să stăm acum şi să ne gândim bine: D-ta spui că pământul e nemişcat şi că soarele se învârteşte împrejurui lui, cu toate că prin mijloacele ştiinţei ţi se dovedeşte în chip neîndoielnic că lucrurile stau tocmai dimpotrivă; pe urmă, d-ta spui că pământul nu există decât de vreo cinci mii şi ceva de ani pe câtă vreme ţi se pot arăta pietre comemorative din Egipt şi dintr'o mulţime de alte locuri, pietre cari au mai mult decât câteva mii de ani de viaţă; cu toate aceste bătăi în cap, iată că nimeni nu-ţi poate face nimic, nimeni nu te închide într'o casă de nebuni şi nici nu te arată ca nefiind în stare să ocupi slujbe şi demnităţi; totuşi ai dat dovada cea mai izbitoare că eşti cu desăvârşire neputincios de a judeca şi că n'ai însuşirile intelectuale de trebuinţă spre a-ţi administra propriile-ţi interese, şi cu atât mai puţin pe ale Statului. D-ta, însă, pe de altă parte, dacă spui că nu crezi în existenţa unui Dumnezeu, că acest Dumnezeu al religiilor pozitive e produsul spiritelor copilăreşti sau de rând, sau neghioabe, ai să te vezi pus sub urmărire judecătorească şi ai să fii declarat numai decât de nevolnic să ai cutare slujbă şi cutare demnitate.

Cu toate acestea, până azi, nimeni n'a dat nici o probă în adevăr ştiinţifică sau raţională despre existenţa lui Dumnezeu; pretinsele dovezi pe cari chiar teologul cel mai credincios le poate aduce sunt departe de a fi deopotrivă de limpezi şi de convingătoare ca acele prin cari archeologii şi geologii dovedesc vechimea civilizaţiei omeneşti sau cele prin cari

astronomii dovedesc că pământul se mişcă împrejurul soarelui. Chiar dacă am judeca din punctul de vedere al teologilor, e nespus de mai cu minte lucru să te îndoieşti de rezultatele pipăibile ale cercetării ştiinţifice.

Să mergem înainte: Statul numeşte profesori pe cari-i plăteşte din banii contribuabililor, le dă titluri şi demnităţi, cu alte cuvinte dă pe seama lor o parte din autoritatea sa, şi aceşti profesori au ca îndatorire să înveţe şi să dovedească tuturor că fenomenele lumei sunt regulate de legi naturale, că fiziologia recunoaşte că nu e nici o deosebire între funcţionarea organelor unei vietăţi şi ale alteia, că de două ori două fac patru. Iată însă că pe lângă aceşti profesori de ştiinţi exacte, Statul numeşte şi profesori de teologie cari de asemenea au îndatorirea să înveţe — nu să dovedească, ci numai să afirme, — că nouii-născuţi au asupră-le un păcat strămoşesc, că Dumnezeu într'o zi i-a dictat unui om o carte, că legile naturale au fost înlăturate în mai multe împrejurări, că dacă spui câteva vorbe anume rânduite, peste nişte pâine, aceasta se schimbă în carne, şi trebuie adăogat, în carnea unui anume om, mort acum aproape două mii de ani, cum singuri ei o spun; că, în fine, trei fac unul şi unul face trei. Un cetăţean supus legilor dacă ar fi de faţă, pe rând, la lecţia unui profesor de ştiinţi naturale numit de Stat şi apoi la aceea a unui profesor de teologie înzestrat cu aceeaş putere, s'ar găsi în cea mai ciudată dintre încurcături. Cel dintâiu profesor i-a spus că după moarte, organismul se descompune în părţile din cari-i alcătuit, pe când cel de al doilea i-a spus că anumiţi oameni, după

moarte, pe lângă că rămân întregi, dar ei învie chiar. Şi amândouă aceste învăţături, cari se bat în cap, au garanţia Statului. Pe care profesor trebuie să-l creadă oare bietul cetăţean? Dacă-l crede pe teolog, atunci îl face de minciună pe fiziolog, şi atunci iată că Statul plăteşte pe un mincinos, şi, cu bună-ştiinţă de fapt, îi dă însărcinarea să răspândească această minciună printre tineri! Dacă însă-l crede pe fiziolog, mincinos e teologul, pe care Statul îl plăteşte făcându-se vinovat de aceeaşi vînă de a căta cu bună-ştiinţă să înşele lumea.

E de mirare, oare, ca la o vreme, în faţa acestei încurcături fără pereche, cetăţeanul supus Statului să ajungă să-şi piardă respectul pentru acesta?

Dar n'am isprăvit. Cârmuirea urmăreşte înaintea tribunalelor, pe babele cari iau gologanul fetelor din popor sub cuvânt că le vor aduce înapoi ibovnicul care se uită la altele; aceeaş cârmuire, însă, cinsteşte şi răsplăteşte pe acei cari iau gologanul aceloraşi femei şi fete din popor, sub cuvântul nu mai puţin necinstit, că, prin nişte maimuţării ale lor, pot să scape de focul lumei de dincolo pe neamurile lor răposate. Este obiceiul să fii totdeauna respectuos şi supus cu feţele bisericeşti, mai ales cu feţele înalte, ca episcopii, cardinalii şi alţii; se supun obiceiului acesta până şi oamenii cari socotesc aceste feţe bisericeşti ca pe nişte şarlatani sau nişte neghiobi, nedeosebindu-se într'un nimic de vrăjitorii Pieilor-Roşii, vrăjitori cari de asemenea fac o liturghie, o slujbă religioasă şi cari spun rugăciuni pretinzând că au puteri supranaturale. Lumea râde de

ei şi cu toate astea se grăbeşte să sărute poala anteriului papei sau să sărute mâna popei!

Prefutindeni ai să vezi prin ziarele oficiale sau semi-oficiale cum se povesteşte adeseori că guvernul din China îl ameninţă pe Dumnezeul de acolo că are să-l înlocuiască dacă nu vrea să ţină socoteală de anume nevoi ale ţinutului, de pildă când nu trimite ploaie la timp, sau când armata împărătească nu iese învingătoare. Aceleaşi ziare însă tipăresc în fruntea lor un ordin al guvernului care porunceşte — cum a făcut Anglia după victoria dela Tel-el-Kebir, — ca în cutare zi, hotărâtă de el, să-i mulţumească lui Dumnezeu cu cuvinte oficial hotărîte, pentru sprijinul său special, dat poporului într'o asemenea împrejurare grea.

Care e oare deosebirea între ordinul guvernului chinezesc care, văzând că un zeu al său îngăduie ca o epidemie să pustiiască un ţinut, desfiinţează o parte din darurile ce i se aduceau, şi între ordinul guvernului englez care în public exprimă lui Dumnezeu recunoştinţa sa fiindcă a ocrotit cu tărie politica engleză în Egipt, arătându-se ca sprijinitor al Englezilor şi ca duşman al Arabilor? Amândouă aceste ordine pornesc dela acelaş fel de a vedea; numai că chinezii sunt oameni mai hotărâţi şi mai cu judecată de cât Englezii, cari în caz de neisbândă n'ar îndrăsni să-i arate lui Dumnezeu nemulţumirea pentru lipsa de grije pe care a dovedit-o în împlinirea datoriilor sale către poporul ce i se 'nchină, aşa cum îi arată mulţumirea pentru isbândă.

Am spus mai sus că ar fi prea obositor să înfăţişăm minciuna religioasă în toate amănunţimile sale; spre

a nu repeta de mii de ori aceleaşi lucruri, ne-am mulţumit să dăm cîteva pilde. Minciuna aceasta pătrunde în toată viaţa noastră publică şi particulară pe care-o demoralizează. Când ordonă rugăciuni, când numeşte popi, când dă mari demnităţi feţelor înalte bisericeşti, Statul minte. Comuna, când clădeşte o biserică, minte şi ea; şi minte şi judecătorul când condamnă pe cei vinovaţi de sacrilegiu sau de necinstirea obştiilor religioase. Fiu al vremei noastre, preotul minte deasemenea când primeşte plată spre a face fapte şi a rosti vorbe pe cari le ştie că sunt maimuţării neghioabe. Cetăţeanul emancipat minte când îşi spovedeşte copilul sau când îl botează, ca şi atunci când îl cinsteşte pe popă. In sânul civilizaţiei noastre urmează a fiinţă vechi întocmiri ale cultului, din care multe îşi au începuturile în vremurile cele mai îndepărtate; acesta e un fapt grozav, iar locul pe care-l ocupă printre noi popa, egalul european al vrăjitorului din America sau al celui din Africa, e un înjositor triumf pe care-l ţine câştigat mişelia, făţărnicia şi lenea spiritului asupra adevărului şi a tăriei principiilor; acest triumf singur socotit e de ajuns spre a dovedi cu prisosinţă că civilizaţia noastră de azi e cu desăvârşire mincinoasă, că e cu neputinţă să se păstreze întocmirile politice şi sociale de astăzi.

Minciuna monarchică și aristocratică

Numai dac'ar fi să putem privi așezămintele dimprejuru-ne doar din punct de vedere artistic și estetic, numai dacă fi cu putință să le privim și să le judecăm cu independența cu care judecă prințul Uskeb, din *Scrisorile persane* ale lui Montesquieu, care aflându-se în mijlocul unei lumi străine caută numai impresiuni și care plecând din mijlocul ei nici gând n'are să se mai întoarcă vreodată p'acolo, numai atunci desigur că n'am întârzia de-a recunoaște că întocmirea lumii de astăzi e regulată cu pricepere și cu judecată și, la urma urmii, e foarte desăvârșită. Bucățile din cari e alcătuită se țin unele de altele și se 'nlănțuie în chip firesc, totul mergând dela o margine la alta într'o singură linie chibzuită care unește totul. Pe vremea când clădirea gotică a Statului și a societății în evul-mediu se 'nălța încă cu toată puterea-i nediscutată, ea trebuie să fi fost impunătoare și fără 'ndoială că acelor pe cari îi dăpostea, Statul trebuie să le fi apărut ca un loc de adăpost și tot deodată foarte nimerit și minunat. In zilele noastre a mai rămas numai fațada, pe câtă vreme partea de locuit a clădirei s'a prăbușit dărâmându-se, sau s'a pierdut de tot, așa că cel care caută un adăpost nu găsește o singură 'ncăpere care să aibă măcar tavanul întreg ori un perete în

stare să-l apere de vânt sau de ploaie; faţada însă şi-a păstrat proporţiile de palat vechiu şi urmează a-l face pe privitor să se gândească la o construcţie cât se poate de meşter făcută. Ceeace era odinioară o clădire zdravănă azi a devenit un decor numai de-afară şi fără însemnătate; e drept că acest decor de teatru e o lucrare de artă 'n care toate liniile se 'mbină de aproape. Fireşte, să nu te-apuci să observi clădirea pe partea dinăuntru, din mijlocul dărâmăturilor; să te duci la câţiva paşi de partea din afară, la depărtarea cerută de perspectivă, şi atunci, judecând cu nepărtinire arta lucrului, zici fără să vrei: „Fie, că meşter arhitect a mai avut lucrarea asta!"

Regalitatea e cu desăvârşire legată de religie; sub forma sa istorică aceasta o cuprinde pe cealaltă; dar nu se poate spune şi contrariul. Religia poate fi o instituţie de Stat fără a cuprinde în ea monarhia. In teorie, faptul acesta n'are nevoie de a fi dovedit; însă în practică e deajuns să cităm republicile indiene şi ale metişilor din America de Sud, cârmuite de iesuiţi, republica Statelor-Unite din America de Nord, alcătuită pe o temelie religioasă, şi alte cazuri. Dimpotrivă, e cu neputinţă să-ţi închipui monarhia fără credinţă în Dumnezeu. Poţi să-ţi închipui un om violent şi puternic care punând stăpânire pe suveranitatea unei ţări, o păstrează cu dibăcia sau cu puterea cu care e înzestrat; el supune naţiunea cu o singură lovitură, se sprijină pe o ceată de partizani egoişti pe care-i leagă strâns de el prin foloase materiale, prin onoruri şi prin demnităţi, şi pe-o armată căreia dându-i întâietatea 'n Stat, o duce la victorie, o copleşeşte cu aur, cu dem-

nităţi şi onoruri, şi, după cum are poftă, îşi pune pe cap o coronă de împărat sau de rege, se intitulează monarch, protector, dictator sau preşedinte. Lumea suferă stăpânirea lui pentru că e nevoită s'o sufere Se prea poate chiar ca cea mai mare parte a poporului să se 'ncovoaie de bună-voie, nu numai pentru cuvântul că firea omenească se lasă să fie aprinsă de bucuria izbândei, dar şi pentru că aproape toată lumea găseşte că e folositor şi lesnicios să sprijine lucrurile în fiinţă şi pentru cuvântul că Cesarul, dacă e un om bine înzestrat, poate foarte bine să guverneze în aşa chip în cât comerţul şi industria să 'nflorească, dreptatea să se'mpartă iute şi sigur, şi ca o mulţime de cetăţeni cari nu se ocupă de cât de interesele lor materiale să vadă că masa le e plină de bunătăţi şi avutul le sporeşte mereu. Un asemenea usurpator ar putea fi un om luminat. El singur n'ar avea nimic de pierdut dacă s'ar lipsi de tovărăşia cu religia; sprijinindu-se de sabie n'ar mai avea nevoe de sprijinul crucei. De mustrarea ce i-ar face-o judecata, iarăşi, n'ar mai avea de ce să se teamă, pentrucă puterei sale ar putea să-i opună urmările acesteia. Să ne închipuim că vine un logician şi-i vorbeşte astfel: „Din nici o pricină noi nu putem să-ţi lăsăm ţie treapta cea mai mare şi nici să ne supunem ordinelor tale, fiindcă tu eşti un om ca oricare din noi şi n'ai venit cu voia noastră să ne fii căpetenie". Tiranul ar putea atunci să-i răspundă astfel: „Argumentul tău e de neînvins, dar tot aşa e şi armata mea. Ai s'asculţi de mine, nu fiindcă aşa-i drept şi cuminte, dar fiindcă pot să te silesc să faci asta." Intr'o împrejurare de felul acesta, stăpânitorul

n'are nici o nevoie să-l cheme pe Dumnezeu într'ajutor; îi ajunge într'ajutor propria-i putere. Poate să se lipsească de ungerea cu mir şi de binecuvântările popilor, fiindcă are cu el praful de puşcă şi pentru că baionetele sale sunt pentru mulţime cel puţin tot aşa de convingătoare ca şi o încoronare pompoasă plină de misticism religios.

De 'ndată ce are un fiu însă şi vrea să-i lase acestuia puterea sa, iată că lucrurile se schimbă chiar pentru acest uzurpator. El îi cere atunci sprijin religiei; îşi va aduce aminte atunci, că în evul-mediu bisericile erau aziluri, şi vrând să scape de persecuţiile judecăţei, se aşează la picioarele altarului. Tăişul săbiei nu-i mai ajunge acum, îi mai trebuie o cruce pe care s'o pună la mâner; prea este în văzul tuturor obârşia puterii Cesarului şi cată să o 'nvăluie într'un nour de tămâie. Făcând să se piardă cu dibăcie liniile luminoase ale istoriei în contururile nelămurite ale legendei, preotul capătă îndatorirea ca la întrebarea cam îndrăzneaţă: „Cum se face că stârpitura asta, care cu puterile-i proprii n'ar fi putut vreodată să cucerească o coroană, are să fie moştenitorul măreţei coroane a tatălui său?" să răspundă: „Asta e voinţa lui Dumnezeu!" Iată muntele de care se sfarmă dinastiile cele tinere.

In ochii unui fiu al celui de al 19-lea secol vărsarea de sânge obicinuită unei lovituri de Stat nu poate trece drept un rug arzător ca cel al lui Moise şi mintea noastră nu se 'mpacă cu gândul că o încăerare pe stradă e o revelaţie a voinţei dumnezeeşti. E o sarcină grozav de grea să înconjori numai decât cu o aureolă

hârtiile prozaice cari alcătuesc actul de naştere al unei dictaturi, aşa că dacă urmaşul unui dictator nu-şi poate păstra tronul prin aceleaşi mijloace energice, prea puţin câştig are să aibă căutând să-şi găsească 'n cer drepturile sale de stăpânire.

Biserica catolică opreşte cu multă asprime de a se trece în rândul sfinţilor un om de la a cărui moarte n'au trecut cel puţin patru generaţii. Trebuie să aibă credincioşii destulă vreme să-i uite apucăturile de rând ca ale oricărui om, fiind-că ori cât ar fi de binevoitori, are să le vie greu să creadă că Ghiţă ori Niţă cu care-au stat în aceeaşi bancă pe vremea când învăţau la şcoală, este acum înger cu aripi frumoase şi, ca unul din cei mai de seamă solişti din corul prea fericiţilor cântăreţi, stă cântându-şi partea 'naintea tronului dumnezeesc. Din punctul acesta de vedere, mai multă pricepere a avut Biserica decât Cesarii, de oarece aceştia au voit să-şi săvârşească transformarea în semizei chiar sub ochii contimporanilor fără s'aştepte ca aceşti contimporani s'apuce să uite bine de când îi vedeau cu tocurile strâmbe la ghete sau cu datoriile neplătite. O mare greşală politică au făcut Bonaparţii cari nemulţumindu-se numai cu stăpânirea de fapt a Franţei, încoronându-se în biserica Notre-Dame au făcut să li se dea un certificat de origină mistică. Acest certificat devenea de prisos, mulţumită zilelor de 18 Brumar şi 2 Decembrie. Nu era trebuinţă să se adaoge porumbielul sfântului Duh pe lângă vulturul Imperiului.

Un monarch legitim trebuie negreşit să se bizuie pe religie, pe câtă vreme un dictator se poate lipsi de ea; religia devine raţiunea trebuincioasă de a fi pen-

tru cel dintâi. De cele mai multe ori, monarchul socotit ca om e mai curând mai prejos decât mai presus decât mijlocia inteligenţei omeneşti. Arare ori se întâmplă ca un prinţ să fie ceea ce se chiamă 'n vorbirea obişnuită un om întreg; când e vorba de vreun talent deosebit sau de un geniu, aceştia se văd răsărind numai odată în decursul a cine ştie câte secole şi numai în dinastiile istorice. Printre cârmuitorii în viaţă ai ţărilor civilizate sunt unii cari se pretind războinici, alţii învăţaţi, alţii oameni de legi sau scriitori, iar alţii pictori sau muzicanţi. Se trudesc uneori până nu mai pot ca s'ajungă cât mai departe în meşteşugul pentru care socot că au chemare, şi produsul acestor străduinţi e arătarea a tot ce pot să facă. E vorba, însă, ce ese din toată munca asta a lor? Dacă ai sta să judeci ca om drept, iar nu ca om de curte, cu siguranţă că ai s'ajungi la încredinţarea că oamenii ăştia, dacă n'ar fi fost să se nască în neam de regi, nici odată n'ar fi putut să-şi facă un locşor pe lume prin propriile lor puteri. Nici odată n'ar fi ajuns general prinţul ăsta care se joacă de-a soldaţii; şi celalt, care face pe omul de legi priceput, ar fi câştigat câte un proces ca vai de lume; prinţul astronom n'ar fi putut câştiga nici cea mai neînsemnată catedră de Universitate; prinţul poet dramatic n'ar fi avut parte să-şi vadă o piesă reprezentată; prinţul pictor n'ar fi izbutit să-şi vândă nici un tablou. Dacă i-ar fi chemat Mayer, sau Durand, sau Smith ar fi rămas în rândurile din urmă ale celor ce luptă pentru 'ntâietate. Am putea chiar să ne îndoim dacă unul singur din ei ar fi 'n stare, cu însuşirile cu cari este înzestrat, ca printr'o

muncă aşezată să-şi poată duce viaţa, să întemeieze o familie şi să o sprijinească. Eşti bine-voitor cu ei chiar atunci când înclini să crezi că cu însuşirile ce le au, dar primind o altă educaţie, ar putea să fie mici industriaşi, băcani fără caracter personal, slujbaşi de rând sau ofiţeri de teapa lui Moş-Teacă. Sunt unii din ei cari cel puţin au însuşiri de societate, sunt oameni frumoşi, când se află între ai lor ştiu să povestească cu farmec, se pricep să zăpăcească minţile moştenitoarelor şi să ia zestre mare, lucru care e şi el un fel de talent. Sunt însă alţii despre cari nu poţi spune că au nici aceste daruri, dacă nu eminente dar cel puţin plăcute. Ei sunt urâţi, slăbănogi, bolnăvicioşi, aşa de săraci cu duhul că nu pot vorbi nici zece minute despre cel mai neînsemnat lucru obicinuit, şi aşa de derând că nu s'ar găsi măcar o singură femee superioară care să-i iubească numai de dragul lor.

Acesta e adevărul şi totuşi toţi aceşti principi ocupă în ţara lor, fără nici o deosebire, acelaş rang: Frederic cel mare ca şi Ferdinand VII-lea al Spaniei, Iosif II-lea ca şi Ferdinand de Neapole, numit şi regele „Bomba", Leopold I al Belgiei ca şi Ludovic XV-lea sau George IV-lea al Angliei. Toţi sunt deopotrivă de sfinţiţi, de o potrivă de neatins, deopotrivă de fără greşală, numele lor străluceşte cu aceeaş strălucire pe actele oficiale, hotărârile lor au aceeaş putere şi aceleaşi urmări. Toată lumea se înclină înaintea lor cu acelaş respect, le dă acelaş titlu de „Măria Ta", chemând pe fiecare *august, prea puternic, prea graţios*. Bunul simţ al omului se revoltă în faţa unei asemenea privelişti şi întreabă: „Mişelule, neputinciosule, de ce

comanzi tu atâtor generali de seamă şi atâtor armate puternice? Cap sec şi prost, cum se face că eşti protectorul academiilor şi al Universităţilor, tu care nu ştii măcar ortografia limbei tale părinteşti? Criminalule, de ce tocmai tu să împarţi dreptatea şi să hotărăşti viaţa sau moartea învinovăţiţilor? Desfrânat fără pereche, de ce să fii tu răsplătitorul virtuţei şi al meritului? Stârpitură neputincioasă, de ce să fii tu cel ce cârmuieşte un popor şi care prin lungi generaţii hotărăşti modul cum desvoltarea sa se face? De ce acestea toate, de ce?

Neputându-se răspunde nimic sănătos la aceste întrebări, monarchiei îi rămâne următorul răspuns: „Fac toate acestea, fiindcă Dumnezeu a poruncit aşa!" Răspunsul acesta neschimbat înlătură orice curiozitate îndrăzneaţă şi orice critică neplăcută; mulţumită ei monarhia totdeauna lasă să meargă înaintea ei o măreţie ca a lui Dumnezeu.

Oridecâteori vrea să-şi exercite puterile începe prin a aminti obârşia sfinţită a puterei sale; pe monete citeşti scris: „Din mila lui Dumnezeu" actele poartă pe ele scris: „Din mila lui Dumnezeu" ca şi toate legile, toate tratatele, toate actele. Mila lui Dumnezeu e explicaţia pe care monarchia o dă ori de câte ori cineva se interesează de creditul ei. Spre a fi deajuns însă această afirmare a puterii regale, lumea trebue să creadă în Dumnezeu, şi aşa se explică de ce regalitatea n'are un interes mai mare şi mai apropiat decât să lase poporul cu credinţa în Dumnezeu, întrebuinţând pentru aceasta toate mijloacele violente şi dibace. Monarchiştii convinşi au de o mie de ori

dreptate când se ridică cu înfocare contra luminării poporului sau când cel puţin nu vor ca Statul să contribuie la aceasta. Ei sunt consecvenţi când propovăduesc că: „Poporul trebue să aibă credinţă“, când se ridică împotriva înfiinţării de şcoale curat laice, când spun că a despărţi Biserica de Stat înseamnă a nimici stâlpii pe cari se sprijină clădirea chiar a Statului. Cererea lor ca Statul să fie creştin nu e decât urmarea firească a felului lor de a vedea. Nici nu încape vorbă că ei nu sunt cinstiţi când spun că: „Poporul când n'are religie, n'are morală, iar Statul care încetează de a mai fi creştin lasă drum deschis tuturor patimilor rele, tuturor viţiilor şi crimelor“. Rostul adevărat al acestei afirmări ar fi că: „Religia e singura familie a regalităţei ereditare, că emanciparea poporului duce fără doar şi poate la stăpânirea celui mai în stare sau a celui mai puternic, adică la dictatură sau la republică.“ Faptul că nici monarchiştii cei mai îndrăzneţi n'au curagiul de a mărturisi pentru care cuvânt vor să aducă poporul alături de altar, dovedeşte odată mai mult că moravurile noastre sunt mincinoase. „Noi avem nevoie de religie, fiindcă facem din ea scutul, monarchiei“, aşa ar trebui să o spună ei, verde. Acesta ar fi un fapt de om curagios; a propovădui însă păstrarea religiei în numele ordinei, al moralei, în numele binelui poporului, e o mişelie.

Monarchia liberală sau constituţională este invenţia cea mai fără de rost a secolului nostru. Ea nu e decât încercarea de a contopi două forme politice, două concepţii despre lume cari se bat în cap. Trebue să socotim ca o fericire faptul că lumea nu e cârmuită de

logică, ci de nepăsare, de inerţie; sau mai la drept vorbind e o fericire că logica nu-şi spune cuvântul de temut decât la răstimpuri rare şi îndepărtate, căci altfel, întocmirea asta fără noimă care se numeşte monarhie constituţională n'ar mai rămâne de fel în picioare. Se poate ceva mai fără noimă decât ca monarchia să fie sprijinită pe existenţa lui Dumnezeu, să fie întemeiată chiar pe Dumnezeu şi cu toate astea să-şi împartă puterea cu muritorii?... Monarchul lasă pe representanţii poporului să-i mărginească puterile. adică îngăduie oamenilor să-i ciuntească din această putere care nu-i decât manifestarea directă a voinţei lui Dumnezeu! Se poate face aşa ceva, fără ca faptul să nu fie socotit cu o ridicare împotriva lui Dumnezeu,— ca un sacrilegiu? Şi mai ales, cum poate un monarch credincios să hotărască printr'o lege organică, întărită de el, că e îngăduit un asemenea sacrilegiu?...

Aşa se prezintă starea regalităţei privită prin „mila lui Dumnezeu". Monarchia constituţională nu e mai cu noimă când e vorba de suveranitatea poporului. Presupunerea pe care se întemeiază aceasta e că poporul are drept să-şi reguleze afacerile singur. Cine-i dă însă acest drept? Insăşi natura sa; el e o urmare a puterii sale vitale. Poporul are dreptul de a se cârmui, fiindcă are în el puterea aceasta, precum insul are dreptul de a trăi, fiindcă are, şi atâta timp cât are, această putere. Cum se face însă că în cele din urmă se îngădue un rege ereditar a cărui voinţă singură trage cât voinţa întregului popor, un rege care are dreptul de a se împotrivì voinţei poporului, după cum poporul are dreptul de a se împotrivì voinţei regelui?

Cum se face aceasta, când punctul de plecare al nostru, dreptul şi puterea poporului de a se guverna, era un punct adevărat? Ar asculta oare regele de voinţa poporului, dacă cumva acestuia i-ar veni gândul să ceară căderea sa sau desfiinţarea însăşi a regalităţei? Sau poporul, s'ar supune el oare, dacă regele, bizuindu-se pe suveranitatea sa, ar căta să desfiinţeze Parlamentul? Ce se face cu suveranitatea unuia şi a altuia? Două suveranităţi într'o ţară sunt tot aşa de cu neputinţă ca şi doi Dumnezei în lume, doi Dumnezei având însuşirile pe cari credincioşii le dau singurului Dumnezeu. Pentru un rege care a venit şi stă prin mila lui Dumnezeu, dreptul poporului nu poate fi decât negarea atotputerniciei lui Dumnezeu, precum iarăşi în ochii poporului luminat, regalitatea din mila lui Dumnezeu nu poate fi decât o negare a puterii populare, putere a cărei dovadă se poate face uşor.

Ar trebui să te lipseşti de simţul judecăţei spre a putea înţelege regalitatea constituţională. Regalitatea aceasta e faţă de regalitatea absolută ceea ce e protestantismul ortodox faţă de catolicism. Pe câtă vreme catolicismul e consecvent, protestantismul lucrează samavolnic. La cel dintâiu şeful său suprem are dreptul de a proclama în public punctele credinţei, opreşte însă orice critică în această privinţă; protestantismul care opreşte critica Bibliei însă, îngădue criticarea credinţei cu ajutorul Bibliei; judecata omenească are dreptul de a se mişca'n toată voia, dar numai până la revelaţiune; ajuns aci, trebuie să se oprească. De ce? nimeni n'o ştie; vorba e că e aşa şi nu altfel. Ceea ce nu'ngăduie să ajungă de cât până la un anumit

punct e o judecată ţărmuită, o critică pe care o faci, fără să spui nimic. Tocmai aşa face şi monarchia constituţională care nu te lasă să tragi încheerile premiselor pozitive pe cari le acordă. Recunoscând principiul fundamental al dreptului ce-l are poporul de a dispune de soarta sa, ea neagă tot de odată acest drept susţinând dreptul său ca superior şi cerând să i se dea'ntâietate. Logica pe care o'ngăduie să facă parte din suita ei trebue să fie o logică cu dinţii sfărâmaţi şi cu picioarele rupte.

Când era'nconjurată de întocmirile politice ale evului-mediu, ea mulţumea cel puţin logica şi linguşea spiritul care căuta proporţia şi armonia. Toate condiţiile monarhiei absolute sunt cât se poate de fireşti, fiind nevoie numai de o singură jertfă, aceea a judecăţei tale, admiţând fără discuţie o singură premisă, aceea că monarchul datoreşte toate drepturile sale milei lui Dumnezeu. Dacă faci asta, apoi nu mai încape nici o vorbă asupra principiului de drept suprem că regele nu poate da greş, chiar dacă ucide, dacă violează, dacă fură sau dacă jură fals; atunci urmează'n chip firesc că regele poate face orice pofteşte cu ţara, cu poporul întreg sau cu oricare din supuşii săi, fără ca vreun muritor să aibă cuvânt să i se împotrivească; atunci e limpede ca lumina zilei că persoana sa e sfinţită, că el însuşi nu e de cât o întrupare a providenţei dumnezeeşti.

Situaţia aceasta i se cuvine fără îndoială unui reprezentant direct al lui Dumnezeu, al unei asemenea puteri supraomeneşti. Clădirea monarchiei prin mila lui Dumnezeu, prin perfecţia sa teoretică e o frumoasă

operă a închipuirii omeneşti, operă ale cărei linii simetrice pot să încânte ochiul, atunci când nu e peticită prin cârpeli democratice sau prin alte cârpeli. Cel supus, născut spre a asculta, lucrează liniştit şi cu regularitatea unei maşini. Dacă e mulţumit, îl vezi îngrăşându-se în tihnă; dacă rabdă de foame se mângâie cu gândul că aşa a fost să fie, aşa s'a orânduit când s'a înjghebat lumea asta. N'are nevoe omul să-şi bată capul cu cine ştie ce griji, fiindcă regele îi are el de ştire şi-i întocmeşte prezentul ca şi ziua de mâine, aşa ca să-i fie cum nu se poate mai mulţumitoare. Dacă într'o zi, cuprins de o sfâşietoare îndoială, se întreabă omul dacă în adevăr întocmirea asta a lumii este sau nu cea mai bună, biserica e lângă el şi vine de-l linişteşte, încredinţându-l că chiar dacă e ceva care nu prea îl mulţumeşte, el să nu se mai uite la asta pentru că toate sunt chibzuite prin dreptele ordine ale lui Dumnezeu; singură priceperea mărginită a omului e de vină că el nu poate vedea cât de minunat sunt întocmite toate cele ce-l înconjoară. Luptând cu credinţă pentru propriile lor interese, religia şi monarchia se sprijină în chip firesc ca doui fraţi buni. Regele trimite poporul la biserică şi popa învaţă pe oameni să îngenuche în faţa palatului. Regele psalmodiază: „Este un Dumnezeu; pentru cine nu vrea să creadă în el am eu destule temniţe şi destui călăi". „Regele însuşi l'a aşezat pe rege în tron, şi cine îndrăzneşte să se îndoiască de asta va fi pentru vecie condamnat dincolo, în afară de ce are să tragă aci" se grăbeşte să răspundă popa. Regele încredinţează pe oameni că popa nu spune neadevăruri şi popa

propovăduieşte că regele e dreptatea personificată. Spre a încredinţa pe cineva de adevărul unui lucru, e ştiut că două dovezi sunt de ajuns; cu atât mai încredinţat şi mai mişcat trebue să fie poporul când una din aceste două dovezi poartă o manta de purpură şi o coroană în cap iar cealaltă haine brodate în aur şi o cruce împodobită cu briliante. Nici vorbă că în faţa unui tribunal civil, mărturia a doi tovarăşi în aceeaş negustorie n'ar avea valoare; în faţa poporului însă, — cine n'o vede? — ea valorează, şi încă valorează mult, de atâtea şi-atâtea mii de ani!

II

Nu trebuie să se creadă că vorbesc în apărarea republicei, atunci când arat păcatele monarchiei. Eu însu-mi sunt foarte departe de a avea pentru republică aprinderea copilărească a liberalismului acela aşa de răspândit care se minunează de sunetul unei vorbe al cărei înţeles nu-l cunoaşte. Sunt mulţi liberali pentru cari cel dintâi scop de atins e republica; pentru mine însă ea e cel din urmă. Republica, dacă vrea să fie un progres şi un adevăr, cere în chip firesc o sumedenie de întocmiri sociale, economice şi politice, cu desăvârşire deosebite de întocmirile azi în fiinţă. Republica va fi un cuvânt zadarnic şi un non-sens, atâta timp cât Europa va păstra formele de civilizaţie azi în fiinţă. O revoluţie curat politică, o revoluţie care transformă monarchia europeană în republică face tocmai ceeace făceau pe vremurile evului-mediu apostolii creştinismului când, neputându-le lua păgânilor zeii, sărbătorile şi obiceiurile, se mulţumeau să dea aces-

tora numiri creştineşti. Revoluţiile de felul acesta nu fac decât să lipească etichete noui pe nişte mărfuri vechi cari sunt arătate poporului ca nişte produse mai bune. Republica e cea din urmă verigă a unui lanţ de dezvoltare; ea este alcătuirea politică în care se întrupează ideia dreptului nemărginit pe care-l are naţiunea de a dispune de ea însăşi. Când are un temeiô organic şi nu e numai o simplă spoială, această formă alungă privilegiile şi deosebirile moştenite, puterea funcţionarismului, înrâurirea marei bogăţii, în scurt toată ţinerea în frâu exercitată asupra poporului. Dar când e vorba să laşi Statul aşa cum e, mulţumindu-te doar să înlocueşti numele de monarchie prin acela de republică, faci tocmai ca librarii cari, spre a introduce într'o ţară o carte oprită de censură, au grije să înlocuiască titlul cunoscut de poliţie prin altul al unei poveşti nevinovate pentru tinerime sau cu titlul unei cărţi de rugăciuni.

Republicile italiene din 1848, cea spaniolă din 1868, în fine republica franceză din 1870, ce-au fost dacă nu nişte monarchii cu tron fără stăpân, monarchii cari voiau să le treacă de urât dând spectacole de mascarade republicane ? Inchipuiţi-vă că aţi fi în timpul carnavalului şi că o ceată de tineri nobili şi-a pus în gând să reprezinte o nuntă ţărănească sau o şatră ţigănească; hainele, mişcările şi vorbele lor sunt ca cele ale poporului de rând, a cărui înfăţişare o imitează, dar ei nu încetează de a fi cutare doamnă princesă, sau cutare domn conte; numai o înlăturare a deosebirilor de clasă n'ar putea să vadă în această mascaradă poporul adevărat care ar veni să privească din galeriile

sălii de bal. Când însă, într'o mascaradă politică, o monarchie se travesteşte în republică şi cu mişcări deosebite joacă danţuri democratice, acelaş popor crede că vede desfăşurându-i-se înaintea ochilor ceva adevărat. Singură marea revoluţie franceză înţelese că nu e de ajuns numai sá dai la o parte pe rege din edificiul Statului şi să-i schimbi numele monarhiei, spre a face o republică. Ea distruse regalitatea şi odată cu ea toate întocmirile vechei monarchii. Ca şi cum ar fi fost vorba de un bolnav de ciumă, ea nu se mulţumi să se scape de cadavru, ci aruncă în foc şi hainele şi mobilele răposatului. Revoluţia franceză smulse monarchia din cele mai adânci rădăcini şi răsturnă brazdele câmpului istoric în care aceasta crescuse. Ea desfiinţă nobleţea şi nimici, atât cât îi fu cu putinţă, hrisoavele pe care aceasta îşi sprijinea privilegiile; îi dărâmă castelele, urmărind chiar cele mai neînsemnate urme pe cari deosebirile feudale de clasă le lăsaseră în vorbire, înlocuind termenul de „domnule" întrebuinţat în convorbire, termen care deştepta deprinderi de stăpânire şi de ascultare. Ea cătă să facă ceva mai mult, cătă să înoiască felul de a vedea al poporului întreg. Nu trebuia să rămână neatinsă o singură linie, un singur punct din orizontul său intelectual. Incercă chiar să stavilească vechile idei, svârlite prin marea uşe a legii politice, de a reintra prin uşa deschisă a obişnuinţei rebele. Alcătuì o religie nouă în acest scop, şi odată cu ea un calendar în care totul, începutul anului, sistemul cronologic, ca şi numele zilelor şi al lunilor nesocotea cu desăvârşire împărţirea de odinioară; organiză serbări noui şi

prescrise alte costume, în scurt, alcătui o lume nouă în care dezvoltarea istorică de mai 'nainte nu trebuia să mai lase măcar o singură amintire. Cu toate acestea, e firesc să ne întrebăm la ce au folosit toate lucrurile de mai sus. Portul şi vorba omului se puteau schimba, dar nu se putea 'nlocui creerul omenesc. In zadar s'a încercat să se colonizeze Chanaanul cu rasa născută în Egipt. Deprinderea de mai multe ori seculară s'a arătat a avea asupra Francezilor mai multă putere de cât legea, care amintea tuturor ghilotina, la fiecare clipă. Suind treptele eşafodului, d-na Du Bary se adresă cetăţeanului Samson zicându-i: „Te rog dă-mi voie, *domnule* călău!“ Banditii plini de milioane câştigate de pe urma furniturilor frauduloase către Stat sau de pe urma despuierii de averi a celor emigraţi, îndată după teroare ocupară treapta de căpetenie care în vechea întocmire era treapta nobilimei de sânge şi când veni Napoleon mai târziu, acesta nu mai avu decât să dea titluri acestor parveniţi, spre a alcătui cu ei o aristocraţie aidoma cu cea care fusese nimicită. Abia se potolise furtuna revoluţionară şi iată că construcţia socială din evul-mediu se şi 'nălţase, e drept cu un material în bună parte deosebit, dar cu un plan şi cu forme cari erau aceleaşi.

In zadar vei nimici o parte a vechei organizaţii sociale dacă restul îl vei lăsa în picioare; dacă era vorba ca poporul francez să-şi păstreze felul său de altădată de a vedea, dacă era vorba să păstreze cultul morţilor şi cinstea Bibliei, să-şi păstreze credinţa într'o fiinţă supremă, într'o providenţă supranaturală, apoi a săvârşit o crimă făr' de nici un scop tăindu-i capul

prostănacului de Ludovic XVI-lea. Nu-şi poate avea de fel rostul o revoluţie numai politică, o revoluţie care nu schimbă decât înfăţişarea guvernărei, dar care la drept vorbind nu se atinge de fel de ipotezele sociale, economice sau filozofice din care reese în chip firesc monarchia. Aceasta nu e decât o zguduire brutală, numai a părţei din afară, ceva care ar cam semăna cu hotărârile lui Ivan-cel-groaznic, — dacă s'ar putea admite să trăiască o asemenea fiară în zilele noastre. Logica faptelor se ridică contra unei asemenea turburări, şi nu-i lasă decât o viaţă foarte scurtă. Fenomenul care se observă aşa de ades la cei ciungi sau şchiopi se observă şi 'n organismul popular. O societate, în starea actuală,—dacă vine cineva şi-i amputează regalitatea, dându-i cârjile republicane, — urmează a avea tresăriri şi mâncărimi monarchice, tocmai ca un om căruia i s'a tăiat un picior şi care simte durerea în membrul ce-i lipseşte. Avem drept să spunem şi mai mult, şi anume că societatea seamănă nu cu un om, ci cu acele animale de rând ale căror părţi rupte cresc din nou; ea se simte însufleţită de o dorinţă de neînvins de a-şi reface organul fără de care nu se simte întreagă şi care-i e negreşit trebuincios spre a fi cu adevărat regulată.

Prin urmare, nu pot socoti de fel ca bună purtarea religioasă a acelor neştiutori sau făţarnici, liberali cludaţi, cărora le e de ajuns să audă rostindu-se cuvântul „republică", spre a începe să cânte osanale şi să cadă în genuchi.

Religia aceasta, al cărei Dumnezeu este un singur nume, nu e religia mea. Republica poate fi alcătuirea

firească a instituţiilor organice ale Statului, numai cu condiţie ca poporul să se bizue pe totalitatea cunoştinţelor ştiinţifice, lepădând orice rămăşiţe din evul-mediu, orice falsă idee religioasă, orice moştenită deosebire de clasă, orice abuz al capitalului. Nu se poate spune că e un progres pentru omenire şi iarăş nu se poate spune că e oricât de puţin mai presus de monarchie, o republică în care 'şi au locul religii recunoscute de Stat, formule de jurăminte 'n numele lui Dumnezeu, legi cari pedepsesc sacrilegiul, însfârşit o republică ce păstrează nobleţea moştenită şi privilegiile de naştere ca şi o imensă înrâurire a averei moştenite; o asemenea republică e chiar mai prejos decât monarchia, pentru cuvântul că nu corespunde nici logicei, nici esteticei, cum face edificiul istoric al monarchiei absolute, care e cel puţin un întreg în sine.

Da, e adevărat aceasta, şi tot ce spusei mai sus arată că-i adevărat, precum adevărat e că înţeleg şi admit raţiunea de a fi, istoriceşte şi în mod logic, a monarchiei. Da, o repet, un popor are tot dreptul să se agaţe de regalitate, atunci când el crede că lumea e cârmuită de un Dumnezeu personal şi că Biblia înfăţişează voinţa sa adevărată. Regele e mai presus de lege, el cârmuieşte fără să aibă să răspundă 'naintea cuiva, hotărând cum găseşte el cu cale şi cu o putere care nu 'ngăduie nici o 'mpotrivire, persoana lui înfăţişând adevăratul chip al lui Dumnezeu şi al rostului său în univers.

Laolaltă cu Biblia care-l arată pe rege statornicit chiar de Dumnezeu, preoţii arată legitimitatea puterii sale supra-omeneşti şi supunerea oarbă pe care i-o da-

toresc supuşii. E foarte firesc ca un popor să fie monarchist atunci când el găseste natural ca unii oameni să se nască stăpâni a milioane şi a atâtor titluri de nobleţe, ca ei să se bucure de o sumedenie de onoruri, de puteri şi de bucurii, lucruri cu cari par'că s'ar naşte cum se nasc cu pielea de pe ei sau cu părul de pe cap. In adevăr, e tot aşa de cuminte să admiţi că un singur copil al unor oameni se naşte cu dreptul de a domni asupra unei ţări întregi, — ori unde şi-ar avea sălaşul anatomic acest drept minunat, în cap sau în stomac, — pe cât de cuminte e să recunoşti numai câtorva sute de inşi dreptul la bogăţie şi la întâietate faţă de atâtea milioane ale celorlalţi oameni. Din punct de vedere teologic, monarchia, ca concepţie abstractă, poate fi apărată, izbânda ei fiind asigurată. Pentru cei cari concep lumea ştiinţificeşte, monarchia devine o minciună; tot o minciună devine, dacă nu în principiu, cel puţin în manifestarea şi mecanismul aplicărei sale, pentru credincioşii cari sunt convinşi de dumnezeiasca ei origină. Faptul că aşezămintele de odinioară nu mai au curajul a se înfăţişa numai sub singura lor formă logică, forma istorică, şi a repeta cuvintele iesuiţilor: „Sau suntem aşa cum suntem, sau nu suntem de loc", este o urmare, ce nu se puteà 'nlătura, a civilizaţiei vremeĭ noastre. Toate tind spre o împăcare, cu neputinţă de'nfăptuit, o împăcare cu convingerile zilelor noui, făcând îngăduieli acestora şi lăsîndu-se a fi pătrunse de elemente intelectuale străine şi neprielnice firei lor; înouirile pe cari le doresc sunt o făţişe negare a părţilor lor alcătuitoare; aceste îngăduiri ajung până acolo că au în-

făţişarea unei pagini de carte care având acì scrisă o fabulă bătrânească, are pe marginea foii sau în josul ei critica şi batjocura chiar a acestei fabule.

Dezvoltarea istorică a regalităţei are origini deosebite. E foarte cu putinţă ca oamenii, din cele mai îndepărtate timpuri ale apariţiei lor pe pământ, să fi fost foarte sociabili şi să fi trăit în cete cum trăiesc până 'n zilele noastre maimuţele şi atâtea alte neamuri de animale; desigur că fiecare ceată avea un conducător care o cârmuia şi care o apără, conducător care iarăşi desigur erà omul cel mai puternic. Pe vremea când civilizaţia răsărea şi când reflexele sale luminau cele mai prăfuite texte ale Bibliei, ale Vedelor şi ale cărţilor sfinte chinezeşti, baza societăţei era familia; tatăl era stăpânul, judecătorul şi conducătorul natural al familiei. Pe urmă, familiile cresc nespus de mult prin îmulţirea oamenilor şi alcătuiesc triburile iar tatăl familiei devine şeful tribului. Autoritatea acestui şef se'ntemeia încă într'o bună măsură pe ideea că toţi alcătuitorii tribului au răsărit din sângele său, idee care până'n ziua de astăzi a rămas temelia clanului scoţian; ea însă se mai întemeiază pe de altă parte pe consideraţii mai adevărate şi mai sigure, consideraţii cari alcătuiesc temelia autorităţei şefului unei turme, adică pe puterea sa superioară, putere ce reiese sau dintr'o mai mare tărie fizică, dintr'o dezvoltare mai largă a inteligenţei, sau dintr'o mai mare sumă de vite, de pasări, de unelte şi de servitori. Depărtarea dintre stăpânitor şi stăpânit e încă mică pe vremea aceasta şi obârşia puterii celui dintâi se vede într'un mod mai lămurit. Copilul as-

cultă de tatăl său din dragoste şi din respect pentru el, cel sărac ascultă de cel tare de teamă, nevoiaşul ascultă de bogătaş din interes, şi puterii i se recunoaşte un foarte mărginit drept ereditar. Inzestrarea cu anumite puteri e de-ajuns spre a îndreptăţi teoreticeşte şi moraliceşte pretenţiunea de a stăpâni. Aceastǎ situaţie aşa de simplă, în care conducătorul porunceşte fiindcă are puterea de a o face, nu e încurcată prin nici un element supranatural şi tribul se supune fiindcă vrea sau fiindcă trebuie să se supună. Pe măsură însă ce civilizaţia înaintează, conducătorul simte că e trebuinţă să adaoge şi teama de supra-natural pe lângă prestigiul său natural. I se pare că inteligenţa sa superioară, bogăţia sa, şi puterea fizică nu-i mai sunt de ajuns spre a-i asigura stăpânirea puterii şi spre a-l sprijini contra invidiei şi a pismei protivnicilor săi şi-şi ia ca tovarăşi zeii cei necunoscuţi, cari prin însăşi această însuşire sunt de două ori mai de temut. Făcându-se acum mare preot al religiei tribului, caută în superstiţie sprijinul de căpetenie al puterii sale, punând în serviciul său fantome nevăzute şi cu puteri grozave.

La toate popoarele domnea această stare de lucruri în clipa cînd lumina vie a istoriei se opreşte asupra lor scoţându-le din întunerec. Rasa regală se laudă că se trage de-adreptul din zei: Faraonii şi Incaşii sunt fiii soarelui iar războinicii regi ai Germaniei vechi au răsărit din coapsele lui Thor; Maradjahii indici sunt fructul unei întrupări a lui Vişnu. Poporul vede in suveran o fiinţă sfîntă căreia i-atribuie însuşiri supranaturale. In Răsărit, nu trebuie să te uiţi drept în

faţa suveranului dacă nu vrei să orbeşti; regii Angliei şi cei ai Franţei au darul de a tămădui pe bolnavii de epilepsie, de tremurătură, şi de scrofuri, numai prin punerea mâinilor peste suferind. Cine atacă persoana regelui atrage mânia veşnică a zeilor asupra sa, asupra familiei sale şi a întregului său neam. In afară de sumedenia servitorilor plătiţi, regele are ca păzitori, împrejurul tronului său, pe toţi zeii şi pe toţii sfinţii din cer, adunaţi, cum zice Henric Heine „şase mii la dreapta şi şase mii la stînga". Acum depărtarea dintre rege şi popor s'a făcut foarte mare. Regele nu mai e ca înainte, cel dintâi între egalii săi şi părintele tribului său, ci o fiinţă de alt neam decât al supuşilor săi, o fiinţă supranaturală care nu trebuie supusă legilor generale ale vieţii. Intre rege şi popor nu mai e nici o legătură omenească; regele e de neatins; dacă-i drept că umblă printre muritori, apoi el e un zeu travestit care n'are nimic asemănător cu gloata de oameni din juru-i. Cerul, în hotărârile lui de nepătruns, poate îngădui ca regele să-şi piardă tronul şi poate face ca un om din poporul de jos să pună stăpânire pe coroană. Dar căzând de pe tron nu însemnează că regele legitim intră în rândul oamenilor din popor, sau că usurpatorul, dacă poartă coroana pe cap, are îngăduirea dumnezeiască. Cel dintâiu rămâne tot „majestate" pe pământul acesta, pe câtă vreme celalt rămâne acelaş om din popor, în carne şi oase, trebuind mai curând sau mai târziu să se contopească în mulţime cum se topeşte un bulgăr de ghiaţă pus în apă, pe când diamantul rămâne curat, ori în ce lichid l-ai pune.

Ciudat paradox înfăţişează civilizaţia omenească! Dintre diferitele sale titluri, regalitatea, care s'a păstrat din vremea îndepărtatei barbarii şi până'n zilele noastre, a părăsit, ca de prisos, din multele şi deosebitele sale titluri, pe cele cari puteau rămâne în picioare 'n faţa judecăţei şi a păstrat numai pe cele cari înaintea criticei judecătoare se nimicesc la cea dintâi atingere, fără să mai rămână nici urmă din ele.

Monarchia de azi nu-şi mai cată îndreptăţirea în puterea sa de fapt, ci în obârşia sa divină; ea nu mai porunceşte în numele armatei sale ci în acela de „prin mila lui Dumnezeu". Chiar în zilele noastre, o armată gata să îndeplinească ordinele regelui său e un argument de neînvins. Monarchia dispreţuieşte însă acest argument. Astăzi regii spun o poveste nostimă, că adică Dumnezeu i-a dat regelui numirea sa şi această poveste monarchia o spune cu o seriozitate pe cari jandarmii o fac şi mai mare.

Pe vremea când nu era o ştiinţă istorică şi când nu se cunoştea critica tradiţiunilor şi a izvoarelor,— în antichitate şi în vremea veche, — aureola dumnezeiască pe capul unui rege, în amurgul intelectual ce domnea pe atunci, avea o strălucire luminoasă uşor de înţeles, cel puţin în ochii poporului. Amintirile naţionale abia dacă treceau de la o generaţie la cea următoare. Nepătrunsele întunecimi ale trecutului înecau repede obârşia tuturor lucrurilor. Cine ar mai fi putut să-şi aducă aminte de începuturile unei dinastii? Nimănui nu-i venea greu să creadă pe rapsozii cari făceau pe stăpâni să coboare dintr'o divinitate cu atât mai sus pusă cu cât bucata genealogică scrisă în ver-

suri le era mai gras plătită. Baladele şi fabulele n'au însă nici o trecere în epoca noastră de critică istorică, sprijinită pe ştiinţă. Cunoaştem cât se poate de bine condiţiunile începuturilor şi cele următoare ale caselor domnitoare din Europa, cari sunt astăzi clasicii reprezentanţi ai legitimităţei din mila lui Dumnezeu. La neamul regal cel mai vechiu şi mai sfînt din Europa, — la Burboni, — putem socotì ca prim-strămoş, după datele turburi ale istoriei asupra acestui punct, pe un mare proprietar funciar nesupus numit Hugo Capet, sau după foarte admisibila poveste populară, pe o calfă de măcelar din Paris, Robert-cel-voinic. Habsburgii, din al căror sânge, vorbind la drept, nu curge nici o picătură în vinele familiei stăpânitoare azi în Austria, sunt urmaşii unui biet gentilom franconian care era un fel de ofiţer plătit sau un fel de locotenent de poliţie în slujba a diferiţi seniori, a unui episcop sau a unui oraş. Despre Romanovi, facem mai bine nevorbind de ei. Sunt ele multe hrisoave încâlcite pe cari istoricul, uneori, le poate pătrunde căsnindu-se, dar nici cel mai iscusit dintre ei n'ar puteà răspunde la întrebarea : cine a fost tatăl unui fiu al împărătesei Caterina II-a ? Hohenzolernii, cel puţin au un act de naştere cu care nu le e ruşine în faţa lumei : ei se 'trag din oameni săraci dar cinstiţi. Burgrafii de Nurnberg, nu 'ncape îndoială, erau nişte neînsemnaţi funcţionari foarte aşezaţi ai Sfântului Imperiu roman şi înaintarea lor ca mari maeştri ai ordinului teutonic, apoi ca margrafi de Brandenburg, ca electori şi 'nsfîrşit ca regi şi împăraţi, a fost o înaintare cât se poate de normală. Fiecare pas al lor

e cunoscut precum cunoscut e iarăşi faptul că ei au înaintat omeneşte, fără nici un amestec snpranatural. Dinastia englezească înfăţişează o uimitoare pildă a rătăcirii întîmplătoare pe care sângele, punct de bază al legitimităţii, o poate face prin mai mult de douăsprezece familii deosebite fără să fi pierdut însă ceva din dreptul său la stăpânire. Zigzagul ciudat pe care-l face ramura legitimă, zigzag atât de greu de urmărit, de la ducele Normandiei până la ducele de Saxa-Coburg-Gotha, pare că vrea să dovedească cel mult că un principiu bun, tocmai ca un om cinstit, cum a zis Goethe, poate totdeauna să găsească drumul cel drept chiar într'o viaţă întunecoasă.

Dacă aceasta e istoria tuturor acestor familii, în ce clipă a lor a intervenit Dumnezeu, din mila căruia au drepturile de stăpânire? In ce împrejurare le-a fost acordat oare acest har? Oare Vilhelm Cuceritorul l-a câştigat când a învins pe regele saxon Harold la Hagstings? Ori Hugo Capet a câştigat acest drept când, după pilda lui Pipin care înaintea lui se răsculase contra stăpânului său norvegian, s'a răsculat contra stăpânului său legitim carlovingian? Să fi câştigat Rudolf de Habsburg dreptul acesta când bătu pe Ottocar al Boemiei, concurentul său? Ce s'ar fi întâmplat dacă fiecare din aceşti trei întemeetori de dinastii n'ar fi isbândit, dacă de pildă, Wilhelm ar fi fost asvârlit dincolo de canalul Mânecei, dacă Hugo ar fi fost spânzurat ca un răsvrătit, şi dacă Rudolf ar fi căzut omorât de cineva în Marchfeld? Ce atitudine ar fi avut atunci Dumnezeu? Aceşti îndrăzneţi aventurieri ar fi fost nişte tâlhari, nişte răsvrătiţi de rând

în loc să fie strămoşi ai unor case domnitoare sfinte.

S'ar zice că izbânda e cea care hotărăşte această chestiune; dar atunci te 'ntrebi dacă Dumnezeu acordă mila sa aceluia care reuşeşte să pună mâna pe putere? Din clipa 'n care ai pus stăpânire pe puterea supremă, stăpânirea ta devine oare legitimă? Poate să fie şi-aşa. In naivitatea sa, poporul crede că cel care primeşte o însărcinare de la Dumnezeu primeşte în acelaşi timp şi înţelepciunea de care are nevoie.

E o socoteală dreaptă, ca aceluia căruia Dumnezeu îi dă un tron să-i dea şi legitimitatea. Atunci însă, orice revoluţionar care învinge este tot aşa de legitim; Cromwel e un şef de Stat tot aşa de legitim ca şi Carol I căruia a poruncit de i s'a tăiat capul; Barras, Bonaparte erau de asemenea tot aşa de legitimi ca şi Ludovic al XVI, căruia i s'a 'ntâmplat ceva tot aşa de neplăcut ca şi lui Carol I; Ludovic Filip şi Carol X sunt de-opotrivă de legitimi, iar Napoleon III e tot aşa de legitim ca şi Ludovic Filip. Prin urmare monarchiştii n'au dreptul de a se mai împotrivi stăpânirii unui şef sau să conteste această stăpânire îndată ce şeful e şef în adevăr; din punctul lor de vedere, ei trebue să admită că un Rienzi, un Masaniello, Mazzini, Kossuth sau Hecker, dacă ar fi izbutit în întreprinderile lor ar fi fost nişte cârmuitori din mila lui Dumnezeu; mai mult decât atât: Lincoln pădurarul, Johnson croitorul, Grevy avocatul pentru ei trebuie să fie nişte oameni deopotrivă de sfinţi ca şi un Wilhelm de Normandia, ca un Hugo Capet sau ca un Rudolf de Habsburg, pentru cuvântul că au şi aceştia, ca şi cei din urmă, izbânda şi stăpânirea puterii. Reese de aci

că punctul de vedere al monarchiştilor e tocmai ca acel al broaştelor din fabulă cari cu aceeaşi supunere trebuie să asculte de regele pe care li-l trimite marele Jupiter, fie că acest rege ar fi o bârnă, fie că ar fi un cocostârc. Dacă izbânda într'o întreprindere e dovada despre mila lui Dumnezeu, ea e totdeodată şi singurul punct de sprijn al legitimităţii, şi, dac'ar fi să judece drept, toţi monarchiştii ar trebui să recunoască legitimitatea tuturor şefilor de Stat, cuceritorului venetic, preşedintelui republicei, autorului unei lovituri de Stat, — adică oricărui om care are de parte-i reuşita într'o întreprindere.

Nu cumva, însă, acest izvor al legitimităţii s'a pierdut în zilele noastre, el netrăind decât în vremea vechie ? Oare numai în vremea vechie violenţa, răsvrătirea, jurământul fals al unui vasal erau formele sub cari mila lui Dumnezeu cobora asupra frunţei unui om, pe câtă vreme astăzi legăturile dintre stăpânitori şi Dumnezeu sunt cu totul altele ? Dacă i-aşa, apoi e un lucru foarte de căpetenie să ştim când anume s'a produs această schimbare. Monarchiştii au datoria de a ne da în chip lămurit data anului, a lunei şi a zilei când s'a petrecut un aşa de însemnat eveniment. Intr'un timp foarte apropiat de noi s'au întemeiat dinastii în Suedia şi în Norvegia, în Belgia, în Serbia, în România, în Grecia şi în Bulgaria. Dinastiile acestea se sprijină şi ele pe mila lui Dumnezeu ; popoarele lor le recunosc drepturi de stăpânire, iar dinastiile ce trăesc de secole se poarte cu ele ca cu egalele lor. Prin urmare, e trebuinţă să ne lămurim asupra acestui punct : regii aceştia răsăriţi în urmă, au venit şi ei pe

tron tot din mila lui Dumnezeu? sau se laudă pe nedrept că se bucură de această favoare? Nu cumva, ca nişte lăudăroşi, aşezaţi pe tronul lor se mândresc cu nişte legături înalte pe cari în realitate nu le au? Dacă mila lui Dumnezeu a ridicat ca regi pe nişte Bernadoţi, pe nişte Coburgi sau pe nişte Obrenovici, e lucru dovedit atunci că mila lui Dumnezeu se grăbeşte să adaoge astăzi dreptul la putere, astăzi ca şi pe vremea usurpărilor din evul-mediu; după socoteala asta, monarchiştii ar trebui să recunoască negreşit că dacă un oare-care socialist-democrat ar izbuti să se aşeze în fruntea împărăţiei germane, cu ajutorul unei revoluţii, acest socialist-democrat ar fi capul Statului, din mila lui Dumnezeu, ar avea tot atâtea drepturi şi ar fi el însuşi tot aşa de sfinţit ca şi împăratul de astăzi al Germaniei.

Ori trebue să recunoaştem că din timpul evului-mediu, mila lui Dumnezeu care întăreşte pe monarchi s'a istovit, tocmai ca un câmp pe care-l storci prea mult? Atunci regii nouilor case domnitoare sunt pur şi simplu nişte şarlatani cari şi-au asigurat atâtea foloase spunând neadevăruri, — şi asupra felului acesta de purtare e în codul penal un articol care dă cele mai largi lămuriri; ei sunt de o îndrăsneală ne'nchipuită când cer popoarelor să li se supună lor, iar popoarele dinastiilor bătrâne săvârşesc o nechibzuinţă greu de 'nţeles primind ca adevărate spusele acestor noui-sosiţi şi recunoscându-le drepturi egale cu ale lor proprii drepturi sfinte.

Un singur pretins răspuns ne-ar putea da monarchiştii la această chestiune, nu un răspuns la care se

gândeşte un om cu judecată, că adică nouile dinastii au drepturile lor din voinţa poporului, care de bună voie le-a dat aceste drepturi. Voinţa aceasta a poporului nu poate fi nici de cum socotită ca un izvor de drepturi dinastice, fiindcă această voiţă, dacă poate face un rege, ea mai poate să-l şi răstoarne, şi mai poate face şi o republică, lucruri pe cari un monarhist nu le-ar putea primi. Altul e însă pretinsul răspuns de care pomenii. Oamenii cari au alcătuit dinastii noui în zilele noastre sunt toţi odrasle de-ale vechilor case domnitoare cari de veacuri au dreptul de a stăpânì; ei au venit pe lume cu o înăscută legitimitate a dreptului de a stăpânì şi n'au aşteptat decât prilejul nimerit spre a şi-l arăta în ochii tuturor sub forma unei coroane. E drept că această afirmare nu poate fi susţinută când e vorba de vreun Obrenovici sau de vreun Bernadotte; ea se poate formula însă cu destul temeiu când e vorba de casa de Coburg din Belgia, de casa de Hohenzollern din România, de casa de Glucksburg din Grecia sau de casa de Hessa din Bulgaria. Prin urmare nu voiu spune că această afirmare e un neadevăr; dimpotrivă, voiu mărturisi că-mi place nespus de mult. Lucrul e, aşa dar, bine lămurit: legitimitatea e o însuşire ereditară naturală a unor anumite familii; orice prinţ, când se naşte, se naşte cu dreptul de a domnì, drept care se întinde nu numai asupra acestui popor şi nu şi asupra acestui altul, ci drept general, pretutindeni, aşteptând să se ivească un loc real. Un Coburg sau un Hohenzollern, precum am spus, când vine pe lume aduce cu el harul dumnezeesc, iar belgienii sau românii, alegând ca rege pe acest Coburg sau Hohen-

zollern, nu fac altceva decât dau o valoare practică legitimităţei sale de stăpânire. Harul dumnezeesc se dă aproape cum se dau astăzi diplomele la facultate. Un tânăr doctor, cu hârtia 'n buzunar, are drept să-şi facă o clientelă pe care nu i-o asigură facultatea. Harul dumnezeesc tot aşa dă unui prinţ dintr'o casă domnitoare dreptul de a stăpânì ori unde s'o întâmpla, fără să-i arate anume ţara în care el îşi va putea exercita dreptul ce-l are.

Acest argument merită toată luarea noastră aminte, pentru cuvântul că singur el lămureşte oarecari lucruri ce nu s'ar putea lămurì în alt chip. Argumentul acesta ne face să 'nţelegem cum un rege legitim din mila lui Dumnezeu îi răpeşte tronul şi ţara unui alt rege, legitim şi el şi aşezat tot prin mila lui Dumnezeu. Nu se mai poate spune că anexarea Hanovrei, a electoratului Hessei şi a Nassaului de către Prusia, ca şi anexarea Neapolului, a Toscanei, a Modenei şi a Parmei de către Sardinia ar fi o negare a principiului pe care se întemeiază şi tronul Hohenzollernilor şi cel al casei de Savoia.

Cuceritorul nu lipseşte de legitimitate pe cel învins, adică nu-i ia diploma, ci îl lasă numai fără de ţară. După detronarea sa, omul căzut rămâne rege din mila lui Dumnezeu ca şi mai înainte, şi îi e oricând îngăduit să-şi facă rost de alt regat în care poate domnì cu aceeaş desăvârşită legitimitate şi din vădita milă a lui Dumnezeu. Teoria monarchică va găsì totdeauna un element de cea mai mare trebuinţă în această deosebire dintre dreptul suveran al dinastiilor legitime şi aplicarea acestui drept la cutare ţară sau popor.

Dacă nu s'ar face această deosebire, regii cuceritori sau anexatori ar fi răsvrătiţii cei mai de osândit; ei ar dovedi, cât nu se poate mai lămurit, că mila lui Dumnezeu n'are nici un rost şi făcând pe popoare să vadă câte parale fac drepturile unui monarch legitim le-ar arăta totdeodată în ce chip să-l ia la goană. Tot această deosebire dintre legitimitatea teoretică şi stăpânirea de fapt ne ajută să'nţelegem fără să ne indignăm cum de-a putut casa de Hanovra să stăpânească Anglia în chip legitim un veac întreg, prin mila lui Dumnezeu, în timp ce moştenitorii casei Stuart se prăpădeau în chip legitim, tot din mila lui Dumnezeu, la Saint-Germain sau la Roma; mai putem înţelege în sfârşit cum regele Humbert, din mila lui Dumnezeu, stăpâneşte Italia, după Victor-Emanuel, în vreme ce Francisc II al Neapolului, de aproape un sfert de veac, se ţine de petreceri la Paris, din mila lui Dumnezeu.

E de prisos să stăruim înainte asupra unei absurdităţi care aşa de uşor se poate vedea. Singurul titlu al monarchiei, — obârşia sa dumnezeiască, — nici nu merită osteneala de a fi supus unei critici serioase. E aşa de uşoară această critică, încât te întrebi uneori, plin de mirare, dacă a face acest lucru n'ar însemna să faci nişte sforţări de Hercule, spre a desface o uşe... deschisă. Inceputurile istorice ale tuturor dinastiilor, dintre cari câteva din ele au răsărit acum, sub ochii unor foarte puţini poetici cronicari, sunt pentru noi lucruri cunoscute; din ce în ce mai des suntem faţă la privelişti în cari suveranii legitimi sunt alungaţi de popoarele a căror grije însuşi Dumnezeu le-o încre-

dinţase; ştim cât de puţin respect au regii, a căror frunte a fost unsă cu untdelemnul sfinţit, pentru drepturile egalilor lor; — toate astea îngăduie încă şi mai puţin credinciosului decât ateului să-şi spună şi să creadă că coroanele puse pe fruntea regilor sunt puse prin mila lui Dumnezeu. Mila lui Dumnezeu nu poate fi o milă cu întreruperi, o bună-voinţă ce atârnă de încheerea unui tratat de pace sau de pierderea unei lupte! Orice credincios trebue să se ridice contra unor asemenea idei cari nu se pot numì şi cari nu sunt decât idei lipsite de bună-cuviinţă. Omul cu judecată nu poate socotı această milă a lui Dumnezeu decât ca pe una din acele vechi păcăleli ale unui scamator care face tovarăşilor săi cu ochiul, pe ascuns, în timp ce chipul îi e de o nespusă seriozitate. Mila lui Dumnezeu, pentru cel credincios e o hulire. Omul cu judecată are cuvânt să zâmbească, credinciosul doar să se indigneze.

Să trecem însă peste obârşia şi titlurile dinastiilor. Să zicem că credem tot ce spune monarchia. Să luăm pentru o clipă înfăţişarea unui pontifice. Prin urmare totul e drept şi dovedit; regele meu când a văzut lumina zilei a venit cu dreptul de a poruncì, iar eu, ca un supus ce-i sunt, m'am născut cu datoria de a asculta; Dumnezeu a potrivit lucrurile aşa, şi dacă mă scol contra acestei potriviri săvârşesc crima de a ataca organizarea dumnezeiască a lumei. Un singur pas înainte dacă facem pe acest drum, intrăm în împărăţia minciunii. Dintre ţările Europei numai două mai sunt cârmuite de suverani absoluţi, Turcia *) şi Rusia;

*) După cum se ştie, în urma unei lovituri de Stat

forma absolută e singura formă logică a monarchiei. Oricare din celelalte ţări, când nu e republică, a pus mai mult sau mai puţin în flagrantă contrazicere forma de guvernământ monarchică cu sine însuşi, prin introducerea constituţiei. Sistemul constituţional condamnă, pe cei cari joacă un rol în el, să trăiască în veşnică minciună.

Acolo unde parlamentarismul trăieşte în adevăr, regalitatea nefiind decât un decor, în Anglia, de pildă, în Belgia sau în Italia, legile iau înfăţişarea unor arătări ale voinţei regelui, şi în chipul acesta mint, pentru cuvântul că ele nu sunt decât nişte lucrări ale Parlamentului, promulgate cu sau fără învoirea regelui. Slujindu-se de formula obicinuită: „Din porunca Majestăţii Sale, facem asta". „Din porunca Majestăţii Sale, ne oprim de a face cealaltă". „Vom avea cinstea să recomandăm Majestăţei Sale lucrul acesta, sau celalt", miniştrii mint, pentru cuvântul că ei ştiu foarte bine şi tot aşa de bine ştie toată lumea, că regele nu porunceşte, că miniştrii hotărăsc şi că n'au să-i recomande regelui nimic, înfăţişându-se înainte-i cu fapte săvârşite fără a aştepta învoirea regelui, care e dator să primească, fără a arăta că vede într'alt fel decât au văzut miniştrii şi parlamentul când au luat acele hotărâri. In fine, când regele întrebuinţează persoana întâia, vorbind reprezentanţilor naţiunei, el iarăşi minte, căci discursul tronului nu-i arătarea ideilor sale proprii, ci o foaie de hârtie pe care alţii i-o dau şi după care

---

din partea tinerilor turci, imperiul otoman e astăzi sub regimul constituţional.

el citeşte, repetând ce-i scris acolo, cum repetă fonograful cuvintele săpate pe placă. Când regele spune că primul-ministru e un om ales de el, regele minte pentru-că el n'are nici decum libertatea de a-şi alege după plac pe primul-ministru. ci trebue să primească pe omul pe care majoritatea i-l arată, chiar dacă în sufletul său l-ar urî pe acest om şi ar fi bucuros să aibă pe altul; în sfârşit, la fiecare numire pe care-o face, la fiecare decret pe care-l semnează, la fiecare act de guvernământ — când pretinde că actul acesta ar fi voinţa-i proprie, — regele minte mereu, pentru că miniştrii săi îi prescriu toate aceste acte pe cari el trebue să le semneze, chiar dacă acest lucru i-ar fi cel mai neplăcut din lume.

Pe de altă parte, forma guvernamentală monarchică minte nu faţă de rege, ci faţă de popor, în ţările unde lumea respectă caracterul regalităţei din mila lui Dumnezeu şi unde parlamentarismul nu e decât o podoabă a absolutismului de demult, cum e de pildă Germania sau Austria. Monarchia cere să fie recunoscută ca împuternicită şi făţiş-reprezentantă a voinţei dumnezeeşti şi, infaibilitatea fiind o însuşire a lui Dumnezeu, ea pretinde pentru sine această însuşire, recunoscând totuşi, în teorie, că poporul are oarecare înrâurire asupra hotărârilor ce ea le ia; iat-o, prin urmare, recunoscând poporului că are dreptul să judece, să întărească, să osândească sau să schimbe hotărârile unei puteri pe care Dumnezeu în persoană a orânduit-o şi a inspirat-o; ea îl supune oarecum pe Dumnezeu criticei omeneşti şi săvârşeşte prin aceasta un sacrilegiu, pentru care ea n'ar pedepsi cu altceva pe supuşii săi

de cât cu temniţa cea mai grea. Dar am spus că numai în teorie se întâmplă lucrul acesta. In practică, aceea care hotăreşte este voinţa regelui, făcând din tot alaiul de procedeuri constituţionale nişte curate minciuni ale absolutismului. Minţi poporul când îl pofteşti să-şi aleagă reprezentanţii; minţi parlamentul când ţi-aduce înainte proiecte de legi pe cari-l faci să le voteze, deoarece votul popular n'are putinţa de a da reprezentanţilor aleşi puterea de voinţă pe care plăsmuirea constituţională o atribue poporului şi odată un lucru hotărât de cârmuire, parlamentul nu mai poate schimba nimic din el.

Situaţia monarchului e o situaţie înjositoare în ţările adevărat constituţionale; închipuita sa putere este însă cu atâta grije păstrată, cu atâta pricepere se acoperă desăvârşita lui ne'nsemnătate într'un Stat, şi atât de numeroase urmează a fi onorurile publice ce i se fac, foloasele personale şi înlesnirile ce le are, încât te 'ntrebi cum nişte oameni cari se respectă şi cari au chiar simţăminte alese, se 'nvoiesc să joace rolul unui „Vasilache" a cărui limbă, ca şi mâini şi picioare, se mişcă numai atunci când şi numai aşa cum trag miniştrii de sforile pe cari le ţin în mână. In ţările pe nedrept numite constituţionale se 'ntâmplă tocmai dimpotrivă: reprezentanţii poporului au rolul cel prost şi 'n zadar încerci să înţelegi cum pot nişte oameni cari merită acest nume să primească un rol trist ca acesta; credem că umilirea continuă în care trăiesc nu poate fi nici pe departe răsplătită prin mulţumirea vanităţii lor pe care o pot găsi în acest fel de viaţă.

Regele se ia pe sine însuşi în serios când stând

în strălucitul său palat, îmbrăcat în hainele-i bătute în nestemate, îşi primeşte grasa listă civilă şi vede împrejuru-i numai spinări încovoiate şi aude răsunându-i în urechi, dese cum sunt fulgii de zăpadă, cele mai alese formule de politeţă: „Măria Ta“ „Prea îndurate stăpîn“ „Binevoiţi, vă rog“ ; el, regele constituţional, uită atunci că e un rege de carnaval şi că'ndată ce ar voi să-şi ia rolul în serios, încercarea ar avea un desnodământ groaznic. Ne 'ntrebăm însă : într'o ţară care pe nedrept e numită constituţională, ce-l face pe un parlamentar să se facă de râs ţinând nişte discursuri fără rezultat, făcînd la gesturi fără nici un scop şi dând la voturi fără nici o urmare? Desigur că nu face asta în ciuda miniştrilor sau a obrăzniciilor şi calomniilor ce apar în gazetele sprijinite de guvern. Nu cumva fac ei aceasta din dorinţa de a schimba parlamentarismul, vrând să-l facă dintr'o simplă închipuire un lucru adevărat? Pentru reprezentantul poporului care primeşte ca un adevăr închipuirea obârşiei dumnezeeşti a drepturilor regale, această dorinţă nu este şi nici nu trebue să fie pricina atitudinei sale.

Nimic nu e mai plăcut, pentru duşmanul minciunilor convenţionale, decât dilema cu care înconjură pe aşa zişii liberali din Reichstagul nemţesc neînduplecatul logician ce era principele Bismark. Prin gazetarii săi bine instruiţi şi prin oratorii împuterniciţi, el le tot spune mereu: „ Sau sunteţi republicani, şi atunci când vă arătaţi care mai de care simţămintele monarchice, minţiţi ; sau spuneţi adevărul când vă arătaţi credinţa către rege şi atunci cată să dovediţi aceasta dând ascultare voinţei regelui.“ Alternativa

aceasta e nicovala şi ciocanul cari bat liberalismul monarchic între ele, făcându-l praf. Simţi o nemărginită plăcere văzând cum neputincioasele partide ale opoziţiei se zbat în neputinţa de a scăpa din ghiara de fier a acestei ne'ndurate logici. Ar voi să se scape de strânsura ei şi să răsufle. „Noi suntem devotaţi dinastiei până la groapă; regele n'ar putea găsi servitori mai credincioşi decât noi, republica e pentru noi culmea nenorocirii desăvârşite. Cu toate acestea e o constituţie, nici nu 'ncape 'ndoială, chiar regele a bine voit să jure pe dînsa; şi cu prea înalta lui învoire, ne îngăduim, foarte supuşi şi cu cea mai adâncă umilinţă, să ne folosim de drepturile şi libertăţile ce prea'ndurător au fost date reprezentanţilor naţiunei“ Şi mereu pe tonul acesta. Toate acestea însă nu slujesc la nimic. Mâna care-i frământă îi înghesuie împingându-i în zid de-i face să nu mai poată răsufla şi stăpânul fără pic de milă îi nimiceşte fără multă vorbă: „Recunoaşteţi că Dumnezeu l-a pus pe rege să guverneze? Dacă da, atunci cum îndrăzniţi să staţi împotriva lui, cum îndrăzniţi să vă bizuiţi pe un lucru ca constituţia, care e un dar ce vi l-a făcut el şi care dar, cu puterea dumnezeească ce o are, regele poate foarte bine să vi-l ia înapoi, tot cum vi l-a dat?

„Nu recunoaşteţi că Dumnezeu i-a dat regelui aceste drepturi? Dacă nu recunoaşteţi, atunci hotărât sunteţi republicani. Un drum de mijloc, între acestea două, nu poate fi“.

In adevăr, cale de mijloc nu e; oricare alta în afară de cele două, e minciună şi făţărnicie şi un guvern care pune această dilemă e un guvern care merită

recunoştinţa tuturor oamenilor cu judecată. Fără îndoială că prin asta ar săvârşi un fapt de o extraordinară îndrăzneală, fiindcă ar putea să primească dela un politician dibaciu şi curagios următorul răspuns: „Sunteţi cei maĭ mari mincinoşi şi făţarnici, dacă faceţi din logică o armă, căci, dacă în adevăr voinţa regelui e voinţa lui Dumnezeu, cum puteţi să săvârşiţi faţă de Dumnezeu şi faţă de rege crima de a lăsa în fiinţă o constituţie care se bizuie pe puterea ce o are poporul de a mărgini dumnezeiasca voinţă a regelui? Cea dintâiu datorie pe care o aveţi, în acest caz, e să desfiinţaţi constituţia.

Sau admiteţi că în Stat voinţa poporului însemnează atât cât şi voinţa regelui din mila lui Dumnezeu —adică luaţi constituţia în serios — şi atunci sunteţi republicani; sau nu socotiţi constituţia decât ca o vorbă zadarnică,— nu convocaţi Reichstagul decât de ochiĭ lumei, având de mai 'nainte hotărârea luată în lucruri de cari habar n'aveţi de adevărată voinţă a parlamentului—şi atunci actele voastre constituţionale, ca convocarea Reichstagului, înfăţişarea de proiecte de legi, toatea aceste sunt minciuni voite. Atât vă rămâne deci, atât puteţi fi: mincinoşi sau republicani. O cale de mijloc nu poate fi".

Tocmai faptul că teoria constituţională porneşte de la negarea autorităţei dumnezeeşti a regelui, alcătueşte marea minciună a acestei teorii; aşa lipsită de bază şi stând agăţată în aer, această autoritate urmează încă a dăinuĭ. Evul-mediu cunoştea constituţia „statelor" care mărginea de asemenea puterea regelui; evul-mediu avea iarăşi cunoştinţă de răsvrătirile nobilimei

contra regelui şi de lupta crâncenă a claselor privilegiate pentru păstrarea puterei contra coroanei. Insă îngrădirea puterei regale ca şi resvrătirile nobilimei contra ei nu se făceau pe baza suveranităţei poporului, adică tocmai pe baza unui principiu care înlătura prima sa raţiune de a fi. Războinicii baroni cari asediau pe rege în castelul său nu ziceau nicidecum că regele nu e aşezat de Dumnezeu: ei pretindeau că harul dumnezeesc se coborâse nu numai asupra lui, ci şi asupra lor. Fără să fie o negaţiune, aceasta era o foarte dibace întindere a doctrinei legitimităţei şi a puterei supranaturale a cârmuitorilor. Ei erau baroni, din mila lui Dumnezeu, precum regii erau regi din mila lui Dumnezeu. Faptul acesta ne aduce aminte povestea acelui biet nebun care avea ideea fixă că el e Dumnezeu. In casa de sănătate unde el era închis, fu adus într'o zi un alt nebun care suferea de aceeaşi boală. Când auzì ce prăpăstii susţine tovarăşul său, cel dintâi nebun începu să râdă mai tare decât toţi: „Cum pretinde omul ăsta că el e Dumnezeu?“ strigă el de mai multe ori. Păzitorul, care era aproape şi care, auzindu-l astfel, îl şi crezu vindecat, îl întrebă numai decât: „De ce adică să nu fie?“ — „Pentru că pe lumea asta nu sunt doui Dumnezei, răspunse cel dintâi bolnav, şi cum eu sunt Dumnezeu, el nu poate fi“. Tocmai ca în păţania acestui nebun, nobleţa din evul-mediu, care era încredinţată de dumnezeirea sa, luptà contra regalităţei absolute în numele propriei sale nebunii, iar nu în numele dreptei judecăţi. Iată cum în evul-mediu se putea să fii cu toată cinstea legat în acelaş timp de monarchie şi de privilegiile

nobilimei, pe câtă vreme suveranitatea poporului şi suveranitatea regală pornită dela Dumnezeu sunt două lucruri cari se înlătură unul pe altul.

Minciuna monarchică, pe lângă rolul său constituţional, mai are şi un rol curat omenesc contra căruia dreapta judecată şi cinstea se ridică deopotrivă. Toţi cei ce şed în apropierea directă a regelui se înjosesc şi se pleacă în faţa închipuitei sublimităţi, a închipuitului caracter supra-omenesc al regalităţei, lucruri de cari în sufletul lor aceştia 'şi râd.

Pretutindeni şi în toate vremurile priveliştea regalităţei a fost o comedie pentru acei cari ajungeau să însemneze ceva în ea. Cât timp era pe scenă, fiecare om juca cu o înfăţişare serioasă şi plină de convingere, cătând să producă şi să păstreze poetica iluzie la cei cari priveau şi de cari era despărţit prin dunga de foc a rampei. Singuri acei cari puteau intra prin mica uşe hotărâtă artiştilor,—prietenii artiştilor—aveau prilejul să vadă că decorul ce da o înfăţişare de palat măreţ era nişte pânză vopsită şi învechită, că risipa de aur şi de purpură a vesmintelor de curte e curată spoială şi că între două mişcări eroice eroul dă fuga între culise să ceară, bietul om, un ţap de bere.

Cu comedianţii de azi ai regalităţei, lucrurile se petrec din potrivă; ei îşi părăsesc mereu rolul şi amestecându-se în lume işi bat joc de rol, de ei înşişi şi de marele public. Ei îţi aduc aminte pe acei cuminţi amatori-artişti cari jucând în *Visul unei nopţi de vară*, Botom ţesătorul face următoarea cuminte recomandaţie: „Să aveţi grije tovarăşi, să spuneţi numele omului care face pe leul şi să faceţi să i se vadă jumătate din

chip prin botul animalului; el în persoană, adică artistul, poate să vorbească prin acest bot şi să spună în câteva vorbe, cam următoarele: Fermecătoare cucoane, sau cucoanelor drăgălaşe, vă sfătuesc, vă implor sau mai bine zis vă conjur să nu cumva să vă fie frică, să nu tremuraţi; garantez de viaţa d-voastră cu viaţa mea. Dacă cumva sunteţi gata să credeţi că sunt leu adevărat, apoi să ştiţi că-i păcat de mine, care sunt în primăvara vieţii. Nu, nu sunt nici decum aşa ceva, sunt şi eu un copil de oameni ca toţi ceilalţi copii de oameni.—Şi când o spune astea, puneţi-l să spună cum îl chiamă şi ce meserie 'nvârteşte. Să spună că el e tâmplarul Smug "

Nici un muritor de rând nu pătrundea, decât cutremurându-se de respect, în palatul regelui, care pe vremea clasică a monarchiei era un sanctuar;—astăzi palatul acesta e deschis gazetarilor. Tot ce se găseşte în el, toate scandalurile, toate crimele, sunt răspândite afară. Supusul cel mai de pe urmă ştie păcatele tăinuite ale regelui, îi ştie toate metehnele, ştie numele amantelor lui, cum ştie şi poveştile de dragoste ale cutărei şi cutărei prinţese; el ştie că împăratul sau regele joacă la bursă şi că e un nătâng; mai ştie că e îngust la cap şi scrisorile lui fără ortografie şi scrise ca vai-de-lume, trec din mână 'n mână, şi că oamenii îşi repetă unul altuia neghiobiile pe cari el le spune,—şi cu toate astea se pleacă 'n ţărână înaintea lui în faţa 'ntregului popor, în lume nu se vorbeşte despre el decât cu expresii de cea mai adâncă supunere, şi acest supus îşi face un merit din cele mai de căpetenie din a-i şterge necurăţenia împărăteştilor lui picioare,

el mai 'naintea tuturor celorlalţi. Pentru un om cu spiritul luminat şi liber nu poate fi o privelişte mai adânc desgustătoare! Ce izvor nesfârşit de scârbă e această privelişte a slugărniciei moştenite a oamenilor culţi! Iată un mare artist care a produs un nemuritor cap-de-operă şi care, ca cea mai de seamă răsplată a muncei sale, n'aşteaptă decât ca regele să-i facă o vizită; abia şi-a sfârşit încordarea-i înălţătoare, inspiraţia şi munca, şi fără nici o tranziţie trece la vanitatea copilărească şi de rând de a-l vedea pe rege aruncând o privire asupra muncii sale. Poate că el e un Beethooven, un Rembrandt, un Michel-Angelo şi va fi mereu admirat şi cunoscut de omenire chiar când nu va mai rămâne din el nimic altceva decât un singur rând în dicţionarul ce cuprinde o sută de mii de nume de suverani cari alcătuesc un nefolositor tablou explicativ al istoriei universale.

Artistul are conştiinţa deplină a propriei sale valori; el ştie că din lucrarea sa, fie ea o bucată de muzică, fie un tablou sau o statuă, regele nu 'nţelege nimic, el ştie că ochiul acestuia e lipsit de puterea de a 'nţelege, că urechea-i este astupată, că sufletul îi rămâne 'nchis în faţa oricărei frumuseţi, că judecăţile sale sunt judecăţi demne de râs şi că în ce priveşte educaţia sa estetică el e de potriva celui mai de rând negustor de mărunţişuri; toate astea le ştie artistul şi totuşi, inima prinde să-i bată mai cu putere când regele 'şi aruncă privirea greoaie şi dusă 'ntr'aiuri pe opera nemuritoare a artistului, sau când Majestatea Sà ia osteneala de a-i asculta muzica, moţăind. Iată un altul, un mare 'nvăţat care printr'o istovitoare muncă intelectuală a iz-

butit să dea lumei noui adevăruri, să-i deschiză orizonturi mai largi, şi care doreşte, ca o mare cinste, să vie'n faţa regelui strâns într'o haină caraghioasă care are meritul de a fi oficial croită şi să-i spună acestuia cîteva vorbe asupra invenţiunilor şi descoperirilor sale cari pasionează lumea 'ntreagă, — despre unitatea forţelor, poate, despre analiza spectrală, sau despre telefon ; el ştie bine că regele nu e 'n stare să-i urmărească explicaţiile, că nu e 'n stare să dea interes unui lucru care nu 'ncape 'n capul lui, ba care regc chiar, mai mult, e un sălbatec cu adevărat, dispreţuindu-l pe el şi toată ştiinţa,—şi care ar fi mai bucuros să vorbească cu un fruntaş zdravăn din reghimentul său de gardă decât cu cel mai mare din învăţaţii lumei ; el mai ştie că nu i s'au hotărât decât câteva minute, în care timp el trebue să-şi spună iute şi bâlbâind tot ce are de spus, în care timp regelui îi e gândul la mii de alte lucruri, lăsând să i se vadă limpede pe chip plictiseala ce simte de a-şi îndeplini asemenea datorii la cari e obligat ; în acest timp învăţatul nostru se 'ncovoaie 'n faţa atâtor cerinţi umilitoare şi, plin de mulţumire — îşi ia locul între un şambelan ce atunci intră la Curte şi un subţirel locotenent decorat de curând.

Câţi poeţi şi scriitori nu cerşesc, ca pe o nu ştiu ce mare cinste, îngăduirea de a oferì operele lor regelui numai şi numai ca acestea, fără ca măcar să-şi fi aruncat cineva ochii pe ele, să fie aşezate într'un colţ prăfuit al unei biblioteci în care locul de cinste-l prind nişte almanachuri genealogice şi nişte anuare militare !

E uşor de înţeles, şi foarte firesc, că aristocraţia

ereditară, atâta cât îi e cu putinţă, nutreşte faţă de rege simţiminte şi mai josnice şi mai slugarnice decât cele ale aristocraţiei inteligenţei. Fără să-i dea răgaz o clipă măcar, această aristocraţie înconjoară pe rege, stând aproape de el, văzându-i sub coroană scufa de noapte şi sub mantia-i de purpură flanela ; de la ea pornesc caricaturile, batjocurile şi toate calomniile ce se îndreaptă asupra regelui, de ale cărei slăbiciuni bătându-şi joc, ea nu se sfieşte de a face cunoscute lumei crimele pe cari el le săvârşeşte cu toate acestea, aristocraţia ereditară nu cunoaşte o mai mare ambiţie decât aceea de a întrebuinţa slugărnicia şi orice fel de înjosiri spre a dobândi bunăvoinţa regelui, numească-se acesta Ludovic XV-lea sau Filip IV-lea. Pentru o singură privire a regelui, această aristocraţie e în stare să facă cea mai de pe urmă ticăloşie; îi vinde femeile şi fetele pe cari le are, născocind chiar ruşinoasa zicală că „sângele regelui nu pângăreşte". Iată un aristocrat, care nu se îndură să arunce o privire sau să spună de-a dreptul o vorbă propriului său servitor, şi care totuşi doreşte din toată inima ca el să fie servitorul regelui şi în împrejurări solemne dă fuga şi se simte prea mândru să-i spele mâinile, să-i aducă farfuriile la masă, să-i umple paharul şi să-i facă tot felul de treburi, cu un cuvânt, iată-l bucuros să îndeplinească serviciul de băiat de restaurant, de servitor sau de comisionar.

O cunoscută anecdotă, care la urma urmii n'are aface dacă e sau nu adevărată, povesteşte că Petru cel Mare venind odată în vizită la Copenhaga, voì să arate regelui Danemarcei cât îi sunt de devotaţi su-

puşii săi. In acest scop, el poruncì unui cazac să se arunce din vârful unui turn; fără să întârzie, nenorocitul îşi făcu cruce şi se aruncă de pe înălţime. Nu încape îndoială, chiar în zilele noastre cea mai mare parte din curteni ar primi să fie puşi la o asemenea încercare.

Vor fi făcând-o oare din eroism? Dar tot eroii aceştia, când ar vedea că un om e în primejdie să se 'nece, nu s'ar încerca să-l scape, temându-se să nu cum-va să răcească. Atunci, nu vor fi făcând-o nădăjduind o răsplată pe lumea cealaltă? Poate că nădejdea asta l-a făcut pe cazacul lui Petru cel Mare să-şi dea viaţa mai cu uşurinţă; când e vorba de aristocraţii noştri contimporani, însă, ei sunt mai totdeauna fiii lui Voltaire şi sunt mai bucuroşi de mulţumirile ce le găsesc în această vale pământească a plângerii decât de fericirea ce-i aşteaptă dincolo de lumea asta. Nu pot înţelege acest fenomen ciudat al respectului care ajunge până la sinucidere pentru un om care n'are măcar o însuşire intelectuală, morală sau fizică mai mult ca ceilalţi, şi care poate fi, dimpotrivă, rău şi de nesuferit.

Minunatul Munchhausen povesteşte undeva o foarte neaşteptată întâmplare de vânătoare. Intr'o zi, fiind la vânătoare, el şi cu o căţea a sa, borţoasă, alergau după o iepuroaică borţoasă şi ea, când la o vreme nu mai văzu cele două animale. Când dete din nou cu ochii de ele, spre marea sa mirare, văzu că în fuga lor ambele animale fătaseră, şi acum, pe lângă cele două mame cari se alergau, şapte căţeluşi alergau după tot atâţia iepuraşi.

Poate că 'ntre regi şi supuşii lor se petrece ceva asemănător. Din clipa naşterii, supusul e cu desăvârşire devotat regelui, tot cum căţeii din povestea lui Münchhausen de cum se nasc se pomenesc alergând după iepuraşi. Făcând această glumă, vorbesc cât se poate de serios. Nimeni altcineva decât atavismul nu e în stare să lămurească o asemenea supunere care te face să nesocoteşti demnitatea de om, simţimântul ce-l ai despre propria-ţi valoare şi câteodată chiar instinctul de conservare individuală. Fără îndoială că numai o întoarcere la ideile primitive ale omului, numai o ivire din nou a unor deprinderi ce ne-au fost lăsate în decursul atâtor mii de generaţii, ne fac să vedem atâţi oameni cari simt sau cari se fac că simt, pentru un om pe care nu l-au văzut poate niciodată, pe care nu-l cunosc, oameni cari în tot cazul nu sunt răspunzători de simţămintele lor, o caldă dragoste pe care nici vorbă că n'o simt pentru cei de aproape ai lor, poate nici chiar pentru ei înşişi.

Fără 'ndoială, simţământul care-ţi porunceşte să te încovoi până jos de tot, înaintea oricărei persoane pe care mulţimea o socoteşte ca superioară, e un simţământ adânc înrădăcinat în firea omenească.

Zisei: un om pe care mulţimea îl socoteşte drept superior, dar nu care-i superior. Omul e un animal care trăieşte în turme şi care are toate instinctele acesteia. Supunerea faţă de o căpetenie este cel dintâi dintre aceste instincte: e căpetenie însă numai acela pe care turma îi alege să-i fie. Sunt foarte puţine la număr spiritele de seamă cari judecă pe om după însuşirile lui; mulţimea socoteşte numai puterea acestuia asupra

ei. Spiritele de seamă judecă pe om în sine, neatîrnat de legăturile pe cari acesta le are cu lumea înconjurătoare, pe cîtă vremea mulțimea vrea numai decît să știe treapta ce el o ocupă. In chipul acesta se lămurește de ce un om celebru sau numai cunoscut, adeseori cu nume rău, găsește oameni cari-l iubesc și cari i se devotează, pe câtă vreme nimeni nu făcea aceasta când acelaș om de merit își trăia viața în singurătate disprețuind lumea și popularitatea. Spre a avea în juru-ți curteni, nu e trebuință să fii numai decât rege; ajunge să fii numai un om cunoscut. Lingușitori se găsesc și pentru comediani, pentru prestigitatori și pentru clovni. Sunt oameni cari se pun în legătură cu criminali cunoscuți, spre a se lăuda cu aceasta.

Ce-i împinge oare pe oameni să facă această neghiobie? Cum se face că Brummel sau Cartuș, au câte o suită de par'că fiecare ar fi cine știe ce mare artist sau ce mare învățat?

Răspunsul care se dă, că vanitatea ar fi pricina, nu-i un răspuns mulțumitor.

De ce oare vanitatea să te împingă să faci parte din suita oamenilor celebri? Și de ce simți mulțumire când îți iei ifose 'n preajma unui om de seamă? Pentrucă în chipul acesta asculți de un instinct ce împinge pe animalul care trăește să se vâre în turmă și să asculte de un mai mare.

Snobismul are o bază antropologică și lucrul acesta l-a pierdut din vedere Thackeray când cu o ură crâncenă s'a ridicat contra lui. Alipirea de-o dinastie, în înțelesul pe care îl dau monarchiștii acestui cuvânt,

este cèa mai înaltă şi cea mai desăvârşită manifestare a snobismului şi nimic altceva.

E uşor de văzut că mă silesc să găsesc împrejurări uşurătoare bizantinismului. Aş fi bucuros numai să mă încredinţez de sinceritatea simţămintelor ce se arată regilor şi prinţilor de către atâţia şi atâţia oameni. Sunt în stare să recunosc că în sufletul ţăranului rus nu-i nici pic de prefăcătorie atunci când sărută poalele hainei suveranului său, precum nu minte soldatul neamţ cînd spune că a-şi jertfi viaţa pentru împărat e cea mai mare fericire pentru el. Toate cuvintele mari, însă, pe cari le-am spus spre a explica alipirea poporului de o dinastie, antropologia, atavismul, ereditatea, toate astea nu-mi mai sunt de folos când văd bizantinismul până şi la oameni culţi şi deosebiţi. Bizantinismul acesta nu porneşte din inimă, el e până astăzi o minciună voită; bizantismul de azi e o comedie la care iau parte toţi spre a folosi toţi, fiecare în câte un fel: unul caută slujbe şi demnităţi, altul spre a dobândi titluri şi distincţii onorifice, altul în sfârşit, fiindcă îşi are vederile lui politice, de pildă găseşte că regalitatea i se mai pare încă trebuincioasă, fie pentru nevoile poporului fie pentru ale sale. Fiecare lucrează urmărind un folos direct sau indirect. Din pricina aceasta, minciuna monarhică e mai de osândit decât minciuna religioasă.

Un om citit care se duce la biserică şi îngenuchiând acolo mormăie rugăciuni, face acest lucru dintr'o lenevie a spiritului, din nepăsare, sau dintr'un laş respect pentru ceeace fac toţi ceilalţi; chiar atunci când e din acei cari prefăcându-se evlavioşi cată să câştige

bună-voinţa popilor şi a puternicilor lor tovarăşi, el se umileşte numai în faţa unui simbol şi nu sărută de-a-dreptul mâna aceluia dela care aşteaptă să-i vină o răsplată. Curteanul însă care se târăşte, ca şi burghezul care-şi luminează casa împodobindu-i faţa cu ghirlande de flori, ca şi poetul care alcătueşte imnuri pentru căsătoria regelui şi pentru naşterea prinţilor, toţi laolaltă fac aceste lucruri în vederea unei răsplăţi ce li se va da 'n numerar şi prin aceasta nu se deosebesc întru nimic de prostituata care spune cuvinte de dragoste şi săvârşeşte acte la fel, în vreme ce gândul ei e numai la banii pe care are să-i primească.

Sunt mulţi oameni cari se uită la rege ca la oricare alt om, adeseori ca la unul mai fără însemnătate sau mai rău înzestrat decât ceilalţi şi cari zâmbesc gândind la pretinsa chemare dumnezeească a dinastiei — şi cu toate astea, când vorbesc despre monarch şi despre neamul lui în termeni adânc respectuoşi şi plini de dragoste, cată să-şi lămurească în faţa altora şi adesea chiar în faţa lor această lipsă de sinceritate prin faptul că, zic ei, socotind la drept, minciuna monarchică e o minciună neprimejdioasă. In ţările cu adevărat constituţionale, spun ei, regalitatea e doar un decor şi puterea monarchului de acolo e mai mică decât puterea preşedintelui republicei Statelor-Unite din America. Anglia, Belgia şi Italia nu sunt la urma urmii decât nişte republici; e drept că au în frunte câte un rege dar manifestarea liberă a voinţei poporului, fără nici o îngrădire, nu e de loc împiedecată de vechile forme de ascultare ce alcătuiesc privilegiile Coroanei.

Aceasta e o greşală mare, o greşală care de azi în

colo încă va avea urmări nenorocite pentru popor, mai mult decât odată. Puterea regilor e enormă până 'n zilele noastre; aceasta nu e exercitată prin constituție, ci alături de ea sau fără ea și înrâurirea lor e atotputernică, în țări cum e Belgia, România, Anglia și Norvegia.

Avem cele mai de ne'nlăturat dovezi despre aceasta. In al său *Nineteenth Century*, onorabilul Gladstone, așa de priceput în această chestiune, a explicat înrâurirea regilor într'un chip care merită toată luarea aminte. In zilele noastre chiar apar anumite publicațiuni cari răspândesc o lumină 'ndestulătoare asupra acestui punct; e însemnată mai ales *Biografia prințului Albert*, scrisă de Martin, în care e corespondența dintre prințul Albert și viitorul rege și împărat al Prusiei, Wilhelm, și povestirea legăturilor dintre Napoleon III și curtea Angliei; apoi amintirile baronului Stockmar, părțile mai adevărate din amintirile consilierului Schneider, din cele ale lui Meding, și altele. Din ele poți vedea cum în cabinetele regilor se urzesc firele legăturilor intime, nesocotindu-se parlamentele și miniștrii, neluându-se în seamă nevoile poporului; din ele vezi cum monarchii stau la sfat unul cu altul față'n față; cum în judecarea oricărui eveniment politic, înainte de orice altă grije, o au pe aceea a intereselor dinastiei lor; cum își dau mâna cînd e vorba să se 'mpotrivească mișcării ce tinde să facă popoarele a-și recunoaște drepturile și datoriile; vezi cum până în cele mai serioase împrejurări, când e vorba să se hotărască asupra nenorocirii a milioane de inși, stăpânii se lasă târâți de caprițiì, de prieteniì

şi de duşmănii personale. Oratorii populari strigă cât îi ia gura fraze mari la adunările numeroase, deputaţii declamă în parlament, miniştrii, cu o mutră foarte serioasă—fac destăinuiri, toţi laolaltă 'ncredinţaţi că nimeni altcineva decât ei sunt cei cari hotărăsc soarta ţării lor, în vreme ce regele, regele zâmbeşte dispreţuitor şi scrie scrisori confidenţiale încoronaţilor săi prieteni de peste graniţă, punând la cale lucruri ca: o alianţă sau o ruptură, războiul sau pacea, o cucerire sau o cedare de ţinuturi, o îngrădire sau o acordare de drepturi; totdeauna când şi-a făcut planul punându-l în aplicare, fără să aibă habar de flecăreala celor din parlament.

Regii găsesc destule unelte spre a-şi îndeplini voinţa sub o înfăţişare curat constituţională; când au trebuinţă, de altfel, nu le e de loc greu să creeze curente în opinia publică şi să te trezeşti în cele din urmă că regii, despre cari ziceai că sunt numai ceva ca un decor în Stat, spun cuvântul care hotărăşte viaţa popoarelor; ei hotărăsc soarta acestora precum o hotărau şi în evul-mediu, ba astăzi chiar mai mult decât atunci, pe vremuri tovărăşia dintre regi fiind mai slabă, neavând încă simţimântul solidarităţii lor, iar înaltul cler şi aristocraţia curtea lor firească, — fiindu-le mult mai puţin devotată decât le e astăzi. Laşitatea tuturor acelora cari practică minciuna monarchică împotriva propriei lor judecăţi şi a convingerii se răzbună asupra lor înşile sau mai curând asupra progresului omenesc; pretinşii-liberali, în isteţimea lor, cred că-i înşeală pe regi acordându-le nişte privilegii şi onoruri — trecătoare, zic ei — pe când

adevărul e că ei sunt cei pe cari regii îi înşeală; la aparenţa puterii ce li s'a încredinţat, aceştia au ştiut să adaoge aşa de dibaciu realitatea acestei puteri, în cât ea le-a fost lăsată. In zadar cei cari practică minciuna dinastică îşi zic că forma monarchică e deşartă; suveranitatea naţiunei e cea care e deşartă.

III

Raportul monarchiei faţă de aristocraţie e aeelaş ca dela religie la monarchie. Precum religia poate trăi fără monarchie, dar nu şi monarchia fără religie, tot aşa aristocraţia poate trăi vreme îndelungată fără monarchie, dar nu poate trăi o monarchie fără aristocraţie. In mai multe regate ca Grecia, România, Serbia, nu e o nobilime ereditară; în altele, ca de pildă în Norvegia, în Brazilia, aceasta a fost desfiinţată. Acestea însă sunt meşteşugiri fără de nici un rezultat serios; n'au nici un rezultat, pentru că aceste State monarchice sau vor înlătura foarte curând regalitatea cum au înlăturat şi nobilimea, — şi atunci vor fi republici,— sau din generaţia apropiată, ori cel mult din cea care vine după ea, vor vedea răsărind o nobilime ereditară care, poate, neavând nici titluri şi nici o fiinţare legală, drepturile ei vor fi şi mai adevărate. O monarchie ereditară tinde în mod firesc să fie înconjurată de sprijinitori ereditari. E ştiut că sunt unele neamuri de insecte cari, în grija pentru progenitura lor, ajung până acolo că vor să-şi aşeze ouăle în apropierea sau chiar în mijlocul hranei trebuincioase, alcătuită în parte din animale vii, în scopul ca omida să găsească

masa pusă chiar din clipa când iese din gogoaşe. La fel face oricare rege, când voind ca moştenitorul său în leagăn să se bucure de o credinţă şi un devotament pe care el însuşi nu l'a putut dobândi, cere aceste simţiminte dela recunoştinţa unui anumit număr de familii pe cari el sau strămoşii săi au avut grija să-l copleşească de averi şi de onoruri. Se întâmplă adeseori ca nădejdea aceasta să fie înşelată; îndată ce o ameninţă o primejdie, generaţia nobilă în viaţă uită datoria de recunoştinţă pe care străbunii i-au lăsat-o moştenire odată cu bunurile lor, şi, cu multă chibzuială, lasă 'n voia soartei pe nenorocitul prinţ care-şi pusese nădejdea în ea. Exemplele de felul acesta sunt foarte numeroase în istorie. E de ajuns să amintim purtarea pe care nobilimea engleză a avut-o faţă de Wilhelm de Orania şi faţă de George I, purtarea pe care nobilimea franceză legitimistă a avut-o faţă de Napoleon I, de Napoleon III-lea şi de Ludovic Filip, şi, în mod opus, purtarea nobilimei napoleoniene faţă de restaurarea Bourbonilor. Totuşi, regii se bizue pe acest sprijin aşa de şubred şi socotesc păstrarea aristocraţiei ca pe o înşelătoare apărare, tot aşa cum adeseori soldatul, când e pe câmpul de luptă, simte că e mai liniştit la un loc adăpostit, loc însă care ştie el bine că nu-l apără de loc de glonţul duşmanului.

Comedia aceasta din evul-mediu reprezentată în zilele noastre de civilizaţie, nu e oare una din cele mai ciudate privelişti, care te face totdeauna să te miri şi să te indignezi?... Iată o clasă de oameni cari în zilele noastre imită o castă a bătrânului Egipt sau a Indiei; ea îşi însuşeşte titluri cari altădată erau

nume de funcţiuni şi cari nu mai au nici un înţeles în ziua de astăzi; pe trăsurile sale, pe casele şi peceţile ce le are, pune de i se pictează, i se sculptează nişte figuri ciudate, înfăţişând scuturi şi arme cari de veacuri nu se mai întrebuinţează; lucrul acesta ne face să ne gândim la un om care şi-ar tatuà obrazul ca celţii preistorici sau care ar purta cu el, în loc de briceag, un silex, ori care ducându-se la vânătoare ar lua cu el săgeţi făcute din oase de peşte. Nu trebue oare să râzi de un om care îşi zice *duce*, nume care însemnează general ce comandă armata, când acest pretins duce nu-i decât un spilcuit care în toată viaţa lui n'a comandat altceva decât la cotilioane?..

Iată alt om care se laudă cu nobleţea naşterii sale, socotindu-se un om de seamă, pe când el e cocoşat, scrofulos şi inteligent nici măcar cât un măturător de stradă. In civilizaţia vremii naostre nu e vre-o rămăşiţă a trecutului mai absurdă ca nobilimea care nu se deosebeşte decât prin titluri şi insemne ale familiei

Nu vreau nici de cum să spun prin aceasta că egalitatea ar aduce societăţii o organizare mai înţeleaptă. Egalitatea e o chimeră născută în capul învăţaţilor ce n'au eşit din biuroul lor sau în capul visătorilor cari nici odată n'au privit omenirea şi natura cu propriii lor ochi. Rezumând revendicările sale în aceste trei cuvinte: Libertate, Egalitate, Fraternitate, revoluţia franceză credea că rezumă ideile enciclopediştilor. S'a zis: Libertate. Gândind la înţelesul acestui cuvânt vedem că el nu poate fi altul decât înlăturarea piedicilor prin care legile născocite din arbitrariu şi din neştiinţă împiedică sau înlătură fecunda înlănţuire a puterilor fi-

reşti date individului şi obştiilor sociale. Fraternitatea, acest cuvânt măreţ nu poate fi decât ţinta ideală a dezvoltărei omenirei, presimţirea celei mai desăvârşite perfecţiuni ce-i e dată şi de care astăzi e încă foarte departe. Cât priveşte Egalitatea, ea e o poveste de care nu trebue pomenit într'o judecată limpede. De altfel trebue să fim drepţi şi să recunoaştem că înaintaşii marei revoluţii niciodată n'au vorbit de egalitatea socială,— ci numai de egalitatea 'n faţa legilor; acest lucru au perdut din vedere să-l spună publiciştii şi oratorii marei revoluţii, cari, cătând să vorbească şi să scrie 'n stil lapidar, au jertfit claritatea pentru concisiune. In chipul acesta cuvântul egalitate a intrat în treimea programului revoluţiunei, fără nici un adaos lămuritor, şi a fost rău interpretat de mulţime, care repetând cuvintele sforăitoare fără să se gândească asupra 'nţelesului lor, a dat egalităţei înţelesul pe care ea îl are de atunci încolo în hrisoavele unei democraţii de cârciumă.

Nici măcar în teorie nu e cu putinţă egalitatea 'n faţa legilor. Nici vorbă că dacă legile s'ar aplica cu ajutorul nu ştiu cărei maşini, am fi siguri că dreptatea se aplică totdeauna în acelaş chip, în baza principiilor mecanice.

Insă fiindcă legea e aplicată de oameni, inegalitatea e de ne'nlăturat; cel mai conştiincios şi mai nepărtinitor judecător, fără voia sa e influenţat de lucrurile înconjurătoare ca glasul, spiritul, educaţia şi situaţia părţilor; favoarea şi defavoarea îndreptează în mâna lui legea tocmai cum îndreptează curenţii electrici acul magnetic. In acest fapt aplicarea legei va

găsi un izvor de greşeli, izvor care poate fi redus la la cea mai mică însemnătate dar fără să fie vreodată secat cu desăvârşire.

Dacă e aşa de anevoioasă egalitatea în faţa legilor, apoi egalitatea socială este o curată închipuire; ea e protivnică tuturor legilor vitale ale lumii organizate. Noi, cari suntem de partea concepţiei ştiinţifice despre lume, recunoaştem că începutul oricărei dezvoltări şi al oricărei perfecţiuni e tocmai în neegalitatea fiinţelor vii. Lupta pentru existenţă, acest isvor de felurite frumuseţi şi de bogăţie de forme ale naturei, nu e decât o continuă afirmare a acestei neegalităţi. O fiinţă mai bine înzestrată îi face pe cei de neamul său să-i simtă superioritatea micşorându-le partea de bunuri pe care natura le-a dat-o şi pune piedici deplinei lor dezvoltări individuale spre a da mai multă valoare propriilor sale daruri. Apăsaţii se împotrivesc, apăsătorul îi silueşte. In timpul acestei lupte puterile celui mai slab se oţelesc iar puterile celui mai tare se desfăşoară cu cea mai mare tărie In acest chip ivirea fiecărui om bine înzestrat e un imbold pentru întreaga specie şi face ca aceasta să 'nainteze cu un pas. In întrecerea de avea întâietatea, cei mai puţin desăvârşiţi sunt zdrobiţi şi pier; cei de mijloc devin fără încetare mai buni şi mai nobili.

Generaţia de astăzi, în întregimea ei, se înalţă tot aşa de sus ca şi oamenii excepţionali ai generaţiei de eri, iar generaţia de mâine are dorinţa de a fi deopotrivă cu conducătorii de astăzi. E o nesfârşită goană de întrecere, dar tot înainte. Mulţimea caută să ajungă pe cei favorizaţi iar cei favorizaţi caută în de ei să

păstreze şi chiar să mărească neegalitatea care-i desparte de mulţime. E o continuă încordare a însuşirilor, şi la unii şi la alţii sforţări neostenite, toate ducând la o neîncetată înălţare către ideal. Cei mai tari numesc invidie casna celor mai slabi de a ajunge ca ei; cei mai slabi numesc orgoliu grija pe care o pun cei mai tari să păstreze depărtarea între ei şi ceilalţi.

Acestea toate sunt numai forme ale fenomenului inerţiei fireşti a materiei; fiecare sforţare făcută— de ar fi ea chiar de trebuinţă şi de folos,—în clipa producerii o atinge pe aceasta într'un chip neplăcut însă părerea de nemulţumire pricinuită de constrângerea ce o produce străduinţa nu poate slujì niciodată ca mărturie contra folosului adus de această străduinţă.

Aşa dar, neegalitatea e o lege firească şi aristocraţia îşi sprijină drepturile pe dânsa. Nu e nimic jignitor pentru judecată dacă spui că această aristocraţie alcătueşte o clasă ereditară. O observaţie a cărei temeinicie a fost dovedită este aceea că însuşirile insului se transmit urmaşilor săi. Dacă tatăl a fost frumos, puternic, curagios şi sănătos, e foarte firesc ca fiii să se bucure de aceleaşi avantagii, şi dacă mulţumită acestora tatăl şi-a făcut un loc de seamă 'n societate, nu e nici o pricină pentru care moştenitorii sângelui său să nu păstreze acest loc de seamă. Fireşte că ar fi mult mai bine pentru ei şi pentru mulţime ca dânşii să fie nevoiţi să cucerească din nou întâietatea prin propriile lor puteri; aceasta i-ar ferì de moleşire şi de decădere. Dar nu e mai puţin adevărat că într'o luptă deschisă, fiii celor mai tari ar putea al-

cătui cu un număr mult mai mare majoritatea învingătorilor.

O aristocraţie ereditară, pe lângă că e firească dar e şi de folos pentru Stat.

Intr'o democraţie al cărei ideal e rău înţeleasa egalitate a marei revoluţii, de obiceiu numai bătrînii şi oamenii copţi ajung în situaţii însemnate. Foarte rar se 'ntâmplă ca un tânăr să izbutească să bată pe concurenţii săi şi să ajungă deputat, cap de partid, ministru, cap de Stat; exemplele generalilor din prima republică franceză, exemplul lui Bonaparte, al lui Washington, sau al lui Gambetta, nu pot dovedi ceva contra acestei susţineri. Pe oamenii aceştia i-au pus în capul naţiunei lor nişte revoluţii neaşteptate. Ceea ce i-a făcut să ajungă acolo n'a fost capacitatea lor, ci întâmplarea care a făcut ca locurile să fie libere, mulţumită abţinerei atâtor şi atâtor competitori — tot aşa de 'ndreptăţiţi ca şi ei — cari nu cătară să se folosească de o clipă de turburare spre a da o lovitură şi a pune mâna pe putere.

E drept că revoluţiile pot aduce pe nişte oameni foarte tineri în locurile dintâiu. Revoluţiile însă sînt nişte excepţii, nişte treceri dela o stare la alta, căci nu se înoesc la nesfârşit; ele nu alcătuesc starea normală a democraţiei. Aceasta, odată ajunsă la o vreme de linişte şi începând să trăiască o viaţă regulată, nu va mai fi un câmp de luptă pentru cariere fenomenale ca cea a lui Bonaparte sau Gambetta. Cu toate acestea e un lucru de cea mai mare însemnătate pentru un Stat ca, la răstimpuri, oamenii tineri să aibă într'însul o înrâurire hotărâtoare. Cei bătrâni nu pot fi

în stare să primească ideile nouă şi n'au nici puterea, nici isteţimea de a lucra după principii nouă. O lege fiziologică ne 'nvaţă că curentul nervos străbate cu cea mai mare uşurinţă drumurile obicinuite, întâmpinând foarte mari greutăţi când e vorba să-şi croiască noui cărări; legea aceasta are urmări nenorocite asupra omului, din care face un automat la care toate funcţiunile organice sunt supuse obicinuinţei, ca şi gândirea sa, ca şi simţurile sale. Dacă vei lua un organism îmbătrânit şi-l vei supune la impresiuni nouă silindu-l să-şi lase drumurile bătute şi uşoare şi să apuce pe un drum de curând deschis se va întâmpla următorul lucru: ori unde spiritul tânăr n'are nevoie decât să prindă o cugetare nouă, spiritul îmbătrânit trebue mai întâi să o prindă şi el la fel, apoi trebuie să lupte cu înclinarea de a-şi formula această gândire în felul cel vechiu, cum a mai făcut de sute de ori. Prin urmare, trebue să facă o sforţare 'ndoită, şi puterea sa, pe lângă că nici vorbă nu 'ncape să poată 'ntrece pe aceea a spiritului tânăr, dar e, dimpotrivă, mult mai mică. Astfel se explică fiziologiceşte ceeace se numeşte osificarea la cei bătrâni. Le e foarte greu să se despartă de deprinderile lor; adeseori sistemul lor nervos e în desăvârşită neputinţă să producă impulsiuni cari să fie deajuns de puternice spre a învinge rezistenţele. Pentru acest cuvânt, un Stat cârmuit de bătrâni e osândit să ajungă un muzeu de tradiţii. Cu totul dimpotrivă se 'ntâmplă acolo unde tinerimea cârmuieşte, unde ea face legi şi le aplică; toate lucrurile sunt primite repede, iar tradiţia, — care n'are obicinuinţa ca păzitor de totdeauna, dacă vrea să fie

păstrată trebue să dovedească mereu că e mai bună ca alte nouă deprinderi. Pagubele pe cari le pricinuesc neexperienţa şi aprinderea tinereţei — cealaltă parte a medaliei nu sunt pagube tocmai însemnate. In adevăr, în mecanismul încurcat al Statului, e mult dela iniţiativa spiritului şi până la executarea planului; impulsiunea principală e aşa de fărămiţită de numeroasele rotiţe ce trebuesc puse 'n lucrare, încât din aceasta nu mai rămâne decât o foarte mică putere care slujeşte folositorului scop final. Intr'o situaţie normală, existenţa unei aristocraţii ereditare îngădue unui destul de mare număr de oameni bine 'nzestraţi să ajungă la situaţii înalte în floarea vârstei. Aristocratul are asupra gloatei avantagiul de a fi cunoscut chiar de când e 'n leagăn, pe când copilul unui om din popor mai totdeauna trebue să-şi cheltuiască anii cei mai frumoşi spre a isbutì să fie cunoscut, însuşire pe care o câştigă cu o foarte dureroasă istovire de puteri şi cu o alterare a caracterului său. In mersul firesc al lucrurilor, pentru omul din popor timpul când poate lucrà pentru binele obştesc este la sfârşitul carierii sale, iar pentru aristocrat la 'nceput; acesta din urmă păstrează, spre a slujì neamului, toată vigoarea pe care celalt o cheltueşte în istovirea sa ca să ajungă.

Statul mai are încă un folos din existenţa unei aristocraţii ereditare. Faptul că ai un nume ilustru e o garanţie cu totul deosebită că tu, care porţi acest nume, ai o concepţie mai sigură despre datorie şi un ideal al omenirei mai înalt decât un om din poporul de jos. Nici vorbă că la regula aceasta nu e numai o singură excepţie. Se poate foarte bìne ca un prinţ sau

un duce, de o nobleţe din cele mai străvechi, să fie un neghiob, iar fiul unui salahor sau un copil lepădat, cules din mocirla unui oraş mare, să fie cel mai strălucitor model de nobleţă de caracter şi de eroică desinteresare. Cel dintâi caz e un caz excepţional, şi de al doilea nu ţin socoteală întru cât el nu mi-a fost dovedit.

Iată, de pildă, un serviciu care cere din partea celui care-l va ocupa curaj, onestitate şi credinţă, şi eu, împreună cu concetăţenii mei suntem chemaţi să alegem pe titular. In faţa mea am câţiva pretendenţi, dintre cari nu cunosc pe nici unul personal; însă unul e urmaşul unei vechi şi distinse familii, pe când celalt e un om al cărui nume l-aud acum întâia oară. Dacă voiu căuta să ascult de suggestiile pretinsei democraţii, voiu alege pe necunoscutul plebeu, numai ca să mă arat sprijinitor al chimericului principiu al egalităţei; dacă însă mă voiu gândi la nevoile Statului, voiu da votul meu aristocratului, silindu-mă conştiincios să măresc cel puţin probabilitatea ca cel căruia i se încredinţează serviciul public să fie un om cu mâinile curate şi puternice. Drept e că nici pe acesta din urmă nu-l cunosc, dar dintre amândoi el e cel care înfăţişează mai multă încredere în puterea sa sufletească. De ce oare? Nu pentru argumentul obişnuit care de multe ori s'a dovedit înşelător, — că adică a primit o educaţie mai bună şi i-au fost inspirate mai de timpuriu ideile cavalereşti. Naşterea aristocratică a cuiva nu e de loc o garanţie despre o bună educaţie morală, căci toată lumea cunoaşte cazuri în cari unii prinţi, făcându-se mari în mediul cel mai păcătos, s'au făcut min-

cinoşi, mişei, desfrânaţi şi chiar hoţi de rând, sau mai bine zis hoţi nobili, — dacă socoteşti că e mai nobil să furi un colan de briliante în loc să furi nişte simple batiste de bumbac.

Nu, la aristocrat garanţia moralităţei nu-şi are locul în educaţia sa, ci în mândria familiei lui, sau mai bine zis în mândria pe care o simte de străbunii săi. Simţimântul de solidaritate cu tot neamul său e extraordinar de viu la el şi faţă de înalta şi unita fiinţă a casei sale, individualitatea-i proprie piere. Plebeul e el însuşi şi încolo nimic, e aşa dar o unitate, pe când aristocratul înfăţişează o activitate. El îşi dă seama că actele săvârşite de el se resfrâng asupra tuturor oamenilor ce poartă un nume ca al său, precum onorurile dobândite de aceşti membri ai familiei sale îi folosesc lui acum. Prin urmare, un aristocrat poate fi socotit ca o individualitate colectivă alcătuită din strămoşii, din contimporanii şi din scoborâtorii neamului său; în teorie, şi până la dovada contrarie, garanţiile pe cari el le dă, faţă de garanţiile pe cari le dă un om cu nume necunoscut, sunt tocmai ca garanţiile unei societăţi, faţă de acele ale unui individ. Infăţişând un nume istoric, aristocratul—chiar dacă el personal ar fi un om de rând şi lipsit de curaj—se va simţi împins să facă o sforţare eroică, pentru că se va gândì astfel: „Chiar dacă eu ca individ pier, fapta mea tot n'are să fie zadarnică,—fiindcă ea va fi trecută 'n socoteala neamului meu, a oamenilor din acelaş sânge cu mine; prin această faptă eu măresc strălucirea numelui meu şi prin urmare şi averea moştenitorilor mei".

La omul de rând nu se găseşte acest imbold la ero-

ism, căci jertfindu-se pe sine însăşi nu aduce vreun folos unei anumite persoane, şi mai ales în clipele de primejdie, binele obştesc e un lucru foarte de ne 'nţeles pentru un creer de rând. Desigur că şi mulţimea ascultă de *imperativul categoric;* istoria vine şi ne-o dovedeşte. Doui inşi, un Petre şi un Pavel, aflându-se pe câmpul de luptă îşi fac datoria tot aşa de bine ca şi membrii familiei unui Dulberg sau a lui Montmorency; imperativul categoric al lui Kant însă, în starea de azi a omenirei, îmi inspiră mai puţină încredere decât interesele pipăibile ale unei familii. In împrejurările în care e vorba ca un om să-şi jerfească viaţa pentru Stat, interesul acesta e ţinut foarte mult în seamă. Puternicul dor al existenţei individuale asupra căruia am stăruit deajuns în capitolul precedent, îi înlesneşte aristocratului jertfirea de sine mult mai mult decât omului din popor. Cel dintâiu e sigur de nemurire, pe câtă vreme cel de-al doilea îşi spune singur că nimănui n'are să-i pese de moartea lui, de numele lui, de fapta vitejească pe care-a săvârşit-o. Eroul necunoscut are cel mult o clipă de mulţumire personală, apoi e aruncat în groapă la un loc cu ceilalţi; eroul din clasa de sus, însă, se aprinde la siguranţa că va primi pe vecinicie o concesiune şi i se va ridica un foarte înfăţişetor monument în câmpul glorios al istoriei.

Am nădejdea tare că simţimântul intim al solidarităţii omeneşti se va întări încetul cu încetul. Simţimântul acesta a trăit în toate vremurile, foarte puternic, în oamenii de seamă cari fără să stea la îndoială şi-au jertfit viaţa pentru binele neamului omenesc.

Astăzi însă, aproape toţi suntem încă înglodaţi în individualism şi egoism. Strâmtul simţimânt al interesului personal imediat nu se lărgeşte decât foarte cu greu tinzând spre înţelegerea unităţei de trebuinţi a obştiei, a poporului, a speciei. Omenirea mai are de aşteptat mult şi bine până când un om de rând să săvârşească un fapt nobil, un fapt care cerând sacrificiul de sine, acesta să-l facă numai pentru că folosul ce-l va aduce obştiei îl va socoti ca pe un folos al său personal; dimpotrivă se petrec însă lucrurile cu aristocratul care simte că lucrează în interesul său personal lăsând ca moştenire neamului său amintirea unei fapte vitejeşti. Pentru Stat e un lucru de mare însemnătate să ştie că are o clasă de oameni de care să fie sigur că atunci când e vorba de îndeplinirea datoriei se lasă călăuzită de socoteli mai presus de dragostea de viaţă. Când are o asemenea clasă, în vremuri de primejdie nu mái e trebuinţă să înceapă să caute pe voluntarii rândurilor din faţă: totdeauna are la îndemână oameni de seama unui Winkelried cari, pentru binele naţiunei merg la moarte de bună-voe, cu ochii deschişi.

Nici vorbă că foloasele astea ale unei aristocraţii ereditare au pe de altă parte neplăcerile lor; nici că s'ar putea să fie altfel pe lumea asta. Mai întâiu, aristocraţia nu are o influenţă binefăcătoare asupra spiritului unui popor, ci numai asupra caracterului său; nu trebue să-i ceri aristocraţiei să ridice nivelul intelectual al acestuia. Clasa privilegiată, nutrindu-se mai bine, trăind în condiţii igienice mai favorabile, are o putere fizică mai mare ca aceea a gloatei şi

înalţă avantagiile corporale până la a face din ele însuşiri de rasă, cari se transmit urmaşilor. Din punct de vedere al spiritului ea nu va stăpânì niciodată, pentru lămurita pricină că meritele intelectuale nu se lasă ca moştenire şi pentru că atunci când e vorba de talent fiecare trebuie să fie negreşit propriul său strămoş, cel dintâi întemeetor al casei sale.

Acest fapt curios n'a fost în deajuns scos la lumină. Geniul şi chiar talentul neobicinuit n'au de loc a face cu genealogia; ele n'au strămoşi, ele sunt şi rămân strict individuale, vin şi pier pe neaşteptate din mijlocul unui neam; nu cunosc nici cel mai mic exemplu în care acestea, — asemenea însuşirilor fizice, — să fi fost lăsate moştenire urmaşilor, într'un grad mai mare sau măcar în acelaş grad.

Mai mult încă: de obiceiu, oamenii cu mare talent n'au urmaşi, sau dacă se 'ntâmplă să aibă copii, aceştia sunt slabi, piperniciţi şi legaţi mai puţin decât oamenii mijlocii. Se simte aci lucrarea unei legi tainice care par'c'ar vrea să 'mpiedice să se producă 'ntr'un singur neam prea mari deosebiri de nivel în privinţa darurilor sufleteşti. Ce s'ar întâmpla oare, dacă geniul s'ar moştenì cum se moştenesc puterea musculară, frumuseţea fizică sau o talie 'naltă! Am vedea atunci la câte un popor câte o mică clasă de Shakespeari, de Goethe, de Schilleri, de Heine, de Humboldi. Intre această clasă şi 'ntre gloata poporului fiind o depărtare nespus de mare, cea dintâi s'ar înstrăina, din ce în ce mai mult de cea de adoua; această clasă neputând suferì condiţiunile obşteşti de viaţă ar căta sau să-şi alcătuiască legi particulare 'n folosul său,

formând prin urmare în Stat un Stat pe care mulţimea nu l-ar putea înţelege, sau ar căta să alcătuiască legislaţia obştească după propriile sale trebuinţe, lucru care, fireşte, ar fi pentru mulţime tot aşa de primejdios ca şi când cineva ar fi osîndit-o să nu respire decât oxigen pur. Un om cu o inteligenţă superioară birue totdeauna pe altul cu o inteligenţă inferioară, chiar dacă aceasta din urmă ar avea de partea sa o mult mai însemnată putere fizică. Când intră 'n luptă nişte rase dezvoltate intelectualiceşte cu alte rase mai puţin dezvoltate, pieirea acestora din urmă e de neînlăturat. E cu putinţă ca o aristocraţie de genii, chiar nefiind prea numeroasă, să aibă faţă de propriul său popor înrâurirea pe care albii o au asupra pieilor roşii sau asupra negrilor din Australia. Numai, e vorba că niciodată nu vom ajunge să vedem alcătuindu-se o asemenea aristocraţie. Manifestându-se, geniul cheltueşte atâta sumă de putere organică în cât nu-i mai rămâne şi spre e se reproduce.

Cât de ciudată-i împărţirea muncii în neamul omenesc! Oamenii de rând poartă grija păstrării materiale a speciei lor, pe câtă vreme spiritele deosebite poartă pe aceea a dezvoltărei intelectuale. Nu se produc în acelaş timp idei şi copii. Geniul e un trandafir cu o sută de foi, trandafir măreţ, dar sterp,—e tipul cel mai desăvârşit al speciei ajunsă la o dezvoltare exagerată, dar în neputinţă de a se reproduce direct. E firesc să se dea titluri de nobleţe unui Goethe, unui Walter Scott, unui Macaulay; despre urmaşii lor însă, dacă au urmaşi, se poate spune cu siguranţă că niciodată nu vor înfăţişa în aristocraţia ereditară cea mai de sus

treaptă intelectuală a poporului lor. Chiar când în mod excepţional se 'ntâmplă ca un aristocrat prin naştere să aibă geniu, cum a fost de pildă Byron, nu 'nseamnă că clasa sa e bogată în talente. Prin urmare, inteligenţele cele mai frumoase ale unui popor nu se vor găsì în aristocraţia ereditară; aceasta în întregimea sa nu se va ridica deasupra restului naţiunei decât prin calităţile sale fizice şi prin acele ale caracterului. Aşa dar ea va fi 'nclinată să socotească însuşirile pe cari le are ca mai presus decât pe cele cari-i lipsesc; din om şi din cetăţean ea va 'ntocmi un ideal care nu va străluci prin darurile sale sufleteşti şi acolo unde ea are întâetatea, inteligenţa nu va putea dobândi locul pe care simte că are dreptul să-l dobândească.

Aristocraţia ereditară mai are neajunsul că dă naştere la nedreptăţi de ne'nlăturat contra particularilor; ea lipseşte pe mulţi de partea de aer şi de soare ce li se cuvine şi are asupra oamenilor din popor o întâietate care le face acestora foarte grea, ba chiar cu neputinţă, isbânda în lupta pentru viaţă.

In împrejurarea aceasta nu folosesc la nimic toate legile cari susţin egalitatea cetăţenilor în faţa legilor, fără nici o deosebire de naştere: din doui concurenţi de o egală inteligenţă, totdeauna nobilul va fi cel care va 'nvinge, deşi adeseori acesta e mai puţin înzestrat ca celalt. Şi din aceasta nu se poate schimba nimic. Dreptatea absolută nu e decât o concepţie curat teoretică. Dreptatea la care putem ajunge e, ca să zicem aşa, diagonala unui paralelogram de putere care are ca laturi puterea şi dreptatea ideală. Alcătuirea societăţii noastre sileşte pe fiecare om la anu-

mite jertfe; pentru aristocrat, pe câmpul de luptă a vieţii, locul cel mai bun e urmarea uneia din aceste jertfe. Trebue să 'nduri laolaltă cu ceilalţi: de altfel, fiecare poate 'ncerca să ajungă în rândul dintâi. Dacă o avea umeri sdraveni şi coate tari, are să isbutească; dacă e lipsit de aceste arme fireşti, e 'n tot dreptul să se plângă de privilegiile aristocraţilor—tot aşa cum antilopa ar putea să numească neruşinat pe leul care o sfâşie.

Prin urmare, dacă judeci din punctul de vedere ştiinţific şi dacă recunoşti că legile generale ce cârmuesc viaţa lumei organice sunt cele cari hotărăsc şi alcătuirea şi lucrarea societăţii omeneşti, nu te poţi opri de a socoti ca firească existenţa unei aristocraţii ereditare, şi din anumite puncte de vedere chiar trebuincioasă. Orice obiecţiune pe care-ar ridica-o contra existenţei unei caste privilegiate speculaţia filozofică, speculaţie care nu e tot una cu un fapt, îndată ce mai mult de doi inşi vor intra în legături de nevoi ce dăinuesc, această castă se va forma negreşit. Ca dovadă despre aceasta avem toate Statele cari la început s'au pus pe picior de egalitate desăvârşită.

In teorie, marea republică a Statelor-Unite din America de Nord e o democraţie întreagă; în practică însă, în Statele dela Sud, era o aristocraţie ereditară alcătuită din proprietarii de sclavi, aristocraţie care-şi avea toate instinctele şi însuşirile de clasă, în Statele din Răsărit, scoborâtorii celor dintâi emigranţi puritani şi coloni olandezi cearcă să se ţină departe de gloata năpăditoare a celor veniţi pe urmă şi să se bucure măcar de privilegii sociale. Jefuitorii dela Bursă,

îmbogăţiţi prin cea mai ticăloasă viclenie şi apăsare, întemeiază adevărate dinastii ai căror membri sunt nu numai daţi ca pildă gloatei, dar şi au în mâna lor soarta comunei şi a Statului.

Se susţine că instinctul egalităţei e deosebit de puternic la Francezi. Totuşi, acest instinct nu i-a împiedecat ca pe ruinele vechei lor nobilimi să ridice o nouă nobilime, care e drept nu are nici titluri, nici armuri, dar care are toate însuşirile ce alcătuiesc temelia unei aristocraţii şi cari printr'o ironie a istoriei, au ca bunici tocmai pe cei mai îndârjiţi fanatici ai ideei de libertate din vremea revoluţiei celei mari. Trebue luat aminte că nu vreau să vorbesc de regicizii Convenţiunei, din cari mai târziu Napoleon îşi formă aristocraţia imperială, urmând modelul nobilimei istorice; vreau să vorbesc de familiile în cari, începând dela revoluţia cea mare şi până în zilele noastre, bogăţia şi puterea politică au rămas din tată în fiu, numai şi numai pentru că bunicul a jucat atunci un rol mai mult sau mai puţin însemnat. Cercetaţi numele celor care timp de patru generaţii au cârmuit Franţa ca miniştri, ca deputaţi, ca senatori, sau ca mari administratori şi vă veţi mira găsind printre ele o sumedenie de nume cari dăinuiesc din 1789.' Aşa şi-au alcătuit dinastii politice de cea mai mare însemnătate familiile Carnot, Cambon, Andrieux, Brisson, Besson, Périer, Arago şi alţii; cei ce cunosc pe oamenii cari poartă astăzi aceste nume ştiu că aceştia-şi datorează situaţiunea ce o ocupă în Stat numai acestor singure nume.

Impărăţia turcească are deasemenea o alcătuire strict

democratică şi în afară de dinastia Osmanilor şi a scoborâtorilor profetului cărora de altfel nu le dă nici cea mai mică însemnătate,— ea nu recunoaşte nici o nobilime ereditară *). Aproape în fiecare zi vezi pe un hamal sau pe un bărbier care ajunge mare paşă şi toanele padişahului, singurul care 'mparte demnităţi şi onoruri, n'au nici odată habar de origina unui favorit. Cu toate acestea, în realitate ţara e cârmuită de fii de parveniţi, de effendii, cărora paşa dacă nu le poate lăsa titlul său,—ca la nişte odrasle ale sale, mai tot deauna le lasă o parte din puterea sa ca moştenire. Intr'o clasă privilegiată în care buruiana democraţiei a ros toate rădăcinile, nepotismul e singura care mai rămâne vie. E lucru cât se poate de firesc pentru cineva să-l doară inima mai mult pentru propriul său copil, sau pentru copiii prietenului său decât pentru nişte străini sau necunoscuţi, oricât de mari ar fi meritele acestora. Pentru acest cuvânt, ginerele unui profesor totdeauna va avea titluri ştiinţifice mai cu greutate decât concurentul său care nu s'a căsătorit aşa de bine; pentru acest cuvânt fiului unui ministru cariera diplomatică îi e deschisă totdeauna; pentru acest cuvânt membrii generaţiei care'n copilărie s'au jucat laolaltă în saloanele părinţilor lor, sus situaţi, mâine vor alcătui o falangă strânsă care se va sprijini mutual şi de care cu greu se va putea atinge cel care nu face parte din ea; în sfârşit pentru acest cuvânt cel care e mai aproape de farfuria de mâncare îşi scoate bucăţica înaintea celorlalţi.

*) Precum am amintit mai înainte şi precum se ştie, Turcia e astăzi un Stat constituţional (*Nota Trad.*)

IV

Am recunoscut că aristocrația e o instituție firească în lumea asta, și, prin aceasta chiar, o instituție de ne'nlăturat — și poate vecinică, — însă nu m'am ridicat contra onorurilor și a privilegiilor ereditare ce i se acordă, cu singura condițiune ca ea să alcătuiască în adevăr cea mai bună și cea mai demnă parte a poporului. O castă nobiliară, spre a exista de drept, trebuie ca ea să poată dovedi temeiul antropologic al pretențiunilor sale. Această castă trebue să aibă ca obârșie un grup de oameni aleși și trebuie să-și fi păstrat și să-și fi sporit calitățile, prin selecțiune. Toate aristocrațiile s'au născut astfel, din punct de vedere istoric. La popoarele alcătuite din elemente asemănătoare, oamenii cei mai puternici și mai frumoși, cei mai viteji și cei mai pricepuți au luat în stăpânire de timpuriu puterea și considerațiunea, iar urmașii lor, în aceste daruri firești ale strămoșilor și-au pus tot orgoliul lor de familie. Ei au avut simțimântul că ridicarea lor se datorește vecinicei noastre mume, Natura, iar nu unor toane capricioase ale oamenilor; următori felului de a gândi al oamenilor primitivi, ei s'au lăudat că sunt scoborâtorii unor tipuri ideale, și anume scoborâtori ai zeilor poporului lor. Această nobilime de origină dumnezeească a existat la Germani și există până în zilele noastre la Hinduși și la unele triburi sălbatece, cum sunt Pieile-Roșii din America de Nord. Când însă, dimpotrivă, națiunea e alcătuită dintr'un ameștec de elemente deosebite, sau când în

această națiune o rasă puternică a supus pe o alta mai slabă, aristocrații sunt urmașii învingătorilor, cu alte cuvinte aristocrația e alcătuită de rasa cea mai puternică, rasă superioară cel puțin fizicește dacă nu altfel.

In aceasta își are obârșia nobilimea, în toate țările europene cari în epoca mărei emigrării a popoarelor, — în mare parte germanice — au avut să sufere invazia neamurilor străine. Prima nobilime franceză e de origină francă, burgundă și saxo-normandă; nobilimea spaniolă e visigotă; nobilimea italiană e vandală, gotă sau lombardă și în parte suabă, franceză și spaniolă; nobilimea rusă e varangă adică scandinavă; nobilimea engleză e normandă, cea ungurească e maghiară iar e cea chineză e manciuriană. Tot ce am spus cu privire la rostul temeinic al neegalității sociale se poate spune în întregime despre o aristocrație născută din indivizii cei mai desăvârșiți ai rasei sau din rasa superioară a cuceritorilor. O asemenea aristocrație va putea ocupa cu drept cuvânt cele mai înalte posturi în Stat, ca având puterea de a pune stăpânire pe ele și a le păstra. Fiind mai bine organizată și fiind însuflețită de simțiminte mai înalte ca cele cari însuflețesc gloata poporului, ea trebue să-și tot exerseze puterea și să și-o dezvolte laolaltă cu curagiul, fără de care nu s'ar putea împotrivi atacului claselor de jos. In acest chip își păstrează totdeauna întâietatea asupra celeilalte părți a poporului. O altă alternativă nu-i lasă lucrarea legilor firești decât sau să-și păstreze neatinse drepturile sau să piară. Ea trebue să fie plină de eroism, căci dacă în-

tâmplându-se să fie într'o clipă de primejdie pune privilegiile sale mai prejos decât viaţa-i proprie, aceste privilegii îi vor fi luate de alţii cari nu se tem de moarte. Pretutindeni ea trebue să aibă sarcina de prim-luptător şi de purtător al steagului, căci dacă se va codi să stea în rândurile dintâiu va fi năpădită şi aruncată în coadă. Insfârşit, nu trebue să alcătuiască o castă închisă, căci cade în făgaşul peirei şi al decăderei şi va fi cu siguranţă alungată de pe piedestalul său când cei cari o pizmuesc vor vedea că ea nu mai e rasa cea bună. Ea nu poate să se ţină la o parte de jocul liber al legii fireşti în care-şi află îndreptăţirea de a fi. Aristocraţia trebue să-şi deschidă porţile şi să-l primească repede în rândurile sale, decâteori un individ răsărind deodată se arată că are o deosebită superioritate şi sileşte poporul să-i recunoască această superioritate. Spre a luptà contra decăderei şi a slăbirei de ne'nlăturat a neamului îi trebue o ne'ncetată primenire a sângelui şi ca atare, aristocraţia nu trebue să pună niciodată piedici pornirei căreia-şi datoreşte naşterea—pornirea celor înzestraţi mai bine decât semenii lor.

O aristocraţie al cărei rost de a fi trebue să-l recunoşti şi a cărei superioritate s'o 'nduri trebue să fie în teorie aşa precum o arătăm noi. In practică însă lucrurile se petrec altminteri. Nobilimea, care mai în toate ţările Europei ocupă locul de frunte, este ea oare aristocraţia aşa cum am definit-o mai sus? Nici un om cu mintea întreagă nu va răspunde afirmativ. Clasa care se numeşte nobilă, care adică se ţine deoparte de mulţimea poporului prin nişte titluri rămase

din tată 'n fiu, nu îndeplineşte nici una din condiţiile cerute unei adevărate aristocraţii. Nobilimea primitivă, naţională sau dumnezeească, am găsit-o la popoarele cărora nu li s'a impus ca stăpânitor nici un trib venit din afară; nobilimea cuceritoare am găsit-o la celelalte popoare, adică la cele cari au fost îngenunchiate cândva; pretutindeni ambele aceste feluri de nobili s'au stins sau au degenerat.

Sunt în această stare şi vina e numai a lor, pentru că s'au răsculat contra fireştei lor legi vitale; căzând în exclusivism n'au mai putut întineri. Sunt multe familii în care fecunditatea s'a stins în aşa grad, că într'o zi n'au mai putut produce un moştenitor; în alte familii scoborâtorii glorioşilor bunici au devenit cu încetul proşti, neputincioşi şi mişei, ne mai fiind în stare să-şi apere nici avutul şi nici demnitatea contra unor duşmani mai bine înzestraţi şi au căzut în sărăcie şi obscuritate. Astăzi, sângele lor poate că curge în vinele unor salahori sau ale unor ţărani. Locul lor râmânând gol prin moarte sau degenerare, a fost dat la tot felul de oameni care-şi datoresc mărirea numai bunăvoinţei monarchului sau altor persoane de seamă, şi nici decum unei organizări superioare ce ar fi avut-o, sau naturei. Nobilimea întreagă din zilele noastre e o nobilime creată cu diplome şi — cred că nu e vreo excepţie serioasă la această regulă, —în cea mai mare parte e o nobilime foarte tânără. Crearea titlurilor nouilor case e un act de voinţă individuală şi nici decum urmarea unei legi antropologice.

Cum se dobândeşte însă, în vremea evului-mediu, — căci până dincolo de evul-mediu nu ajung rădăcinile

nici unui arbore genealogic cum se dobândeşte, zic, bună-voinţa prinţilor, care bună-voinţă se manifestă prin inobilarea cuiva? Se câştigă această bunăvoinţă prin însuşiri excepţionale care-l fac pe un om propriu selecţiunei pentru perfecţionarea rasei? Răspunsul la această întrebare ni-l dă istoria nobiliară din toate ţările. Există abia câte un caz răsleţ în care s'a dat titlul de nobil unui om care, având o fire 'naltă şi nobilă, înfăţişa tipul ideal al omenirii. Dacă uneori, din întâmplare adevăratul merit, în drumul său a dat peste un titlu de nobleţe, faptul se explică prin aceea că la frumoasele însuşiri se adăogau cu siguranţă şi însuşiri josnice şi de dispreţuit, singure acestea din urmă explicând luarea aminte a prinţului. Sunt multe familii cari s'au ridicat prin nişte mijloace aşa de murdare, că nici nu trebue să pomeneşti de ele în faţa unor oameni cum se cade. Onorurile de cari se bucură aceste familii le datoresc ruşinilor strămoşilor lor femenini şi însăşi mândrele lor blazoane îţi arată lămurit că printre strămoşii lor au fost taţi şi soţi îndatoritori şi cuconiţe fără prejudiţii. In alte cazuri, scrisoarea de nobleţe a fost răsplata unei ticaloşii sau a unei crime prin care străbunul casei şi-a dovedit devotamentul către prinţ.

Admit că prostituţia şi omorul, deşi începuturi foarte obişnuite a unor foarte strălucite cariere, n'au slujit ca ajutor decât la o mică parte a nobilimei.

Partea cea mare şi-a câştigat rangul într'un chip mai puţin strigător. In deobşte o pricină de înobilare e bogăţia sau îndelungatele servicii făcute în armată sau într'o administraţie. Dar cum poţi ajunge la o bogăţie

care poate atrage luarea aminte a prinţului? Fiind lipsit de orice ruşine, sau având noroc, de cele mai multe ori însă în primul caz decât în cel de al doilea. Pe vremea Reformei se jefuia biserica; ceva mai târziu se înarmau încrucişătoare, adică se făceau oamenii piraţi; apoi poate se făceau negustori de sclavi sau proprietari şi exploatatori de sclavi. In zilele noastre te faci furnisor al armatei şi furi Statul, sau te faci speculator şi, prin îndrăzneţe lovituri de bursă, smulgi de la mii de oameni gologanii legaţi în nouă noduri; sau, în cel mai cinstit caz te faci industriaş şi plătind cu lucru de nimic câteva sute de lucrători îţi aduni milioane.

Şi ce oameni au atras asupră-le luarea aminte a principilor prin servicii făcute în timp de războiu sau în timp de pace? Aceştia, totdeauna — zic totdeauna, fără nici o restrângere a înţelesului cuvântului sunt cei cu suflete lipicioase ca corpul unei moluşce, târându-se şi lunecând prin ţărână spre a apuca un loc, sunt oameni cari-şi trec viaţa înăbuşind în ei orice mişcare de bărbătească neatârnare, nimicind în ei însăşi cea mai de pe urmă rămăşiţă de demnitate şi de mândrie, târându-se în faţa celor sus puşi şi căutând să le fie pe plac; ei se arată plini de un nemăsurat devotament şi în sfârşit, ca o binemeritată răsplată a unei vieţi care întreagă a fost numai o târâre, cerşesc înobilarea. Cei alcătuiţi din aluat omenesc bun şi tare, cei cari au o şiră a spinării tare şi care nu se simt nici liniştiţi nici fericiţi fără caracterul lor personal, nu se vor hotărî niciodată să-şi renege însuşirile deosebite, să fie totdeauna aşa cum le cer superiorii

lor, să-i linguşească, să umble cu viclenii, cerşind şi cătând să câştige bunăvoinţa prinţilor prin asemenea mijloace. Oamenii aceştia serioşi şi independenţi sunt luaţi în seamă când e vorba să se dea slujbe primejdioase dar nu când e vorba să se împartă favoruri. Când ţara e în primejdie ei luptă în rândul întâi cu preţul vieţii lor dar nu cată să atragă asupra lor luarea aminte a monarhului, dând cu cotul, în intrările triumfale şi în sălile de serbare.

Prin urmare, e uşor de văzut că nobilimea cu diplomă e, la drept vorbind, o întocmire care slujeşte la înălţarea oamenilor, tot aşa cum cursele slujesc la îmbunătăţirea rasei cailor.

Invingătorii, sortiţi să alcătuiască o nouă rasă, au însuşiri pe cari un tată le tot poate dori pentru fiul său spre a-şi putea face şi el drumul în viaţă, însuşiri însă cu cari nici un poet n'ar avea curagiul să-şi laude eroul. Poezia păstrează idealul omenesc mai curat decât îl pot păstra legea şi moravurile; conştiinţa estetică se turbură adeseori când conştiinţa morală nu mai găseşte nimic de zis; strângi bucuros mâna unui om ajuns în chipul cunoscut de societate, dar nu 'ngădui ca un asemenea om să fie slăvit într'o poemă şi să fie dat ca pildă pentru omenire. Nici vorbă că indivizii fiecărei generaţii, cari se deosibesc de gloata poporului prin titluri şi decoraţii de nobleţe, nu sunt cei mai rău înzestraţi intelectualiceşte; aproape de obiceiu, ei nu sunt proşti, ci mai iute dibaci şi vicleni, întrecând pe ceilalţi prin răbdare, prin tărie şi prin puterea de a voi. Ceeace neapărat le va lipsi e tocmai caracterul şi neatârnarea, adică tocmai însu-

şirile unei aristocraţii adevărate, născute, însuşiri cari, fără să fie nevoie de legile scrise, singure ele pot crea o neegalitate favorabilă ei şi păgubitoare plebeilor.

Am zugrăvit chipul omului care dobândeşte nobleţea pentru familia sa. Moraliceşte, mai totdeauna urmaşii săi vor fi mai sus ca acesta. Sunt mai de dispreţuit mijloacele întrebuinţate spre a dobândi cinstea decât cele întrebuinţate spre a o păstra, în acest din urmă caz nu mai e nevoie să fii un egoist fără scrupul, un linguşitor sau un viclean. Prin treptata lucrare a ideilor, caracterul se îmbunătăţeşte, urmând a se depărta din ce în ce de teoria primitivă care socoteşte pe aristocraţi drept oamenii cei mai buni şi cei mai nobili. Dacă între nobilimea cu diplomă şi nobilimea născută nu e nimic care să le lege, cea dintâi îşi însuşeşte totuşi ficţiunile teoretice de care e călăuzită aceasta din urmă. Ce soartă îi e hotărâtă nobilimei moderne? Sau legându-se de prejudecăţile din evul-mediu se va căsători numai şi numai în cercul său temându-se de rele-legături, sau din când în când va face şi căsătorii de felul acesta. Cel dintâi caz duce negreşit la repedea şi desăvârşita pipernicire şi apoi stingere a familiilor nobile. In adevăr, aceste familii răsărite din indivizi mai bine înzestraţi, cum sunt familiile născute nobile, nu au dela început un prisos de puteri şi unirile făcute mereu în acelaş cerc trebuie să aibă ca urmare firească repedea istovire a puterii de viaţă. Această putere în sine nu e mai mare ca la cei cari alcătuiesc gloata, totuşi, ea trebue să îndestuleze cerinţile mai numeroase cari sunt nedeslipite

de o viață mai intensă legată de o mai înaltă situație; dânsa nu se poate primeni și spori prin afluenți pe cari i-ar aduce nesecatul izvor al puterii poporului.

Ce fel de sânge nou aduce însă în familia sa un aristocrat care se căsătorește în afară de cercul său și ce pricini l-au hotărât să facă această selecțiune?

Foarte rareori se întâmplă ca un om de neam înalt să ia în căsătorie pe o fată din popor, din dragoste pentru însușirile ei fizice și sufletești; dacă ar fi să se urmărească îmbunătățirea sângelui familiei, numai aceste singure căsătorii ar fi folositoare, pentru cuvântul că o femeie, spre a întemeia o rasă, nu are nevoie numai de o conformare normală a corpului,—care conformare normală se arată printr'o frumusețe armonică, —dar și de sănătate și de cumpăt sufletesc, însușiri cari se arată adeseori sub chipul unei pacinice moralități, ba s'ar putea zice chiar o moralitate cam burghezească.

Căsătoriile rele, în deobște, se fac dintr'un scop bănesc sau pentru un capriciu al patimei. Să vedem condițiunile în cari se fac aceste două feluri de căsătorii.

Un om de familie 'naltă ia de soție pe o burgheză bogată, voind — cum se obicinuește a se zice — să-și aurească din nou blazonul. El e un ușuratic care s'a prăpădit în excese de tot felul, e, cu alte cuvinte, un om istovit și fără putere de viață, care însurându-se par'c'ar intra într'un loc de odihnă.

Omul care se simte plin de energie vitală e mândru și îndrăzneț, și ține să ia de nevastă pe o femee care-i place lui, sigur fiind c'are să-i stea bine cu ea în lume, chiar dacă această femee, pe care el n'o iu-

beşte, n'are zestre. Omul de neam bun despre care pomenirăm adiniauri, e un om de rând, cu vederi mărginite, gata oricând să se prefacă şi să spună minciuni, mai totdeauna moştenitoarele bogate cerând viitorilor lor soţi ca, cel puţin câtă vreme sunt logodite, să-şi ascundă lăcomia după averea lor şi să arate că le iubeşte. Pe de altă parte, moştenitoarea aceasta a unei mari averi înfăţişează şi ea un tip deopotrivă de josnic al neamului omenesc; născută dintr'un tată cu inteligenţa mărginită şi lipsită de demnitate, pentrucă dacă n'ar fi aşa, acest tată n'ar fi primit să jertfească fericirea copilei sale pentru o ambiţie deşartă şi nici să se mândrească, să intre 'n legături de rudenie cu o societate care se va uita totdeauna la el, ca şi la toţi ai săi, cu batjocura şi dispreţul pe care-l întâmpină nepoftitul.

Tânăra fată poate fi ea însăşi mulţumită cu soarta sa şi se 'nvoieşte poate să fie nevasta unui om căreia nu-i e nici dragă nici urâtă şi atunci ea sau: e o fiinţă fără inimă şi fără suflet, o păpuşă proastă şi 'nfumurată; sau doreşte şi ea să iubească şi să fie iubită, dar cu toate astea primeşte soarta pe care i-o croesc părinţii săi şi atunci e o fire lipsită de voinţă şi de caracter.

Acelaş lucru se 'ntâmplă cu căsătoriile rele cari nu sunt făcute în vederea zestrei. Nu vorbesc de împrejurările în cari legătura e hotărâtă de o dragoste adevărată. Cu atâta mai mult putem să nu luăm în seamă o asemenea împrejurare cu cât ea se iveşte poate odată la o sută de ani şi nu poate exercita nici cea mai mică înrâurire asupra schimbărei în bine a rasei aristocratice. Regula e că în relele căsătorii făcute din

dragoste, aristocratul se însoară cu o actriţă, cu o călăreaţă de circ sau cu o simplă frumuseţe găsită la întâmplare, într'o staţiune balneară sau într'unul din saloanele internaţionale aflătoare în marile capitale.

Partea femeiască a unei perechi astfel alcătuite e o fiinţă neobişnuită care s'a arătat ca un tip în afară de forma normală, prin însăşi faptul că şi-a ales o carieră excepţională, foarte adeseori ciudată şi condamnabilă, că-şi croeşte o soartă extraordinară şi se răsvrăteşte contra îndatoririlor la cari sexul femenin e supus de societatea noastră; partea bărbătească a acestei perechi este ceeace în psihiatrie se chiamă un *degenerat*, adică un om în care voinţa şi raţiunea sunt tocite, simţimântul moral foarte mărginit şi a cărui viaţă sufletească e călăuzită numai de patima genezică, uneori într'un chip ciudat de desfrânat. Oamenii de asemenea teapă nu se pot împotrivì pornirei de a avea pe o femeie care ştie să-i aţâţe. Spre a-şi mulţumì această pornire ei sunt în stare să facă orice soiu de nebunii, de ticăloşii, să săvârşească chiar crime dacă e trebuinţă. Privind lucrurile mai de aproape vom vedea că în toate romanele cari se termină prin căsătoria prinţului cu comediana, îndeobşte bărbatul e un *degenerat* în înţelesul ştiinţific al cuvântului, adică o fire slabă şi sensuală. Aşa cum de obiceiu se face, reaua legătură nu e de loc de natură să aducă foloase antropologice aristocraţiei; din potrivă, pare că acest fel de legături a fost foarte dibaciu alcătuit spre a aduna laolaltă cea mai ticăloasă materie omenească a nobilimei şi a burgheziei, într'o căsătorie care nu poate da naştere decât la nişte stârpituri, cel puţin moraliceşte dacă nu şi altfel.

Iată obârşia nobilimei ce de curând a fost statornicită cu ajutorul diplomelor—şi iată viitoarea ei soartă ce nu se poate înlătura. Străbunul e un egoist, om viclean, sau un om de curte, adesea e din toate; scoborâtorul său e în chip firesc osândit pieirei, orică şi-ar seca sângele într'un mic număr de familii cari au aceleaşi păcate ca şi el, orică ar face rele legături—cu tipuri excepţionale de femei nedesvoltate cum-se cade sau smintite. Toate acestea sunt fapte sociologice pe cari toţi le cunosc. Şi cu toate astea, iată încă o lature a mişeliei, a prostiei şi a făţărniciei omeneşti: Marea mulţime a oamenilor se pleacă de bună-voie, şi chiar cu o mulţumire ascunsă, înaintea nobilimei, socotind consideraţiunea socială de cari ei se bucură. In toate ţările, până şi'n cele mai democratice, domneşte *snobismul* care se simte gâdilat într'un chip nespus de plăcut oridecâteori se freacă de un aristocrat. Francezul, care se laudă că a inventat egalitatea, se simte mândru când face cunoştinţă cu nu ştiu care duce sau marchiz, interesându-se de viaţa şi de faptele nobilimei sale naţionale, aceasta în ciuda unui *flunkey* englez. Americanul e plin de bucurie'n fundul inimei sale când poate să expună lumei un gentilom pe care-l are în salon, deşi 'naintea lumii pare că nu se'nchină decât atotputernicului dolar şi că-şi bate joc de deosebirile de clasă orânduite pe vechiul continent. Astăzi oricine poate şti în ce chip ar putea dobândi un titlu de nobleţă; cel puţin în anumite ţări, se cunoaşte anume cât trebue plătită o coroană princiară, una de conte sau de baron. E ştiut că fiecare din aceste podoabe înfăţişează cutare sau cutare sumă

de bani şi cu toate astea i se dă acestei podoabe un respect care nu se dă sumei de bani ce s'a plătit pentru ea.

Ne'nsemnatul amănunt pe care-l dăm mai jos ne dovedeşte în chip lămurit de ce obiceiuri mincinoase se folosesc oamenii civilizaţi, şi aceasta mult mai bine decât ne-ar putea dovedì o argumentare care ar cuprinde mai multe volume. Un deputat francez, (—e vorba de răposatul deputat de Eure-et-Loir, Gâtineau,—) a prezentat Camerei un proiect de lege care dedea drept, aceluia care vărsa o anumită sumă de bani la visterie, să-şi însuşească un titlu de nobleţe de care să se folosească în toate actele; cu 60.000 lei să fie „*duce de*", cu 50.000 lei „*marchiz de*", cu 15.000 numai „*domnul de*". Dacă proectul acesta ar fi dobândit putere de lege, nu ştiu dacă s'ar fi găsit măcar un singur om care să vrea să facă o asemenea hazlie negustorie, adică în văzul lumei să cumpere un titlu de nobleţe, tocmai cum şi-ar fi cumpărat o haină sau un lanţ pentru ceasornicul dela brâu.

Dar ia apucă-te, de pildă, şi anunţă printr'un jurnal că ai putinţa să procuri pe ascuns titluri de nobleţe pentru oamenii cari au avere şi vei vedea că de fiecare dată când va venì factorul îţi va aduce câte o sută de cereri; chiar dacă n'ai făgăduì decât titluri de nobleţe ale republicei San-Marino sau ale principatului Reuss-Schleiz-Greiz, cu acelaş preţ sau chiar cu un preţ mai mare decât cel propus de deputatul francez—şi marfa d-tale tot n'are să rămână fără muşterii. Şi cu toate acestea era vorba întâi de o lucrare cinstită pe când acum era vorba de una pe ascuns, în primul caz se da un drept valabil într'un Stat cu 37 milioane de

locuitori pe când în al doilea un drept care nu e legal decât în câteva sate. In cazul dintâi însă se aducea la cunoştinţa lumei că e de vânzare un titlu de nobleţe oricui voieşte să-l cumpere, pe câtă vreme, în al douilea cată să se păstreze pretenţiunea cum că nobleţea e răsplata meritului unui om pe care o fiinţă de ordin superior l-a înobilat; de aceea, oamenii sunt mai bucuroşi să dobândească o scrisoare de nobleţe prin mijlocirea unui curtean cu înfăţişarea de negustor decât s'o cumpere făţiş dela un biurou al timbrului sau al dărilor, nefăcând prin aceasta altceva decât să dea o dovadă mai mult că voesc să păstreze minciuna nobiliară cel puţin în ochii lumii.

Drept e că privilegiile acordate aristocraţiei nu sunt nişte privilegii numai de natură socială şi nu numai titlurile şi complimentele înfăţişează valoarea lor. In ţările monarhice, fără să se ţină 'n seamă egalitatea drepturilor şi a datoriilor garantată prin lege tuturor cetăţenilor, nobilimea are o foarte mare şi o foarte vădită înrâurire ce are ca urmare mai de căpetenie luarea în stăpânire de către aceştia a tuturor lucrurilor. Cuvântul *sinecură* e luat aci în cel mai larg înţeles al său. In felul cum sunt organizate astăzi munca şi capitalul, slujbele cari asigură în acelaş timp un loc de cinste şi un venit sigur cerând puţină muncă, trebuesc socotite ca daruri ale Statului. Nobilimea e aceea care e sortită să ocupe toate locurile pentru cari nu se cere nicio 'nsuşire specială, slujbe pe cari orice om de rând le poate ocupa—numai să aibă cineva grije să i le dea, — în sfârşit slujbe pentru cari s'a născocit proverbul că „Dumnezeu le dă şi mintea de

trebuință acelora cărora le-a dat o slujbă", locuri ca cele de ofițeri, de slujbași superiori, de administratori de venituri, de dregători la curte și altele. Statul dărueşte aceste slujbe unui mic grup de oameni cari, socotind la dreptul, n'au cel mai mic drept la acestea; el întinde masă mare înaintea acestora și le pune deasupra ei lucruri gustoase și din belșug, numai pentru cuvântul că, — după cum prea bine zice Beaumarchais — domniile-lor au binevoit a lua osteneala să se nască.

Mincinoasa nobilime cu diplomă care, pe furiș, ca niște paraziți, s'a statornicit în alcătuirile istorice și în drepturile nobilimei născute,—nobilime născută care precum am văzut își avea temelia antropologică, — această minciună, zic, deşi 'n fiecare clipă e demascată de judecată și de istorie, e îngăduită și chiar îngrijită; în Statul monarchic ea e ca o piatră 'n capul unghiului. Oamenii par a crede că un neghiob care-și zice *domnul conte* sau *domnul marchiz* e alcătuit dintr'un material mai bun și mai de preț ca acel din care-i croit restul poporului; oamenii mai par a crede că cutare prinț când zgârie niște vorbe pe o hârtie sau pe o bucată de pergament pot să-l schimbe pe un om de rând făcând din el o ființă nobilă și deosebită. Adică, mă rog, la urma urmii de ce n'ar fi și așa? Prințul nu e el oare cel care are 'n mână mila lui Dumnezeu? Dela această milă poți să te aștepți foarte bine să-ți facă o asemenea prefacere minunată, prefacere care, să judecăm drept, nu e mai greu de înțeles decât minunile de cari pomeneşte Biblia și decât cele făcute de sfinți.

Minciuna politică

I

Să căutăm în mijlocul civilizaţiunei din zilele noastre şi să luăm un om din popor care e lipsit de legături de familie şi de cunoştinţi cari să-i aducă bunăvoinţa celor puternici — şi prin urmare tot felul de privilegii; — să vedem ce situaţiune ocupă omul acesta în Stat. Inştiinţez dintru'nceput pe cititorii mei că nu vom alege un cetăţean dintr'un Stat ideal al Europei. Poate că unele din părţile tabloului ce voiu întocmì nu-şi vor avea locul pentru cutare sau cutare ţară anume. Măsura libertăţei ce se lasă individului, ca şi marginile acestei libertăţi, se deosebesc după ţinuturi. In linii largi însă, descrierea care va urma ne va arăta în mod cinstit situaţia ce s'a creat unui cetăţean în Europa.

Omul acesta pe care-l luăm ca pildă, e tocmai într'o vârstă când părinţii săi recunosc trebuinţa de a i se pregătì mintea. Il dau la şcoala primară. Insă aci, înainte de a fi primit, i se cere actul de naştere. S'ar părea că un om, spre a se putea bucura de binefacerile instrucţiunei publice, e de ajuns să existe şi să fi ajuns la un anumit grad de dezvoltare trupească. Aşa ar trebuì să fie, dar vezi că-i mai trebue şi certificat de naştere. Actul acesta de mare 'nsemnătate e cheea de nelipsit cu care i se lămuresc tainele

scrierei și ale citirei. Dacă se întâmplă să n'ai acest act, trebue să aduci dovada cum că te-ai născut, dovadă numerotată, timbrată și iscălită, căpătată printr'o operațiune oficială foarte încurcată de care dacă ar fi să ne ocupăm pe larg ar trebui să vorbim cine știe cât. Dă Dumnezeu de e primit copilul în școală și după câțiva ani o părăsește spre a 'ncepe să-și câștige pâinea zilnică. Omul se simte în stare să ajute pe concetățenii săi sfătuindu-i și amestecându-se în afaceri judecătorești, însă nu-i e îngăduit să facă așa ceva pentru că nu are o anumită împuternicire dela Stat, împuternicire ce poartă numele de diplomă. Dacă însă vrea să fie altfel folositor, făcând de pildă ghete, e liber s'o facă, deși o ghiată rău făcută îți pricinuește mai curând dureri decât un sfat nepriceput într'o chestie judecătorească. Omul nostru a ajuns acum la vârsta de 20 ani și ar vrea să facă o călătorie să'și desăvârșească educația; nu-i e îngăduit. Trebue să-și facă serviciul militar, adică pentru vreme de câțiva ani trebuie să se lipsească de individualitatea sa, ceea ce e cu mult mai dureros decât și-ar pierde umbra ca Petre Schlemihl; cu un cuvânt trebue să-și nimicească viața și să ajungă ca o mașină. Foarte bine la urma urmii. Suntem datori toți să facem atâta jertfă pentru Stat, a cărui siguranță poate fi primejduită mâine sau poimâine de un vrășmaș puternic.

Cât timp e militar, Ion al nostru, — căci pentru mai multă ușurință am să-i zic Ion,—se 'ntâmplă de se 'ndrăgostește de o fată, Maria. Ion însă e om cum se cade și nu-și cată fericirea stând în bucătărie cu iubita

lui, cum se face de obiceiu prin garnizone. Omul vrea să se 'nsoare, dar nu poate. El trebue să rămână holtei câtă vreme e soldat. Şi iată-l pe Ion nevoit s'aştepte să vină mai curând ceasul când s'arunce de pe el haina 'mpeticită, măcar că dacă s'ar însura un soldat n'ar nesocoti nici un drept şi nici n'ar scădea întru nimic puterea de apărare a Statului, n'ar atinge cu alte cuvinte, pe nimeni, nici cât negru sub unghie. In sfârşit a venit şi ceasul mult aşteptat; poate Ion acum să ia de nevastă pe Maria? Fireşte că poate, numai să aibă hârtiile trebuincioase, atâta sumedenie de hârtii trebuincioase, din cari dacă-i lipseşte una, adio 'nsurătoare! Trece Ion cu bine şi peste beleaua asta şi-şi pune 'n minte, mai târziu, să deschidă o cârciumă. Cârciuma însă n'o poate deschide dacă nu-i dă poliţia învoire şi poliţia îi dă învoire numai dacă îi place s'o dea. Lucrul s'ar petrece tot aşa şi cu alte meşteşuguri în cari cel cari le-ar face nu ar încălca nimănui nici un drept, acestea nefiind nici gălăgioase, nici primejdioase, nici imorale. Când o vrea Ion să-şi dreagă casa, nu trebue să s'apuce de aşa ceva până când n'o avea învoirea scrisă a poliţiei. E uşor de înţeles de ce casa lui Ion e pe stradă, strada e a întregei lumi de pe acolo, prin urmare Ion trebue să se supună îndatoririlor obşteşti. Mai are omul o grădină mare departe de drumurile publice, într'un loc dosnic pe lângă care nu trece picior de om şi care nici nu e în văzul cuiva. Voind Ion să ridice acolo o casă, nu poate să facă nici asta, dacă n'are certificatul de 'nvoire al poliţiei, acest blestemat supărător al omului la fiecare pas. Ion are o prăvălie de care

văzându-şi, n'are nevoe de nicio zi de repaus în cursul săptămânei; ar vrea omul să vândă Dumineca cum vinde şi 'n celelalte zile; nu poate să facă asta, căci se pomeneşte cu poliţia în cap şi se vede târât şi 'n închisoare. Dacă prăvălia pe care o are el e un birt şi neputând odată să doarmă ţine într'o noapte deschis, vine poliţia şi-i arată ca la cutare ceas trebue să 'nchidă prăvălia negreşit, căci altfel va fi pedepsit. Maria lui îi naşte un copilaş; ţine-te acum la alte necazuri. Trebue să se ducă să-l declare la oficiul stării civile, căci altfel mai târziu micuţului n'are să-i fie de loc bine. Trebue să se ducă cu el să-l şi vaccineze, măcar că Ion a văzut cu ochii lui o mulţime de copii cari au scăpat de pojar deşi nu erau altoiţi,—şi pe alţii altoiţi cari s'au molipsit de această boală şi au murit.

Las la o parte o sută de afurisite necazuri pe cari le a 'ntâmpinat bietul Ion peste an. Intr'o bună zi, când voia să treacă cu omnibusul pe nişte anumite străzi, poliţia îl oprì —, tot cum îl oprì odată când voì să intre într'un frumos 'colţ al unei grădini publice îngrijită cu cheltuiala oraşului. Odată vrú să facă o plimbare mai mare pe jos prin partea locului, însă după cale de câteva ceasuri îi ieşì înainte un jandarm care începu să-l descoasă întrebându-l de tot felul de lucruri, de pildă că ce e el, de unde e şi ce caută pe acolo, şi cum Ion nu voì să-i dea atâtea lămuriri unui om de care habar n'avea şi care măcar nu intrase în vorbă spunând cum îl chiamă şi dând bună-ziua, precum se obişnueşte, jandarmul se apucă de-i făcu o sumedenie de neajunsuri care-l făcură pe om să se

lipsească de aşa plimbare. Unul din vecini îi luă într'o zi cu sila o fâşie din grădină spre a o alătura la propria sa bucată de pământ; pricina era foarte simplă, se vedea cât de colo că i s'a făcut o nedreptate. Ion făcu o plângere şi pricina se tărăgăni mai multe luni în şir. I se dete 'n sfârsit câştig lui Ion, dar ce folos, că osânditul n'avea cu ce plăti. Nici vorbă că avea să-şi ia 'napoi petecul de pământ, dar e vorba că banii cheltuiţi, ca şi vremea pierdută de Ion, făceau de două-trei ori cât petecul de pământ pentru care se judecaseră, fără a mai socoti supărările la cari nici nu se mai uita, căci se obişnuise cu ele de când era copil. Vede omul într'o zi, la muzeu, un tablou frumos de pe vremea Renaşterii, se uită lung la el şi-i plac atât de mult hainele oamenilor ce-i vede acolo zugrăviţi, încât îşi face şi el o pereche de asemenea haine şi 'n Dumineca următoare iese cu ele pe stradă; poliţiştii îl înconjurară numaidecât şi ameninţându-l că-l duc la închisoare îl siliră să nu mai iasă îmbrăcat „ca o brezaie" cum ziceau ei.

Omul găsi mai mulţi cunoscuţi cari judecau tot ca el şi împreună se hotărîră să'ntocmească o societate în care fiecare să-şi arate nemulţumirea contra legilor ce cârmuiau pe atunci. Din pricina culorii sale politice numaidecât se ivì poliţia, şi fără 'ntârziere desfiinţă această societate cerând şi lista membrilor cari făceau parte din ea. Ion însă, care era un încăpăţânat, înjghebă o a doua societate care nu se ocupa decât de chestiuni economice, care adică era o societate de economie şi de consumaţie. Şi pe asta i-o desfiinţă poliţia fiindcă Ion n'avusese grije să ceară mai 'nainte învoire de

la poliție. Hărțuit de atâtea și atâtea necazuri, Ion îmbătrânește, săracu! Când e mai bucuros și mai mulțumit se mângâie gândindu-se că, la urma urmii, mai sunt și alții cari sunt hărțuiți; așa, de pildă, rușii sunt și mai mult apăsați în țara lor; cînd se'ntâmplă să nu-i fie toți boii acasă, se'nfurie gândindu-se la libertatea nemărginită pe care o au englezii și americanii. Cel puțin așa credea el, fiindcă citise prin jurnale, căci de dus acolo să se'ncredințeze nu se dusese niciodată. Iată că 'ntr'una din zile Maria lui moare; Ion nu voi să se despartă de ea nici moartă și o'ngropă în grădină la umbra unui copac sub care-i plăcea ei să stea cînd trăia. De astădată un adevărat vârtej de polițiști se abătu pe capul omului. Nici atît măcar nu-i era îngăduit: să-și îngroape nevasta 'n propriu-i pământ. Ion fu aspru pedepsit. Fără nici o pompă, nevastă-sa fu desgropată și autoritățile o duseră la cimitir.

Ion rămase de-acum singur pe lume. Se făcu din ce în ce mai trist și pierzând omul orice curaj începu să nu-și mai vadă de treburi, până când într'o bună dimineață se pomeni sărac de tot. Spre nespusa lui desnădejde, într'o zi fu nevoit să iasă la colțul unei străzi și să cerșească. Un sergent de stradă-l înhăță numaidecât și-l duse la circumscripția polițienească unde avu o convorbire instructivă cu comisarul.

— D-ta știi că cerșetoria e oprită, îi zise aspru comisarul.

— Știu, dar nu'nțeleg de ce, zise Ion abia vorbind,— fiindcă nu făceam nimănui nici un rău; nu făceam altceva decât stam cu mâna 'ntinsă și tăceam.

— Ce să mai stăm să pierdem vremea de pomană! Ai să stai opt zile la arest!

— Dar când voiu ieşi ce-am să mă fac?

— Asta nu e treaba mea. Te priveşte!

— Dar sunt un biet bătrân, nu mai pot munci. N'am nici de unele şi sunt şi cam bolnav.

— De ce nu te duci la spital, dacă zici că eşti cam bolnav? strigă funcţionarul scos din răbdări; dar adăogă numai decât: adică nu te poţi duce la spital dacă zici că eşti puţin bolnav; acolo să te duci când vei fi rău de tot.

— Inţeleg, răspunse Ion, trebue să fiu bolnav, gata să-mi dau sufletul şi să nu mai fie nici o nădejde de scăpare, ca să mă pot duce la spital.

— Fireşte c'aşa! zise funcţionarul, şi-şi văzu de alte treburi. Ion îşi făcu zilele de 'nchisoare, după care avu noroc să fie primit într'un aşezământ de caritate. Aci i se dedea mâncare, dar proastă, iar locuinţa îi era ca a unui rău-făcător sau ca a unui puşcăriaş. Era silit să poarte un fel de uniformă care pe stradă făcea pe toată lumea să se uite dispreţuitor la el. Intr'o zi se'ntâlni cu un om pe care-l cunoscuse pe vremea cea bună. Ion îi dete bună-ziua, însă cum acesta nici nu voi să-i răspundă, merse drept spre el şi-l întrebă: „De ce, mă rog, atâta dispreţ?“ „Fiindcă n'ai făcut ca ceilalţi oameni cum se cade cari s'au îmbogăţit“ răspunse prietenul, cu o 'nfăţişare dispreţuitoare, şi-şi cătă de drum.

Ion se făcu melancolic şi începură să-i treacă prin cap tot felul de gânduri negre. Plimbându-se într'o dimineaţă plină de soare îşi retrăi în gând toată viaţa şi începu să-şi vorbească, întâi pe şoptite şi apoi cu

un glas din ce în ce mai necăjit: „Iacă-mă ajuns la şaptezeci de ani; în ce chip mi-am trecut viaţa până acum? Niciodată n'am fost *eu* cel adevărat; niciodată nu mi-a fost îngăduit să am voinţa mea. Indată ce voiam să-mi împlinesc un plan, stăpânirea era numai decît înaintea mea, împiedecându-mă. Până şi'n trebile cele mai personale ale mele şi-au vârât străinii nasurile lor funcţionăreşti. Am fost silit totdeauna să ţin seamă de nevoile unuia şi ale altuia pe câtă vreme de nevoile mele nimeni n'a ţinut seamă. Sub cuvânt că se ocrotesc drepturile altuia mi s'au răpit drepturile, şi dacă stau să judec cum se cade văd că li s'au răpit şi altora aceste drepturi. Mai îngăduit mi-a fost să mă port cum vreau cu câinele meu, şi nici chiar cu acesta, fiindcă dacă m'apucam să-l bat, mă pomeneam că societatea pentru protecţia animalelor, odată cu toţi poliţaii, mi-ar fi umplut prăvălia. Că am îndurat destule cât am fost soldat, mai înţeleg, cu toate că dacă duşmanul ar fi ocupat ţara fără opunere, tot nu mi-ar fi pricinuit atâtea necazuri câte mi-a pricinuit iubita noastră cârmuire; că a trebuit să plătesc dări grele, înţeleg iarăşi, căci trebue plătită bine poliţia care totdeauna m'a îngrijit aşa de părinteşte, deşi n'a fost tocmai drept să plătesc dări pentru o negustorie de pe urma căreia nu-mi câştigam pâinea zilnică, şi să mi se vândă lucrurile dacă nu puteam să plătesc. Dar celelalte apăsări, de ce? In schimbul atâtor jertfe ce mi-a cerut poliţia să fac pentru ea, ce foloase mi-a adus ea mie? Mi-a păzit proprietatea, fără 'ndoială, şi-i era uşor s'o facă, fiindcă n'am nici o proprietate şi când mi se luase puţinul ce aveam pe vremuri, petecul acela de

grădină, numai eu ştiu ce-am tras. Dacă n'ar mai fi fost poliţie, fiecare om ar fi lucrat cum l-ar fi tăiat capul. Şi ce-ar fi fost cu asta? Eu i-aş fi pus mâna'n gât vecinului meu şi l-aş fi strâns, sau m'ar fi strâns el pe mine de gât şi cu asta s'ar fi isprăvit ne'nţelegerea. Ce tot spune primăria că are grije să fie toate străzile pavate bine?... Pe dracu! Aş fi mai bucuros să umblu prin noroiu cu cisme mari în picioare, decât să sufer atâtea şi-atâtea ticăloşii din toate părţile. Fi'ar ai dracului să fie, cu toţii!"

Ajuns în acest punct al monologului său, Ion, desnădăjduit, se aruncă în fluviul pe al cărui ţărm ajunsese cu o clipă 'nainte. Dar poliţia era lângă el şi în minutul acesta şi scoţându-l din apă îl duse înaintea judecătorului care-l condamnă la o îndelungă închisoare, pentru încercare de sinucidere. Din fericire, sau din nefericire,—căci nu ştiu cum să zic—Ion răcise aruncându-se în apă şi din pricina aceasta murì în închisoare de atac la plămâni. Poliţia, — iar poliţia, — venì de 'nchee un proces-verbal; acesta dete Dumnezeu de fu cel din urmă.

II

Nenorocitul de Ion al nostru a judecat cum judecă la necaz un om fără cultură. In tot timpul el n'a vorbit decât de poliţie pentru că el o vedea numai pe ea şi pentru că ea înfăţişa în ochii lui Statul şi legile; pe urmă, nici nu 'ncape vorbă, a exagerat păcatele civilizaţiunii şi binefacerile ei nu le-a recunoscut. La urma urmii însă, el are dreptate; datoriile pe cari Statul le

impune individului sunt cu mult mai mari decât foloasele pe cari i le mijloceşte în schimb. Fără 'ndoială că cetăţeanul nu se lipseşte de independenţa sa decât într'un anume scop şi în aşteptarea unor foloase. El îşi închipue că jertfindu-şi Statului o parte din drepturile de suveranitate, acesta, în schimb îşi recunoaşte îndatorirea de a veghia asupra vieţii şi asupra proprietăţei sale; el socoate că Statul se va folosi de puterile tuturor cetăţenilor laolaltă spre a înfăptuì pentru individ cutare sau cutare îmbunătăţire pe care acesta, singur fiind, n'ar putea nici să o ceară nici să o dobândească. Trebue să spunem cinstit că Statul nu corespunde acestor îndatoriri decât într'un chip foarte nemulţumitor; el nu face aceasta nici măcar mai bine decât cetele primitive de barbari cari lasă membrilor lor o libertate ne'nchipuit mai mare de cât aceea pe care o lasă Statul civilizat.

Statul trebue să ne-asigure viaţa şi avutul. Lucrul acesta însă nu-l face, pentru cănu poate să împiedice războiul care pricinueşte moartea năprasnică a unui grozav de mare număr de cetăţeni. Războaele ce se dau azi între State civilizate nu sunt cine ştie cu cât mai rare sau mai puţin sângeroase ca cele dintre triburile sălbatice; în ciuda tuturor legilor şi a restrângerilor libertăţei, fiul civilizaţiei zilelor noastre nu e întru'nimic mai apărat contra unei armate vrăşmaşe decât e un sălbatic care nu cunoaşte binefăcătoarea epitropie a poliţiei. Numai dacă nu cumva i se pare că e mai plăcut lucru să moară îmbrăcat în uniformă de mâna unui alt om îmbrăcat şi el în uniformă şi care lucrează după comandă, decât să fie omorât de

un duşman sălbatec spoit cu roşu, care lovind cu toporul său de piatră nu se gândeşte de loc să caute să asculte de comandă. Sunt multe minţi cari visează înlăturarea războiului şi înlocuirea lui cu arbitrajul. Va fi ceea ce trebuie să fie. Vorbesc de vremea noastră, nu de un viitor cât se poate de 'ndepărtat. In zilele noastre încălcarea tuturor libertăţilor în timp de pace nu opreşte pe individ de a-şi apăra pielea în clipele de primejdie ca şi barbarul care rătăceşte prin pădurile sălbatice. Chiar în afară de război, regulamentele nu ocrotesc viaţa individului mai mult decât era păzită 'n vremea sălbăteciei. Omorurile în triburile primitive nu sunt mai numeroase de cât cele ce se săvârşesc în Statele civilizate. Faptele de violenţă mai totdeauna sunt o urmare a patimei şi aceasta din urmă nu poate cădea nici decum sub stăpânirea codului nostru penal. Patima e o întoarcere a omului la starea primitivă şi e aceeaşi la omul binecrescut din saloanele noastre ca şi la negrul din Australia. Omori şi ucizi împins de patimă, fără habar de legi sau de cârmuire. Celui omorât,—poate de un rival al lui din dragoste, care i-a străpuns inima cu un cuţit — nu-i ţine nici cald nici rece că poliţia îl arestează pe ucigaş şi chiar că-l pedepseşte; pe urmă chiar pedepsirea lui nu e lucru sigur, căci vedem foarte adeseori o curte cu juri înduioşată care achită pe cei ce săvârşesc asemenea fapte fiind stăpâniţi de patimă. Sălbaticul are însă slaba mângâere că cel care l-a omorât îşi va lua pedeapsa pentru fapta sa, şi şi-o va lua mult mai sigur decât dacă ar fi între oamenii civilizaţi, căci în starea de sălbătecie ucigaşul scapă mult

mai greu de răzbunare sau de proscripţie decât de lucrarea poliţiei.

Alături de crima din patimă e crima săvârşită cu sânge-rece şi precugetare. Aceasta din urmă e nespus de mult mai obişnuită în vremea de civilizaţie decât în cea de sălbătecie. Mai întâi crima aceasta e fapta săvârşită de o clasă de oameni cari fiinţează numai cu ajutorul civilizaţiei. Ştiinţa a dovedit în chip lămurit că criminalii din obiceiu sunt oameni cu organizaţiune slabă, piperniciţi urmaşi ai unor beţivi sau desfrânaţi, cari sunt inşişi bolnavi de epilepsie ori de alte boli pricinuite de slăbirea centrilor nervoşi. Mai totdeauna mizeria în care trăesc cei nervoşi prin oraşele mari le slăbeşte sufletul şi corpul în aşa hal în cât face să isbucnească la ei starea patologică a criminalităţei. Nici o lege din lume nu e în stare să împiedice crimele cari sunt urmarea civilizaţiei, şi în mijlocul mult organizatei noastre societăţi omorâtorii şi banditii răsar într'un chip mult mai spăimântător decât în stepa Beduinului care n'are nici oficiu de stare civilă, nici biurouri de dări, nici cadastru.

Proprietatea nu e cu mult mai la adăpost ca viaţa. In ciuda tuturor legilor şi a tuturor regulamentelor, se fură în zilele noastre şi se jefueşte, fie pe faţă — pungăşeşte—fie pe sub mână, exploatând mulţimile şi pe indivizi, după cum e împrejurarea. Ce sprijin ocrotitor ţi se dă oare contra iscusitului care îşi însuşeşte milioanele poporului apăsat, contra omului de Bursă care jucând la scădere, cu o singură mişcare a mânei ciunteşte sau nimiceşte atâtea şi atâtea averi?

Omul civilizat care grămădindu-şi avutul în hârtii îşi pierde totul la un moment dat, e oare păgubit mai puţin ca sălbatecul căruia i s'a furat turma? Mi se va da, poate, răspunsul care-i aşa de uşor: oricare om poate să-şi păstreze banii ferindu se de gheşeftari şi de jucători de Bursă; nimeni nu te sileşte să-ţi dai banii unuia din cei dintâi sau să-i bagi în hârtii pe cari unul din cei de-al-doilea le depreciază printr'un joc de Bursă. Voi răspunde că, fără îndoială, te poţi păzì. Omul inteligent, omul cu judecată poate face asta, mulţimea însă nu poate. Şi la urma urmii, la ce-ţi foloseşte legea, dacă rămâne vorba să te aperi singur? La ce folos să-ţi jertfeşti libertatea şi să plăteşti dări? Sălbatecul, fără să mai aştepte ajutorul poliţiei, numai să aibă câini voinici, arme bune şi servitori cum se cade, şi numai să fie destul de prevăzător şi de tare, că-şi apără el singur avutul aşa cum trebuie. In societatea noastră, însă, cu toată nesfârşita sumedenie de condeie cari tot mâzgălesc la hârtie timbrată, trebue să fii destul de dibaciu şi cu ochii în patru dacă vrei să nu te fure toţi din toate părţile.

Pe urmă, încă o socoteală. Omul, la urma urmii, în zilele noastre de civilizaţie, nu numai că e nevoit să se apere singur tocmai ca sălbatecul de odinioară, dar pentru sprijinul ocrotitor pe care Statul pretinde că îl dă şi care nu e mulţumitor decât pe hârtie, cetăţeanul trebue să facă mereu la jertfe băneşti, adeseori cu mult mai mari ca însăşi bunul care e vorba să-i fie apărat. Bine înţeles, bogatul dă Statului mult mai puţin decât îi rămâne lui; pretutindeni însă milionarii sunt cazuri excepţionale. In toate ţările, chiar

şi în cele mai bogate, grosul populaţiei e sărac sau are atât cât îi trebue de azi pe mâine. Cu toate acestea, toţi, chiar şi cel mai sărac plăteşte atâtea dări, încât la capătul vieţii sale ar fi bun-bucuros să fi păstrat pentru el produsul muncii sale în loc să-l fi dat Statului. E cu putinţă ca un sălbatec să fie despuiat de bunul său; că omul civilizat e despuiat de bunul său sub forma de dări directe şi indirecte e lucru de care nu te poţi îndoi. Şi după ce a plătit la angarale, dacă i-a mai rămas omului ceva, poate să i se ia de un hoţ sau de un pungaş, tot aşa cum i se poate întâmpla şi unui sălbatec, care însă n'a plătit pentru aşa ceva.

Omul civilizat se găseşte într'o stare ce poate fi asemănată cu aceea a călătorului care întreabă pe stăpânul vaporului: cât e plata pentru drumul dela Strasburg până la Bassel?

— Drumul costă patru fiorini, îi răspunde acesta, dacă mergi în vapor; dacă ajuţi însă, trăgând de frânghie, plăteşti numai doui fiorini.

Omul civilizat are o situaţie şi mai rea, lui nefiindu-i îngăduit să aleagă, ci vrând-nevrând fiind nevoit să tragă ca să ajute vaporul în mers şi să plătească şi cei doi fiorini pe deasupra.

Ne mai rămâne acum să cercetăm cel din urmă scop al Statului şi anume adunarea laolaltă a puterilor tuturor în vederea unor sforţări folositoare individului, sforţări pe cari acesta singur nu le-ar putea face. Sarcina aceasta şi-o îndeplineşte Statul, nu putem să nu recunoaştem; şi pe aceasta însă şi-o îndeplineşte rău sau nu şi-o îndeplineşte pe deplin. Statul din zilele

noastre, în organizarea sa, e o maşină care lucrând cheltueşte o foarte mare câtime de putere. Pentru sfârşitul folositor rămâne numai o foarte neînsemnată parte din puterea cu atâta trudă adunată; cealaltă parte, întrebuinţată spre a învinge piedicile dinăuntru, se pierde în fumul şi în zgomotul fluerului. Infăţişarea pe care o are azi cârmuirea tuturor Statelor europene pricinueşte risipirea jertfelor costisitoare ale cetăţeanului, în întreprinderi nebuneşti, nesigure sau criminale. Toanele câtorva inşi sau egoismul unor foarte neînsemnate cete hotărăsc adeseori, numai ele singure, ţinta spre care se îndreaptă sforţările mulţimei laolaltă. Cetăţeanul munceşte şi suferă spre a se face apoi războaie cari-i nimicesc oraşul şi avutul ce-l are, spre a se ridica întărituri, palate, drumuri de fier, porţi sau canale de unde niciodată nici el nici cele nouă zecimi ale poporului nu vor avea cel mai mic folos; se trudeşte cetăţeanul spre a face să se ivească noui administraţii cari vor face ca maşina Statului să fie şi mai grea, ca frecarea roţilor ei să fie şi mai aspră şi să-i mai răpească lui încă o bucată de timp şi o fâşie de libertate; se trudeşte ca să facă să fie gras plătiţi o sumedenie de funcţionari cari, trăind o vieaţă minunată pe socoteala sa, n'au altă însărcinare decât să-i facă lui viaţa cât mai amară; în sfârşit, ca să scurtăm vorba, muncitorul lucrează şi se trudeşte numai ca să-şi facă sie-şi jugul mai apăsător şi lanţurile mai grele şi ca să se poată lua dela el cât mai multă muncă şi cât mai mult sânge.

Cetăţeanul e cruţat şi munca lui nu e risipită într'un chip aşa de ruşinos numai în Statele mici sau în Sta-

tele care nu au o autonomie mai mare şi o descentralizare mai întinsă; aceste State prin felul lor şi prin condiţiunile în cari fiinţează, sa asemănă cu societăţile cooperative în care fiecare membru poate să-şi dea uşor seama de ce se face cu cotizaţia lui, poate să împiedice cheltuelile nefolositoare, să se opună dela început întreprinderilor fără sorţi de isbândă, sau să se lipsească de ele la timp; în aceste societăţi se simte numai decât orice pagubă şi orice câştig; unul te despăgubeşte de jertfa ce ai făcut-o, celalt te opreşte de a merge mai departe pe o cale greşită. E uşor de înţeles că în asemenea State e greu să te gândeşti la scopuri ideale sau la o ţintă îndepărtată care nu dă numai decât un folos fiecăruia; dar e şi mai greu să-ţi poţi mulţumi nişte toane ale tale cu ajutorul obştiei sau să poţi dobândì dela aceasta bani spre a cumpăra băţul cu care mai apoi ai s'o loveşti.

Să rezumăm cele spuse până aci. Excesul de cârmuire din zilele noastre, condicile, protocolurile, funcţionarismul, opririle şi împuternicirile nesfârşite nu fac ca viaţa şi proprietatea individului să fie mai ocrotită decât dacă întreg acest aparat încurcat n'ar fiinţa. Cetăţeanul, în schimbul atâtor jertfe de sânge, de bani şi de libertate pe cari le face Statului, nu primeşte dela acesta alte despăgubiri decât o dreptate care pretutindeui se dă cu o mare încetineală şi cu o mare cheltuială şi o instrucţiune care e departe de fi deopotrivă la îndemâna tuturor.

Spre a dobândi aceste câteva foloase, ar fi trebuinţă numai de una singură din aceste restrângeri ce se pun libertăţii individului. A spune că libertatea

individului nu e micşorată decât cu privire la drepturile altuia, înseamnă a face o glumă răutăcioasă; această pretinsă privire la drepturile altuia, — acest folos al drepturilor altuia — nu împiedică apăsarea individului şi lipsirea întregii obştii de cea mai mare parte a libertăţii sale naturale. Legea constrânge negreşit pe fiecare cu apăsarea cu care, dacă n'ar fi ea, poate numai câteva firi violente ar constrânge pe unii, în împrejurări neobişnuite. Drept e că în vremea noastră de civilizaţie durata mijlocie a vieţii omului e mai lungă, sănătatea e mai bine îngrijită, nivelul moralităţii obşteşti e mai ridicat, viaţa socială e mai plină de linişte, violenţa e mai rară ca în stare de sălbătecie, atât timp cât ea nu vine dela criminali fără de leac; numai, e vorba că această stare mai bună e urmarea firească a unei culturi mai mari a omenirei şi a unei mai mari cuminţenii a acesteia, şi nu se datoreşte nicidecum atâtor regulamente şi unei aşa de mari sumedenii de funcţionari.

Strâns în cătuşele pe cari aşezămintele Statului i le pune 'mprejur, cetăţeanul trebue să se păzească tot aşa cum se păzea liberul sălbatec; cetăţeanul se pricepe însă mai puţin la aşa ceva, pentrucă el s'a desvăţat să-şi poarte grija nevoilor, de oarece din copilărie s'a deprins cu apăsarea şi cu constrângerea contra cărora sălbatecul răsculându-se îşi punea în joc viaţa; Statul a făcut ca în cetăţean să prindă rădăcini ideea că el e cel care-i poartă de grije 'n toate împrejurările; nimicindu-i elasticitatea firei sale, legea i-a sfărâmat toată puterea de opunere şi l-a făcut să nu i se mai pară că apăsarea e o nedreptate. Nu e

adevărat că spre a ni se păstra viaţa şi bunurile e nevoe de toate prescripţiile poliţiei noastre; în popasurile căutătorilor de aur din Răsăritul Americei sau din Australia, căutătorii se 'nsărcinară ei înşişi cu paza lor alcătuind *comitetele de pază;* în timpul cel mai scurt, fără să fie nevoe de o tagmă funcţionărească, se orânduiră lucrurile cu cea mai desăvârşită înţelegere. Spre a face să domnească dreptatea printre noi, nu-i adevărat că trebuie să ne supunem la toate tărăgănirile legale; chiar în aceste societăţi primitive de cari vorbii, fără biurouri, fără instanţe şi protocoluri, simţimântul dreptăţii singur făcu să se nască un drept public şi privat care asigura primului ocupator proprietatea şi dreptul la toate foloasele muncii sale.

Astfel s'au petrecut lucrurile într'o obştie alcătuită din oamenii cei mai brutali, cei mai neciopliţi şi cei mai pătimaşi ai tuturor popoarelor. Nişte oameni cari în cea mai mare parte sunt blânzi, paşnici şi doritori de linişte mai au ei oare nevoe de legături ca cele de mai sus? Dacă astăzi s'ar desfiinţà nouă zecimi din legile şi regulamentele în fiinţă, nouă zecimi din funcţiuni şi autorităţi şi tot atâtea documente şi procese-verbale, siguranţa fiecărei persoane şi a fiecărui avut ar fi tot aceea de acum: fiecare ar urmà să se bucure de drepturile sale, fără restrângere, nimeni n'ar pierde măcar unul din foloasele adevărate ale civilizaţiunei; fiecare individ ar dobândi în acest chip putinţa de a se mişca liber şi s'ar simţi plin de o vie mulţumire de care nu-şi poate face nici idee astăzi, în starea ereditară de universală îngenuchiere în care

se află. Poate că în primele clipe această libertate ar fi pentru el o pricină de nelinişte şi de teamă, simţindu-se ca o pasăre prinsă căreia i se deschide uşa coliviei, şi care, aşteptând creşterea deplină a aripelor sale, trebue să se înveţe a nu-i mai fi frică de spaţiu. Pe de altă parte, nu încape îndoială că un sălbatec obişnuit să facă ce vrea şi să-şi poarte singur de grije ar simţì o vie şi continuă durere aflându-se într'un mediu în care fără 'ncetare ar simţì că o mână-l apasă şi că un ochiu îl tot priveşte, un mediu în care la fiece clipă aude sunându-i în urechi cutare sau cutare poruncă, un mediu, în sfârşit, în care totdeauna ar fi împins de voinţa altora şi niciodată de a sa. S'ar prea putea chiar ca în scurtă vreme, atâtea regulamente şi hârtii timbrate, să-l omoare.

Starea pe care am descris-o noi, înfăţişând-o ca pe o stare de dorit, este oare anarchia ? Un cititor grăbit sau care nu poate 'nţelege lucrurile ar putea numai decât să scoată o asemenea încheere din rândurile de mai sus. Anarchia, lipsa de cârmuire, e născocirea unor minţi întunecate şi oarbe. Pe dată ce doi oameni intră unul cu altul în legături trainice de viaţă laolaltă, se stabileşte între ei o cârmuire, adică feluri de a se purtà unul cu altul, feluri de legături, drepturi şi supuneri, toate limpede rânduite. Starea firească a omenirei nu e aceea a unei grămădeli fără formă, ci aceea a unei cristalizări, — dacă putem zice astfel, aceea a unei aşezări anumite şi regulate a moleculelor sale. Precum într'un amestec de materii cristaline se formează dela sine cristale numaidecât, tot aşa într'un haos social, numaidecât şi dela sine, se formează o

organizaţie politică. Prin urmare, critica raţională nu tinde spre anarchie, care e o stare cu totul de ne închipuit, ci spre autarchie sau spre oligarchie, stări în cari omul se guvernează singur sau e guvernat puţin.

Starea dorită e o largă simplificare a maşinei cârmuitoare, înlăturarea tuturor roatelor de prisos, înlăturarea unei constrângeri fără de nici un scop, micşorarea jertfelor pe cari Statul le impune cetăţeanului lăsând numai pe cele negreşit trebuincioase pentru regulata sa funcţionare.

Fiind în această stare ideală, individul ar lucra pentru întreaga obştie, adică ar trebui şi atunci să plătească dări, însă acestea n'ar mai fi ca nişte impilări, cuvânt pentru care ele sunt aşa de vinovate astăzi. Fiece om îşi cumpără fără greutate pâine, îşi plăteşte intrarea la teatru, îşi plăteşte cotizaţiile la societăţi sau la cluburi şi nu-i pare rău decât atunci când nu găseşte bani de-ajuns pentru aceasta. De ce aşa? Pentru cuvântul uşor de înţeles că banul cetăţeanului capătă numaidecât o valoare în schimb şi acestuia nu-i trece de loc prin minte că banul său e furat sau aruncat. Dările sunt o cheltuială pentru care cetăţeanul e despăgubit printr'o egală valoare, acolo unde cârmuirea e aşa de simplă că fiecare cetăţean îi poate vedea scopul pentru care lucrează, îi poate supraveghia munca şi poate să ajute la ea; cu alte cuvinte el ştie ce i se dă pentru fiecare gologan luat ca dare, şi dreptatea făţişe a unui asemenea schimb nu face pe nimeni să-i pară rău. Dimpotrivă se'ntâmplă în Statul de astăzi, în care darea e nesuferită nu numai din pricina marilor cheltueli pe cari reaua întocmire a a-

paratului cârmuitor le cere, nu numai fiindcă pretutindeni e din cale afară de ridicată, că împărţirea sa e nedrept făcută, produsă fiind de organizarea istorică a societăţei şi de nişte legi fără noimă, dar şi pentru că ea e hotărâtă numai după fiscalitate şi nici de cum după o regulă politică cum se cuvine.

Fiscalitatea e exploatarea poporului regulată sistematic spre a se aduna sumele cele mai mari cu putinţă fără să aibă de fel în vedere scopul raţional al Statului şi nici urmările economice pentru individ. Fiscalitatea nu se întreabă ce jertfe trebue făcute spre a se putea împlini datoriile adevărate şi legitime ale Statului, ci se întreabă numai cum ar putea scoate dela popor sume cât mai mari cu putinţă, cu ajutorul dărilor; ea nu se întreabă în ce chip s'ar putea ocroti mai bine nevoile individului, fără ca cu aceasta să se facă să sufere nevoile Statului, ci se întreabă în ce chip ar putea strângătorii de dări să pună mâna mai repede pe banii poporului, dându-şi cât mai puţină osteneală şi frământându-şi mintea cât mai puţin. Ideia modernă a Statului ne arată că acesta e un aşezământ sortit a ocroti bunul individual; ideia feudală, dimpotrivă, arată că individul e un osândit însărcinat să sporească puterea şi strălucirea Statului şi fiscalitatea se întemeiază pe această din urmă idee. După ea, Statul în mod firesc îşi are de mai 'nainte existenţa şi are şi stăpânirea; individul a venit mai pe urmă şi prin urmare e un element stăpânit; darea nu e o cheltuială pe care o faci chiar pentru tine, pe care ţi o plăteşti ţie însuţi şi cu care îţi cumperi nu ştiu care folos, ci un tribut pe care-l plăteşti unui al trei-

lea şi pentru care acest al treilea, Statul, ca un Moloch nesăturat, nu-ți datoreşte decât o chitanță. Noi ne simțim membrii unei asociații libere întrunite în vederea unor nevoi obşteşti; fiscalitatea însă vede în noi nişte captivi ai Statului cari n'au nici un drept. Noi ne numim cetățeni, fiscalitatea ne numeşte supuşi. Intreaga deosebire dintre aceste două feluri de a vedea e cuprinsă în aceste două vorbe.

Desvoltarea istorică a dărei a trebuit să ducă la fiscalitate. In Statele primitive nu se pomenea de contribuțiuni. Căpetenia tribului îşi făcea singur față nevoilor şi numai preotului, la nevoe, i se dedea o zeciuială. Statul n'avea de loc nevoi şi ca atare nu cerea nimic dela membrii săi. Insă îndată ce închipuirea originei dumnezeeşti a persoanei regelui şi a puterii sale dădu naştere despotismului oriental, sau atunci când o rasă de străini cuceritori puse stăpânire pe o nație 'ngenuchiată, starea aceasta se schimbă. In ambele cazuri gloata poporului era socotită ca o turmă de robi, ca o proprietate personală a regelui sau a năvălitorilor; ea avea să plătească contribuții nu pentru folosul Statului, ci pentru vistieria stăpânitorilor; dările pe popor alcătuiau un venit natural, produsul bunurilor turmelor lor. Popoarele libere socoteau dările ca o dovadă de supunere; au trebuit veacuri în şir până când unul din aceste popoare, triburile germanice de pildă, să se hotărască să plătească dările pe cari ei se obicinuiseră să le ia cu ajutorul săbiei dela popoarele învinse. După sfârşitul evului-mediu pretențiunea că cetățenii sînt sclavi datori mai înainte de toate să se trudească pentru proprietarul

lor, regele, a devenit temelia dreptului politic şi a raporturilor dintre supus şi stăpân care e Statul. Pretenţiunea aceasta stăpâneşte încă sub forma fiscalităţil în Statul nostru modern, întemeiat — cum se spune— „pe suveranitatea poporului, cu Constituţiile şi cu Parlamentele sale".

Aşezământul funcţionăresc şi situaţia funcţionarului faţă de cetăţean se bizue pe o pretenţiune cu desăvârşire asemănătoare. Funcţionarul, după ideea modernă, a Statului, trebue să fie un împuternicit al poporului, dela care primeşte plata, puterile sale, consideraţiunea şi locul său. In baza acestei idei funcţionarul ar trebuì să se simtă totdeauna ocrotitorul poporului şi răspunzător înaintea lui; el ar trebuì să-şi spună totdeauna că a fost numit spre a avea în grije nevoile particularilor, nevoi de cari aceştia n'ar putea să-şi îngrijească cu atâta uşurinţă şi siguranţă, el n'ar trebui să uite niciodată că teoreticeşte naţiunea n'are nevoe de el mai mult decât o casă are nevoie de un servitor, căci precum fiecare poate să-şi văcsuiască ghetele pe cari le poartă sau să-şi ia apă când îi trebuie ar putea să-şi vadă şi de afacerile administrative ;—funcţionarul e plătit numai în vederea împărţirei muncii şi a folosului ce-l aduce acest lucru. Şi cu toate astea, funcţionarul nu se socoteşte ca servitorul, ci ca stăpânul poporului, zicându-şi că puterea ce-i e încredinţată nu porneşte dela popor, ci dela căpetenia cârmuirei care se numeşte sau rege sau preşedinte al republicei. El se crede deţinătorul unei părţi din puterea suverană transcendentală, şi ca atare pretinde ca cetăţenii să

aibă faţă de el supunerea şi respectul pe care-l datoresc principiului suveranităţii lor.

Istoriceşte, funcţionarismul se trage din armăşia de demult. Funcţionăraşul care stând la o masă se poartă obraznic cu un cetăţean chemat înaintea lui este urmaşul zapciului sau al logofătului pe care în veacurile depărtate un despot îl punea în fruntea poporului său de sclavi pentru ca, cu ajutorul unui biciu sau cu acel al suliţelor călăraşilor din corpul său de gardă să-l ţină în supunere. Funcţionarul deţinând o părticică din mila lui Dumnezeu pretinde şi pentru el infailibilitatea dumnezeească. El el de desubtul căpeteniei ocârmuitoare, dar e deasupra celor cârmuiţi. Aceştia fiind turma a cărei căpetenie a Statului e păstorul, funcţionarul e câinele păstorului. El are dreptul de a lătra şi de a muşca, iar oile trebue să se supună, şi i se şi supun chiar!

Cetăţeanul de rând—de teapa lui Ion de care vorbii — e şi el de aceeaş părere cu funcţionarul. El îi recunoaşte acestuia dreptul de a poruncì şi primeşte pentru el datoria de a asculta. Când vine pela autorităţi, el nu se poartă ca omul care cere ceva ce-i e datorit, ci ca cel care vrea să i se facă un hatâr. De altfel, i-ar fi cu neputinţă să se hotărască să se răscoale contra acestei stări paradoxale, căci dacă s'ar prinde în luptă cu funcţionarul, acesta mai uşor ar fi învingător şi chiar în cazul când n'ar fi aşa, cât timp ar ţine lupta, nevoile cetăţeanului vor suferì pagube şi însemnate lovituri de tot felul. Alături de fiscalitate stă mandarinismul;—amândouă sunt urmări logice ale concepţiunei unui stăpân din mila lui Dumnezeu şi a

unei supuneri prin mânia lui Dumnezeu. Astăzi, după trecere de atâţia secoli, legislaţia e toată sub înrâurirea fiscalităţei şi a mandarinismului. Din o sută de legi făcute acum în urmă, fie cu conlucrarea poporului, fie fără ca, sunt cu siguranţă nouăzeci şi nouă cari n'au ca scop sporirea libertăţii de acţiune şi a foloaselor individului, ci de a înlesni scoborâtorilor armaşilor de demult şi ai vătafilor să-şi exercite mai bine drepturile de stăpânire pe cari şi le-au însuşit; suntem supuşi la mii de neplăceri numai ca funcţionarul să poată cârmuì şi să perceapă dările mai cu uşurinţă. Suntem însemnaţi cu numere şi cu litere, tocmai ca vitele dintr'o cireadă, spre a ne putea ştì mai curând de rost şi a ne putea exploata. Totdeauna suntem pedepsiţi *a priori*, fiind siliţi să suferim tot felul de constrângeri, pentru cuvântul că unul din noi, în mod excepţional, ar putea odată să treacă peste margini. Trebue oare să dovedesc acest lucru cu exemple? Toţi negustorii sunt nevoiţi să ţină mai multe registre într'un chip anume arătat şi impus de lege, şi aceasta numai pentru că unul din ei poate fi vinovat într'o zi de bancrută frauduloasă şi pentru că judecătorul de instrucţie nu e în stare să-şi dea seama de starea de lucruri decât dacă toate afacerile sunt trecute cu grije la locul arătat. Dacă n'ar fi regulate, magistratul ar avea destulă bătae de cap până să poată înţelege ceva din talmeş-balmeşul de afaceri negustoreşti. Spre a fi scutit de greutatea pe care i-ar produce-o cercetarea unei bancrute, legea ia libertatea de mişcare la o sută de alţi negustori cărora nici prin gând nu le trece să înşele buna credinţă a datornicilor lor. Mai cu seamă

în oraşele mari, suntem datori să anunţăm poliţia, foarte respectuos, despre venirea şi plecarea noastră. De ce însă această datorie? Pentru că unul din noi, într'o zi, ar putea să fie urmărit de poliţie pentru nu ştiu care pricină; poliţia ne poate găsi mai uşor dacă fiecare din noi îşi arată locuinţa. Prin urmare poliţia ne tot sileşte mereu să facem atari declaraţiuni spre a nu lua osteneala de a ne căuta, osteneală pentru care de altfel ea e plătită. Aş putea să însutesc exemplele, dar toate se aseamănă.

Toate acestea nu împiedeeă însă ca ţinta urmărită de Stat să nu fie deloc ajunsă, cu toate datoriile impuse cetăţenilor. Legile înfrânează numai pe cei cari n'au de fel gândul să le înfrângă; în schimb, ele n'au fost nici odată o piedică pentru cel care e hotărît să nu sufere nici o constrângere. Bigamul îşi săvârşeşte crima cu toate formalităţile cari fac căsătoria aşa de costisitoare şi plină de piedici pentru un om cinstit. Banditul poartă cu el cuţitul şi revolverul în ciuda legilor cari opresc pe oamenii liniştiţi de a purta arme dacă n'au de mai înainte o învoire. Şi cu toate lucrurile se întâmplă la fel; se repetă, ca totdeauna, sistemul lui Irod care dă ordin să fie omorâţi toţi băeţii, fiindcă unul din ei ar putea să devină pretendent la tron, şi care ordin, fireşte, nu izbuteşte să facă să fie măcelărit tocmai aeela care, poate, mai târziu are să fie primejdios.

Astăzi s'a schimbat concepţia filozofică a Statului. Situaţia cetăţenilor faţă de Stat a devenit, teoreticeşte, situaţia unui asociat faţă de companie. Dela 1789 încoace, toate constituţiile vorbesc de principiul suve-

ranităţei poporului, pe câtă vreme, în practică, maşina Statului a rămas aceeaş; ea lucrează azi tot aşa cum lucra în cea mai întunecoasă vreme a evului-mediu şi dacă presiunea ei asupra individului e mai puţin puternică, faptul acesta se datoreşte numai învechirei maşinei. Ca şi mai înainte, în toate legile şi în toate regulamentele, premiza subînţeleasă e aceea că cetăţeanul e proprietatea capului Statului, sau dacă nu, a acestei fantome neexîstente care se numeşte Statul, care a moştenit toate privilegiile despoţilor de demult şi care are ca autorităţile întrupare vădită. Funcţionarul nu e un însărcinat de afaceri al poporului, ci reprezentantul puterii Statului aflătoare deasupra lui; el e duşmanul, e supraveghetorul şi gâdele poporului. Legile sunt alcătuite spre a îngădui funcţionarului să apere mai bine interesele stăpânului său real sau închipuit,—monarchul sau Statul,—contra poporulni, care *a priori* e crezut că voeşte să scape de stăpânul său. Ideea aceasta singură lămureşte pentru ce mandarinatul urmează a se bucura de multă consideraţiune şi a ocupà un loc de frunte în Stat. Amploiatul nu se poate impune mulţimii nici prin bogăţia vieţii sale nici prin luxul pe care-l face ; el nu poate pretinde respect din partea oamenilor nobili nici printr'o cultură superioară nici prin strălucite însuşiri sufleteşti; nici vorbă că utilitarii nu pot privì munca acestuia ca mai folositoare decât aceea a claselor direct producătoare, ca agricultorii, muncitorii, artiştii, învăţaţii. Dacă e aşa, dacă amploiatul n'are nici venituri mari, nici o mare desvoltare intelectuală sau nişte însuşiri sufleteşti deosebite, de ce oare se dă clasei lui o însemnătate

mare cum nu se mai dă nici unei alteia? Pentruce? Pentrucă funcţionarul înfăţişează o părticică din autoritatea suverană pe care, printr'o deprindere moştenită poporul o priveşte în mod inconştient ca ceva tainic şi supranatural, ceva care-l spăimântă şi-l umple de respect totdeodată. Mila lui Dumnezeu care luminează pe rege se răsfrânge şi asupra amploiatului; o picătură din mirul care sfinţeşte pe rege în clipa încoronărei cade asupra frunţei slujbaşului. Şi această idee urmează a dăinui chiar în ţările unde nu mai e un rege, unde nu mai e încoronare şi nici milă a lui Dumnezeu. Ea a devenit o acţiune reflexă a sufletului popular.

III

Dar cum rămâne cu parlamentarismul? Nu dă el individului libertatea de mişcare pe care i-au răpit-o fiscalitatea, mandarinismul,—şi apoi legislaţia care lucrează în vederea nevoilor acestor două? Nu face parlamentarismul un cetăţean modern dintr'un supus feudal? Nu-i dă el fiecărui particular dreptul de a se cârmuì el singur şi de a-şi hotărî soarta 'n Stat?

Alegătorul, când îşi numeşte deputatul, nu e el un suveran adevărat care-şi exercită — e adevărat, indirect — vechile drepturi cari aşează şi dărâmă miniştri, care numeşte şi destitue funcţionari, care face legi, stabileşte dări şi care dă politicei externe direcţiunea pe care o voeşte? Intr'un cuvînt, buletinul de vot nu e arma atotputernică cu ajutorul căreia bietul Ion al nostru poate să răstoarne obrăznicia biurocratică, denunţată chiar de Shakespeare, şi să lupte cu isbândă împotriva tuturor aşezămintelor cari-l apasă?

Fireşte că este. Parlamentarismul are toate aceste urmări, dar din nenorocire numai în teorie. În practică, e o minciună nespus de mare, ca toate celelalte forme ale vieţii noastre politice şi sociale. Trebue însemnat că minciunile cari de pretutindeni ne sar în ochi sunt de două feluri deosebite. Sunt unele cari poartă masca trecutului şi altele cari poartă pe aceea a viitorului; unele sunt forme cari nu-şi mai au rostul de a fi, altele cari încă nu-şi au rostul în zilele noastre.

Religia şi regalitatea sunt minciuni, pentru cuvântul că lăsăm să dăinuiască partea lor din afară, în vreme ce încredinţaţi suntem de neghiobia temeliei pe care sunt aşezate. Parlamentarismul e dimpotrivă; cu toate că el decurge în mod logic din concepţiunea noastră asupra lumii, el e o minciună fiindcă până 'n ziua de astăzi nu fiinţează decât ca formă exterioară şi n'a adus nici cea mai mică schimbare în organizarea lăuntrică a Statului. Cel dintâi caz e vin nou în butoaie vechi iar al doilea caz sunt drojdii învechite în recipiente noui.

Parlamentarismul pretinde că el e sancţiunea principiului fundamental al suveranităţii poporului. După cele ce se spun în teorie, poporul întreg, adunat în întruniri solemne, ar trebuì să-şi facă legile şi să-şi numească funcţionarii, cu alte cuvinte să-şi exprime voinţa în chip direct transformând-o îndată în fapt, fără a o mai expune la ciuntiri şi pierderi de putere care se ivesc în mod firesc din pricina transmiterii ei altora.

Cum însă desvoltarea istoriei tinde să adune pe indivizi în masse politice din ce în ce mai mari, poate

chiar în rase întregi, în naţiuni unice, şi să-şi întindă hotarele Statelor cît mai mult cu putinţă, chiar din vremea noastră exercitarea *self gouvernment*-ului de către totalitatea poporului a devenit cu neputinţă materialiceşte, în cea mai mare parte a ţărilor; în ţările unde el nu e, fără îndoială că în timpul cel mai apropiat va avea aceeaş soartă. Prin urmare poporul trebue să se adreseze unui mic număr de împuterniciţi ai săi cărora să le dea suveranitatea în ce priveşte exerciţiul drepturilor sale.

Aceşti împuterniciţi, la rîndul lor, nu pot cârmuì ei înşişi direct, ci încredinţează drepturile lor unui număr şi mai mic încă, miniştrilor, cari, în sfîrşit, alcătuesc şi aplică legile, statornicesc şi desfiinţează dările, numesc pe funcţionari şi hotărăsc asupra păcii şi a răsboiului.

Spre a urma ca poporul să rămână suveran în mijlocul atitor împrumutări de puteri şi spre a face ca nevoile sale, cu toată această îndoită împrumutare, să fie cârmuite numai şi numai de voinţa sa şi nu de a altuia, ar trebuì ca anumite închipuiri să devină adevăruri. Oamenii de încredere, împuterniciţii poporului ar trebui să se lipsească de personalitatea lor. Acei cari ocupă băncile în Parlament n'ar trebui să fie oameni, ci mandate cari să poată vorbi şi vota. Voinţa poporului, trecând prin acei ce sunt împuterniciţii săi, n'ar trebui să sufere nici o înrâurire individuală, nici o schimbare de culoare sau de înfăţişare. La rîndul lor, miniştrii ar trebui să fie întrucâtva canale de primire conducătoare tot aşa de nepersonale şi tot aşa de mecanice ale voinţei şi părerei celei mai mari părţi

a Parlamentului. Orice nerespectare a mandatului pe care miniştrii l-au primit de la deputaţi şi aceştia de la popor, ar trebui să aibă ca imediată urmare căderea pentru cei dintâi şi revocarea pentru cei din urmă. Inainte de toate, însă, ar trebui ca acest mandat să fie limpede şi desluşit. Totdeauna alegătorii ar trebui să se sfătuiască asupra lucrărilor legislative şi administrative cari le par folositoare nevoilor Statului şi să ceară împuterniciţilor lor să săvîrşească aceste lucrări amintindu-le cu străşnicie instrucţiunile hotărîte. Ca reprezentanţi ar trebui aleşi numai oameni cărora alegătorii respectivi le cunosc felul şi meritul intelectual, oameni pe cari aceştia din urmă îi ştiu că sunt în stare să înţeleagă şi să îndeplinească programul hotărît de ei, oameni despre cari se ştie că nu se depărtează de drumul arătat şi că sunt destul de lipsiţi de egoism spre a-şi jertfi vremea, munca şi mai cu seamă nevoile lor, pentru binele obştesc oridecîte ori aceste nevoi s'ar găsi protivnice acestuia. Acest parlamentarism ar fi parlamentarismul ideal; în acest chip, legislaţia ar fi în adevăr pornită deadreptul de la popor iar administraţia dela Parlament; adunările alegătorilor ar fi centrul cumpănitor al edificiului public şi fiecare cetăţean în chip făţiş şi dovedit şi-ar avea locul în regularea afacerilor. Dela teorie să trecem acum la practică. Ce desamăgire crudă!

Parlamentarismul, aşa cum funcţionează el în ţările clasice parlamentare — Anglia şi Belgia — nu corespunde cu nici una din ipotezele noastre. Alegerea nu înfăţişează *în nici* un fel voinţa *cetăţenilor*. In orice împrejurare, deputaţii se poartă după bunul lor plac

fără să aibă altă înțelegere între ei decât aceea de a se împotrivì dușmanilor lor și nici decum aceea de a avea în vedere datoriile lor față de cetățeni. Miniștrii nu cârmuiesc numai țara, ci și Parlamentul; în loc să li se hotărască lor ce au de făcut, ei hotărăsc aceasta Parlamentului și poporului. Ei vin la putere și pleacă dela putere, nu pentrucă așa voește națiunea, ci numai pentrucă o puternică voință individuală îi mână să facă aceasta. Ei se joacă după pofta inimei cu bunurile și cu veniturile națiunei, împărțind favoruri și daruri și căpătuind o sumedenie de paraziți cari trăesc pe spinarea poporului. N'au să se teamă de nici o imputare atâta timp cât împart celei mai mari părți a Parlamentului rămășițe dela minunata masă pe care le-o întinde Statul. In practică miniștrii sunt tot așa de nerăspunzători ca și deputații; nenumăratele abuzuri, nedreptățile și actele samavolnice pe cari în fiecare zi le săvârșesc nu le pedepsește nimeni.

Dacă odată la o sută de ani se întâmplă ca un ministru să fie tras la răspundere, fie din pricină că purtarea lui a fost prea ticăloasă, fie din pricină că a deșteptat împotriva sa o ură pătimașe, tragerea aceasta la răspundere se sfârșește totdeauna printr'o zgomotoasă și pompoasă mascaradă judecătorească și printr'o pedeapsă de o ridiculă neînsemnătate. Parlamentul e un așezământ sortit să mulțumească vanitatea și ambițiunile deputaților cari se slujesc de el pentru nevoile lor personale. Sunt mii de ani de când popoarele sunt obișnuite să fie cârmuite de o voință suverană și să simtă deasupra-le o aristocrație privilegiată căreia îi dau toate onorurile și în mâna căreia lasă

toate avuţiile Statului. In parlamentarism, minţile luminate au dat oamenilor o formă de cârmuire care le îngăduie să înlocuiască voinţa suveranului cu voinţa loı şi care ia din mâna aristocraţiei putinţa de a se folosi de bunurile Statului. Care a fost însă purtarea popoarelor faţă de această dorinţă? Ele s'au silit să facă repede parlamentarismul după chipul deprinderilor lor de mai 'nainte, în aşa chip încât iarăşi să le cârmuească o voinţă individuală şi iarăşi să le exploateze o clasă privilegiată, cu deosebirea că această voinţă individuală nu se mai chiamă rege ci căpetenie de partid, iar clasa aceasta privilegiată nu se mai numeşte, în chip firesc, aristocraţie născută, ci stăpânitoarea majoritate a Camerei. Parlamentarismul n'a schimbat de fel vechea situaţie a cetăţeanului de rând faţă de Stat; Ion al meu, de care mereu tot pomenesc, are şi acum să plătească dări pe care nu le stabileşte el şi a căror întrebuinţare n'o hotărăşte el, are să asculte şi-acum de legi pe cari nu şi le alcătueşte el singur şi al căror folos el nu-l vede, are să se căciulească înaintea fucţionarilor pe cari o voinţă străină îi statorniceşte de-asupră-i. Ion e tot Ion, oriunde,—numai că în Anglia îşi zice Iohn Bull iar în Rusia Ivan.

Folosul pe care-l prezintă parlamentarismul e că el îngăduie celor ambiţioşi să se suie pe spinarea concetăţenilor lor. Voiu dovedì că acesta e un adevărat folos.

Fiecare popor, şi în deosebi un popor care e încă într'o epocă de dezvoltare spre progres şi care e pătruns de o nesecabilă putere vitală, în fiecare generaţie a sa scoate la iveală oameni în cari o putere personală

dezvoltată în mod deosebit de puternic tinde cu înfocare la o liberă manifestare a acestei însuşiri. Aceşti oameni sunt firi stăpânitoare cari nu suferă nici un jug şi nici o îngrădire a libertăţei, firi de oameni cari voesc să aibă sufletul şi mâinile libere. Ei se supun numai voinţei lor proprii şi numai propriilor lor vederi, niciodată la ale altora. Ori decâte ori ascultă de cineva, fac aceasta pentru că o voesc, dar nu pentru că sunt siliţi să o facă. Individualităţile de felul acesta nu pot suferi ca o piedică să le stea în cale, fără a o sfărâma sau a se sfărâma de ea. Lor li se pare că viaţa nu merită să fie trăită dacă nu le aduce mulţumirea care constă în întrebuinţarea liberă a tuturor însuşirilor şi a tuturor instinctelor lor. Asemenea indivizi au trebuinţă de spaţiu. Găsesc acest spaţiu, fără zbucium şi fără greutate, în singurătate. Ei pot să-şi petreacă viaţa fără nici o turburare, dacă se fac pusnici prin deşerturile îndepărtate, dacă se fac fachiri sau stiliţi, vânători canadieni sau trepădători ai pădurilor virgine ale Americei. In mijlocul popoarelor civilizate ei nu pot trăi decât ocupând un singur loc, pe acela de căpetenie. Cu nici un preţ nu s'ar învoi să fie în locul lui Ion al meu. Ei nu sunt alcătuiţi dintr'un argil moale, ci dintr'un cristal tare ca diamantul.

Le e cu neputinţă să se învoiască cum se cade cu locuinţa pe care le-a clădit-o Statul şi care nu e nicidecum făcută pe măsura şi pe forma lor. Pentru ei trebuie o locuinţă făcută anume de pe înălţimea şi pentru trebuinţele lor. Ei se răsvrătesc împotriva legilor aduse de-a gata şi la întocmirea cărora nu s'a cerut şi învoirea lor şi-l apucă de gât pe funcţionarul

care ar vrea să le dea lor porunci în loc să asculte de ei. Asemenea firi de oameni n'au loc în Statele absolute. In deobşte, această formă politică e mai puternică decât tăria de împotrivire a acestor oameni, şi cad în sforţarea lor de a o înfrânge. Inainte de a se stinge însă, ei zguduie Statul în aşa chip încât regele tremură pe tronul său şi ţăranul, în coliba sa, cade cu faţa la pământ. Asemenea oameni se fac regicizi sau răzvrătitori ai poporului, sau cel puţin haiduci ori hoţi de codru.

Pe vremea evului-mediu ei rătăciră prin păduri, ca Robin Hood, sau se făcură condottieri şi aşezându-se în fruntea unei cete de mercenari se făcură groaza prinţilor şi a popoarelor; mai pe urmă pustiiră şi Lumea Nouă, ca Cortez, sau ca Pizarro; mai târziu, căpetenii ale lasqueneţilor la Pavia, ei se războiesc şi în războiul de 30 ani fac avere ca luptători plătiţi ai tuturor celor ce se luptă, sau, mai puţin norocoşi îşi pierd viaţa ca Schinderhannes sau Cartuş. Ei se numesc nihilişti, în zilele noastre, în împărăţia rusească, precum eri, în împărăţia turcească, ei se numeau Mehemet-Ali. Parlamentarismul îngăduie acestor oameni puternic organizaţi să-şi păstreze individualitatea, fără să nimicească forma politică şi chiar fără s'o ameninţe.

Spre a ajunge deputat, îţi trebuie cu mult mai puţină muncă decât ţi-ar trebui să ajungi în locul unui Wallenstein şi ţi-e mai uşor să ajungi prim-ministru într'o ţară parlamentară decât să faci să se prăbuşească un tron bătrân. Ca deputat, poţi să stai în picioare în foarte multe împrejurări în cari Ion ar tre-

buì să se 'ncovoaie, iar ca prim-ministru, fără 'ndoială că are să se lupte, dar nu să asculte de o voinţă străină. In acest chip, parlamentarismul e supapa de siguranţă care împiedică pe indivizii înflăcăraţi ai unei naţiuni de a produce în sânul său exploziuni cari ar pricinui mari pagube.

Din cercetarea psichologiei politicianilor de meserie din toate ţările parlamentare, se vede că ceea ce-i împinge pe aceştia în viaţa publică este nevoia de a-şi simţì puternic personalitatea şi de a şi-o manifesta în toate chipurile. Trebuinţa aceasta se numeşte ambiţiune sau sete de stăpânire. N'am nimic de zis împotriva acestor numiri, dar să le definim; ce este ambiţia? Este ea în adevăr arzătoarea dorinţă, nestăpânita dorinţă de onoruri, adică mulţumirea exterioară a vanităţei? Dorinţa aceasta poate să nască într'un băcan îmbogăţit dorinţa de a intra în Camera de comerţ sau în consiliul comunal; ea însă n'are nici un rol în cariera unui om ca Disraeli, Kossuth, Gambetta sau Lassalle. Oamenilor acestora nu le arde să fie salutaţi pe stradă de o sumedenie de neghiobi înfumuraţi şi nesuferiţi, să poarte o haină ciudată, să aibă totdeauna 'mprejurul lor reporteri, biografi şi portretişti şi să primească cereri de autografe dela elevele şcoalelor superioare de fete. Ei nu caută să capete mulţumiri de felul acesta când se expun la mizeriile mari ale vieţii publice, viaţa aceasta care în mijlocul civilizaţiei noastre paşnice înoeşte toate condiţiunile de trai ale celor dintâiu oameni, condiţiuni în cari nu e nici odihnă, nici răgaz şi unde ne 'ncetat tot trebue să lupţi, să veghezi, să pândeşti, să cauţi urmele

altuia şi să ştergi pe ale tale, să adormi cu arma 'n mână şi închizând numai un ochiu, condiţiuni în cari vezi în fiecare om un duşman, şi în cari toţi sunt porniţi impotriva ta şi tu 'mpotriva tuturor, în cari ne încetat eşti bârfit, înjurat, calomniat şi murdărit, şi în cari, cu alte cuvinte, eşti silit să trăeşti cum trăesc Pieile Roşii cari fac un nesfârşit câmp de luptă din pădurile prin cari cutreeră. Numai şi numai trebuinţa de a-şi simţì în întregime propria personalitate şi aşa numita ambiţiune este care hotărăşte pe politiciani să-şi aleagă o viaţă aşa de nenorocită şi plină de amar; simţimântul acesta înalt şi de o negrăită fericire nu e cunoscut de filistenii piperniciţi şi nu te poţi înălţa până la el decât atunci când niciodată n'ai întâlnit o piedică la voinţa ta sau când întâlnind această piedică ai sfărâmat-o.

Cu setea de stăpânire, lucrurile stau la fel. Adevăratul cap de partid, născut ca atare, are aceiaş grije de a stăpânì pe alţii precum are şi pe aceea de a nu se lăsa stăpânit de alţii. El face să se plece voinţa altora în faţa voinţei sale, numai spre a avea simţimântul foarte plăcut al puterii şi al cuprinsului propriei lui voinţi. Pentru un om, când se află aşezat în mijlocul ordinei politice şi sociale din ziua de astăzi şi când nu vrea să trăiască 'n singurătate ca pustnic de bună-voie, nu e nimic de făcut decât să poruncească sau să i se poruncească. Firile tari, neputând îndura cea din urmă condiţiune, trebue s'o aleagă pe cea dintâiu, şi aceasta nu pentru că le-ar produce o deosebită plăcere dar pentru că până 'n ziua de astăzi nu se mai pomeneşte o formă sub care individul

să se poată simți liber și neatârnat. Dacă setea de a stăpâni ar fi în adevăr ceea ce pare că arată 'nțelesul literal al cuvintelor, ea ar privi totdeauna în josul ei iar nu de-asupra și ar număra capetele cari-i stau înșirate sub ea iar nu pe acele cari întrec pe al său. Mai totdeauna însă ea face dimpotrivă. Cezar e mai bucuros să fie cel dintâiu om într'un sat decât să fie al doilea om în Roma; în cazul din urmă el ar porunci la un milion de oameni și ar avea un singur stăpân, într'un sat ar porunci numai la câteva sute de oameni. A stăpâni la Roma nu e o mulțumire de o mie de ori mai mare decât aceea de a stăpâni într'un sat? Ba da, dacă Cezar ar voi doar să stăpânească. Dar el nu vrea altceva decât să-și simtă personalitatea și aceasta se izbește de o piedică dacă Cezar e al doilea la Roma, pe câtă vreme într'un sat ea se desfășură în libertate pentru că nici o voință mai puternică n'o apasă pe a sa. In aceste singure cuvinte ale lui Cezar se cuprinde întreaga teorie a ambițiunii care 'mpinge pe oamenii politici spre viața publică. Oamenii fără 'nsemnătate, cari în parlamentarism n'au decât rolul de coriști sau de figuranți, pot fi mânați și de alte pricini; poate fi vorba să capete slujbe, pentru ei și pentru ai lor; să dea cep la butoiul Statului pe ascuns spre a suge o părticică pe de geaba; acești „politiciani" și „traiste de noapte" cum sunt numiți în America de Nord, acești vânători de slujbe acești cerșetori de decorații și paraziți ai bugetului sunt numai unelte plătite de capi; ei nu sunt nici de cum părți fundamentale ale mașinei parlamentare, ci numai niște umpluturi. Cât despre șefi, foloasele ma-

teriale ale acestora ei le văd ca pe nişte foloase ne însemnate. Folosul cel mai de căpetenie pentru ei e desfăşurarea în voie a unei personalităţi care ori de câte ori e silită să se mărginească simte crampe foarte dureroase.

Nici o vorbă nu e mai des întrebuinţată 'n această ordine de idei ca vorba *Eu.* *Eu* şi nimic alt decât *Eu.* Aceasta, tocmai pentru că parlamentarismul e izbânda, e apoteoza egoismului. El trebuie să fie, cum zice teoria, solidaritatea organizată, pe când în fapt el e egoismul sistematizat. După o ficţiune, deputatul se despoaie de propria-i personalitate spre a se contopi cu o fiinţă colectivă impersonală prin care vorbesc şi gândesc alegătorii şi prin care aceştia voesc şi lucrează; dreptul e că, prin actul alegerii, alegătorii se lipsesc de toate drepturile, în folosul deputatului care primeşte toată puterea pierdută de aceştia. In chip firesc, deputatul învederează această ficţiune în programul său, în discursurile sale prin care vânează voturile; el se uită pe sine în folosul poporului, n'are în vedere decât nevoile obşteşti şi nu lucrează decât pentru binele obştesc. Toate astea însă sunt formule goale şi nici un alegător, nici chiar cel mai îndatoritor, fie el cât de naiv, nu dă nici o însemnătate vorbelor acestea. Pentru un deputat ce e oare nevoia obştească şi binele public? Să joace o comedie; el, deputatul, voeşte să ajungă şi alegătorul îi slujeste ca treaptă. Să lucreze pentru popor? Auzi vorbă! Poporul trebuie să lucreze pentru el. Alegătorii au fost numiţi de cineva „o turmă de votanţi"; rar se va găsi o metaforă mai dreaptă. Parlamentarismul creează condiţiuni de viaţă cu totul asemănătoare cu cele din

vremile patriarhale; deputaţii au astăzi locurile patriarchilor de demult; puterea lor constă în bogăţie, care bogăţie e a stăpânì cât mai mari turme. Doar că turmele acestea nu mai sunt alcătuite azi din adevărate dobitoace, ci din aceste metaforice dobitoace care'şi pun buletinul în urnă în ziua de vot. Rabagas trebuia să fie o caricatură şi o satiră, însă mi se pare că e mai curînd un tip adevărat. Nu e nimic de mirare şi nici de râs în faptul că, mare revoluţionar, Rabagas, din clipa când ajunge la putere cu ajutorul poporului, întrebuinţează contra poporului tocmai aceleaşi mijloace de cîrmuire şi apăsare din care, în discursurile sale incendiare, a făcut o crimă în sarcina miniştrilor de mai 'naintea lui. Această schimbare îmi pare firească şi logică. In acţiunile sale, politica n'are alt scop decât mulţumirea egoismului individului. Spre a face aceasta, trebuie să câştigi sprijinul gloatei. Insă acest sprijin îl cîştigi numai prin puterea a o sumedenie de făgădueli şi de tradiţionale vorbe umflate cari trebuiesc spuse tot aşa de maşinaliceşte cum îşi spune mereu un cerşetor „Tatăl nostru". Fără să stea la gânduri, politicianul se supune acestei deprinderi. In clipa când e ales de alegătorii săi, amorul său propriu e împăcat şi gloata piere cu desăvîrşire dinaintea ochilor săi spre a apare din nou numai atunci când ea ameninţă să-i ia puterea. Spre a şi-o păstra, va face atunci ceeace trebuie să facă, ceeace a făcut spre a o dobândi. După cum împrejurarea va arăta că e nevoie, el va începe iarăşi să scuture sacul cu făgăduieli şi vorbe late, sau să ameniţe cu pumnul pe cei cari vor murmura. Parlamentarismul e numai această înlănţuire de premize şi de urmări logice

IV

Spre a recunoaşte că în practică parlamentarismul minte cu neruşinare faţă de teorie, nu e nevoie să priveşti maşinăria politică de aproape şi în amănunţimi.

In ce chip ajunge cineva deputat? Se 'ntâmplă, poate, la zece ani odată, ca alegătorii să găsească un cetăţean cum se cade şi cinstit pe care să-l roage să-i reprezinte în Parlament, şi asta se petrece numai sub înrâurirea unor împrejurări cari fac ca faptul acesta să-şi piardă cu desăvârşire însemnătatea aparentă. Un partid poate să fie mânat a încredinţa un mandat unui om ales, poate pentru că vrea să se fălească cu numele lui, sau poate pentru că dacă n'ar face astfel, în circumscripţia respectivă electorală ar avea un adversar primejdios. Intr'un asemenea caz, ca să mă folosesc de o expresiune a vremii noastre, se face reclamă unui nume, fără ca acela care poartă acest nume să se amestece la asta; în acest chip, cetăţenii, din propria lor voinţă îşi pun încrederea 'ntr'un om de merit care nu le-a cerut-o şi atunci mandatul e dat, precum teoria cere, celui mai bun dintre cetăţeni.

Indeobşte însă, lucrurile se petrec altfel. Răsare un ambiţios care 'nfăţişându-se concetăţenilor săi cată să-i încredinţeze că el mai mult ca oricare altul merită încrederea lor. Ce rost are purtarea aceasta a ambiţiosului? E el stăpânit de via dorinţă de a fi de folos binelui poporului? Cine poate crede asta? E drept că sunt oameni cari au simţimântul solidarităţii lor cu poporul şi cu omenirea aşa de viu, încât cătând să-şi

mulţumească acest simţimânt lucrează şi se jertfesc pentru societate: oamenii aceştia, însă, sunt nespus de rari în vremea noastră şi afară de aceasta, asemenea firi ideale sunt înzestrate cu însuşiri delicate şi nu pot suferi atingerile grosolane şi comune. Ar fi 'n stare, oare, nişte oameni cu un caracter aşa de nobil, să se expună de bună voie la nenumăratele hărţueli ale unei campanii electorale? Niciodată. Suferă bucuroşi pentru omenire, şi chiar mor pentru ea, dar niciodată nu vor putea să aducă laude sarbede unei cete de alegători. Fără a aştepta vreo răsplată sau vreo recunoştinţă, sunt gata să 'ndeplinească un lucru oricât de greu dacă se simt datori să facă aceasta, dar nu sunt în stare să-şi cânte singuri osanale şi să se ridice în slava cerului la o întrunire populară Cu o pudoare pe care proştii o numesc adeseori orgoliu şi care e numai teama de a nu-şi vedea idealul terfelit, ei stau de obiceiu în cabinetul lor de lucru sau într'un cerc restrâns alcătuit din spirite asemănătoare, ocolind zbuciumul josnic al adunărilor ţinute prin pieţe. Reformatorii şi mucenicii se coboară uneori în mijlocul mulţimei, dar fac aceasta numai spre a o converti, spre a-i pune 'naintea ochilor păcatele, spre a o desvăţa de unele deprinderi rele, şi niciodată spre a o linguşi şi a o întări în păcatele ei, prin vorbe mieroase cari-i sunt plăcute la auz. De aceea, mai curând sunt omorâţi cu pietre decât acoperiţi cu flori. Wiclef şi Knox, Huss şi Luther, ca şi Arnold de Brescia şi Savonarola au exercitat o adâncă înrâurire asupra unei mari mulţimi; ei au deşteptat o ură violentă şi 'n acelaş timp o dragoste pătimaşe. Cu toate acestea cred

că nici ei şi nici Rousseau, Goethe, Kant sau Carlyle fără ajutorul unui comitet electoral şi numai cu propriile lor puteri, n'ar putea căpăta un mandat de deputat într'o circumscripţie rurală sau chiar într'un oraş mare. Oamenii aceştia nu se 'njosesc să facă curte alegătorilor spre a dobândi voturile lor şi nici să lupte cu un vrăşmaş care 'ntrebuinţează toate mijloacele spre a ajunge la acelaş scop. Chipul în care trebuie să te porţi spre a dobândi un mandat de deputat înspăimântă şi face pe oamenii aleşi să dea 'napoi ; numai egoiştii sunt hotărâţi să 'ntrebuinţeze toate mijloacele cu putinţă spre a putea obţine consideraţie şi înrâurire faţă de ceilalţi.

Aceştia sunt oamenii cari vor să urmeze cariera politică. Ceea ce-i conduce e numai egoismul; totuşi au trebuinţă şi de oarecare popularitate, şi popularitatea n'o dobîndeşte de obiceiu decât cel care urmăreşte binele poporului sau care pare că-l urmăreşte; prin urmare, aceşti ambiţioşi se vor ocupa de binele poporului sau cel puţin se vor face că se ocupă. Spre a izbândi, ei trebuie să aibă mai multe însuşiri, cari nu-i fac plăcuţi de loc. Mai întâi, nu trebue să fie modeşti, căci altfel n'ar putea să se aşeze în frunte, cum trebue să facă dacă vor să fie luaţi în seamă Apoi trebue să poată să se prefacă şi să mintă, de oarece sunt nevoiţi să zîmbească unor oameni de cari le e scârbă sau de cari nu le pasă, de oarece fără asta şi-ar face singuri o sumedenie de duşmănii; ei trebue să facă la toată lumea făgădueli pe cari ştiu singuri, dela început, că n'au să le îndeplinească. Ei trebue să măgulească patimile şi pornirile josnice ale gloatei,

făcându-se că le împărtăşesc prejudecăţile, credinţele moştenite, de oarece trebue să câştige majoritatea de partea lor. Un om care întruneşte toate aceste trăsături e respingător pentru un om de inimă. Niciodată cititorul nu va simţì bună·voinţă pentru un asemenea erou pe care l-ar găsi într'un roman; acelaş cititor însă, în toate alegerile îşi dă votul acestui erou.

Campania electorală îşi are tactica şi strategia sa, ca şi răsboiul. Candidatul nu se găseşte niciodată în faţa alegătorului. Totdeauna între ei amândoi e un comitet care nu-şi datoreşte puterile decât propriei sale îndrăsneli. Un oarecare om simte nevoia de a ajunge om de seamă; cu împuternicirea-i personală, convoacă numaidecât pe concetăţeni la o întrunire. Dacă simte că încă n'are destulă înrâurire spre a face el singur totul, cu sorţi de isbîndă, se apucă de se întovărăşeşte cu vreo câţiva prieteni sau găseşte câţiva neghiobi bogaţi şi înfumuraţi cărora le umple capul cu idei ca aceea că ei au dreptul şi datoria de a sta în fruntea concetăţenilor lor, de a cârmuì opinia publică, şi altele. O asemenea poftire îi face pe aceşti neghiobi să se umfle în pene şi se grăbesc să-şi pună numele în josul unui afiş lipit pe perete sau sub un anunţ publicat într'o gazetă, ceeace face mare impresie asupra nătărăilor cari judecă pe un om după titlurile pe cari le are sau după punga cu galbeni.

Prin urmare, iată-ne cu comitetul alcătuit şi cu adunarea convocată sub direcţiunea comitetului. Ori ce asemenea comitet e alcătuit din două elemente: ambiţioşi energici, fără de niciun scrupul şi din nătăfleţi pretenţioşi, cu mutra ocupată şi convinsă, dar cu

desăvîrşire idioţi, pe cari ceilalţi îi iau în barca lor ca pe un lest de podoabă. Intr'un asemenea comitet poţi să intri fără să fi fost unul din fondatorii lui şi fără ca aceştia să-ţi fi cerut conlucrarea. N'ai nevoie decât să vorbeşti tare şi de multe ori, pe la întruniri, ca să atragi luarea aminte a mulţimii asupra ta, prin îndrăsneala-ţi. Un om care are un glas puternic şi care poate să flecărească cu uşurinţă despre orice lucru va dobândi cu siguranţă şi foarte uşor o anumită autoritate într'o adunare; el devine un tovarăş dorit pentru cei cari îşi iau aere de căpetenii sau un duşman de luat în seamă, de aceea se vor grăbi să-l primească în comitetul lor.

Alcătuirea comitetului poate fi făcută din iniţiativa însăşi a omului care voeşte să să ajungă deputat sau se poate face chiar neatârnat de înrîurirea acestuia. In primul caz, candidatul îndrumează toată mişcarea; el îşi întocmeşte statul major, convoacă întrunirile, hotăreşte oratorii cari au să vorbească şi ia parte la luptă el însuşi. Cu totul dimpotrivă se petrec lucrurile în al douilea caz, în care comitetul e o ceată de mercenari recrutaţi de nu ştiu care căpitan întreprinzător şi închiriaţi unui candidat spre a da o luptă în folosul său. Mulţi oameni politici au lucrat aşa pentru alţii, înainte de a fi ei însişi aleşi deputaţi; ei aşezau şi răsturnau pe reprezentanţii naţiunii, liberau sau mai bine zis vindeau mandatele, fie pentru bani număraţi ce se împărţeau între ei şi tovarăşii lor de luptă, fie pentru slujbe şi altfel de foloase, şi numai foarte rareori din vanitate, spre a fi adică socotiţi ca oamenii cei mai cu putere din cutare despărţire. In chip firesc, în întrunirile populare vorbăria e stă-

pănitoare. Mulţimea ascultă numai pe cel care vorbeşte tare, care făgădueşte toate bunătăţile şi care se învârteşte în lucruri ne'nsemnate şi uşor de priceput. Câţiva alegători, cei mai cu înrâurire, pe cari comitetul şi-a dat osteneala de a-i câştiga pe câte unul, în ziua alegerii votează ascultând de vanitatea sau de trebuinţa lor; mulţimea, însă, care face să se 'ncline balanţa, îşi dă votul unuia din candidaţii pentru cari au lucrat comitetele. Se aruncă în urnă numele aceluia care a umplut urechile tuturor vreme de o săptămână întreagă. Omul nu e cunoscut, nu se ştie nimic despre firea lui, de însuşirile, de înclinările lui; îl alege lumea fiindcă i-a tot auzit mereu numele. Dacă ar veni să ceară cuiva împrumut vreo ulcică vechie pentru făcut ceai, omul fără doar şi poate că ar căuta de mai înainte să ştie cu cine are aface; i se încredinţează acestui om cele mai de seamă interese ale Statului, şi prin urmare şi ale alegătorilor, fără să se ştie nimic despre el decât atâta că e recomandat de un comitet ai cărui membri sunt adeseori deopotrivă de necunoscuţi alegătorului ca şi candidatul însuşi. O protestare împotriva acestei apăsări, — căci aceasta e o apăsare — n'ar fi de nici un folos. Un cetăţean care şi-ar lua în serios drepturile constituţionale pe cari le are şi care ar voi să cerceteze de aproape pe omul căruia trebue să-i încredinţeze pe deplin cele mai de seamă drepturi ale sale, în zadar va încerca să se împotrivească tiraniei comitetului care îi impune un reprezentat ne îndeajuns cunoscut: fără îndoială că scrupulele sale vor fi năpădite de valul mulţimei deprinse. Ce poate să facă atunci? Una din

două: Ori să nu se ducă la vot în ziua alegerii, ori să aleagă pe candidatul pe care 'l socoteşte că merită să fie ales. Insă, fie c'ar face unul, fie c'ar face pe celalt din aceste două lucruri, tot la nimic nu i-ar folosi. Candidatul hotărât tot va fi ales deputat, fiindcă pentru el votează marea mulţime a oamenilor cari nu judecă, cărora le e frică şi cari nu se interesează, şi mulţimea aceasta strigă totdeauna numele aceluia pentru care s'a luptat cu mai multă tărie, cu mai multă gălăgie şi cu mai multă stăruinţă. Nici vorbă, în teorie, fiecare cetăţean e liber să-şi recomande candidatul care-i place, să alerge pentru el şi să-i alcătuiască un partid; în practică, însă, cel care se bizue numai pe minunatele însuşiri ale candidatului găseşte tovarăşi mult mai greu decât acei cari făgăduiesc marea cu sarea, în dreapta şi în stânga. In acest chip, cetăţeanul care exercitându-şi drepturile politice, caută în mod conştiincios binele Statului, va rămâne totdeauna mai prejos decât o ceată de politiciani de meserie care va face un adevărat lucru negustoresc din viaţa publică.

Aceasta e fiziologia alegerilor pentru toate corpurile reprezentative. Cel ales trebuie să fie omul de încredere al majorităţei, pe câtă vreme în realitate el nu e decât omul de încredere al minorităţei, de cele mai multe ori foarte slabă, dar care e organizată, pe când majoritatea alegătorilor alcătueşte o adunătură fără formă şi fără legătură, aşa că cea dintâiu poate impune celei de a doua voinţa ei. Alegerea trebue făcută în persoana celui mai inteligent şi mai cum-se-cade dintre cetăţeni, pe când în realitate ea se face

în persoana aceluia care iese la iveală mai cu îndrăzneală. Educația, experiența, caracterul, conștiința și superioritatea intelectuală sunt pentru candidat însușiri de căpetenie; dacă e drept că că nu-i fac rău în lupta politică, apoi drept e iarăși că eie nu-i sunt de nici un folos. Ceea ce e de trebuință mai înainte de toate e o părere bună despre sine însuși, îndrăzneală, ușurință de vorbă și banalitate. Candidatul în cazul cel mai bun, poate să fie așa dar un om cinstit și priceput, dar niciodată nu poate să fie un om cu fire nobilă, delicată și modestă. Așa se lămurește faptul că în Corpurile legiuitoare talentele nu sunt rare, pe când caracterele le poți număra pe degete.

Mai înainte. Politicianul a dobândit mandatul pentru care s'a trudit, și aceasta în urma mincinoaselor făgădueli făcute, a josniciilor întrebuințate, a nerușinatelor flecării și a vorbelor late pe cari le-a pronunțat și în urma sprijinului dat de indivizi de teapa celor arătați mai sus; acum să vedem în ce chip își exercită acest mandat. El e sau o individualitate de seamă sau un om de rând. Dacă va fi o individualitate puternică își va alcătui un partid, dacă va fi un om de rând se va încorpora la un partid în ființă.

Insușirea care-l face pe un cap de partid e voința. Voința e un dar care n'are întru nimic aface cu inteligența, cu fantasia, cu prevederea sau cu mărinimia. Se prea poate ca o voință puternică să stea alături de o desăvîrșită îngustime de spirit, de o josnicie de simțimânt, de necinste, de egoism și de răutate; această 'nsușire e o putere organică pe care poate s'o aibă un scelerat, precum omul cel mai ne'nsemnat

sau cel mai desmăţat poate să aibă o statură 'naltă și o mare putere musculară. De altfel, orice însuşiri ar avea un om, dacă el are cea mai puternică voinţă, în chip firesc va avea precădere 'ntr'o adunare, el va fi cap şi stăpân. El va zdrobi voinţa mai slabă care-i stă în cale, va fi o luptă între oala de fier şi oala de pământ. O voinţă puternică poate fi stăpânită de o înaltă inteligenţă dar nu printr'o luptă faţă 'n faţă, ci aşezîndu-se aceasta din urmă, în aparenţă, sub steagul celei dintâi şi ispirându-i în chip priceput ideile ei pe care le va socoti ca fiind propriile sale inspiraţiuni.

In Parlament, elocinţa este cel mai puternic tovarăş al voinţei. Elocinţa e deasemenea o aplicaţie din fire, care nu atârnă în nici un fel de caracterul omului sau de dezvoltarea lui intelectuală. Poţi să fii un om de seamă ca cugetător, ca poet, ca general sau ca legislator, şi să nu poţi ţine un discurs care să mişte auditorul, pe de altă parte poţi să ai darul vorbirei şi să fii totuşi o inteligenţă cu totul de rând. Cercetând istoria Parlamentului găsim puţini mari oratori cari să fi lărgit orizontul intelectual al omenirei. Cele mai celebre improvizări, cari rostite în dezbaterile oricărui eveniment istoric au produs serioase revoluţii şi au dat vorbitorilor putere şi glorie, când le citeşti îţi fac o impresie aşa de ne'nsemnată în cât te întrebi cum de a putut o asemenea cuvântare să facă un efect aşa de necrezut.

In marile adunări nu e ascultată cu bună-voinţă vorba judecată, ci vorba spusă cu ifose grozave. In faţa unui mare număr de ascultători, argumentul cel mai luminos şi cel mai temeinic, dacă nu e înfăţişat

după o lungă introducere şi cu numeroase umpluturi, are foarte puţini sorţi de a fi luat în seamă. Cu totul dimpotrivă se 'ntâmplă, foarte adeseori, ba chiar mai totdeauna, când aceiaşi ascultători ascultă prosteşte nişte declaraţii nebuneşti, şi cu o grabă care-i face aproape nerăspunzători iau nişte hotărâri la cari gândindu-se mai pe urmă, chibzuindu-se, nu-şi pot lămuri ei singuri cum de au făcut aşa.

Capul partidului va juca rolul de căpetenie pe scena publică dacă pe lângă o voinţă puternică va avea şi darul vorbirii. Dacă dimpotrivă, el n'are elocinţă, atunci asemenea unui regisor stă ascuns în culise şi, nevăzut de ochii publicului dar cu deplină stăpânire asupra actorilor, îndrumează mersul comediei parlamentare. Precum are oratori cari vorbesc în locul lui, tot aşa are adeseori şi cugetători,—inteligenţe de seamă, dar sfioase şi nehotărâte—cari cugetă în locul lui.

Nici vorbă că unealta cu care capul îşi exercită puterea în chip firesc e *partidul*. Ce este un partid parlamentar? Un partid parlamentar, în teorie, ar trebui să fie o adunare de oameni cari şi-au unit puterile spre a face din vederile obşteşti legi cari să călăuzească viaţa politică. In practică, nu e un singur partid mare, şi mai ales un partid cu putere şi în stare să cârmuiască, în care programul să fie legătura unică. Se întâmplă să se alcătuiască grupuri mici, de câte zece, douăzeci de inşi cel mult, cari să fie uniţi prin aceeaşi vederi asupra vieţii publice ; partidele mari se alcătuiesc totdeauna numai sub înrâurirea ambiţiei, a egoismului, şi a puterii de stăpânire a unei persoane superioare care e totul.

In chip firesc oamenii se împart în două clase. Cea dintâiu e alcătuită în aşa chip încât nu poate îndura nici o stăpânire, care adică în orânduirea de lucruri din vremea noastră, cum spuneam mai sus, trebue să fie ea însăşi stăpână. A doua clasă, dimpotrivă e născută spre a asculta şi a se supune, ea neavând putinţa de a lua mereu hotărâri, de a săvârşì acte de voinţă, sau de a-şi însuşì răspunderea faptelor sale, răspundere care e întregirea nelipsită a libertăţei şi a neatârnărei.

Negreşit că cea dintâi clasă e o foarte mică minoritate faţă de cealaltă. Un om care nu cere decât să se supună, îndată ce se găseşte în faţa unuia înzestrat cu voinţă şi autoritate, se pleacă în faţa lui şi se simte bucuros şi uşurat să încredinţeze pe seama lui grija faptelor sale şi a răspunderei ce decurge din ele. De multeori aceşti oameni ascultători sunt în stare să împlinească datoria pe care o voinţă puternică i-a impus-o, punând multă tărie, multă pricepere şi stăruinţă, ba făcând chiar jertfe. E nevoie însă ca întregul îndemn să le vină dela această voinţă, fiindcă ei au toate darurile în afară de acel al iniţiativei, dar care e sinonim cu voinţa. Oamenii aceştia se grăbesc să intre în slujba unei căpetenii dacă o găsesc. Ei recunosc că aceasta din urmă e o putere şi foarte bucuroşi pun puterile lor despărţite la îndemâna acestei căpetenii, care, presimt ei, îi va conduce la o izbândă mulţumitoare.

Numai capii de partide exercită toate funcţiunile serioase ale parlamentarismului. Ei hotărăsc, ei luptă, ei înving. Şedinţele publice sunt reprezentaţii făr'de

însemnătate; se țin atunci discursuri numai ca să nu se piardă ficțiunea parlamentarismului și foarte rar se aude pronunțându-se un discurs care să aibă ca urmare o însemnată hotărâre a Parlamentului. Discursurile slujesc oratorului să-l facă cunoscut și puternic, însă, îndeobște, ele n'au cea mai mică înrâurire asupra lucrărilor, adică asupra voturilor deputaților. Aceste voturi le hotărăște capul partidului, după voința sa, afară din sala de ședințe și ele sunt rezultate după nevoile și vanitățile deputaților, opinia publică hotărând numai foarte arar și în împrejurări neînsemnate, simple și de toți frământate. Toate cele spuse în cursul dezbaterilor n'au aface întru nimic cu rezultatul. S'ar putea înlătura cu totul discuțiunile, mărginindu-se numai la însemnarea hotărârilor luate de partide, următor voinței șefilor respectivi, și la supunerea acestor hotărâri la proba hotărâtoare a unui vot.

Un cap de partid ajuns la putere nu cade din pricina greșelilor pe cari le-a făcut, poate, exercitându-și puterea; aceste greșeli slujesc totdeauna numai ca pretexte în atacurile îndreptate contra lui; căderea sa e datorită sau unui adversar mai puternic decât el, sau faptului că mercenarii i-au fugit părăsindu-l din pricină că n'a voit ori n'a putut să le mulțumească lăcomia, sau din amândouă aceste pricini laolaltă. Schimbarea unui minister nu schimbă nici o fărâmă cât de neînsemnată din procedeele lăuntrice ale vieții politice, chiar dacă puterea ar trece în mâinile unui partid cu desăvârșire protivnic celui de mai 'nainte. Raporturile între indivizi rămân cu desăvâșire aceleași, dacă se întâmplă să nu citească jurnale, cetățeanul

n'are nevoie să afle că s'a schimbat guvernul şi că a venit la putere alt partid; vorbele *liberal* şi *conservator* nu sunt născocite decât spre a mască ambiţiunea şi egoismul, adevăratele pricini ale tuturor luptelor şi ale tuturor schimbărilor.

Iată ce putere mare şi ce înfăţişări numeroase şi deosebite are minciuna politică din ziua de astăzi. Sunt multe ţări în cari parlamentarismul nu e decât o perdea înapoia căreia se desfată absolutismul regalităţei din mila lui Dumnezeu. Acolo unde parlamentarismul e o realitate, unde Parlamentul stăpâneşte şi cârmueşte în adevăr, el nu e altceva decât dictatura câtorva persoane cari au pus stăpânire pe toate puterile. In teorie parlamentarismul trebuie să asigure majorităţii o înrâurire precumpănitoare; în practică însă puterea o ţin în mână cinci-şase inşi, capi de partide, împreună cu consilierii şi cei de aproape ai lor. In teorie, convingerile trebuie să se facă prin argumentele doveditoare pe cari Parlamentul le scoate la iveală la lumina zilei, în dezbaterile sale; în practică, ele n'au nici în clin nici în mânecă cu dezbaterile, fiind hotărâte de voinţa capilor cari sunt stăpâniţi de nevoile lor particulare. In teorie, deputaţii nu trebuie să se gândească la altceva decât la binele naţiunei; în practică ei se gândesc mai întâiu la trebuinţele lor şi apoi la ale celor de-aproape ai lor.

In teorie, deputaţii trebuie să fie oamenii cei mai buni şi cei mai cu judecată dintre cetăţeni pe când de fapt ei sunt oamenii cei mai ambiţioşi, cei mai îndrăzneţi şi cei mai violenţi. In teorie, votul pe care un alegător îl dă candidatului înseamnă că alegătorul

cunoaşte pe acest candidat şi că are încredere în el; de fapt însă alegătorul votează pentru un om de care habar n'are şi despre care ştie numai atât că o săptămână întreagă o ceată de dălhăuci i-au împuiat capul cu numele acestui prea-lăudat candidat. In teorie puterile cari trebuesc să facă maşina parlamentară să meargă sunt experienţa, prevederea, dezinteresul; în practică însă ele sunt o voinţă tare, egoismul şi elocinţa. O inteligenţă superioară şi un caracter nobil cad zdrobite în faţa unei palavrageli dibace şi a unei îndrăzneli de neînvins; nu dreapta judecată îndrumează Parlamentul, ci o individualitate îndărătnică şi o înşirare de vorbe cât mai late. Simplul cetăţean n'are nici pic din dreptul de suveranitate al poporului, a cărui sancţiune e parlamentarismul. Săracul Ion al meu trebuie să se supună, să plătească dări, să se izbească de-atâtea şi atâtea oprelişti neghioabe, tot ca înainte. Pentru el, parlamentarismul, cu toată gălăgia şi frământările lui, nu e un fapt pipăibil decât când în ziua de vot simte că i s'au prăpădit picioarele mergând la urnă sau când în jurnalul pe care-l citeşte, în loc să găsească şi el nişte lucruri mai plăcute de citit, găseşte plictisitoarele dări de seamă ale dezbaterilor parlamentare.

Minciuna economică

I

Relele economice sunt relele civilizaţiei de cari suferă cel mai mare număr de oameni şi în chip cât se poate de adânc şi de temeinic. Sunt atâţia şi atâţia inşi cari n'au şi nu vor să aibă habar de chestiuni metafizice; chestiunea existenţei lui Dumnezeu îi preocupă tot aşa de puţin ca şi aceea a materiei iar o enciclică a papei tot cât teoria selecţiunilor naturale; credinţa şi ştiinţa lor rămân de o potrivă fără temelii serioase. Politica, iarăşi, lasă nepăsători pe mulţi inşi. E mult mai mare decât s'ar crede numărul acelor cari nu se îngrijesc să ştie dacă sunt cârmuiţi în numele unui monarch ori de o republică impersonală, atâta timp cât cârmuirea nu li se înfăţişează sub chipul unui slujbaş al poliţiei, al unui perceptor sau al subofiţerului instructor. Nu e însă un singur om civilizat care să nu se lovească în fiecare zi de chestiunea producţiunii şi a consumaţiunii. Chiar observatorul mai puţin inteligent e nevoit să ia în seamă fenomenele vieţii economice. Orice om care are conştiinţa de sine simte cutare sau cutare trebuinţă şi cârteşte sau se răsvrăteşte împotriva piedicei sau a neputinţei de a şi le mulţumi. El se umple de amărăciune când vede disproporţia dintre munca pe care o depune şi foloasele ce le are la îndemână şi stabileşte o comparaţie între partea sa personală de bine-

faceri ale firei şi de bunuri datorită muncii omeneşti şi între partea celorlalţi oameni. După trecere de câteva ceasuri ţi-e totdeauna foame şi după o zi de muncă eşti totdeauna ostenit seara; ori de câte ori ţi se întâmplă să vezi un lucru care-ţi atrage privirile prin strălucirea sau forma sa plăcută, simţi dorinţa de a avea acest lucru, ca o urmare a instinctului natural care te face să-ţi preţueşti propria personalitate cu ajutorul lucrurilor cari o scot mai în văz, cari te împodobesc şi cari te fac să atragi privirile. In acest chip cerinţele noastre corporale ne fac mereu să ne gândim asupra situaţiei noastre în raport cu mişcarea economică generală şi cu producţiunea şi modul de întrebuinţare al bunurilor.

De nici un alt subiect nu sunt stăpînite gloatele mai cu patimă. In evul-mediu milioanele de oameni se mişcau când auzeau vorbindu-li-se de religiune. Spre sfîrşitul trecutului secol şi pînă spre mijlocul secolului în care trăim, popoarele se înflăcărau pentru progres şi pentru libertatea politică. Anii din spre sfîrşitul celui de al nouăsprezecelea secol sunt stăpînţi de ţipetele marei mulţimi care cere pâine. Singura temelie a politicei e acest strigăt şi această politică, prin tot felul de mijloace şi interveniri meşteşugite, încearcă uneori să facă gloatele să uite de gîndul acesta care le ţine prinse: astfel sunt aţâţările popoarelor între ele sau împotriva unor anumite clase ale societăţei, răsboaiele, colonizarea, expoziţiile, comediile dinastice, flecărelile parlamentare, sau pretinsele reforme ce se întreprind ici-colo. Totdeauna însă opinia publică apasă asupra politicei şi o sileşte să revină la singura grije a

omenirei, câştigarea pâinei cea de toate zilele. Nimănuia nu-i mai trece acum prin minte să întreprindă cruciade spre a libera vreun sfînt mormînt, dar toată lumea se gîndeşte numai cum ar putea pune mâna pe lâna de aur care se chiamă buna-stare ; azi revoluţii nu se mai fac pentru nişte constituţii pe hârtie sau pentru umflate discursuri democratice, ci numai spre a fi omul mai puţin trudit şi spre a putea mânca mai cum-se-cade.

In nici un timp deosebirea dintre omul nevoiaş şi cel bogat n'a fost aşa de puternică şi de adâncă cum e în ziua de astăzi. Economiştii nu-şi dau seamă de rostul cuvintelor şi se joacă cu ele cînd afirmă în fruntea lucrărilor ştiinţifice că pauperismul e vechiu de când lumea. E o sărăcie absolută şi o sărăcie relativă. Un om e absolut sărac cînd nu-şi poate mulţumi de loc, sau îşi poate mulţumi într'un chip neîndestulător trebuinţele adevărate, adică cele ce nasc din actele vitale organice, cînd nu găseşte, de pildă, hrană, sau nu şi-o poate cîştiga decît cheltuindu-şi odihna şi somnul de care organismul său are trebuinţă spre a nu se pierde înainte de timp. Altceva e sărăcia relativă, în care stare omul n'are putinţa a-şi mulţumi trebuinţele ce şi-a făcut în chip artificial, trebuinţi cari nu alcătuesc condiţiuni trebuincioase vieţii sau sănătăţii şi pe cari individul nu le simte şi nu le înţelege decât făcând o apropiere între felul său de a trăi şi acel al altora. Fiecare se simte sărac într'un fel : lucrătorul, de pildă, când n'are bani să-şi ia tutun şi să bea rachiu ; negustoreasa iarăşi când n'are putinţa să se îmbrace în mătase şi să-şi

grămădească împrejur mobile ce nu-i sunt de nici o trebuinţă; omul cu ocupaţie liberă, când dobândirea unui capital nu-l pune la adăpost de grija ruinătoare de a asigura viitorul copiilor săi sau liniştea bătrâneţii sale. Nici vorbă că o asemenea sărăcie e o sărăcie relativă în înţelesul că negustoreasa, de pildă, ar fi bogată în ochii lucrătorului şi că profesorul ar găsi că e o viaţă minunată viaţa pe care o găseşte trebuincioasă pentru sine un aristocrat crescut în deprinderi de belşug şi rafinament; sărăcia aceasta este şi subiectivă, de oare ce ea trăeşte numai în închipuirea individului şi nu aduce după ea nici de cum o micşorare reală a condiţiunilor trebuincioase existenţei şi prin aceasta o dărăpănare a organismului. Cu alte cuvinte nu-i o sărăcie fiziologică. De altfel, e mult de când Diogene a arătat că poţi să te simţi foarte bine mulţumindu-ţi cu uşurinţă trebuinţele corporale.

După starea unui om din al nouăsprezecelea secol, robit atâtor deprinderi şi trebuinţi ale vieţii civilizate, oricât de departe ai privi în trecut, pare că cea mai mare parte din oameni trebuie să fi fost totdeauna relativ săracă, şi cu atât mai săracă cu cât te duci mai departe de ziua de astăzi. Hainele oamenilor erau mai greoaie şi se schimbau mai rar de cât se schimbă azi; locuinţa le era mai puţin încăpătoare, hrana le era mai simplă, mobilierul mai puţin ales şi numeros, ei aveau mai puţini bani număraţi, decât oamenii de astăzi, şi mai puţine lucruri nefolositoare. Această sărăcie relativă însă e foarte puţin atingătoare. Căci numai unei palavragioaice smintite ar putea să i se pară grozăvie mare faptul că nevasta unui eschimos tre-

buie să să păzească de frig îmbrăcându-se cu o haină în formă de sac făcută din piele de focă, în loc să caute nişte zorzoane de mătase, încurcate, şi pe cât de costisitoare pe atât de fără nici un Dumnezeu. Mă îndoiesc că adevăraţii ţărani, întru cât ei ar putea să se sature cu mâncare făcută cu carne de vacă, au fost atinşi sau înflăcăraţi de dragoste pentru bunul rege Henric IV, pentru mărinimoasa lui dorinţă ca fiecare ţăran să aibă în ziua de Duminecă o găină 'n oală. Numai în urma unei dezvoltate şi nesănătoase civilizaţii înaintate, apare sărăcia fiziologică în formă de fenomen statornic; ea nu-şi are rostul într'o stare naturală a omenirei sau într'o stare de civilizaţiune inferioară. A-şi găsi hrană din de-ajuns e cel mai de căpetenie act vital al fiecărei fiinţe organice, — monadă sau elefant, bacterie sau stejar. Fiinţa piere dacă nu găseşte această condiţiune. Insă nu se învoieşte bucuroasă cu neîntrerupta neajungere a hranei sale. Acestei legi biologice i se supune omul ca oricare altă fiinţă.

Omul primitiv nu-şi pleacă capul cu supunere în faţa mizeriei şi luptă cu ea, învingând-o sau căzând în această luptă. Dacă e vânător şi vânatul fuge de pe locul pe unde cutreeră el, se va duce în alt loc. Dacă, agricultor fiind, are un pământ neproductiv, vestea că sunt undeva câmpii mai productive îi e deajuns spre a se duce să pună stăpânire pe ele. Dacă alţi oameni îl împiedică de a-şi câştiga hrana, porneşte cu armele împotriva lor şi-i omoară sau cade omorât. Belşugul e răsplata curagiului şi a puterii sale. In acest chip torentul migraţiunii popoarelor se revarsă trecând

din locurile sterpe spre ținuturile pline de soare. Stomacul e punctul de pornire al bărbăției eroice a unor oameni ca Genseric, Attila, Gengiskan sau Vilhelm de Normandia; pe cele mai sângeroase și mai glorioase câmpuri de luptă pe cari poeții le cântă și de cari istoria vorbește, armele ciocnindu-se 'ntre ele hotărau marea chestiune a foamei.

Acestea toate arată că omul primitiv nu suferă de adevărata sărăcie, de foame. El se răscoală numaidecât împotriva ei și, ori dobândește belșugul, ori moare sub securea dușmanului, înainte de a fi fost istovit încetul cu'ncetul de lipsă.

Sărăcia absolută, iarăși, nu se poate împăca cu o civilizație care încă n'a trecut peste punctul de vedere al trebuințelor fizice. Atâta vreme cât un popor nu cunoaște decât agricultura, creșterea animalelor și industria domestică, el poate suferi de lipsa de metaluri prețioase dar nici unul din cei cari-l alcătuiesc nu va fi lipsit de mijloacele de a trăi. Când un om rupe legăturile ce le are cu nutritoarea țarină, când se desparte de brazda cea credincioasă și nu poate fi urmat de natura care-i dă pâine și poame, lapte, vite, vânat și pește, când se lipsește de partea sa de pământ, de pădure și de râu și intrând într'un oraș se 'nchide între zidurile acestuia, — el nu-și mai poate lua cu mâna lui proprie din bogatele grânare ale neamului vegetal și animal ceea ce îi e de trebuință pentru mâncat și băut; atunci e silit să schimbe productele industriei sale pe productele firei cari acum au devenit monopolul altuia. Abia în această clipă,—și numai pentru o mică minoritate,—începe putința de a aduna mari

bogăţii şi pentru o clasă mai numeroasă putinţa de a suferi de sărăcie absolută, de sărăcie fiziologică. Niciodată nu e săracă o ţară alcătuită din ţărani liberi. Ea nu poate ajunge săracă decât dacă ţăranul e făcut sclav şi dacă stăpânul îi ia productele de pe câmp şi îl pune la alte treburi, împiedicându-l de a-şi îngriji pământul; se mai poate 'ntâmpla iarăşi ca oraşele, îmulţindu-se, să cheme în ele o mai mare parte a poporului. In sfârşit o civilizaţie înaltă osândeşte la sărăcie absolută pe o mulţime din ce în ce mai numeroasă, înlesnind creşterea oraşelor în paguba populaţiunii săteşti, desvoltarea marei industrii în paguba producţiunii animale şi vegetale; ea dă naştere, în acest chip, unui proletariat care n'are nici o palmă de pământ, care e scos în afară de condiţiunile fireşti de traiu ale omului şi căruia, în ziua când va găsi închise şantierele, fabricile şi atelierele, nu-i rămâne altă soartă decât aceea de a muri de foame.

In această stare sunt ţările din apusul Europei, cari sunt socotite ca cele mai bogate şi cele mai civilizate. Populaţia lor e alcătuită dintr'o mică minoritate care îşi duce viaţa într'un lux ticălos şi gălăgios, cuprinsă par'că de o adevărată nebunie de a risipi, şi dintr'o numeroasă gloată care abia o duce de azi pe mâine şi care, cu toate nesfârşitele ei sbuciumări, nu poate ajunge să trăiască o viaţă cum-se-cade. Pe zi ce trece ceata celor puţini se face tot mai bogată, depărtarea dela felul său de viaţă la al celorlalţi se face tot mai mare, iar în Stat situaţia şi înrâurirea sa creşte mereu. Anumiţi istorici ai civilizaţiei, când aud vorbindu-se de nebunia risipei care stăpâneşte pe milionarii şi

miliardarii din zilele noastre, zâmbesc cu milă şi luând o mutră pricepută spun vre-o veche zicătoare latinească prin care dovedesc că starea de lucruri de azi nu e deloc o stare asemănătoare cu aceea de pe vremea Romei imperiale şi nici chiar cu aceea din evul-mediu. Odinioară, spun ei, depărtarea dela cei putrezi de bogaţi la cei nevoiaşi, în sânul aceluiaş popor, era neînchipuit mai mare ca astăzi. Această declaraţie nu e însă decât înşelătorie de pedanţi. In evul-mediu nu se pomeneşte de averi ca cele pe cari le au în ziua de astăzi oameni ca Wanderbilt, baronul Hirsch, Rothschild, Krupp, şi alţii, averi de cinci sute de milioane şi mai mult. In antichitate sprijinitul unui despot, făcut proconsul sau satrap, din jaful asupra unei provincii sau asupra unei ţări putea să adune averi aşa de mari, dar ele nu puteau fi păstrate de fel. Aceste averi seamănă cu comorile din basme, pe cari azi le ai în mână şi mâine nu le mai ai. Proprietarul ei trăia un vis scurt din care-l trezea cuţitul vreunui ucigaş sau o neaşteptată confiscare făcută în folosul suveranului său. Nu se găseşte un singur caz, în toată istoria împărăţiei romane sau a împăraţilor Răsăritului, în care o avere aşa de mare să fi rămas din tată în fiu cel puţin trei generaţii sau ca stăpânul ei să se fi bucurat de ea în linişte. Oricum, milionarii şi miliardarii erau nespus de mai puţini decât astăzi; în Anglia, numărul particularilor cari au fiecare câte şease milioane lei e socotit a fi dela opt sute până la o mie de inşi; mulţimea celor a căror avere trece de un milion,—aceasta în Europa întreagă, lăsând la o parte celelalte părţii ale lumii, — se ri-

dică la cel puţin o sută de mii şi fără îndoială că întrece chiar această cifră. Pe de altă parte, în nici un timp nu s'a mai pomenit o aşa de mare mulţime de oameni lipsiţi de tot, o aşa de mare mulţime de săraci în înţelesul definiţiei pe care am dat-o mai sus, oameni cari sculându-se dimineaţa nu ştiu ce au să mănânce în ziua aceea şi unde au să doarmă seara. E drept că sclavul din antichitate, ca şi sclavul din evul-mediu, nu avea nimic pentrucă el însuşi era o proprietate, un lucru; avea însă cine să poarte de grja trebuinţelor lui mai simple: stăpânii lui îi dădeau mâncare şi adăpost. In evul-mediu, oamenii cu nume rău, cei fără de căpătâi, şarlatanii, ţiganii, pribegii de ori ce fel erau cu desăvârşire desmoşteniţi. Ei n'aveau nici un lucru care să fie proprietatea lor; nicăiri nu aveau un colţ pentru ei; erau opriţi chiar de a socoti că darurile firei există şi pentru ei. Prin cerşetorie însă, prin furt şi prin jaf, ei scăpau de mizeria în care societatea îi arunca sistematic, şi roata şi spânzurătoarea îi omora mai des decât slăbiciunea bătrâneţelor; de obicei însă mergeau spre spânzurătoare sătui şi bucuroşi.

Proletariatul ce trăieşte azi în oraşele mari n'are antecedente în istorie; el e un produs al vremei noastre. Proletarul de astăzi e mai nenorocit decât sclavul din antichitate, pentru că n'are un stăpân care să i poarte grija mâncării — şi dacă, mai mult ca cel dintâi, are folosul că se bucură de libertate, trebuie spus că această libertate mai curând e libertatea de a muri de foame. Starea lui nu-i bună nici cât a omului care pribegea în evul-mediu, fiindcă n'are bucuroasa

neatârnare a acestuia, nu se răsvrăteşte împotriva societăţii decât rar de tot, şi n'are putinţa să-şi însuşească, furând sau jefuind, lucrurile de nevoie pe care nu vrea să i le dea întocmirea stăpânitoare. Prin urmare astăzi bogatul e mai bogat iar săracul e mai sărac decât au fost ei vreodată în timpurile de demult.

Cu ciudăţenia bogaţilor e la fel. Ni s'au tot umplut mereu urechile cu ospăţurile lui Lucullus din rămăşiţele cărora se înfruptează până în zilele noastre istoricii iubitori de vechituri anecdotice şi archeologii. Trebue să se vadă însă dacă în vechia Romă s'a pomenit vreo serbare care să coste 400.000 lei cum a costat balul unui Cresus din New-York, despre care jurnalele, nu de mult, au vorbit pe larg! Aşa de mare sgomot producea la Roma faptul că un oarecare particular da oaspeţilor săi la masă pateuri de limbi de privighetoare sau dăruia unei curtezane grece câteva sute de mii de sesterţe, în cât toţi satiricii şi toţi cronicarii din vremea lui şi după el îi repetau numele. Astăzi, nimeni nu se mai miră de miile de oameni cari plătesc câte 200.000 lei pentru un serviciu de Sevres vechiu, 600.000 lei pentru un cal de curse, ori cari dau unei curtezane putinţa de a risipi un milion într'un an. Luxul orgiilor din antichitate şi din evul-mediu era un fapt deosebit şi cu desăvârşire rar şi tocmai din cauza rarităţii sale făcea atâta sgomot. Intre altele, acest lux avea grija de a se ascunde într'un cerc social mărginit, cerc în care privirile mulţimei desmoştenite nu puteau pătrunde. Astăzi, nebunia bogaţilor simte o plăcere să se lăfăiască pe străzi şi nu

mai caută să se închidă în saloanele şi sălile de mâncare ale caselor particulare. Locurile de preumblare prin oraşele mari, teatrele şi sălile de concert, cursele şi staţiunele climaterice, acestea sunt locurile unde se desfăşoară mai adeseori ţipătoarea măreţie a bogăţiei. Improşcând cu noroiu pe nevoiaşii muritori de foame, echipagiile bogaţilor trec peste tot locul şi diamantele lor par'că nu-şi arată în deajuns sclipirile de foc decât acolo unde ele pot orbì ochii proletarilor. Risipa aceasta a milionarilor îşi face bucuroasă un martor din presă şi prin atâtea jurnale cată să se facă cunoscută unor clase ale societăţii cari cu proprii lor ochi n'au prilejul să vadă veşnicul ospăţ, ne mai sfârşita masă veselă a bogăţiei. In acest chip proletarul din ziua de astăzi are un element de comparaţie care-i lipsea săracului din vremea vechie. Nebuneştile risipe ale milionarilor, la care acesta e martor, devin tocmai măsura propriei sale nenorociri care se deşteptă matematiceşte în el şi-i apare înaintea ochilor în toată întinderea şi adâncimea sa. Sărăcia nu-i un rău decât atunci când simţi că-i sărăcie; deci, prin arătarea prostească a averilor şi a orgiilor ce fac cu ele în chip provocător, milionarii nu fac decât să sporească suferinţile proletarilor. E firesc că priveliştea publică a vieţii lor de trândăvie şi de bucurie să trezească nemulţumirea şi pisma proletarilor şi această otravă morală le chinueşte sufletul, rozându-l mai rău decât ori care din lipsurile materiale.

Lipsurilor acestea nu trebuie să li se dea o însemnătate mai mică decât au în adevăr. In ţările civilizate, gloata nesfârşită a proletarilor îşi petrece viaţa

păcătoasă în condițiuni în cari nu trăește nici măcar un singur animal dintr'un pustiu. In orașele mari, locuința proletarului e nespus mai nesănătoasă decât vizuina fiarelor, decât culcușul bursucului sau al vulpei de pildă. E apărat contra frigului mai puțin decât aceste fiare; hrană are tocmai atâta cât îi e de trebuință ca să nu moară de foame numaidecât, cu toate că moartea de foame e un fapt ce zilnic se întâmplă în capitale. Spre a liniști conștiința turburată a bogătașilor, economiștii au născocit o frază pe care ei o numesc cu ifos *legea de fier a salariilor*. Legea aceasta hotărăște salariul după localități, nelăsând ca el să se ridice cu mult deasupra, dar nici să se coboare cu mult mai prejos de suma trebuincioasă pentru întreținere. Asta înseamnă că muncitorul poate fi sigur că dacă nu va putea avea cine știe ce belșug, dar are să câștige cel puțin atât cât îi trebuie pentru mulțumirea nevoilor sale. Dacă ar fi așa, ar fi frumos lucru. In fiecare dimineață și seară, bogatul și-ar putea zice că în lumea noastră, cea mai bună dintre toate lumile, lucrurile merg cum nu se poate mai bine și că nimeni n'are dreptul să-i turbure somnul sau mistuirea, prin gemete sau prin blesteme.

Din nenorocire însă, faimoasa *lege de fier a salariilor* nu e decât o logomachie jesuitică. Mai întâi ea nu cuprinde de fel pe cei cari nu pot de loc să-și găsească de lucru. Pe urmă, în Europa apuseană, în nici o parte, cât timp muncește în adevăr, proletarul din ce câștigă nu poate pune ceva la o parte pentru vremea când nu va avea de lucru. Prin urmare, o bună parte a anului el e osândit să cerșească sau, dacă nu, să se prăpădească din pricina lipsei.

Nici ca măsură pentru plata celor ce au în adevăr de lucru, *legea de fier a salariilor* nu e bună. Care e suma cea mai mică de care individul are nevoie spre a-şi păstra existenţa? Fără îndoială că suma care îi trebue spre a-şi păstra organismul în bună stare şi spre a ajunge marginile fireşti ale vieţii sale. Individul cade pradă mizeriei fiziologice îndată ce se trudeşte mai mult decât poate îndura organismul său, îndată ce hrana nu-i e îndestulătoare, îndată ce n'are somnul şi căldura pe care corpul său o cere spre a-şi păstra sănătatea. Munca din cale afară, prin urmare, întrucât ea pricinueşte o istovire organică, e tot una cu o hrană neîndestulătoare, care la rândul ei nu-i altceva decât o înceată moarte de foame. Dacă *legea de fier a salariilor* ar fi în adevăr ceeace pretinde că e, ar trebui ca muncitorul prin munca sa să ajungă cel puţin să-şi desvolte organismul până în starea la care însuşirile lui naturale îi îngăduie să ajungă. Dar experienţa dovedeşte că în nici o parte a Europei muncitorul nu poate ajunge la această stare. Când economistul, care vede totul în trandafiriu, îl vede pe muncitor că după-o zi de muncă nu cade mort de foame ci îşi umple stomacul cu cartofi, îşi fumează pipa şi-şi bea rachiul, cătând el singur să se încredinţeze că e sătul şi împăcat, îşi trâmbiţează voiniceşte *legea de fier a salariilor*. Iată însă că vine statistica, şi ea arată lămurit că durata mijlocie a vieţii muncitorului e cu o treime şi în multe cazuri cu jumătate mai scurtă decât aceea a indivizilor avuţi ai aceleaşi naţiuni, trăind în aceeaşi climă, pe acelaş pământ. Cine fură muncitorilor anii de viaţă la cari

au un drept firesc, ca fii ai aceleiaşi regiuni? Nimeni altcineva decât foamea, mizeria, lipsurile, cari le rod sănătatea cu încetul şi le istovesc organismul! Prin urmare, salariul dacă ajunge cel mult spre a scăpa pe proletar de a nu muri numaidecât de frig sau de foame, dar nicidecum spre a-l scăpa de o moarte înainte de vreme, pricinuită de lipsa de hrană, de îmbrăcăminte şi de odihnă. Statisticile boalelor şi ale morţii cari bântue în lumea muncitorilor, osândesc legea de fier a salariilor arătând-o ca pe o minciună neruşinată.

N'am zugrăvì întreg tabloul organizaţiei economice al societăţii, dacă lângă milionarul îngâmfat şi lângă proletarul osândit la boală şi sortit unei morţi timpurii n'am pune o clasă de desmoşteniţi a căror soartă şi situaţie, în întocmirea economică de astăzi, sunt numai cu foarte puţin mai bune decât soarta şi situaţia robilor industriali din marile oraşe. E vorba de cărturarii, cari, fără nici o avere personală, sunt nevoiţi să-şi câştige pâinea prin munca intelectuală. Pe domeniul acesta, pretutindeni oferta întrece cererea într'un chip spăimântător. Peste tot, carierele zise liberale au atât de mulţi reprezentanţi, încât muncitorii de acest fel se sdrobesc unii pe alţii şi lupta pentru traiu ia la ei înfăţişerile cele mai crude şi mai respingătoare. Aceşti nenorociţi cari aleargă după o slujbă publică sau particulară, după un loc de profesor, ori după un succes ca artişti, scriitori, avocaţi, medici, ingineri, etc., din însăşi împrejurarea că au o înaltă desvoltare intelectuală sunt cu mult mai sensibili şi au mult mai puternic simţimântul nenorocirii lor, legăturile lor

mai apropiate cu oamenii avuţi pune mereu faţă în faţă tabloul bogăţiei şi pe acel al sărăciei; prejudecata socială le impune un fel de viaţă care, fără să fie mai potrivită şi mai bună din punct de vedere igienic, cere totuşi dela ei jertfe nespus mai mari decât cele ce se cer proletarului; în cariera lor, belşugul e răsplata umilirilor înjositoare, a linguşirilor murdare şi a slugărniciilor, lucruri cari pentru o fire bine înzestrată sunt şi mai dureroase decât lipsurile materiale. Oamenii aceştia simţind mai adânc, ei îndură apăsarea întocmirii economice mai cu greu şi mai cu nerăbdare decât proletarii. Omul avut numeşte *declasaţi* şi vrea să arate că-i despreţuieşte pe acei dintre ei cari s'au luptat dar n'au izbândit. Declasaţii aceştia însă, alcătuesc curagioasa avantgardă a armatei care asediază azi dârja clădire socială şi care o va nimici cât de curând.

II

Acum, să cercetăm în amănunţimi deosebitele părţi cari alcătuiesc tabloul ce-l schiţarăm mai sus. In el l-am văzut pe bogat trăind în plăceri fără să muncească, l-am văzut pe proletar osândit la istovirea sa fizică şi pe muncitorul intelectual zdrobit de o ucigătoare concurenţă. Să cercetăm mai întâi micul număr al celor ce alcătuesc clasa bogată.

Cari sunt isvoarele de bogăţie ale acestei minorităţi? Averea, ori şi-a moştenit-o şi nu mai face acum decât s'o păstreze, ori şi-a mărit-o, ori şi-a făcut-o ea însăşi. Despre moştenire vom vorbi pe larg, mai jos.

Trebue să însemnăm că omul e singura vietate care exagerează grija firească ce o are de scoborâtorii săi. Fără îndoială, această grije e una din chipurile sub cari se arată instinctul de conservare al speciei şi trebuincioasă întregire a actului reproducerii; omul însă măreşte această grije aşa de mult, în cât ar vrea să înlăture grija de a muncì nu numai pentru generaţia următoare a scoborâtorilor săi până la dezvoltarea ei deplină dar şi pentru cele mai îndepărtate generaţii în decursul întregei lor vieţi. In cele mai multe cazuri sporirea marilor averi moştenite se face fără ca stăpânitorii lor să facă ori cât de puţin în acest scop, şi mai ales, ea nu e urmarea strădaniei acestora. De obiceiu averile mari şi păstrate din bătrâni sunt alcătuite din proprietăţi imobiliare, din pământuri şi din case. Iată însă că valoarea pământului şi a caselor, pretutindeni, sporeşte din an în an şi odată cu civilizaţia cresc şi produsele acestor isvoare de bogăţie. Producţiunile industriale se eftenesc, pe când mijloacele de traiu se fac tot mai scumpe, locuinţele devin din ce în ce mai strâmte şi mai costisitoare. Economiştii cari neagă că ar fi crescut preţul mijloacelor de traiu nu dovedesc temeinicia acestei afirmări decât cu sofisme. Nici nu încape vorbă că foametea se arăta mult mai des pe vremea când comerţul era mai anevoios decât în ziua de astăzi. Intr'o localitate oare care, o recoltă rea putea să ridice preţurile cerealelor într'un chip ce ne-ar părea azi de necrezut. Aceste iuţi şi puternice deosebiri au încetat de a se mai produce, dar nivelul mijlociu al preţului cărnei şi al grâului se tot ridică mereu; neprevăzătoarea exploa-

tare a marilor ţinuturi de pământ virgin din America şi Australia abia încetinesc puţin această urcare, dar n'o opresc de loc. In vremea—apropiată de noi poate,— când exploatarea fără chibzuinţă va fi secat şi pământul nouilor continente, şi când fiul plugarului nu va mai avea nici o bucată de pământ pe care s'o taie în brazde, preţul mijloacelor de traiu se va ridica într'un chip neaşteptat, în timp ce pe de altă parte nu trebuie să ne aşteptăm la o oprire a scăderei valoarei produselor industriale, în urma neîncetatelor perfecţionări ale maşinilor şi a întrebuinţării de puteri ale naturei din ce în ce mai mari. Tendinţa preţului mijloacelor de viaţă de a se ridica şi tendinţa preţului produselor industriale de a scădea, acest îndoit curent al vieţii economice, îl face pe lucrătorul industrial să fie pe zi ce trece mai sărac iar pe proprietarul funciar în aceeaşi măsură mai bogat. Celdintâi e nevoit să muncească din ce în ce mai mult ca să producă o mulţime din ce în ce mai mare de mărfuri spre a dobândi produsele naturale ce-i sunt de trebuinţă pentru întreţinere; cel de al doilea, cu fiecare an ce trece, poate schimba produsele pământului său pe un număr mai mare de produse industriale. Proletarului îi e din ce în ce mai greu să-şi câştige hrana din destul, pe când proprietarului îi e din ce în ce mai uşor să risipească produsele muncii acestuia; mulţimea proletarilor,—sau mai drept zis a sclavilor cari lucrează pentru luxul proprietarului,— se măreşte fără încetare. Prin urmare, moştenitorul unei sumedenii de moşii şi de case, dacă se îmbogăţeşte tot mai mult, nu se îmbogăţeşte prin meritul său personal ci din pricina

vicioasei întocmiri a societăţei care face tot mai bogat pe un asemenea moştenitor. Această întocmire face ca pământul de muncă să devină avuţul unui mic număr de proprietari, iar pe proletari, despuiaţi de partea lor de pământ, îi împinge grămădindu-i în oraşele mari.

Averile noui se fac prin comerţ, prin speculă sau prin mare-industrie. Trecem peste cazurile nespus de rare în cari întâmplarea i-aduce unui individ bogăţii mari, ajutându-l, de pildă, să descopere mine de aur sau de diamant ori izvoare de petrol pe cari,—următor ideilor azi în curs asupra proprietăţii, — le poate păstra pentru el şi exploata în propriu-i folos. De altfel aceste cazuri au o valoare teoretică întrucât ele sunt dovada lipsei de temeinicie a unei alte teze de economie politică, aşa pretinsă ştiinţifică şi suţinând că un capital e o muncă adunată la un loc. E de ştiut, adică, ce muncă înfăţişează un diamant de mărimea Koh-i-noorului pe care un cutreerător prin sudul Africei îl găseşte din întâmplare şi pe care-l vinde pe preţ de mai multe milioane? Un profesor de economie politică n'ar sta pe gânduri când i-ai pune o asemenea întrebare. Această piatră scumpă, ar răspunde el, e răsplata muncii pe care a săvârşit-o omul care s'a aplecat de a luat-o de jos. Poate că ştiinţa ar primi o asemenea explicaţie şi s'ar arăta mulţumită cu ea; bunul simţ însă respinge această pretinsă ştiinţă pe care nişte neghiobi au născocit-o pentru folosinţa neghiobilor, pentru ca cu ajutorul frazelor goale să ascundă în întregime sau numai pe jumătate nedreptăţile vieţii economice.

Comerciul legitim e mijlocitorul între producător şi consumator şi-şi ia plata pentru această mijlocire, punând în sarcina celui din urmă cumpărător o dare mai mult sau mai puţin însemnată sub forma unei sporiri a preţului; în vremurile noastre însă prea arare ori comerţul duce la o avere mare. Sunt mulţi oameni cari în lupta pentru traiu se mulţumesc să-şi câştige o modestă bună-stare, mai ales că concurenţa între negustori e prea mare spre a le îngădui să câştige sume prea mari. Comerţul, fie el mare sau mic, tinde să înlăture pe toţi mijlocitorii de prisos, să pună pe consumator în cât mai de aproape legătură cu producătorul şi să scuture darea adăogată de mijlocitor, dare de care totuşi neputându-se lipsi foarte adeseori, cată s'o reducă la o sumă care tocmai bine să-i îngădue să acopere cheltuelile şi să trăiască.

Lucrurile se petrec cu totul altfel când negustorul izbuteşte să nimicească concurenţa sau cel puţin s'o slăbească. Puţini sunt aceia cari pentru bogăţie sunt gata să-şi primejduiască viaţa şi sănătatea şi de aceea negustorul care va trece prin multe greutăţi sau prin multe primejdii, căutând mărfuri de pildă în Africa sau la popoarele sălbatece din Asia, va vinde aceste mărfuri cu un mare câştig Câtăva vreme îndrăzneţul întreprinzător va fi singur stăpân pe câmpul pe care l-a cucerit. E drept că această exploatare de unu singur nu va dăinui mult, căci cu cât ea se prelungeşte, cu atât primejdiile se micşorează, ea devine mai cunoscută şi în curând concurenţa generală se întinde peste această ţară ce erà până mai acum câtva timp necunoscută. Şi cu siguranţă în douăzeci, cel mult treizeci

de ani, acest isvor de mari bogății va fi cu desăvârşire sleit. In interiorul Africei, în Asia centrală şi în China se va pătrunde tot cu uşurința cu care se pătrunde în orice țară din Europa sau din America; acolo, negustorii vor ridica prețul de cumpărare şi vor coborî pe cel de vânzare atât cât le va da mâna să păgubească; comerțul de dinți de elefant în Congo sau comerțul de bumbac în China nu va aduce decât atât cât îi trebue omului să trăiască, — tot cât ar aduce o tutungerie aşezată pe o stradă liniştită.

Mai poți avea câştiguri mari monopolizând un articol de care nu te poți lipsi în consumație, monopolizându-l, adică, în aşa chip încât omul sau să nu mai întrebuințeze acest articol sau să plătească prețul din cale afară de mare ce i se cere. Procedeul acesta însă iese din cadrul comerțului legitim şi alcătueşte o silnicie pe care anumite legislații — de pildă cea franceză—o socotesc ca o luare-în-stăpânire ce atrage după ea o pedeapsă. Cu aceasta ajungem la speculație, al douilea isvor de averi mari.

Unul din cele mai de nesuferit fenomene bolnăvicioase ale orânduirei economice e speculația. Mințile pricepute, cari găsesc că tot ce există e cum nu se poate mai bine au căutat să apere şi acest fenomen, găsindu-l trebuincios, ba chiar înflăcărându-se pentru el. Le voiu arăta acestor lăudători smintiți pentru ce principiu luptă. In viața economică, speculatorul joacă rolul unui parazit. Pe lângă că el nu produce nimic, dar nu face nici măcar cât negustorul, mai mult sau mai puțin contestata slujbă de mijlocitor; el se mărgineşte în a lua prin viclenie sau prin sil-

nicie cèa mai însemnată parte a muncii adevăraţilor lucrători. Speculatorul e un hoţ de drumul mare, care pentru o sumă ne însemnată îi despoaie cu desăvârşire pe producători de produsele lor, silind apoi pe consumatori să cumpere dela el aceste produse cu un preţ mult mai mare. Arma cu care el se repede asupra producătorilor şi consumatorilòr, ca un hoţ de drumul mare, e o armă cu două tăişuri şi se chiamă *urcare şi scădere*. Iată cel fel se slujeşte de ea Işi pune în cap să prăpădească pe un producător, despuindu-l, şi într'o zi vinde cu un preţ mai mic decât cel al pieţei, produse pe care nu le are ; făgăduieşte însă că le va preda cumpărătorilor după 15 zile, după o lună, după 3 luni, etc. Fireşte că cumpărătorul se duce mai iute la speculator decât la producător, pentru cuvântul că cel dintâiu vinde mai eftin. Producătorul rămâne cu marfa în prăvălie şi n'are decât două căi de urmat : dacă e destul de bogat ca fără pagubă să poată aştepta vinderea produselor lui, la ziua hotărâtă speculatorul nu va putea aduce aceste produse cu preţul mic cu care nădăjduise ; speculatorul deci va trebui să primească preţurile cerute de producător şi astfel hoţul va fi hoţit. Dacă însă dimpotrivă, producătorul va fi nevoit să-şi vândă marfa numaidecât — lucru care se întâmplă aproape totdeauna—trebuie să micşoreze preţurile în aşa chip în cât să găsească cumpărători;—lesne de înţeles că trebuie să ceară mai puţin decât speculatorul şi cumpărătorul va fi chiar acest speculator de oarece lumea toată şi-a comandat marfă la el ; acesta prin urmare va lua marfa cu un preţ mai mic decât cel cu care o vinde. Produ-

cătorul poate fi ruinat; speculatorul însă, asemenea evreului lui Shakespeare şi-a tăiat kilogramul de carne din coapsa acestuia.

Când însă jaful e îndreptat, dimpotrivă, contra consumatorului, speculatorul cumpără toate mărfurile pe cari le poate lua cu preţurile cerute de producător; afacerea asta o face fără nici o greutate căci ea nu-l costă nici un gologan: nu dă bani în mână ci trebue să plătească după câteva săptămâni sau luni de zile. Prin urmare, fără să aibă nimic al său, fără să fi dat o parà, speculatorul s'a făcut proprietarul mărfurilor şi când consumatorul cată să-şi cumpere din această marfă trebuie s'o cumpere cu preţul pe care-l cere speculatorul. Speculatorul ia banii pe carî i-i dă consumatorul, opreşte'n buzunarul său o cât mai mare parte din ei, iar ceea ce rămâne îi dă producătorului. Speculatorul devine astfel bogat şi puternic fără să lucreze şi fără de vreun folos pentru obşte; el câştigă un credit nemărginit care-i pune capitalurile la îndemână.

Dacă un nevoiaş de muncitor va vrea să-şi câştige neatârnarea, are să 'ntâmpine o mie de piedici până să găsească mica sumă de bani care-i trebuie să-şi cumpere unelte şi material spre a putea trăi din vânzarea primelor sale produse;—dacă însă din potrivă un îndrăzneţ şi-a pus în minte să trăiască fără să muncească, şi numai pe spinarea altuia, şi dacă în acest scop vrea să facă cumpărări sau vânzări prin speculă, producătorii şi consumatorii vin numaidecât şi stau la 'ndemâna lui fără să aştepte să fie mult rugaţi. Oamenii se gândesc că nu-i ameniţă nici o primejdie

că creditul învoit nu există decât în teorie, producătorul nu pune în faţă marfa, ci numai îşi ia îndatorirea ca în cutare zi s'o aibă şi s'o dea cu cutare preţ, bine înţeles cu condiţie ca costul să-i fie numărat atunci în mână; pe de altă parte, consumatorul nu dă parale pentru cumpărătura făcută ci doar asigurarea că în ziua când i se va libera marfa, el are s'o plătească. Pe lângă cele arătate mai sus, acest credit teoretic e de ajuns pentru ca speculatorul să poată ajunge să câştige bogăţii necrezut de mari.

Fiece muncitor, fără deosebire, e tributar speculatorului. Speculatorul prevede toate nevoile noastre, şi prin specula cumpără de mai 'nainte obiectele de consumaţiune pe cari apoi ni le vinde cu preţuri cât se poate de mari, plătite în mână. Plătim contribuţie speculatorului de cereale atunci când înghiţim o îmbucătură de pâine, plătim contribuţie speculatorului de case şi de moşii atunci când ne adăpostim sub un acoperiş, plătim iarăşi contribuţie speculatorului de valori de bursă când cătăm să ne depunem economiile undeva. Au încercat unii să apere Bursa ca pe un aşezământ trebuincios şi de folos! Bursa? S'a mărginit ea vreodată pe tărâmul pe care i-l sorteşte teoria? A fost ea vreodată numai târgul unde cumpărătorul cum-se-cade a găsit un vânzător cum-se-cade, unde o cerere cinstită să întâmpine o ofertă cinstită? Bursa nu poate fi comparată decât au un arbore veninos, şi imagina aceasta încă nu e de ajuns, căci nu arată decât o parte a lucrării Bursei şi anume înrâurirea ei asupra ideilor morale ale poporului. Bursa e o peşteră de bandiţi în care moştenitorii de astăzi ai

cavalerilor bandiţi din evul-mediu s'au adunat laolaltă şi unde gâtuesc pe trecători. Speculatorii la Bursă, asemenea cavalerilor bandiţi, alcătuesc un fel de aristocraţie care trăieşte împărăteşte pe spinarea mulţimei poporului; asemenea cavalerilor bandiţi ei îşi însuşesc cu îndrăsneală dreptul de a dijmui pe negustor şi pe muncitor şi mai în câştig decât bandiţii ai căror urmaşi sunt, — ei nu sunt deloc în primejdie de a fi spânzuraţi numaidecât în cazul când ar fi surprinşi încercând a-ţi lua punga cu bani din buzunar.

Se mângâie lumea, câteodată, gândindu-se că prin speculă, un om pierde cu o singură mişcare, în vremuri de criză, tot ce a putut aduna în ani de jefuire dearândul. Această credinţă însă e o părere care înşeală pe cei a căror morală îi face să creadă şi să spună că orice crimă săvârşită are ca încheere pedeapsa. Să zicem chiar că o criză l'a nevoit pe un speculator să lase prada din ghiară; acest lucru nu înseamnează însă că nu-i adevărat că speculatorul a dus până atunci o viaţă scandalos de îmbelşugată pe spinarea membrilor muncitori cari alcătuesc obştia. Poate că speculatorul şi-a pierdut averea şi moare sărac; nici o putere din lume însă nu-i va putea lua înapoi valurile de şampanie pe cari le-a făcut să curgă, scumpele mâncări pe cari le-a mâncat, sau grămezile de aur pe cari le-a pierdut la masa verde ori în ceasurile pe cari le-a petrecut împreună cu amantele sale. De altfel o criză nu aduce nenorocirea speculaţiunei în general ci numai a câtorva speculatori. Crizele sunt, dimpotrivă, marile sărbători ale speculaţiei, ele sunt mijlocul de a ruina cu grămada toată mulţimea muncitoare şi strângătoare

a unei naţiuni sau a unei părţi a lumei. In aceste împrejurări capitalul cel mare găseşte vremea să-şi caşte fălcile mari şi să înghită nu numai economia făcută de obşte,—care cată să găsească un loc de depunere,—dar şi imorala negustorie a micului jefuitor dela Bursă pe care de obiceiu îl lasă să se învârtească prin apropiere cu o bună voinţă ca aceea a pisicei pentru şoarece. Marele capital produce şi exploatează marile scăderi. Acesta cumpără tot ce înfăţişează o valoare şi un viitor şi îl vinde din nou cu un câştig neînchipuit de mare, îndată ce a trecut furtuna, îl vinde aceloraşi oameni cari eri au dat hârtiile pe lucru de nimic, apoi, într'o altă criză îl cumpără iar, şi mai ieften şi repetă acest ticălos joc oride câteori producătorii cu economiile lor şi cu ani de zile de grea trudă umplu cutiile pe cari marele capital le goleşte periodic. Crizele financiare sunt numai nişte regulate lovituri de piston cu ajutorul cărora marele capital pompează excedentul obştesc al muncei unui întreg popor, excedent pe care-l alipeşte la rezervoriile sale proprii.

„In drama economică, zic apărătorii speculei, speculatorul are un rol legitim; câştigul care-i vine e câştigul meritat ca răsplată de omul care are cea mai mare isteţime, prevederea cea mai adâncă, judecata cea mai ageră şi îndrăsneala cea mai mare". Argumentul acesta merită să ne oprim asupra lui. Care va să zică, dacă speculatorul are mijloace de cunoaştere mai bune şi mai numeroase decât are marele public, dacă el se teme de pagubă mai puţin decât se teme omul strângător şi cinstit, şi fiindcă el socoteşte cele ce se pot

întâmpla, mai cu uşurinţă şi cu mai multă dibăcie decât acesta, are dreptul să despoaie de muncitor de produsul muncii sale şi să îngrămădească la averi, trăind mereu în trândăvie ?... Prin urmare dreptul acesta îl are pentru cuvântul că are în mână arme mai bune: informaţiuni mai exacte; un curaj mai mare: acela că primejduieşte banul altuia şi nu al său; o putere superioară: aceea a judecăţei şi a inteligenţei. Dar după socoteala asta, proletarii au ei arme şi mai bune: puşti cu repetiţie şi bombe de dinamită; au un curaj şi mai mare: acela că e primejduită viaţa lor şi nu a altora şi o putere şi mai tare: aceea a muşchilor şi a ciolanelor lor. Şi dacă aşa stau lucrurile, apoi una din două: sau teoria prin care apărătorii speculaţiei caută să o înfăţişeze ca legitimă nu-i decât o minciună, sau aceşti apărători trebue să recunoască proletarilor dreptul de a jefui la rândul lor pe speculatori.

Marea industrie e al treilea izvor al bogăţiilor mari. In această industrie, proprietarul sau uzufructuarul unui capital nu face altceva decât exploatează pe muncitorii cari vin la el şi-şi închiriază puterea de muncă. Deosebirea dintre plata pe care întreprinzătorul o dă acestora şi valoarea reală a muncii lor, alcătueşte câştigul celui dintâi. Mai totdeauna acest câştig e neproporţional şi neomenesc. Câştigul acesta e arătat adeseori ca „plata muncii intelectuale a întreprinzătorului". Răspundem însă că munca intelectuală cerută de direcţiunea technică sau industrială a unei fabrici mari nu suferă nicidecum o comparaţie cu munca cheltuită într'o cercetare ştiinţifică sau într'o lucrare

literară; o muncă de felul celei dintâi poate fi pusă cel mult în rândul muncei pe care are s'o îndeplinească un înalt funcţionar al Statului sau un intendent, prin urmare munca unor persoane pe cari în orânduirea socială de azi nu le vedem de loc să fie plătite cu sume egale cu venitul anual al unui mare fabricant. Ca o simplă dobândă a capitalului, iarăşi, câştigul nu poate fi socotit, căci nu e un singur fabricant care să hotărască preţul produselor sale în aşa fel încât — scăzând cheltuielile făcute pentru producţiune şi în cari intră şi plata propriei sale munci intelectuale—să-i rămână un câştig de 4 sau 5 %, dobândă pe care o produce azi un capital depus într'un loc în care nu e primejduit niciodată. Câştigul acesta vedem că e hotărît, dimpotrivă, de concurenţa celorlalţi fabricanţi pe de oparte şi de oferta mai mare sau mai mică a puterii de muncă pe de altă parte. Intâi şi întâi patronul tinde să plătească muncitorului cât mai puţin cu putinţă, şi apoi, să ia dela cumpărător cât mai mulţi bani cu putinţă. Dacă se va întâmpla ca muncitorii să se înfăţişeze în mare număr şi să-i îngăduie astfel să-i închirieze cu o plată de râs, şi dacă pe de altă parte lipsa de concurenţă şi alte împrejurări îi vor îngădui să vândă foarte scump produsele sale, fabricantul nu va sta o singură clipă la gânduri ci va lua ca câştig nu 4 ori 5 la sută ci 100 sau chiar mai mult de 100 la sută. Susţinătorii exploatării muncitorilor de către capitalişti pretind că împărţirea câştigului întreprinzătorului între lucrători ar avea ca urmare sigură sărăcirea fabricantului, dar n'ar îmbogăţi pe muncitori, a căror plată le-ar fi mărită

într'un chip foarte neînsemnat, foarte adeseori numai cu câteva parale pe fiecare zi. Foarte frumos fel de a judeca, n'avem ce zice! Nu ne pasă nouă la cât se ridică suma cu care muncitorul e furat; vorba e că muncitorul e furat, furat de capitalişti şi în folosul capitalistului. Se prea poate ca, având putinţa să păstreze pentru el tot produsul muncii sale, lucrătorul să nu poată câştiga singur decât câteva parale mai mult pe fiece zi. Dar fie cât de mic acest spor al lucrătorului, cu ce drept să fie el silit să dăruiască acest spor unui întreprinzător care de mai 'nainte şi-a luat dobânda la capitalul depus şi plata pentru munca sa intelectuală de care cu drept cuvânt te'ndoieşti? Inchipuiţi-vă o lege care ar hotărî ca fiece locuitor al împărăţiei germane să verse în fiecare an câte o para, unei persoane, ori cine ar fi ea, şi aceasta nu ca răsplată pentru servicii aduse obştei, nu ca plată meritată, ci numai şi numai ca dar. Persoana astfel norocoasă ar avea o rentă anuală de o jumătate de milion de mărci, pe când contribuabilii, fiecare în parte, nici n'ar băga de seamă că dau ceva. O para, mă rog, e un lucru aşa de neînsemnat că nici nu face să te mai osteneşti vorbind despre ea. Cu toate astea, când ar fi vorba de o asemenea lege nedreaptă, samavolnică, tot poporul ar isbucni într'un strigăt de indignare. Legea economică însă, iată că supune o parte a naţiunei, şi tocmai pe cea mai săracă, pe proletari, la o dare nu de o para dar cel puţin de 30 până la 40 de lei, cele mai adeseori 200 până la 300 de lei pe an, în folosul aceleiaş persoane norocoase; nici vorbă că cei cari nu sunt supuşi la o asemenea dare,

o găsesc foarte firească. In amândouă cazurile nedreptatea e cu totul aceeaş; cea care apasă însă pe muncitor se resimte mai puţin, din pricină că ea apasă de veacuri în şir, din pricină că apăsaţii s'au deprins cu ea şi, cine ştie, poate şi din pricină că ea nu se înfăţişează sub forma paradoxală în care trebue să se îmbrace în adevăr spre a putea pătrunde în capetele înguste

Am văzut aşadar că niciodată cineva nu poate dobândi o avere numai prin propria sa muncă, ci în toate cazurile bogăţia cea mare se dobândeşte însuşindu-se fructul muncii altuia. Prin munca ta proprie, mai totdeauna n'ai să poţi face altceva decât să trăieşti cum dă Dumnezeu, să-ţi aduni câteodată ceva parale pentru zile de bătrâneţe sau pentru vremea când eşti bolnav, dar foarte rareori, să ajungi la un belşug aşezat. E drept că doctorii, scriitorii, pictorii, şi artiştii dramatici pot uneori să vândă produsul muncii lor cu un preţ aşa de mare încât să-şi facă un venit anual care să se ridice la un milion şi ca la sfârşitul vieţii lor să fi adunat o avere de 20 de milioane fără să fi căutat un câştig nelegitim. Să cauţi însă în toată lumea şi n'ai să găseşti decât poate două sute de asemenea oameni fericiţi, sau, cine ştie, poate că nici o sută. Şi chiar bogăţia lor, când o priveşti mai de aproape are o înfăţişare parazită, afară de bogăţia scriitorului. Când un autor câştigă un milion de franci cu o carte pe care a scris-o şi care s'a vândut într'un milion sau două milioane de exemplare, milionul câştigat de el înfăţişează plata muncii intelectuale pe care întreaga omenire o plăteşte şi de bunăvoie; când însă un pictor

ia 500.000 lei pentru un tablou, când un chirurg primeşte pentru o operaţie suma de 50.000 lei, sau tot atât un advocat pentru o pledoarie, oricând o cântăreaţă primeşte ca plată pentru o reprezentaţie suma de 20.000 lei, sumele acestea nu mai însemnează o bucuroasă învoire din partea maselor; ele dovedesc numai atât, că avem în lumea noastră o mână de milionari, cari nemuncind de fel spre a-şi câştiga bogăţia ce o au, n'au nici o măsură în preţuirea unei producţiuni, ci îşi mulţumesc toanele fără să ia seama la preţ şi spre a face în ciuda rivalilor cată să aibă, cu orice preţ, producţiuni rare ca: tabloul cutărui pictor, cântecul cutărei artiste ajutorul, cutărui medic sau avocat faimos.

Lăsând însă la o parte pe puţinii profesionişti liberi cari isbutesc într'un chip cu totul neobişnuit, nu se pomeneşte o singură abatere dela regula că averile mari se alcătuiesc din jefuirea altuia şi că niciodată n'au altă obârşie. Dacă averea pe care a moştenit-o cutare moşier se ridică pe neaşteptate ca preţ, faptul se datoreşte împrejurărei că a crescut numărul lucrătorilor smulşi dela brazdă şi ogor, că industria se întinde pe zi ce trece, că oraşele mari îşi ies din ziduri revărsându-se, că munca societăţei civilizate — îndrumată mai ales spre industrie—face să crească preţul mijloacelor de traiu tot atât cât face să scadă preţul produselor industriale; într'un cuvânt această îmbogăţire se datoreşte faptului că muncesc alţii, iar nu moşierul însuşi. Speculatorul care adună milion după milion adună averea abuzând de o putere superioară —fie această putere viclenia, informaţiunea, sau le-

găturile,—şi cu ajutorul ei despoaie pe cei cari muncesc şi strâng, semănând astfel cu banditul care înarmat cu securea ţine drumul trecătorilor spre a le lua punga cu bani. Intreprinzătorul industrial dacă devine un Cresus, datoreşte acest rezultat faptului că exploatează pe lucrători în chip metodic, iar aceştia, ca nişte animale domestice, primesc nutreţ şi grajd, dat cu cea mai mare sgârcenie cu putinţă, de către stăpânul lor care face să rămână în buzunarul său tot produsul muncei lor. In acest înţeles trebue luată afirmarea lui Proudhon că *proprietatea este o hoţie*, afirmare exagerată şi ca atare falsă. Ar putea fi socotită această afirmare ca dreaptă, numai plecând dela sofismul că tot ce există există pentru sine însăşi şi în însăşi, faptul existenţei sale îşi are dreptul de a-şi aparţine sie-şi. După felul acesta de a judeca, omul fură firul de paiu pe care-l smulge, fură aerul pe care îl respiră, fură peştele pe care-l pescuieşte, după cum iarăş rândunica e o hoaţă când înghite o muscă, după cum viermele alb e un hoţ când scobeşte rădăcina unui pom spre a se nutrì. In cazul acesta, natura nu-i populată decât de hoţi de mâna întâia ; tot ce trăieşte, adică orice vietate care ia din afară şi preface în chip organic o materie care nu-i aparţine, nu face altceva decât fură. Singura pildă de onestitate pe lumea aasta ar fi aceea pe care ar da-o un bulgăr de platină care n'ar lua din aer nicio picătură de oxigen, spre a se oxida.

Nu, proprietatea născută din industrie, proprietatea născută adică din schimbul unei anumite puteri de muncă pentru un număr proporţional de bunuri, nu

este o hoție. Marele capital însă, grămădirea tuturor bunurilor în mâna unui singur individ, individ care prin propria sa producțiune nu și-ar putea procura, aceste bunuri chiar dacă munca sa ar fi cea mai bine plătită, acest mare capital, zic, alcătuiește negreșit un furt săvârșit în dauna lucrătorilor.

Micul număr al hoților pentru care obștia se trudește are o organizație puternică. Mai întâi de toate el a pus legislația cu desăvârșire în slujba nevoilor lui și de veacuri întregi o are în mâna sa. Iți vine să exclami înaintea fiecăreia din legile Statelor civilizate, ca Molière: „Ce Dumnezeu, d-ta ești giuvaergiu, domnule Josse“, „Ce Dumnezeu, domnule legislator, d-ta ești om bogat, sau nădăjduiești să fii, și te apuci să spui că e crimă tot ceeace te-ar putea opri într'o zi de a te bucura sau de a abuza de averea d-tale“. Este lucrul său și rămâne al său, orice lucru pe care un om și-l poate însuși altfel decât prin silnicie fățișe. Chiar atunci când genealogia unei averi începe dela hoție sau dela jaf, fie ea o cucerire, fie o luare în stăpânire a bunurilor Bisericei, fie confiscare politică de averi, crima devine un inatacabil titlu de proprietate, de vreme ce a știut să păstreze proprietatea în decurs de atâția ani. Milionarului nu-i e de ajuns legea care-l pune în mișcare pe jandarm. El își ia ca tovarăș superstiția și cere dela religie o încuietoare pentru casa sa de bani, introducând în catechism o frază care declară că proprietatea e sfântă, și că a dorì, a jindui bunul altuia e a săvârși un păcat care se ispășește în foc pe lumea cealaltă. El falsifică până și morala făcând-o să slujească trebuințelor

sale egoiste, voind cu dinadinsul să facă mulţimea pe care o exploatează să creadă că a munci este o virtute şi că singura soartă a omului e să muncească cât mai mult cu putinţă. Cum se face că, vreme de secole, cele mai cum-se-cade şi cele mai cinstite minţi omeneşti au crezut în această absurditate? Munca e o virtute? Dar în baza cărei legi naturale? In nemărginita lume a vietăţilor nu măcar e una singură care să lucreze numai spre a lucra; toate muncesc spre a-şi păstra existenţa proprie şi pe aceea a speciei respective, şi numai atât cât acest îndoit scop cere să facă acest lucru. Se zice că cei cari nu muncesc n'au organele sănătoase, că acestea nu se desvoltă decât prin muncă şi că ele se pipernicesc prin neîntrebuinţare, adică prin nelucrare. Apărătorii moralei predicate de capitalişti împrumută argumentul acesta dela fiziologie, dar uită să spună că o muncă istovitoare munceşte organele mult mai curând decât nelucrarea desăvârşită. Odihna, o dulce trândăvie, sunt cu mult mai fireşti, mult mai plăcute şi mai dorite de un om, ca şi de toate animalele, decât munca şi oboseala; acestea din urmă sunt numai o dureroasă trebuinţă spre a-şi susţine viaţa. Lucrul acesta l'a înţeles foarte limpede născocitorul naivei poveşti cu raiul lui Dumnezeu, căci el arată că acolo cei dintâi oameni trăiesc în starea de fericire primitivă, fără niciun fel de oboseală şi munca o arată ca pe cea mai aspră pedeapsă a păcatului care a adus căderea omului; cei cari muncesc gem, cu fruntea plină de sudoare. Morala naturală sau zoologică ne-ar spune că odihna e meritul suprem şi i-ar arăta omului că munca e de dorit şi

aduce glorie, numai întrucât ea e negreşit trebuinciosă pentru existenţa sa materială. Exploatatorii însă nu se opresc asupra acestui punct. E drept că interesul lor e ca mulţimea să lucreze cât mai mult cu putinţă, mai mult decât li-i trebuincios, spre a produce mai mult decât cer propriile sale trebuinţi. Aceasta pentru că tocmai pe acest plus de producţiune vor să pună stăpânire ; în acest scop, ei au dat la o parte morala materială şi au născocit alta, morala pe care au stabilit-o prin filosofii lor, au lăudat-o prin predicatorii lor şi au cântat-o prin poeţii lor şi după spusele căreia nelucrarea ar fi isvorul tuturor' păcatelor, iar munca nu numai o virtute, dar cea mai de căpetenie şi cea mai frumoasă dintre virtuţi.

Nici vorbă că exploatatorii se contrazic în chipul cel mai vădit. Ei, personal, au cea mai mare grije de a nu se spune la propriul lor cod moral, dovedind cu aceasta câtă însemnătate are acesta pentru ei. Nelucrarea e un păcat numai la cei săraci, pe câtă vreme la bogătaşi această stare e însuşirea unei firi superioare şi semnul distinctiv al rangului lor de sus. Munca, pe care morala lor cu două feţe o înfăţişează ca pe o virtute, e totdeodată, din punctul lor de vedere, o ruşine şi alcătuieşte totdeauna o inferioritate socială. Milionarul deşi bate prieteneşte pe umăr pe muncitor, nu-l primeşte pe acesta între cei de aproape ai săi. Societetea, care şi-a însuşit morala şi felul de a vedea ale capitaliştilor, laudă munca în fraze strălucitoare, însă muncitorului îi dau un loc cât se poate de neînsemnat. Această societate sărută mâna îmănuşată şi scuipă mâna bătută de muncă. Milionarul i se pare

un semi-zeu, pe când lucrătorul nu e decât un pariah. Şi aceasta, din două pricini: întâi din pricina ciocnirii ideilor din evul-mediu şi al doilea din pricină că în vremea noastră de civilizaţie lucrul manual e tot una cu lipsa de instrucţie.

In evul-mediu nobilimea singură se bucura de privilegiul nelucrărei, adică rasa superioară a învingătorilor, în vreme ce poporul, ca o mulţime de învinşi şi de supuşi, ca o rasă inferioară ce era, avea îndatorirea de a munci. Când munceai, te arătai ca fiul unor oameni cari pe câmpul de luptă dovediseră o bărbăţie şi o putere inferioară; seniorul, care putea să trăiască din bunurile sale feudale sau cu sabia, se uita la lucrătorul producător cu dispreţul pe care îl simte un alb pentru un buschiman sau pentru un papuas, şi care dispreţ s'a statornicit pe conştiinţa unei superiorităţi de rasă.

Nelucrarea şi munca sunt până în ziua de astăzi semne cari au aceleaşi însemnări. E drept că milionarii nu sunt de fel scoborâtorii tribului învingător, precum nici proletarii nu sunt fiii poporului îngenuchiat. Totuşi, în cazul acesta, ca în multe altele, prejudecata istorică a supravieţuit împrejurărilor din cari s'a născut,—şi bogatul, care trăieşte pe spinarea săracului şi din ceeace săracul produce, vede în acesta un fel de animal domestic iar nicidecum un adevărat om, semen de al lui,—aşa cum odinioară gentilomul vedea în el un fel de sclav.

Mai mult ; am spus că în timpul nostru de civilizaţie, lucrul manual e tot una cu lipsa de instrucţiune. Orânduirea societăţii face ca celui care n'are nimic să

nu-i fie cu putinţă să capete o cultură superioară. Copilul unui om sărac abia poate termina cursul primar, căci e nevoit să se ducă la lucru îndată ce se găseşte cineva să-l închirieze. Iată una din ciudăţeniile aşezămintelor în fiinţă.

Costisitoarele aşezăminte pentru învăţătură sunt întreţinute de Stat, adică de contribuabili,—deci de lucrători, de proletari, caşi de milionari—; cu toate acestea, ele nu sunt la îndemână decât acelor cari sunt destul de bogaţi ca să poată trăi, cel puţin până la 18 sau 23 ani fără să fie nevoiţi să muncească. Proletarul e prea sărac spre a putea face ca fiul său să dobândească o cultură superioară; totuşi el e dator să plătească pentru ca fiii celor bogaţi să poată învăţa, şi el plăteşte, cum plătesc şi ceilalţi, şi cu aceşti bani se întreţin şcolile secundare şi superioare. Din unele puncte de vedere, Englezii şi Americanii sunt mai cu judecată. Inaltele aşezăminte de cultură, la ei ca ori unde, nu sunt făcute pentru toată lumea, dar la aceştia cel puţin ele nu sunt o greutate pentru toată lumea; ele sunt—în Anglia şi în America—întreprinderi private sau sprijinite pe dotaţiuni. In Statele continentului, însă, următor sistemului prin care o mână de oameni exploatează poporul, învăţătorul superior e alimentat de buget, adică de contribuţiile tuturor, deşi binefacerile nu sunt decât pentru un foarte mic număr de oameni privilegiaţi, nici chiar pentru a suta parte a populaţiei. Dar cine sunt privilegiaţii aceştia pentru cari, cheltuind sumedenie de milioane, Statul întreţine şcoli secundare, colegii şi facultăţi ? Să fie ei oamenii cei mai de seamă ai unei generaţii? Are grije

Statul ca numai minţi de acest fel să pătrundă în înaltele aşezăminte şcolare, numai minţi cari să se folosească în adevăr de lecţiile profesorilor aşa de bine plătiţi? Are el grije şi se asigură ca nu cumva locurile oamenilor inteligenţi să fie ocupate de nişte dobitoci? Nu. In ce priveşte învăţământul superior, Statul nu alege de loc pe elevi, socotind că cei mai inteligenţi au dreptul la o educaţie mai puternică, ci se gândeşte numai la averea pe care ei o au. Dobitocul cel mai dobitoc, numai să fie destul de bogat spre a putea plăti taxele şi se poate strecura prin licee şi prin facultăţi, înghiţind fără nici un folos pentru binele obştesc hrana intelectuală care i se dă; dimpotrivă, tânărul cel mai bine înzestrat rămâne afară din instituţiile învăţământului superior dacă n'are cu ce plăti taxele cerute; de aci poporul păgubeşte pierzând poate omeni ca Goethe sau Kant, ori un alt om mare.

Relele sociale şi economice se ţin una de alta înlănţuindu-se într'un cerc viţios fără nici un loc de eşire: muncitorul e dispreţuit din pricină că e lipsit de instrucţiune, dar nu se poate instrui din pricină că-i lipsesc mijloacele trebuincioase. Pe lângă că şi-au oprit pentru ei toate plăcerile materiale, bogaţii şi le-au oprit şi pe cele intelectuale, ca poezia, arta, cari în fapt nu există decât pentru ei; instrucţia e unul din cele mai sdrobitoare şi mai de căpetenie argumente ale lor. Dacă totuşi un băiat din popor dobândeşte o cultură înaltă în schimbul cine ştie căror lipsuri şi înjosiri, cerşind sau făcând tot felul de sforţări supraomeneşti, dacă dobândeşte o diplomă a Universităţii, el nu urmează meşteşugul părinţilor săi; el nu cată să

sfărâme prejudecata care dă lucrului manual locul cel din urmă în societate; ar putea să facă foarte bine aceasta dând pilda unui om care are un asemenea meşteşug şi care nu e la un nivel cultural intelectual mai prejos de cel al unui funcţionar care toată ziua mâzgăleşte la hârtie sau al unui profesor dela 48; el în loc să facă acest lucru, face contrariul, adică întăreşte chiar el prejudecata de mai sus, dispreţuind lucrul manual, şi căutându-şi un loc în rândurile privilegiaţilor, dorind să găsească şi el putinţa de a trăi pe socoteala poporului muncitor, ca ceilalţi membri cari alcătuiesc clasele înalte. Unele meşteşuguri manuale, făcute cu oarecare pricepere, pot aduce fără fără multă trudă la vreo 4000 lei pe an; pe de altă parte, slujbele atârnând de Stat, de comună, de drumul-de-fier, ca şi comerţul, în proporţie de 9 din 10 şi cu o libertate nespus de mult mai mărginită, nu dau decât un venit de vreo 3000 lei pe an.

Şi cu toate astea, cărturarul, fără să stea la gânduri, e mai bucuros de cei 3000 lei venit, cu puşcăria biuroului, decât de cei 4000 lei cu libertate. Aceasta din pricină că funcţionar fiind, e în rândul privilegiaţilor, în tovărăşia burghezilor instrucţiunii, pe câtă vreme dacă ar fi lucrător ar fi în afară de castele înaltei societăţi; în această din urmă însuşire e socotit ca şi cum n'ar respira aceeaş atmosferă intelectuală ca omul citit. Cu totul altfel va fi într'o zi când vei vedea pe un om îmbrăcat cu un şorţ de piele citind pe Horaţiu, ori când elevul care şi-a sfârşit studiile, făcându-se fierar sau cismar, după o zi de muncă ar

putea să discute într'un cerc estetic, tocmai ca u
referendar sau ca un practicant de biurou.

Munca cinstită — de-ar fi ca fabricarea de paltoa
sau de şini de fier — are în sine aceeaş demı
tate; la o cultură intelectuală egală, după ce ziua
muncă s'a terminat, inginerul nu poate pretinde
are vreo superioritate cât de mică asupra croitorul
Cărturarul însă nu face nimic spre a înfăptui acea
frumoasă stare de lucruri; el lasă bluza să fie tot
înainte semnul rusticităţei şi în loc să se îmbrace
ea hotărât şi să mănânce cu poftă şi din belşug
mai bucuros să umble cu un pardesiu peticit şi
rabde de foame.

In acest fapt stă lămurirea uneia din cele mai
rioase părţi ale chestiunii sociale: îmbulzeala atât
în profesiunile liberale.

Următor ideilor stăpânitoare ale vremii, cărturarul
crede prea sus pus spre a pătrunde în cea mai de
pătură a societăţii, în clasa muncitorească, acee
muncitorilor manuali şi, ca atare, pretinde societ
să-l hrănească ca pe un senior. Societatea însă n
decât o trebuinţă mărginită de servicii ca cele pe
le fac cărturarii, aşa că în bătrânele ţări civiliz
cel puţin jumătate din cărturari e osândită să
nădăjduiască şi să jinduiască în toată viaţa, mere
lupte pentru o bucată de pâine cât de uscată, nu
să nu moară de foame, să se uite la masa întins
privilegiaţilor cari o duc într'un zaiafet şi să-şi a
maţele chiorăind. Anumiţi filantropi au socotit ci
şi războiul ca pe nişte binefaceri, de oarece ele fă
locuri în lume şi lăsau pe supravieţuitori să trăiasc

condiţiuni mai bune; aceiaşi filantropi au spus că instrucţiunea e o nenorocire iar înmulţirea şcolilor mijlocii şi superioare e o încercare de a se nimici fericirea poporului, din pricină că acestea dau naştere la prea mulţi învinşi în lupta pentru viaţă, la prea mulţi nemulţumiţi, făcători de baricade şi aprinzători de case ale oamenilor.

Aceşti filantropi au avut dreptate în ce priveşte starea de lucruri de astăzi. Atâta vreme cât cărturarul se va simţi înjosit de munca manuală, fiindcă muncitorul e dispreţuit, atâta 'vreme cât el se va uita la diploma sa ca la o poliţă luată dela societate pentru ca aceasta să-i asigure viaţa, şi câtă vreme va socotì că instrucţia sa îi dă dreptul de a trăi ca un parazit al bogaţilor, atâta timp cartea învăţată, în jumătate din cazuri, îl va face să se simtă mult mai nenorocit decât dacă n'ar fi învăţat-o şi dacă ar fi trăit ca un lucrător în fabrică sau ca muncitor cu ziua. Omul citit are o conştiinţă mai bogată şi mai întreagă a personalităţei sale şi fenomenele vieţii el le înţelege mai bine; el poate cunoaşte. frumuseţile artistice şi plăcerile intelectuale şi în sfîrşit, viaţa lui e nespus mai largă şi mai adâncă decât aceea a unui neştiutor. Eşti un nerecunoscător când în afară de nepreţuita îmbogăţire a vieţii lăuntrice pe care ţi-a adus-o, îi mai ceri şi hrana materială; aceasta trebuie s'o câştigi prin lucrul mâinilor.

Dar dacă pe deoparte cărturarul n'ar trebuì să 'dispreţuiască munca, care produce în mod direct bunurile, pe de altă parte societatea ar trebui să pună instrucţiunea la îndemâna tuturor, fiecăruia cât îi î-

gădue puterile. Obligativitatea în şcoli nu e decât un slab început. Cum se poate să fie siliţi nişte părinţi nevoiaşi să-şi trimită copiii la şcoală până la vârsta de 19 sau 20 de ani, dacă 'ei, bieţii, n'au cu ce să-i îmbrace şi ce să le dea să mănânce şi sunt nevoiţi să-i trimeată la muncă spre a-i putea ţine?

E drept lucru, e cuminte lucru ca Statul să zică: „Ai să înveţi să citeşti şi să scrii, dar n'ai să poţi merge mai departe"? De ce îndatorirea de a merge la şcoală se mărgineşte numai la cursul primar şi nu se întinde şi asupra învăţământutui superior?

Sau ignoranţa e o infirmitate primejdioasă nu numai individului dar şi societăţei alcătuită de atâţi cetăţeni, sau ea nu e o asemenea infirmitate. Dacă nu e o infirmitate primejdioasă, la ce să sileşti pe copii să urmeze cursul primar?

Dacă e o infirmitate, de ce să nu cauţi s'o lecueşti cât mai pe de-a 'ntregul cu putinţă printr'o instrucţiune cât mai întinsă? Oare cunoaşterea legilor firei n'are tot atâta însemnătate ca şi tabla lui Pithagora? Alegătorul de mâine care va avea un rol în îndrumarea soartei patriei sale, n'are el nevoe de loc să fie cunoscător al istoriei, al politicei şi al ştiinţei economice? Din arta citirei pe care a învăţat-o, poate el să tragă tot folosul, pe care a învăţat să i-l cunoască, dacă nu ajunge să cunoască şi să înţeleagă capetele-de-operă în versuri şi în proză pe cari le are literatura sa? Putinţa aceasta o ai atunci când ai o instrucţiune şcolară cel puţin mijlocie. Atunci de ce să nu întinzi îndatorirea de a învăţa şi pentru cursul mijlociu, pentru gimnaziu? Piedica e doar materială. Căci, în

adevăr, omul nevoiaş care mai înainte abia a putut câştiga hrana pentru copil, câtă vreme acesta a învăţat în şcoala primară, n'ar putea să îndure greutatea de a-l întreţine până la o vârstă şi mai înaintată, de pildă până la vârsta de 19 sau 20 de ani. Prin urmare e nevoit ca cât mai iute cu putinţă să-şi trimită copilul la muncă.

In scop de a face ca cursul şcolar mijlociu să fie tot aşa de general ca şi instrucţiunea primară, ar trebuì ca munca tinerimei prin şcoli să fie rânduită cum e în unele aşezăminte din Statele-Unite, unde elevii, pe lângă carte, se mai ocupă cu agricultura şi cu lucrul manual din al cărui produs se pot hrănì şi îmbrăca (deşì aceste aşezăminte mai sunt şi sprijinite de fundaţiuni filantropice); sau, lucru care ar fi nespus de mai frumos şi mai cuminte, ar trebuì ca obştia să ia asupră-şi nu numai sarcina instrucţiunii tinerimei şcolare, dar şi pe aceea a preîntâmpinării trebuinţelor ei materiale.

„Dar acesta ar fi comunism, şi nimic altceva" vor exclama spăimântaţi sprijinitorii acestui egoism organizat care se chiamă orânduirea economică în fiinţă. Pot însă să-i liniştesc, spunându-le că n'ar fi comunism ci ar fi curată solidaritate. Dar nu-mi place să mă joc cu vorbele. Şi de aceea voiu spune că da, ar fi oarecum comunism. Dar să ne'nţelegem; nu suntem de de pe acum în plin comunism? Când Statul se ocupă de instrucţiunea gratuită a tuturor copiilor de la 6 până la 12 ani, ce face el altceva decât comunism? Hrana intelectuală care li se dă, nu este oare şi ea

o hrană? Ea nu costă bani? Şi banii aceştia cine-i aduce, dacă nu obştia cetăţenilor?

Dar armata, nu e sprijinită şi ea pe comunism curat? Cine întreţine o întreagă generaţie de tineri de la 20 până 23 de ani, cine-i dă şi hrana intelectuală, dacă nu colectivitatea. Oare a se întreţine cu cheltuială comună un milion de copii, în toate clasele şcoalei, până la Universitate, ar fi lucru mai greu sau mai nechibizuit decât a se ţine o jumătate de milion în timpul serviciului militar? Nu s'ar cheltuì mai mult decât pentru armată. Pentru siguranţa şi înaintarea unei naţiuni, educaţia superioară a generaţiei care se ridică e lucru mai de căpetenie decât armata. De altfel, e de ştiut de ce nu s'ar urmărì amândouă aceste scopuri deodată? De ce să nu se îmbrace şi să se hrănească pe seama Statului toată tinerimea bărbătească până la 17 sau 18 de ani dându-i-se, deodată, instrucţia elementară şi mijlocie şi instrucţia militară? Munca naţională ar avea braţele mai preţioase ale muncitorilor dela 20 până la 23 de ani, în locul braţelor mai puţin costisitoare ale copiilor; câştigul pe care l-ar scoate ar fi deajuns spre a se acoperì cheltuelile de adaus pe care firesc le-ar cere o armată de şcolari, în locul armatei de astăzi, ale cărei puteri în plină dezvoltare sunt osândite timp de mai mulţi ani să rămână reproductive.

Spre a fi întreg, un asemenea sistem trage după el nevoia încă a unei întocmiri. Nu orice inteligenţă e în stare să primească o instrucţiune superioară sau savantă. Dacă Statul ar întreţine toată tinerimea şcolară şi ar face în acest chip ca instrucţia să fie la 'nde-

mâna chiar a celor mai nevoiaşi, ar trebuì să veghieze ca această binefacere să nu se întindă decât asupra celor cari o merită şi cari pot să se folosească de ea. La sfârşitul fiecărui an şcolar să se facă pentru fiecare treaptă concursuri din ce în ce mai serioase şi numai acei elevi cari ar învinge aceste greutăţi să aibă dreptul a intra în aşezămintele culturale superioare. In acest chip, cel care n'ar fi înzestrat, ar părăsì şcoala având o sumă de cunoştinţe mică dar îndestulătoare pentru capacitatea sa; cel care ar fi înzestrat în chip mijlociu ar căpăta cunoştinţele sau parte din cunoştinţele cursului mijlociu, şi numai acel care ar fi foarte bine înzestrat ar fi primit în şcolile speciale ştiinţifice, technice sau artistice. Astfel instrucţiunea superioară ar deveni patrimoniul poporuiui întreg în loc să fie un privilegiu al omului avut; bluza meşteşugarului n'ar mai fi semnul grosolăniei, iar cărturarul nu s'ar găsì deloc înjosit cerând dela producţiunea imediată mijloacele de trai. Nu s'ar mai vedea atunci droaia de secături obraznice cari să dea fuga îmbulzindu-se spre profesiunile liberale; talentul adevărat va fi atunci nevoit să dea, într'o sumedenie de concursuri, dovezi din ce în ce mai temeinice de însuşirile sale şi în diploma pe care ar avea-o ar găsì desăvârşita garanţie a unui câştig onorabil; învinşii societăţei ar dispare, cerşetoria în haine negre nu se va mai vedea, însfârşit una din cele mai primejdioase răni ale corpului societăţei ar fi vindecată.

Alături de minoritatea bogătaşilor trândavi cari trăiesc din truda altora, şi alături de ceata oamenilor de prisos cari socotesc că o diplomă oarecare le dă

dreptul de a trăi ca nişte paraziţi, am văzut pe muncitorul industrial deslipit cu silnicie de brazda care-l hrănea în chip natural. Cât de deplâns e figura acestuia în mijlocul atât de trâmbiţatei noastre civilizaţii! ce critică grozavă a stării noastre sociale e proletarul acesta! Iată cum descrie La Bruyère pe ţăranul sclav francez din vremea lui: „Se văd un fel de animale pline de îndârjire, bărbaţi şi femei, risipite pe întinsul câmpiei, negre, vinete şi cu totul arse de soare, încovoiate spre pământul pe care-l scormonesc şi-l tot răscolesc cu o neînvinsă încăpăţânare; au un fel de glas articulat şi când se înalţă în picioare vezi că au chip de om şi sunt, în adevăr, oameni. Noaptea se ghemuiesc prin gropniţe unde trăiesc cu pâine neagră, cu apă şi cu rădăcini; ei scutesc pe ceilalţi oameni de truda de a semăna, de a ara, şi de a culege spre a trăi, şi cu drept e să nu li se ia această pâine sămănată de ei". Descrierea aceasta se potriveşte şi în ziua de astăzi pentru muncitorul cu ziua. Păcătos hrănit, mărginindu-se aproape numai la cartofi şi rămăşiţe de carne, în formă de cârnaţi, otrăvit cu omorâtorul basamac dela care cere părerea unui simţimânt de putere şi de saţiu, prost îmbrăcat cu nişte haine anumite cu cari când îl vezi de departe ştii că e sărac, un desmoştenit, osândit la murdărie din pricină că n'are vreme şi bani, se închide prin hrubele cele mai tainice şi mai murdare ale marilor oraşe. Pe lângă că nu-i e dat să se înfrupteze din mâncărurile bune pe cari pământul le produce, dar până şi lumina şi aerul, care e pentru toţi şi din belşug pentru toate fiinţele vieţuitoare, lui îi sunt măsurate cu cea mai

mare calicenie sau n'are de loc parte de ele. Hrana neîndestulătoare şi nemăsurata risipă de puteri îl istovesc în aşa fel în cât copiii lui sunt rachitici şi el însuşi se stinge înainte de vreme foarte adeseori după o îndelungată zăcere. Locuinţa nesănătoasă în care stă îl face negreşit, pe el şi pe urmaşii lui, victime ale scrofulozei sau ale ofticei. El pare tocmai ca un prizonier rătăcit prin mocirle ciumate şi pe care molima-l dă gata la cea dintâi lovitură.

Sclavul din antichitate avea o stare mai bună ca a sa; sclavul de astăzi deşi e tot aşa de legat de stăpânul său, deşi e tot aşa de sdrobit ca şi acela, în schimbul libertăţii sale nu se poate bizuì că are grajdul şi nutreţul asigurat, aşa cum îl au animalele domestice din vremea în care trăieşte. Pe deasupra nenorocirei şi chinurilor pe cari le avea vechiul său tovarăş, el mai cunoaşte pe acelea ale demnităţii sale de om şi ale drepturilor sale fireşti, aşa de nesocotite. Starea sa e mai rea chiar decât a sălbatecului care cutreera pădurile nestrăbătute ale Americei sau nesfârşitele câmpii ale Australiei. Ca şi sălbatecul, el se bizue pe propriile-i puteri, şi tot ca el trăieşte de azi pe mâine, chinuit de foame, dacă vreme de câteva ceasuri n'a putut prinde nimic, dar pe deasupra, el e lipsit de via mulţumire pe care o aduce libertatea de a-şi manifesta în voie toate însuşirile trupeşti şi sufleteşti în lupta împotriva piedicilor firei, împotriva animalelor şi a oamenilor; însfârşit, pe lângă acestea, o bună parte din munca sa, care şi-aşa nu-i aduce destul, trebuie să i-o dea Statului care n'are pentru el decât lanţuri şi lovituri. Numai faţă de el civilizaţia nu s'a

ţinut de cuvânt când a făgăduit lumină şi belşug. El e nedreptăţit, e despuiat de cele mai preţioase bunuri ale sale. In gropniţa sa n'a pătruns încă igiena modernă care face aşa de plăcută locuinţa omului avut; în a patra clasă a vagoanelor drumului de fier călătoreşte astăzi mai rău decât călătorea odinioară pe jos sau în căruţa acoperită cu coviltir şi la care înhăma o mârţoagă; inteligenţa sa rămâne străină faţă de descoperirile ştiinţei; lucrările de arte-frumoase, capetele-de-operă poetice ale limbei sale nu-i fac nici o plăcere, fiindcă nu e în stare să le înţeleagă; chiar maşina, care ar fi trebuit să-i îmbunătăţească starea, n'a făcut altceva decât să-i îngreuieze mai mult starea de robie.

Fără îndoială că a izbuti să faci ca puterile naturei să îndeplinească toate muncile grele e o serioasă îndrumare a omenirei către fericire; partea fundamentală şi înaltă a omului o alcătueşte creerul iar nu muşchii. In ce priveşte puterea, omul e mai prejos decât boul şi catârul, şi atunci când nu i se cere decât o muncă mecanică e coborât în rândul animalelor de jos. Iată însă că maşina, în loc să devină mântuitorul, redeşteptătorul, liberatorul muncitorului, ea, dimpotrivă, l-a robit mai mult. E drept, fiindcă neavând nici un colţ de pământ şi neavând deci putinţa de a lua deadreptul dela natură partea de producte de care are trebuinţă, el e nevoit acum, ca şi înainte, să-şi pună puterea muschiulară numai în sujba industriei, şi atunci cade pe treapta unui umil, slab şi dezarmat concurent al maşinei.

Solidaritatea omenească el n'o simte decât prin su-

medenia de datorii pe care le are, pe când drepturile sale se ridică abia la unu. Dacă nu află un loc unde să-şi întrebuinţeze puterea, sau dacă boala ori vârsta îl opresc de a mai lucra, societatea îi poartă negreşit de grije şi dacă-l vede că cerşeşte îl milueşte, dacă-l vede că are friguri îl trimite la spital unde-l culcă într'un pat; dacă-l vede copleşit de bătrâneţe, îl trimete uneori la vreun azil de bătrâni, dar cu ce mutră răutăcioasă şi duşmănoasă îşi face şi această datorie faţă de el! Ea are pentru nepoftitul său pensionar mai multe umiliri decât îmbucături de pâine şi'n vreme ce pe deoparte îi potoleşte foamea şi-i ascunde goliciunea, pe de altă parte-i spune că e cea mai mare ruşine din partea unui om să primească binefaceri din mâna sa şi se arată plină de cel mai adânc dispreţ pentru nenorocitul care a aşteptat ceva dela bunătatea ei. Un lucru cu neputinţă pentru proletar e să pună el singur bani deoparte pentru zilele când când nu va avea de lucru, pentru vreme de boală sau bătrâneţe. Cum ar putea omul să pună ceva deoparte când nu câştigă măcar atâta cât îi trebue? Pentru munca pe care o face nu poate cere un preţ mai mare cu care să-şi poată mulţumi trebuinţele cele mai apăsătoare, şi nu poate cere acest preţ mai mare, din pricină că numărul desmoşteniţilor e foarte mare şi tot mărindu-se mereu, proletarul va găsi numaidecât concurenţi care se vor mulţumì cu o plată care le va ajunge să nu moară de foame numaidecât.

Starea aceasta de lucruri proletarul n'o poate schimba întru nimic. De geaba ar fi el cât mai harnic cu putinţă şi de geaba şi-ar da silinţă cât mai mult la lu-

cru; niciodată n'are să ajungă decât la putinţa de a-şi mulţumi nevoile cele mai mult apăsătoare, lăsând la o parte faptul că minimum de salar se sprijină dintru început pe exploatarea cea mai mare a putinţei de muncă a lucrătorului.

Dimpotrivă, cu cât muncitorul lucrează mai mult, cu atât îşi înrăutăţeşte starea. Deşi această afirmare pare parodoxală, totuşi e adevărată. Dacă lucrătorul produce mai mult, preţul produselor sale scade şi plata sa, în cazul când nu se micşorează, rămâne aceeaş; iată prin urmare că dându-şi mai mult silinţa, singur îşi face calea mai grea şi îşi depreciază munca. Dacă producţiunea marei industrii ar fi hotărâtă de cerere, faptul acesta nu s'ar produce. Nu s'ar vedea, atunci, nici un prisos de producţiune, şi belşugul bunurilor n'ar face să scadă preţul acesteia; pentru o muncă mai mare, lucrătorul ar primi o plată mai mare. Capitaliştii însă falsifică jocul firesc al puterilor economice. Un întreprinzător îşi face fabrică de anumite mărfuri, nu pentru că are convingerea că prin aceasta răspunde unei trebuinţe, ci pentru că are un capital, pentru că vrea să câştige după urma lui, şi pentru că cunoaşte pe un vecin al lui care s'a îmbogăţit cu fabrica. Legilor economice le ia locul capriciul individual sau lipsa de inteligenţă şi pretutindeni se vede un supra-belşug de producţiune, pentru că în alergarea sa după milioane, un individ a apucat pe o cale greşită. Nici vorbă că întreprinzătorul îşi ia pedeapsa pentru greşala sa; el micşorează preţurile, până când cade, şi odată cu el cad şi ceilalţi fabricanţi ai aceleaşi mărfi şi astfel se deslănţue o criză locală sau ge-

nerală într'o întreagă ramură de producțiune. Adevărata victimă însă e proletarul care până în ziua când întreprinzătorul și-a prăpădit capitalul și n'a mai putut merge înainte, a tot trebuit să muncească din ce în ce mai din greu și pe un preț din ce în ce mai mic, și care la desnodământul neegalei lupte ce se dă între cerere și ofertă, rămâne fără pâine vreme mai mult sau mai puțin îndelungată.

In scurt, acesta e rolul proletarului și acel al întreprinzătorului în marea industrie; cel dintâi înlesnește celui de-al doilea grămădirea de capitaluri mari; capitalurile cată o întrebuințare oarecare și li se pare că au găsit-o în creearea de fabrici; de aci naște un exces de producțiune și o concurență dârjă a cărei firească urmare e scăderea prețului și a plății; în cele din urmă izbucnește o criză care lasă pe muncitori pe drumuri. Așa ajunge bogat stăpânul, de pe urma sclavului său industrial și apoi, drept recunoștință, îi rupe din pâine bucată cu bucată până când i-o ia toată dela gură. Ce-i drept, asta i-o prea frumoasă dovadă despre dreptatea orânduirii economice din ziua de astăzi.

III

Acum, cea dintâi întrebare pe care trebue să ne-o punem e aceasta: e oare orânduirea economică de astăzi așa cum în chip firesc trebuie să fie? O fi ea urmarea unei legi firești de neînvins, ori urmarea nebuniei și a îngustimei de vederi a oamenilor? De ce să se bucure o mână de oameni de toate bucuriile, pe câtă

vreme nici n'au contribuit măcar să le producă? De ce o clasă de oameni al căror număr se ridică la milioane să 'ndure foamea şi să fie osândiţi la lipsuri de tot felul? Aci ne oprim asupra punctului cel mai serios al problemei. E vorba să vedem dacă cei săraci rabdă de foame din pricină că pământul nu produce pentru ei hrană îndestulătoare sau din pricină că această hrană, deşi există, n'ajunge până la ei.

Ei bine, ne este cu putinţă să înlăturăm această din urmă bănuială. Dacă izvoare de hrană sunt pentru toţi şi sunt îndestulătoare şi de bună calitate, partea care i se cuvine săracului, dar pe care el nu şi-o poate procura, ar trebui să rămână neîntrebuinţată. Experienţa însă ne dovedeşte că nu-i de loc aşa. In fiecare an se consumă întreaga recoltă de cereale şi de tot felul de plante hrănitoare; când vine recolta cea nouă, cea dintâi mai totdeauna e aproape terminată, şi cu toate astea nu au mâncat să se sature în fiecare zi toţi cei cari alcătuesc omenirea. Până astăzi încă nu s'a auzit ca grâul să fi fost lăsat viermilor din pricină că s'a stricat neavând ce să facă oamenii cu el, şi nici nu s'a auzit până astăzi să se fi stricat carnea deoarece nu s'au găsit cumpărători. Nici vorbă că cei bogaţi risipesc lucruri mai multe decât le-ar trebui pentru nevoile lor şi pe cari nu le-ar dobândi dacă s'ar lăsà conduşi de cerinţele organismului lor; printre lucrurile acestea, alimentele, cari sunt cele mai de căpetenie, ocupă locul cel mai mic. Milionarul risipeşte munca omului, împins fiind de toanele lui, de îngâmfarea sau de vanitatea lui; aruncă nişte haine care ar mai putea fi foarte bine purtate; pune să i se ridice

ase de o mărime şi cu camere de cari nu se foloseşte le umple cu mobile de prisos; ia pe oameni dela eaba lor folositoare şi le prilejeşte să trăiască într'o iţioasă trândăvie de lacheu sau de dame de companie sau în slujbe ca cea de vizitiu, vânător şi ltele; în ce priveşte însă lucrurile de mâncare, el onsumă cel mult de patru ori cât i-ar fi de ajuns pentru mulţumirea trebuinţelor sale,—şi aceasta luând a pildă casa cea mai fără rânduială—; acum să zicem ă ar fi în lumea civilizată un milion de risipitori de oiul acesta, cari împreună cu membrii familiei lor ar orma cinci milioane de inşi; aceşti cinci milioane de nşi ar consuma hrană cât douăzeci de milioane, adică n afară de partea lor firească, ar mai consuma încă entru cinsprezece milioane de alţi oameni. Aşa s'ar lămuri cum cinsprezece milioane de inşi nu găsesc imic pentru ei, s'au cum din treizeci de milioane găsesc numai jumătate din ceeace le-ar fi negreşit trebuincios.

Insă numărul nenorociţilor şi al muritorilor de foame e poate spune cu siguranţă că e îndoitul celui de nai sus, adică de 60 milioane. Şi dacă aşa stau lucrurile, nu ne mai rămâne decât cealaltă credinţă, că dică pământul nu produce hrană pentru toţi şi din ceastă pricină o parte a omenirei e osândită negreşit nenorocirei şi lipsei.

Starea aceasta decurge ea din împrejurări fireşti? Nu produce pământul mai multă hrană din pricină că-i e cu neputinţă să producă? Nu; el nu dă hrană câtă trebuie, pentru că nu i se cere. Morala capitalistă n'a stat mult pe gânduri când s'a aflat în faţa

problemei disproporţiei dintre numărul gurilor flămânde şi materiile alimentare cari erau spre a le sătura; ea nu pierdu mult timp până când găsi pe un Malthus care spuse fără să se sfiască: „Ziceţi că pământul nu mai poate nutri mulţimea fiinţelor omeneşti? Ce lucru mare! N'aveţi decât să micşoraţi mulţimea acestor fiinţe." Şi se apucă să propovăduiască abţinerea sexuală, însă numai pentru săraci. Nu i-ar mai fi trebuit decât foarte puţin spre a propune ca toţi indivizii cari nu s'au născut cu rente să se castreze şi să se reformeze lumea după modelul obştiilor de furnici ori de albine, în cari privilegiul procreării nu-l are decât un foarte mic număr de vieţuitoare, pe când marea gloată n'are sex, ci are numai dreptul de a munci pentru cei dezvoltaţi pe deplin. Intr'o orânduire socială ca aceasta, apoi, e drept că nimic nu le-ar mai lipsi milionarilor, spre a fi fericiţi.

Dar să întoarcem propoziţiunea de mai sus: „Ziceţi că astăzi cantitatea alimentelor nu mai ajunge spre a nutri pe oameni? Ei bine! trebuie să sporim această cantitate". O asemenea idee nu i-a trecut prin cap nici cucernicului Malthus, nici celor cari i-ar trâmbiţat cuvintele; şi totuşi s'ar putea crede că leacul acestor rele economice e cât se poate de simplu. Ar putea, oare, un om cu mintea 'ntreagă să îndrăznească să spună că nu e cu putinţă să se sporească producţiunea alimentară a pământului?

Dacă se găseşte cineva care să spună aşa ceva, apoi următoarele câteva cifre îl vor face numaidecât să creadă dimpotrivă.

Pe o întindere de 9,710.340 kilometri patraţi, Europa

hrăneşte 316.000.000 locuitori, adică-i nutreşte foarte ne'ndestulător căci trebue să se ducă prin India, prin Cap, prin Algeria, prin America de Nord şi chiar prin continentul australian, spre a căuta grâu şi carne în mare cantitate, exportând ea însăşi ca mărfuri alimentare, cel mult nişte vin, nişte sardele şi puţină făină; cu tot schimbul şi împrumutul acesta, Europa lasă o bună parte din populaţia sa să moară de foame. Aşa dar, socotită în întregimea ei, Europa se arată ca şi când n'ar putea nutri în deajuns 32 de fiinţe pe un kilometru patrat. Belgia însă întreţine 5.536.000 locuitori pe 29.455 kilometri, prin urmare în această ţară un kilometru patrat e foarte deajuns spre a nutri 100 de fiinţe omeneşti; prin urmare mai mult decât de şase ori numărul mijlociu pe care l-am găsit pentru Europa. Dacă pământul Europei ar fi lucrat tot aşa de bine cum e cel al Belgiei, el ar putea să hrănească nu 316 milioane de fiinţe omeneşti ci 1.950 milioane, adică mai mulţi locuitori decât cuprinde azi întreaga omenire; ori dacă ar avea numai cele 316 milioane, —pe cari le are astăzi,—pentru fiecare fiinţă omenească s'ar găsi de şase ori mai multă hrană decât ar putea consuma spre a-şi mulţumi nevoile în deajuns.

Ni se va răspunde că nici chiar Belgia nu-şi poate face faţă nevoilor, ci trebuie să aducă alimente din afară. Foarte bine; să zicem că Belgia aduce de afară cel mult un sfert din hrana de care are nevoie; ea însă tot hrăneşte 150 de fiinţe omeneşti pe un kilometru patrat, ceea ce ar face, pentru Europa întreagă 1458 milioane, iarăşi mai mult decât cuprinde omenirea 'ntreagă. Să luăm o altă pildă. China, fără

dependinţele pe cari le are, cuprinde 4.024.890 kilometri patraţi, locuiţi de 405 milioane fiinţe omeneşti, prin urmare, pe un kilometru patrat trăesc mai bine de 100 de oameni şi trăesc din destul, căci China, nu numai că nu importă alimente, dar vinde 'n afară o mare cantitate de orez, de conserve, de ceai şi alte produse. Afară de asta, după mărturia tuturor cari au călătorit pe acolo, în China nu se ştie ce e foametea decât în anii secetoşi, lucru care se lămureşte prin aceea că sistemul de comunicaţie e foarte primitiv, iar nici decum prin faptul că în acel an imperiul întreg are un deficit alimentar.

Dacă Europa ar fi cultivată numai ca China, şi tot ar putea hrăni 1000 milioane de oameni, în locul celor 316 milioane pe cari le are şi cari o duc aşa de greu că 'n fiecare an mii de oameni îşi iau drumul spre alte părţi ale lumii.

Dar bine, dacă experienţa doveşte că pământul poate da hrană din deajuns, de ce nu i se cere mai multă? De ce nu se stăruie să se producă hrană din destul, pentru ca oamenii toţi să se poată bucura de un desăvîrşit belşug. De ce? Dintr'o singură pricină: capitalismul a dat civilizaţiei noastre o dezvoltare falsă şi împotriva firei. Orice civilizaţie îl împinge pe om spre industrie şi comerţ luându-l dela producţiunea alimentară. Fiziocraţia ne spune că singura bogăţie adevărată pe care o are o ţară stă în produsele pământului său; de un veac, ştiinţa economică oficială care s'a pus în serviciul economiei egoiste şi capitaliste, socoteşte această pretenţiune ca o greşală. Fiul câmpiilor se lipseşte de brazda lui de pământ, de li-

bertate și de supra-belșugul de lumină și de aer, spre a-și închide viața în omorâtoarele închisori ale fabricilor și a alcătui mari mahalale muncitorești prin orașele mari; la fel face omenirea civilizată, care socotită în întregul său se smulge din ce în ce mai mult de la țarina hrănitoare și se 'nchide 'n marea industrie unde se 'năbușe, lipsită de aer și unde moare de foame.

Se întrebuințează în industrie tot geniul omenirei, toată puterea ei de invențiune, toate cugetările ei, toată strădania ei dârjă de a face cercetări și încercări. Și rezultatele le vedem, ele sunt mașinile, cari pe zi ce trece sunt tot mai minunate, metodele de lucru din ce în ce mai desăvîrșite, producțiunea tot mai mare. Din o sută de genii inventatoare însă, nici unul nu s'a ocupat de producțiunea alimentară. Dacă producțiunea alimentară ar fi subiectul numai a jumătate din cercetările pline de pricepere cari se fac pentru producțiunea industrială, nimeni n'ar mai putea rosti cuvântul *mizerie* pe pământ. Iată însă că tocmai această ramură așa de 'nsemnată a activității omenești a rămas așa de ne'ngrijită în cât rămâi mirat. Suntem niște ființe cari avem o înaltă civilizație pe tărâmul industrial, dar în ce privește cultivarea pământului suntem adevărați barbari. Ne mândrim, pe drept, că putem întrebuința în fabricațiune, cu o pricepere uimitoare, chiar rămășițe la cari uitându-te nu le-ai crede bune de nimic; lăsăm însă să se piardă jumătate din rămășițele hranei omenești; cuprinsul canalelor de prin marile orașe merge de se varsă 'n fluvii, otrăvindu-le,—ca și marea, care cu peștii și crustaceele ce ne dă nu ne înapoiază nici a mia parte din ce primește dela noi.

E în adevăr vrednică de râs şi de plâns această risipă de milioane de tone de reziduri din cele mai preţioase, când te gândeşti la grija cu care se cântăreşte cea mai mică picătură de acid sulfuric în fabricaţia produselor chimice şi la graba cu care un inventator cată să-şi ia brevetul pentru un procedeu prin care a izbutit să găsească o întrebuinţare pentru nu ştiu cari rămăşiţe măturate din fabrică. Ne lăudăm în gura mare că am subjugat şi ţinem sub stăpânirea noastră puterile naturei şi cu toate astea habar n'avem de atâtea milioane de kilometri pătraţi cari stau pustii, deşi ştim că nici un colţ de pământ nu trebue să stea pustiu; fie acest pământ alcătuit chiar din cuie de cismărie ori din bucăţi de piatră sfărâmată, cu ajutorul căldurei şi al apei el poate fi făcut rodnic,—singure regiunile dela Polul Nord fiind locuri a căror rodnicie, poate, e lucru cu neputinţă. Plini de îngâmfare ne arătăm minele de cărbuni şi de aramă săpate în adâncimile pământului şi nu ni se ridică sângele în obraz, de ruşine, când vedem stâncile goale, pe cari omul susţine că nu găseşte nimic folositor de făcut, după ce şi-a croit drumuri tăind minele. Avem putinţa să poruncim trăznetului şi nu putem să ne asigurăm decât un atom din nesecabilele comori alimentare ale Oceanului care cuprinde trei sferturi din globul nostru. Cum se poate oare să se găsească, în mijlocul Europei, mlaştini, fluvii sărace în peşte, pământuri pierdute şi înţelinite, într'o vreme 'n care vedem atâtea minuni mecanice ca maşinile noastre industriale şi instrumentele de preciziune pe cari le avem? Intr'un secol de matematiciani de seamă, cum poate fi

cineva aşa de slab în socoteală în cât să nu vadă de la cea dintâi aruncătură de ochi, că e mult mai costisitor să-şi procure materiile albuminoase trebuincioase, dela animale, a căror întreţinere ne cere pământurile cele mai rodnice, decât dela peştii de mare, care nu sunt buni la nimic altceva, ori dela pasări, cari n'au trebuinţă decât de livezi întinse şi cari trăiesc din belşug din fărămiturile noastre?

Nu vreau să stărui însă prea mult asupra amănuntelor. Mi se pare că e în deajuns dovedit că agricultura e fiica jertfită a civilizaţiunii. In timp ce industria face o sută de paşi înainte, agricultura abia face unu singur. Sunt veacuri întregi decând tot ce s'a găsit pentru o mai bogată hrană a populaţiunei europene a fost introducerea cartofilor, îngăduind lucrătorului doar să se creadă sătul, pe când el în realitate se prăpădeşte cu încetul, corpul său neavând materiile hrănitoare ce-i trebue; în schimb, capitalistul poate să scoboare la cea mai mică sumă plata sclavului său industrial. Livezile, câmpiile cultivate cu legume, serele de ciuperci, arată ce mare cantitate de hrană poate da cel mai ne'nsemnat colţişor de pământ; dacă în loc să se treacă peste el repede cu plugul, câmpul s'ar lucra cu sapa şi cu lopata, atunci un peticel de pământ mare cât o batistă cred că ar fi de ajuns spre a hrăni pe un om; suferim însă din pricina lipsei de hrană, mijloacele de viaţă se tot scumpesc pe zi ce trece, iar lucrătorul industrial trebuie să-şi lungească ziua de muncă din ce în ce mai mult, spre a se sătura. Natura i-a arătat omului că el, dacă vrea să trăiască, nu trebuie să părăsească câmpia, că în viaţă are

nevoie de câmpie tot aşa cum peştele are nevoie de apă. Omul vede că se *îndreaptă spre pieire, cu paşi* repezi, dacă se deslipeşte de ţarină; el mai vede că singur ţăranul are totdeauna copii, e totdeauna sănătos şi voinic,pe când la oraşe măduva locuitorilor piere, locuitorii oraşului rămân bolnavi şi sterpi, căci oraşele îi nimicesc la a doua sau a treia generaţie, aşa că dacă morţii oraşelor n'ar fi înlocuiţi de valurile de oameni ce emigrează dela câmp, într'o sută de ani fiecare oraş ar ajunge un cimitir, fără un singur om viu. Cei de la câmp stăruie din răsputeri să părăsească ţarina şi să vină în oraş, să fugă, cu alte cuvinte, dela viaţă şi să dea năvală la moarte.

Dar iată că se iveşte din nou profesorul de economie politică; fără să se sinchisească de ceva, el ne învaţă că într'o ţară măsura dezvoltării marei industrii e totdeodată măsura civilizaţiei sale şi că la un popor o industrie bine desvoltată e o mare binefacere, pentru cuvântul că ea ieftenește lucrurile şi le pune la îndemâna până şi a celor mai nevoiaşi. Aceasta e una din cele mai răspândite şi mai dese spuse.

Dar ducă-se dracului ieftinătatea produselor industriale! Ea n'aduce vreun bine nimănui, nici intreprinzătorului şi nici mijlocitorului. Am văzut mai sus că ieftinătatea asta se dobândeşte prin exploatarea criminală a puterii omeneşti, prin concurenţa capitaliştilor ale căror cheltueli cad în spinarea lucrătorului. Pentru ca bumbăcăria să fie aşa de ieftină cum e, muncitorul trebue să stea lângă maşină câte 10, 12, uneori şi 14 ceasuri pe zi. Ajunge, bietul, de nici nu mai simte că trăeşte. Işi trece viaţa între păreţii unei fabrici, ne-

bit să facă un şir de mişcări automate, totdeauna eleaşi. Dintre toate vieţuitoarele, numai el, spre a-şi treţine organismul, e nevoit ca într'o foarte mare arte din viaţă să facă un lucru împotriva firei. Nici orbă că cu preţul unei asemenea trude marfa se ieftneşte. Dar dacă se ieftenește se face și mai proastă. oată dezvoltarea noastră industrială duce la înlocuirea nei materii prime mai bune prin alta mai puţin bună, la lipsa cât mai mare a cătimei materiei bune într'un rticol lucrat. Şi aceasta, din pricină că materia primă, ntru cât ea e de natură organică, adică întru cât se ia in regnul animal sau vegetal, nu poate fi dobândită e cât cu corespunzătoarea sa în muncă omenească şi a atare, materia primă e costisitoare. Pământul nu se asă să fie vreodată înşelat; el dă bumbac şi in, dă emne, dă cânepă, dar numai dacă a primit în întregime echivalentul acestora în îngrăşăminte şi muncă. Nici chiar vaca sau oaia nu se lasă amăgite; ele dau lapte, dau lână, coarne, copite, dar în proporţie cu hrana ce li se dă. Omul însă e mai prost decât pământul şi mai neştiutor decât vaca şi oaia. Puterea sa musculară şi nervoasă el o dă pentru mult mai puţin decât merită ea. Prin urmare întreprinzătorul are tot interesul să economisească materia primă care-l costă atât şi să risipească munca omenească puţin plătită. Deci, el falsifică şi micşorează munca aceasta şi dă mărfurilor o 'nfăţişare frumoasă prin metode de fabricare foarte încurcate şi obositoare din cale-afară, adică printr'o deasă şi neomenească întrebuinţare a muncei lucrătorului. Bumbăcăria pe care fabricantul englez o pune'n vânzare cuprinde fire de bumbac cât

mai puţine cu putinţă şi cât mai multă muncă omenească. Şi nu se vinde scump acest produs, pentru cuvântul că fabricantul nu e nevoit să despăgubească pe sclavii săi, pe oameni, aşa cum trebuie să despăgubească pământul care-i dă firele de bumbac.

Nu e de loc trebuinţă să se vândă mărfurile aşa de ieften, pentru că de aci se naşte o consumaţiune din cale-afară de mare. In zilele noastre de civilizaţie, până şi omul sărac îşi schimbă hainele şi mobilierul mai des decât ar avea în adevăr trebuinţă ; el aruncă lucruri de cari ar putea să se mai slujească şi cari încă slujesc, după cum o dovedeşte marele comerţ de haine vechi şi de alte obiecte cari se trimit din Europa în ţările de peste Ocean. Tocmai pentru că lucrurile sunt aşa de ieftene, europeanul, la sfârşitul anului se trezeşte că a cheltuit cu ele atât cât ar fi cheltuit dacă ar fi fost mult mai scumpe, fiindcă în acest caz le-ar fi întrebuinţat mai multă vreme. Prin urmare iată ce folos practic a adus această faimoasă eftinătate, orgoliu al vieţii noastre economice ! Pentru consumator, nu e nici uşurare, nici economie, fiindcă îl slujeşte ca să-i dezvolte obiceiul, de care nu se mai poate apoi lăsa, de a risipi lucrurile. Pentru producător e un adevărat blestem, căci ea micşorează din ce în ce mai mult preţul muncii sale şi îl sileşte la o sforţare din ce în ce mai mare. Orice individ care nu face parte din minoritatea ce-şi duce viaţa în trândăvie, fiind totodată producător pentru un articol şi consumator pentru altele, în această mult trâmbiţată şi lăudată dezvoltare a industriei mari nu vede decât o goană din ce în ce mai sălbatecă, o goană în

care fiece om e el şi vânătorul şi vânatul, goană care în iuţeala ei nebună, sfârşeşte prin căderea omului, istovit şi abia mai suflând. Muncă mai îndelungă şi mai apăsătoare din partea producătorului, risipă vinovată şi nechibzuită de produse, iată rezultatul direct al dezvoltărei industriale ţintind spre producerea cu toptanul şi vinderea ieftenă.

Să zicem, de pildă, că toate produsele industriei se fac de patru ori mai scumpe decât sunt astăzi, pe când preţurile mijloacelor de trai — printr'o minune a unui geniu inventiv — ar rămâne aceleaşi.

Ce rău s'ar naşte din aceasta? Nu numai că nu văd născându-se nici un rău, dar văd răsărind foloase nemăsurat de mari. Fiecare om, în loc să-şi schimbe hainele de patru ori pe an şi le-ar schimba numai o dată, iar mobilierul, în loc să-l schimbe la fiecare cinci ani, l-ar schimba la fiecare douăzeci de ani. Lucrătorul industrial ar primi o plată de patru ori mai mare pentru munca sa, adică dacă azi trebuie să muncească douăsprezece ceasuri spre a-şi putea îndestula nevoile, ar ajunge la acelaş rezultat dacă ar munci numai trei ceasuri. Numericeşte, totul ar rămâne ca şi mai 'nainte şi cheltuelile fiecărui consumator n'ar suferì nici o schimbare. Dar s'ar dobândì un rezultat nespus de mare: lucrătorul, din ocnaş, s'ar face om liber. Odihna, un lux de care el e cu desăvârşire lipsit astăzi, i-ar fi şi lui la 'ndemână. Aceasta 'nsemnează că ar putea fi şi el părtaş la bucuriile cele mai înalte ale vieţii civilizate, că ar putea să viziteze muzeele şi teatrele, că ar putea să citească, să discute, să viseze,—însemnează că ar înceta de mai fi o nesimţitoare

maşină şi că ar avea dreptul să-şi ocupe locul de o
alături de ceilalţi oameni. Trebue să le strigăm mu
citorilor: „Pe voi v'a cuprins vârtejul grozav al
nui spăimântător cerc viţios. Smulgeţi-vă din el, s
vă veţi prăvălì în fundul prăpastiei. Azi, cu cât l
craţi mai mult, cu cât produsele muncii voastre su
mai ieftine, cu atât consumaţia se face pe o sca
mai întinsă şi cu atât mai mult va trebui să munc
mâine, mai din greu spre a vă duce mai departe vi
păcătoasă. Incetaţi lucrul! Odihniţi-vă! Micşoraţi-
munca la jumătate, la un sfert! Tot atât câştigaţi, da
fiecare om consumă atât cât are nevoe să consu
şi dacă fiecare munceşte numai atât cât are nev
să muncească".

Profesorii de economie politică sunt de altă păre
Lor li-e teamă de trândăvia oamenilor, şi scăpar
mântuirea n'o văd decât în exploatarea cât mai m
a puterii de muncă. Doctrina lor se rezumă în d
principii: Consumaţi cât mai mult cu putinţă, de
veţi sau nu trebuinţă să consumaţi; produceţi
mai mult cu putinţă, fie că acest produs e sau
trebuincios. Aceşti pricepuţi domni doctori nu
nici o deosebire între focul de artificii sortit să se
sipească făcându-se fum, spre uimirea unei sume
nii de gură-cască şi între maşina ce produce 'n
anul paturi şi dulapuri. Cât costă focul de artifi
zic ei. Şaizeci de mii de lei; el înfăţişează, în a
de materia primă întrebuinţată, munca de un a
cincizeci de lucrători cari în tot timpul acesta şi
pus viaţa în primejdie. Maşina costă douăsprez
mii de lei. Economistul îşi face serios socoteala

zice: focul de artificii costă tocmai de cinci ori cât mașina; în amândouă cazurile lucrătorii au fot deopotrivă de folositor întrebuințați; producțiunea focului de artificii a 'mbogățit țara în aceiaș măsură cu producțiunea a cinci mașini; dacă s'ar putea aduce un milion de lucrători care să lucreze la facerea artificiilor ca să putem produce și vinde în fiecare an focuri de artificii în valoare de un miliard de lei, am putea zice halal de țara în care industria ajunge la așa grad de desvoltare și'n care muucitorii sunt așa sârguitori și pot produce atât de mult.

Ca formă, raționamentul de mai sus e făr'de cusur. In fond însă el e un sofism de cel mai rău fel. Nici vorbă că dacă pentru o rachetă de artificii poți să iei tot atâția bani câți poți lua pentru un puiu de găină, o asemenea rachetă are tocmai valoarea unui puiu de găină și cel care a fabricat o rachetă de artificii a îmbogățit industria națională cu aceeaș sumă cu care a îmbogățit-o cel care a crescut un puiu. Și cu toate astea, cele spuse sunt o minciună. Nu; omenirei îi pasă dacă se produc rachete de artificii san dacă se cresc pui de găină. Nu; pentru ea conducătorul prin ghețarii Alpilor n'are aceeași însemnătate ca mecanicul conducător al unei mașini de cosit, cu toate că se poate ca cel dintâi să fie mai bine plătit ca cel de al doilea. Știu bine că făcând asemenea deosebiri se poate ajunge să se tragă în judecată toate meșteșugurile de lux. Așa că nu stau pe gânduri de a spune că nici un om n'are dreptul să ceară mulțumirea capriciilor sale, atâta timp cât adevăratele nevoi ale celorlalți n'au fost îndestulate; de pildă, n'ai

dreptul să ceri unui lucrător să-ţi producă artificii,— pe câtă vreme altora li-i foame, — pentru că acest muncitor e luat dela munca câmpului; şi de asemeni n'ai dreptul să osândeşti pe un muncitor să-ţi muncească în fabrică 14 ceasuri pe zi, ca un ocnaş, pentru ca mătasa să se poată vinde ieften în cât să se îmbrace şi el în mătase, lucru care poate că i-ar plăcea nevoie-mare. Marea trebuinţă economică a omenirei nu e aceea de a produce obiecte pe care să se poată lua cutare sau cutare preţ, ci aceea de a-şi îndestula adevăratele nevoi prin producerea acestor obiecte.

Nu sunt însă decât două adevărate trebuinţi: aceea a hranei şi aceea a reproducerei. Cea dintâi trebuinţă are de scop păstrarea individului, a doua păstrarea speciei. Privind pe deasupra ţi s'ar părea că din aceste două trebuinţi s'ar putea alcătui una singură, trebuinţa înmulţirei ştergându-se de pe lista trebuinţilor cu drept adevărate. Aceasta însă nu-i decât o părere, de oarece instinctul păstrării speciei are mai multă putere decât instinctul păstrărei individuale, din pricină că puterea vitală şi plinătatea de viaţă a speciei sunt mai puternice decât cele ale individului. Până azi nu s'a văzut un grup destul de mare de oameni, un trib întreg de pildă, care într'un timp destul de îndelungat să fi fost împiedicat de a-şi mulţumi trebuinţa conservării speciei. Dacă vreodată s'ar întâmpla vreun caz de acest soiu, dacă s'ar putea 'nchipui o foamete sexuală obştească a unei întregi naţiuni, s'ar vedea deslănţuindu-se nişte patimi, nişte neorânduelli şi nişte grozăvii cari puse lângă scenele cele mai spăi-

mântătoare produse de foametea stomacului, acestea din urmă ar părea nişte curate glume copilăreşti. Prin urmare, omul trebuie să-şi mulţumească cele două mari trebuinţi organice; tot restul n'are decât o mică însemnătate. Un om care s'a săturat, care stă la căldură, care are un adăpost contra vântului şi a ploaei şi care are alături de el o tovarăşe de sex deosebit, poate să se simtă nu numai mulţumit, dar chiar fericit. Un individ flămând nu se poate simţi mulţumit, nici fericit, măcar de ar fi îmbrăcat în mătase şi de s'ar plimba prin muzeul Vaticanului, în timpul unui concert simfonic. Lucrul e aşa de lesne de înţeles încât pare o curată naivitate să-l mai spunem; e tocmai morala povestei cu cocoşul care, găsind un bob de mărgăritar, se plânge că n'a găsit un bob de mei. Şi totuşi acest adevăr aşa de simplu nu poate încăpea în cuprinsul economiei politice oficiale; prin mintea nici măcar a unui singur profesor al acestei prea nobile ştiinţe n'a trecut gândul de a-şi controla doctrinele cu înţelepciunea cea simplă a lui moş Lafontaine. Fabula cu cocoşul şi mărgăritarul, aplicată la desvoltarea economică a omenirei civilizate ar însemna: „Mai puţintică bumbăcărie de Manchester şi cuţitărie de Sheffield, şi mai multă pâine şi carne."

Practica va face în curând ceeace teoria n'a avut până acum grija să facă: va dovedi lipsa de noimă a principiilor pe cari se sprijină economia capitalistă, principii socotite până astăzi ca de neatacat. De pe acum, în toate părţile munca e împinsă dincolo de marginile arătate de judecată şi produce mult mai mult decât e de trebuinţă, Nu e aproape nici o ţară

civilizată care să nu caute să exporte mărfuri spre a importa alimente. Locurile de desfacere au început să lipsească; fără exagerare se poate spune chiar că în ziua de astăzi industria celor mai de seamă popoare ale Europei nu mai cată să lucreze pentru altă destinaţie decât pentru interiorul Africei. Această stare de lucruri nu poate decât să se înrăutăţească. Ea va veni încetu cu încetu în ţările cari astăzi încă n'au o adevărată dezvoltare industrială. Se vor tot îmbunătăţi metodele de lucru, se vor tot încărca maşinile, făcându-se din ce în ce mai perfecte. Şi după aceea? După aceea fiecare ţară îşi va îndestula propriile-i trebuinţi şi apoi va produce un prisos pe care va căta să-l treacă vecinului său, prisos care nu va găsi însă o întrebuinţare la acesta. Curând-curând cel mai de pe urmă negru din Congo are să-şi aibă puşca sa şi cei 50 de yarzi de bumbac, curând-curând cel mai de de urmă papuas are s'ajungă să poarte çisme şi cămăşi de hârtie. Europeanul va ajunge să-şi cumpere pe fiecare săptămână câte un costum de haine şi citindu-şi gazeta, are să aibă o maşină anume, care are să-i întoarcă foaia când o va fi sfârşit de citit. Aceasta va fi vârsta de aur a economiştilor cari visează o producţiune în afară de orice margini, o consumaţiune fără de saţiu şi o dezvoltare industrială fără de nici un scop. In această vârstă de aur, în care ţinuturi întregi vor fi presărate cu coşuri fabrici cum sunt astăzi cu pomi, popoarele vor întrebuinţa ca hrană, în loc de pâine şi de carne, nişte produse chimice, vor lucra optsprezece ceasuri pe zi şi vor muri înainte de a fi băgat de seamă că au trăit. Dar poate că n'o să

trebuiască să aşteptăm vârsta aceasta de aur spre a vedea formulându-se în numeroase locuri ideea că industrialismul exagerat şi exclusiv e o sinucidere cu grămada a omenirei şi că tot ce înşiră economia politică pentru apărarea acestui sistem nu e decât o minciună şi o părere. Lumea a ajuns de pe acum să înţeleagă că o ţară care exportă grâu, care îşi secătueşte câmpiile fără ca într'un chip oarecare să le dea înapoi materiile pe care le ia, sărăceşte, chiar dacă în fiecare an ar fi să câştige mii de tone de aur. In cele din urmă se va ajunge deasemenea la convingerea că expoıtarea puterii active, a muşchilor şi a nervilor, sub formă da produse industriale, sărăceşte pentru totdeauna un popor, oricât de mari sume de bani ar câştiga. Chiar în ziua de astăzi europeanul lucrător în fabrică e sclavul negrului din Africa centrală; el îşi potoleşte foamea cu cartofi şi cu rachiu, îşi petrece viaţa în mijlocul maşinilor, fără cea mai mică schimbare, şi moare ofticos, pentru ca un sălbatec să poată trăi şi mai plăcut şi fără aceste greutăţi.

Infrigurata activitate care n'are ca ţintă producerea hranei necesare ci producerea excesivă pe tărâmul industrial va da naştere unei populaţii muritoare de foame şi cu buzunarele pline de bani. Atunci, lumea va putea să vadă o ţară în care în fiecare bordeiu se găseşte un pian de cea mai nouă fabricaţie, o ţară a cărei populaţie e totdeauna îmbrăcată în stofe moderne, dar ai cărei locuitori, din nenorocire, n'au sânge în vine şi sunt toţi ofticoşi şi rachitici.

IV

Simţimântul că starea economică de astăzi e de nesuferit e un simţimânt obştesc. Desmoştenitul proletar, pe care foamea-l face să se învârtească cu gândul mereu în acelaş cerc de idei, recunoaşte că el întocmeşte bogăţia altora şi-şi cere din ea partea. El săvârşeşte însă greşeala de a-şi sprijinì toate aceste cereri pe fel de fel det eorii pe cari critica le dărâmă. Argumente adevărate şi fireşti pe care s'ar putea sprijinì şi care n'ar putea fi dărâmate, are unul singur şi e acela că el are puterea de a lua în stăpânire bunurile pe cari le produce, că minoritatea celor avuţi n'are putinţa să-l împiedice dela aceasta şi că, aşa fiind, el are dreptul să păstreze pe seamă-şi ceeace el produce şi să ia toate lucrurile cari îi sunt de trebuinţă.

Acest unic argument e temelia clădirii sociale de astăzi. Sprijinindu-se pe acest argument, indivizii şi popoarele mai tari şi-au făcut sclavi din indivizii şi popoarele mai puţin tari; oamenii vicleni şi neruşinaţi au ajuns milionari, iar capitalul a ajuns singurul stăpân al lumei. Zilnic minoritatea trântorilor exploatatori se sprijină pe acest argument şi respinge cererile lucrătorilor şi ale exploataţilor. Singur proletarul, a cărui minte a rămas plină de ideile juridice şi morale ale capitalismului, — şi aceasta în ciuda oricărei tendinţe radicale — se codeşte să întrebuinţeze acest argument de neînvins, scos din însăşi orânduirea firească a lumei, şi dovada legitimităţii pretenţiilor sale e mai bucuros să o

caute în tot felul de născociri dintre cari cea mai răspândită e comunismul. El se avântă cu nesocotinţă pe un tărâm unde trebuie să se prăpădească, şi capitalismul, cu multă şi plăcută uşurinţă, dovedeşte lipsa de noimă a unor asemenea teorii. Comunismul, aşa cum îl înţeleg şi-l predică toate şcolile socialiste, nu e în fapt decât produsul unei închipuiri care s'a pierdut în visuri zadarnice neţinând seamă de lume şi de firea omenească. Pe pământul nostru niciodată n'a existat comunitatea bunurilor propriu zisă. Cercetând în îndepărtata istorie, dăm peste urmele unei constituiri a proprietăţei pe care la o privire pe deasupra o putem socoti drept comunism; cercetată însă de aproape, aceasta are ca temelie absolută ideea proprietăţii individuale despărţită de întregul dinprejuru-i şi cu margini foarte hotărât însemnate. Dacă din pricina obârşiei comune, sau pentru alte pricini. într'un grup de indivizi e o solidaritate şi o unire aşa de strânsă, încât o familie, ori o comunitate, ori chiar un trib întreg să se simtă aproape ca şi cum ar fi o singură fiinţă de ordin superior întrunită laolaltă, atunci se poate zice că acest individ colectiv are o proprietate colectivă care nu se poate fărămiţi şi care proprietate un singur om nu şi-o poate însuşi în paguba celorlalţi. Astăzi încă mai întâlnim asemenea proprietăţi colective în forma rusescului *mir*, în comunitatea casnică croato-slavonă, şi în alte părţi, dar ea e cu desăvârşire deosebită de comunism, adică de comunitatea universală şi sistematică a bunurilor,—şi dovada despre aceasta se poate da cu uşurinţă. Dacă un oarecare individ, care nu face parte din proprietarii solidari, ar încerca să

pună stăpânire pe o bucată din proprietatea obştească, tribul, comunitatea ori *mirul*, va ridica numai decât armele contra sa. Prin urmare proprietarii în devălmăşie au simţimântul proprietăţii personale şi încălcarea drepturilor lor colective o resimt tot aşa de puternic cum ar simţi-o unicul proprietar căruia cineva ar vrea să-i fure punga din buzunar. Posesiunea aceasta colectivă nu e prin principiu un comunism ci numai o formă primitivă a proprietăţii personale şi nu poate dăinuì decât atâta timp cât toţi întovărăşiţii îşi simt adânc solidaritatea şi cât timp ocupaţiile lor sunt cu desăvârşire de acelaş fel; în aceste condiţiuni producţiunile individuale sunt uşor de asemănat între ele şi nu poate răsări nici o îndoială nici asupra producţiunilor nici asupra veniturilor la cari ele dau drept. Iată însă că îndată ce se iveşte împărţirea muncii şi producţiunea se face deosebită, îndată ce în chip firesc se impune trebuinţa de a hotărî o proporţie între producţiuni foarte deosebite una de alta,—deşi deopotrivă de folositoare — şi de a statornicì măsura după care fiecare muncă trebuie să fie plătită, posesiunea colectivă se duce şi se iveşte proprietatea individuală.

Prin urmare deslegarea problemelor economice nu trebuie căutată în comunism. Comunismul nu e o stare firească decât la organismele colective foarte inferioare şi nu se poate aplica nicidecum la o formă de traiu aşa de înaintată cum e aceea a societăţii omeneşti. Posesiunea individuală e o stare firească nu numai pentru om, dar şi pentru cea mai mare parte a animalelor. Obârşia acestui instinct e în nevoia de a în-

destula trebuinţele individuale Fiecare animal se hrăneşte; multe din ele au nevoie de un adăpost, — fie natural fie artificial. Animalul socoteşte că hrana sa, cuibul sau vizuina pe care şi-a găsit-o sau pe care şi-a pregătit-o singur sunt proprietatea sa. El simte că aceste lucruri sunt ale lui şi nu ale altora; şi oridecâteori cineva va căuta să i le ia, el nu-l va lăsa, ci se va împotrivi.

Un fel de a trăi în care prevederea şi grija de ziua de mâine sunt trebuincioase duce deadreptul la desvoltarea simţimântului instinctului de a dobândi o proprie posesiune asupra cutărui sau cutărui lucru. O fiară, care trăieşte numai cu carne proaspătă, nu socoteşte toate vietăţile ce există ca fiind proprietatea sa, ci crede aceasta numai despre ceeace îi trebuie la o mâncare singură. Altfel face un rozător care trăieşte într'un ţinut în care iarna nu creşte nimic; din îmbelşugatul grânar al firei, el ia mai mult decât îi e, trebuincios pentru îndestularea nevoilor sale imediate; ba, mai totdeauna, el adună chiar mai mult decât poate consuma mai pe urmă, micşorând astfel, —fără nici o trebuinţă—proviziunea de hrană a altora, şi devenind astfel un capitalist şi un egoist fără scrupul. Aşa fac veveriţele, şoarecii de câmp, sobolii şi alte animale cari grămădesc pentru iarnă cantităţi nemăsurat de mari de poame şi de grăunţe de tot felul, pe cari foarte adeseori nici nu le consumă până la venirea primăverei când au iarăşi putinţa să-şi îndestuleze trebuinţele prin câmpii şi prin păduri. Aşa dar, aceste animale, nu numai că-şi întemeiază o proprietate individuală, nu numai că-şi adună avere, dar

sunt chiar şi bogate, în înţelesul că posedă mai mult decât le e de nevoie pentru trebuinţile lor. Omul e unul din animalele nevoite să fie prevăzătoare. Dobândirea unei proprietăţi individuale, sporirea ei până peste trebuinţile imediate şi apărarea ei împotriva celor ce-ar încerca să i-o răpească, toate acestea sunt pentru om acte vitale, instincte ce şi-au obârşia temeinică în conservarea personală; aceste instincte nu pot fi nimicite şi o legislaţie care ar voi să le înăbuşe le-ar vedea izbucnind cu putere contra sa.

E vorba că dacă proprietatea individuală e firească, şi prin urmare nu poate fi înlăturată, se naşte o lărgire în afară de măsură a dreptului de posesiune personală, lărgire impotriva căreia judecata se ridică şi care nu poate fi apărată decât cu argumente naturale: ereditatea. Nu încape îndoială, instinctul de conservare al speciei sileşte pe vieţuitoare să poarte grije de urmaşii lor şi să le pregătească condiţiuni de viaţă cât mai bune cu putinţă. Dar această grije niciodată nu trece peste ceasul când micuţii s'au dezvoltat în deajuns spre a putea să se îngrijească ei singuri, precum au făcut şi părinţii lor. In sămânţa plantei e numai atâta feculă, şi în ou numai atâta albumină, decâtă are nevoie germenul spre a se hrăni în cea dintâi epocă a vieţi sale; mamiferul nu dă lapte puiului său decât atâta timp cât acesta nu poate să se ducă singur să pască sau să vîneze; pasărea încetează de a mai aduce mâncare puilor săi, îndată ce aceştia îşi iau sborul din cuib. Numai omul singur cată să adune făină, albumină şi hrană pentru nenumărate generaţiuni scoborîtoare; numai omul vrea ca până într'un

viitor cât mai îndepărtat să-şi ţie copiii şi pe toţi urmaşii în starea embrionară în care micuţul e hrănit de părinţii săi şi nu luptă spre a-şi duce singur viaţa. Strămoşul care a dobândit avere, cată s'o lase familiei, pentru ca, dac'ar fi cu putinţă, s'o scape de grija de a o dobândi ea. Această dorinţă însă e o abatere dela toate legile fireşti, e o turburare gravă ce se aduce în orânduirea universală care stăpâneşte viaţa organică şi care cere ca fiecare vieţuitoare să-şi facă singură loc la marea masă a firei, sau să se stingă.

Din această turburare nasc toate relele vieţii economice şi în vreme ce ea abate asupra nesfârşitelor gloate de oameni blestemul nenorocirii şi al istovirii timpurii, ea se răzbună în acelaş timp asupra autorilor ei. Bogătaşilor nu le e de nici un folos faptul că cu un egoism inconştient-criminal păstrează averile adunate de ei spre a asigura pentru copiii lor şi pentru copiii copiiilor lor o viaţă de bucurii în braţele dulcei trândăvii: niciodată ei nu-şi ajung ţinta. Experienţa dovedeşte că nici o bogăţie nu se întinde la mai multe generaţii dacă n'are lângă ea o activitate productivă. Niciodată o avere moştenită nu rămâne în stăpânirea unei familii, şi chiar milioanele lui Rothschild n'ar putea păzi de mizerie pe scoborîtorii săi din a şasea sau a opta generaţie, dacă aceştia n'ar avea însuşirile cari, chiar în lipsa milioanelor moştenite, le-ar da putinţa să ocupe un locşor cum-se-cade pe lumea asta.

O lege neînduplecată cată să lecuiască neorânduiala pricinuită vieţii economice a societăţii prin faptul nefiresc al lăsării averilor ca moştenire. Un individ care

niciodată nu s'a văzut nevoit să-şi exercite instinctul organic cel mai primitiv, acela de a-şi agonisi pâinea de toate zilele, îşi pierde repede şi însuşirea de a-şi păstra averea şi pe aceea de a o apăra împotriva lăcomiei şi a curselor acelora cari n'au averi. Dacă toţi urmaşii unei familii sunt firi cu desăvârşire mijlocii, dacă se ţin departe de toate luptele publice şi particulare, dacă duc o viaţă aproape vegetativă, uitaţi de toată lumea şi ascunşi în umbră, abia pot să nădăjduiască că vor putea să păstreze neştirbită averea moştenită. Dacă însă această familie produce un individ înzestrat într'un oarecare grad cu imaginaţie, şi care într'o ramură oarecare se ridică deasupra firilor obişnuite, dacă are patimi sau ambiţie, dacă vrea să strălucească în ochii lumei sau cel puţin să se simtă trăind, pierderea sau ciuntirea averii moştenite e lucru de neînlăturat, pentru că acest urmaş, ducând o viaţă mai frământată, e cu desăvârşire în neputinţă de a pune la loc măcar un gologan din ce cheltueşte pentru capriciile sale. Ceeace se întâmplă cu un organism se întâmplă şi cu averea. Cel dintâi trebuie să fie înzestrat cu activitate vitală dacă voeşte să trăiască; din clipa în care în celulele sale viaţa a încetat, el cade pradă descompunerii; fiinţele microscopice şi macroscopice cari în căutarea hranei cutreeră natura, vin atunci şi-l sfâşie. Tot aşa e şi cu o avere în care circulaţia nu e păstrată de o mişcare viuă de viaţă economică, în care nutriţia—ca să zicem aşa—moare, şi care e sfârşită de lacomele organisme ale descompunerii: paraziţii, înşelătorii, pungaşii, speculatorii şi alţii. Se poate păstra în chip artificial cadavrul unei

averi, precum cadavrul unei fiinţe organice se poate păstra, apărându-se de ruină şi de nimicire; aceasta din urmă prin mijloace antiseptice, celdintâi prin legi de excepţiune pentru păstrarea averilor ereditare, sub înfăţişarea de fideicomis.

Fideicomisul e o născocire care într'un chip ciudat ne arată că totdeauna bogaţii egoişti au avut o presimţire întunecată despre caracterul nefiresc al dreptului de moştenire. Cel care lasă moştenirea simte că săvârşeşte o crimă faţă de omenire şi că, în dispreţul tuturor legilor, firea se va răzbuna asupra urmaşilor săi; el caută să-i opună cea din urmă stavilă; prevăzând că copiii săi nu vor avea braţele destul de zdravene spre a-şi păstra singuri moştenirea, se căsneşte să le-o lege de corp prin mijloacele cele mai sigure cu putinţă. Chiar fideicomisul însăşi pierde însă puterea în cele din urmă şi ne mai având puterea de a păstra, el nu apără nici bogăţia de descompunere şi nici familia de ruină.

Prin urmare, lăsarea averilor ca moştenire trebue desfiinţată; acesta e singurul leac firesc şi prin urmare, pentru toate rănile economice ale corpului social, singurul cu putinţă. Când îţi arunci ochii întâia oară peste aceste cuvinte, ţi se pare că ele cuprind o măsură cu desăvârşire radicală, ţi se pare că e aproape o adevărată confiscare a oricărei posesiuni individuale; dacă însă cercetezi mai cu luare-aminte această măsură, vezi că ea e logica urmare a fenomenelor azi în fiinţă, fenomene ce nu nelinişteşc pe nimeni. Dreptul întâiului născut a fost păstrat în ţările cele mai cu străşnicie legate de orânduirea feudală; aceasta

înseamnă că desmoştenirea, pe care eu o cer ca măsură generală pentru toţi urmaşii fără deosebire, e sistematic practicată în privinţa tuturor copiilor, cu deosebire însă de copilul întâi născut; aşa că pairul cel mai conservator din Anglia practică o măsură pe care poate că o sumedenie de cititori o socotesc ca nespus de răsvrătitoare. Dar dacă nimeni nu socoate nedrept şi mai ales cu neputinţă ca copiii mai mici ai unui gentilom englez să fie lipsiţi de prilejul de a se bucura de averea părintească, proporţional cu această avere, de ce oare ar fi nedrept şi de ce ar fi cu neputinţă a se hotărî acelaş mod de purtare pentru toţi copiii de oameni avuţi? E drept că pairul, dacă desmoşteneşte pe ceilalţi copiii ai săi, le dă o altă avere, le dă instrucţia care le îngăduie să-şi croiască drumul în viaţă. Dar dacă, murind un om care a dobândit o avere, toată averea aceasta dobândită ar rămâne societăţii, Statul ar putea da tinerimei întregului popor o instrucţie şi o educaţie potrivită cu însuşirile fiecăreia; în aceste condiţiuni, desmoştenitul fiu al bogătaşului ar avea cel puţin aceleaşi foloase de cari se bucură demoştenitul copil mai mic al pairului. De altfel, pairul mai face încă ceva pentru acei dintre copiii săi cărora nu le lasă avere: el se foloseşte de legăturile sale şi de situaţia sa spre a le face un rost în administraţia politică, comunală sau privată, găsindu-le locuri cari au mai mult sau mai puţin însemnătatea şi rolul unor venituri. Nu-i altceva decât organizarea solidarităţii care înlesneşte individului siguranţe de traiu, cari au aproape o valoare mai mare ca o avere deosebită. Dreptul e că această solidaritate

e strâmtă, e egoistă; ea e solidaritatea unei caste şi scopul ei e să exploateze marea mulţime în folosul câtorva paraziţi. Ia închipuiţi-vă însă că nişte legături ale unei astfel, de solidarităţi ar îmbrăţişa o întreagă comunitate, şi ar fi statornicite nu în vederea căpătuirii unor paraziţi, ci în vederea unui sprijin folositor comunităţei; închipuiţi-vă un Stat care asigură tuturor tinerilor instrucţia, un Stat care înlesneşte copiilor să se instruiască, chiar dacă părinţii lor n'au mijloace spre a face acest lucru, un Stat care dă tinerimei unelte de muncă îndată ce ea a ajuns la vârsta în care e în stare să producă, şi care-i a sigură o viaţă independentă. Se mai poate spune că într'o comunitate solidară în aşa chip, oricare dintre oameni nu e mai bine înzestrat decât e azi fiul mai mic al unui pair din Anglia, sau că se face o nedreptate copiilor prin luarea averilor părinţilor de către Stat?

Trebuie să mărturisesc că punerea în aplicare a unei asemenea idei ar întâmpina numaidecât o sumedenie de diferite piedici. Prin donaţiuni făcute celor în viaţă, părinţii ar căuta să scape de slova legii de desmoştenire şi Statului nu i-ar fi uşor să împiedice trecerea la copii a unei mari părţi din averea părintească. Piedica aceasta însă are o mică însemnătate. Oamenii şi-ar schimba numaidecât, şi cu desăvârşire, felul de a vedea; părinţii ar recunoaşte că într'un Stat astfel reorganizut, lipsa de avere a copiilor lor n'ar avea ca urmare durerea şi mizeria, şi s'ar micşora, ar slăbi neînchipuit de mult instinctul care ne sileşte azi să ne purtăm în aşa chip în cât să facem ca urmaşii noştri

să intre şi să treacă prin viaţă ca nişte desăvârşiţi rentieri.

Controlul valorilor cari fireşte ar alcătui cea mai mare parte a averii mobiliare, n'ar fi nici lucru cu neputinţă şi nici măcar lucru greu ; mobilele, obiectele preţioase, lucrurile de artă, ar putea ieşì din rândul lucrurilor confiscate de Stat, ca amintiri dela părinţi. Cât priveşte bunurile imobiliare, ar fi cu neputinţă să se ocolească legea. Căci punctul acesta e punctul de căpetenie pe care se întemeiază sistemul. Atunci întreaga ţară, cu clădirile, cu fabricile, cu căile sale de comunicaţie ar deveni proprietatea colectivităţii, proprietate neînstrăinabilă care la stingerea fiecărei generaţii ar ajunge mereu, întreagă, proprietatea celeilalte. Ori cine ar cere, ar primi dela Stat, pe viaţă, o posesie funciară sau de fabrică, pentru care va plăti arendă anuală, potrivit dreptei dobânzi a capitalului pe care această proprietate îl înfăţişează. Aceasta, iarăşi, nu e o orânduire răsvrătitoare ne-mai-pomenită, ci numai dezvoltarea logică a condiţiilor ce dăinuiesc de pe acum în multe locuri, şi mai cu seamă în Anglia şi în Italia. In aceste ţări, sunt mari proprietari cari nu-şi cultivă chiar ei pământul, ci-l dau, în acest scop, unor arendaşi. Ce împiedică societatea de a întinde asupra tuturor ramurilor de cultură şi de producţiune condiţiile în cari se află arendaşii englezi, şi de a face să nu mai fie decât Statul, un singur mare proprietar funciar ? Orânduirea aceasta îngăduie individului să dobândească averi personale, deşi acestea foarte greu ar putea ajunge la nemăsurata mărime a averilor exploatatorilor şi ale paraziţilor din orânduirea

economică din ziua de astăzi. Omul înzestrat şi muncitor va găsi răsplata frumoaselor sale însuşiri într'o viaţă mai largă, omul de mijloc sau neputincios va trebui să se mulţumească cu un venit mai mic şi numai leneşul va fi osândit să trăiască în lipsă şi să se prăpădească. Ar fi cu neputinţă să se grămădească un prea mare număr de averi în mâna unui singur fermier sau arendaş cum i-am zis mai sus, pentru cuvântul că întreprinzătorul nu va găsi lucrători decât foarte greu; în adevăr, omul care va voi să lucreze, n'are decât să ceară şi i se va da de Stat o bucată de pământ care să fie a sa, deci n'are nici un cuvânt pentru care să se ducă să se închirieze la un altul, să se pună sub ascultarea unui întreprinzător care nu-i decât un mijlocitor. Urmarea trebuincioasă a dezvoltării acestui sistem va fi că în curând individul nu va mai cere pământ mai mult decât poate munci el cu ajutorul familiei sale. Va fi de asemenea împiedecată dezvoltarea din cale afară a industriei în paguba producţiunei alimentare. Fiindcă omul are deplină libertate să se facă fermier neatârnat de nimeni, sau lucrător de fabrică, şi amândouă acestea deopotrivă de uşor, el nu se va îndrepta spre industrie — cum lesne e de înţeles—decât dacă aceasta îi va da putinţa să ducă o viaţă mai plăcută decât agricultura; atunci va înceta concurenţa aceasta a lucrătorilor cari merg din fabrică în fabrică oferindu-se unii cu preţuri mai mici ca ceilalţi şi cari se mulţumesc cu partea cea mai neînsemnată a bunurilor şi a bucuriilor ce viaţa le poate da unui om. S'ar putea ivi adevărate greutăţi numai atunci când populaţia ar

creşte prea mult şi când pământul n'ar mai fi îndestulător. In acest caz nu s'ar mai putea răspunde la cererile ce i s'ar face pentru câmpii de lucrat sau pentru aşezăminte industriale şi o parte a tinerimei ar trebui să se hotărască să plece aiurea. Precum am arătat însă şi am dovedit mai sus, o cultură stăruitoare şi chibzuită a pământului ar putea amânà această trebuinţă într'un viitor foarte îndepărtat.

Nici vorbă că sistemul arătat aci, e şi el tot un fel de comunism. Acelora cari se îngrozesc la auzul acestei vorbe le voiu spune totdeodată că trăim în plin comunism, şi nu numai într'un comunism activ, dar şi într'un comunism pasiv. Avem însă comunitatea datoriilor, n'avem şi pe aceea a bunurilor. Nici un reacţionar nu se sperie la gândul că fiecare cetăţean —prin singura împrejurare că e legat de Stat—e datornicul unei sume care, în Franţa de pildă, se ridică aproape la şase sute de lei de cap, pe an. De ce oare s'ar îngrozi dacă, în urma unei revoluţii care ar răsturna totul, cetăţeanul care e acum datornic ar deveni stăpânul unei averi tot aşa de mari şi dacă Statul, în loc să aibă numai datorii obsteşti, ar avea şi o avere obştească, când el n'ar tot grămădi numai la biruri deasupra membrilor, ci le-ar împărţi şi bunuri, cum face astăzi cu un mic număr de inşi? Căci de pe acum Statul are o proprietate alcătuită din elemente de tot felul, ca palate, moşii, păduri, vase; faptul acesta al unei posesiuni neindividuale, nedivizibilă între toţi cetăţenii nu e decât comunism aplicat, dar lucrul acesta nu-l vede lămurit cea mai mare parte a oamenilor, numai din pricină că aşezămintele noastre politice,—

dăinuind din evul-mediu, — susţin credinţa că averea generală e o avere individuală şi aparţine prinţului sau oricărui cap pe care-l ar avea Statul.

Datoria publică, proprietatea publică, birurile, nu înfăţişează singurele întocmiri prin care comunismul trăieşte în vremea noastră. Sunt anumite feluri de credite cari nu sunt nimic altceva decât comunism curat. Când un individ împrumută partea altuia sau când asupra averii sale personale îi dă un bilet la ordin pe care un al treilea om căruia i-l înfăţişează, îl socoteşte ca bani în mână, se face un schimb de posesiuni individuale; fac iarăşi un simplu act de comunism băncile cari liberează bilete fiduciare — bilete a căror sumă adeseori se ridică la mai mult decât o treime din totalul lor—şi când aceste bănci încuviinţează unui individ, pe iscălitura sa, un împrumut cu care el poate să-şi ia tot ce pofteşte. Banca, fără să dea o muncă îndeplinită şi prefăcută de mai 'nainte în bani, dă un bon asupra unei munci care trebuie îndeplinită. Dar respectându-se acest bon de către obştea cetăţenilor, şi dându-se tot felul de lucruri în schimbul acestor bilete de valori nevărsate, însemnează că se aduce omagiu principiului de solidaritate omenească, înseamnă că se recunoaşte faptul că individul are dreptul asupra unei părţi din nişte bunuri existente, deşi în clipa aceea el, în schimbul acelei părţi ce i se cuvine, nu poate da un echivalent pe care el însuşi să-l fi produs.

Luarea de către Stat a tuturor averilor, după moartea celor cari le-au dobândit va crea o avere obştească aproape nesecabilă, fără ca, cu toate acestea

să înlăture posesiunea personală. După cum fiecare individ are un nume de botez şi un nume de familie, tot aşa va avea o avere personală şi una obştească. Averea obştească cu care va fi înzestrat chiar dela naştere, va fi cam ca numele său de familie; averea pe care o va aduna cât timp va trăi şi de care singur se va bucura, va fi ca numele său de botez; amândouă acestea vor alcătui şi vor hotărnici personalitatea sa economică, tot aşa cum numele amândouă arată personalitatea sa cetăţenească. Muncind pentru el, individul va munci totodată şi pentru obşte care într'o zi se va folosi de excedentul câştigului său asupra consumaţiunei. Averea toată va alcătui nemăsuratul rezervor de unde din prisosul unora se va împlini lipsa altora şi care la fiece generaţie, în împărţirea bunurilor va rotunji neegalităţile cari totdeauna se vor tot produce, neegalităţi cari cu fiecare generaţie se fac fixe şi din ce în ce mai mari din pricina lăsării de moşteniri.

Cât de curând trebuie să ajungem la această reînoire a organizaţiei economice pe care judecata şi ştiinţa o cer deopotrivă. Societatea trebuie să fie stăpânită de un singur principiu, fundamentul, şi acest principiu nu poate fi altul decât sau individualismul, adică egoismul, sau solidaritatea adică altruismul. In ziua de astăzi, nici individualismul nici solidaritatea nu stăpânesc aşa cum se cuvine; stăpâneşte un amestec din amândouă, amestec cât se poate de fără noimă. Posesiunea e orânduită individualiceşte şi în ereditate egoismul ajunge la înălţimi ce nu pot fi întrecute, prin aceea că nu cată numai ca prin viclenie şi prin sil-

nicie să răpească tot ce poate, dar cată să-şi ţină prada în ghiare totdeauna şi să îndepărteze pentru vecii vecilor obştia dela bucuria sa. Numai, e vorba că cel care are, bogătaşul, nu îngăduie nevoiaşului să-şi facă o armă din principiul căruia el îşi datoreşte averea. Se dobândeşte şi se păstrează averea în numele individualismului, dar ea e oprită în numele solidarităţei. Fără nici o mustrare de cuget, bogătaşul se bucură de partea neproporţională de bunuri pe care-a ştiut să şi-o însuşească; săracul însă e numaidecât aruncat în închisoare şi spânzurat dacă cumva pune mâna pe bunul bogătaşului, voind să fie şi el deopotrivă de egoist şi de individualist. Se îngăduie meşteşugurile cele mai neruşinate ale lăcomiei egoiste, sub chip de camătă şi de speculă, şi sunt oprite sub chipul tâlhăriei şi al furtului. Din acelaş principiu se face în unele împrejurări o crimă, în altele un merit.

Judecata cea dreaptă se răsvrăteşte împotriva unei asemenea neconsecvenţe. Inţeleg să propovăduieşti egoismul, dar să ai curagiul să-l aprobi în toate împrejurările. Dacă-i adevărat că bogatul trăieşte în trândăvie pentru cuvântul că a ştiut să pună stăpânire pe pământ sau să exploateze pe muncitori, să fie drept şi ca săracul să-l omoare pe acesta şi să-i ia averea în stăpânire,—numai să aibă curajul şi puterea trebuincioasă spre a face aceasta.

Nici vorbă că cu o asemenea logică societatea ar da de râpă, oamenii ar fi nişte fiare însetate de sânge şi rătăcind prin păduri s'ar sfâşia unu pe altul. Cine nu poate zice că o asemenea stare e idealul dezvoltării sociale, n'are decât să se hotărască pentru celalt prin-

cipiu, pentru solidaritate. Nu se va mai zice atunci · fiecare· pentru el, ci se va zice: fiecare pentru toţi şi toţi pentru fiecare. Societatea se va socoti atunci îndatorată să dea instrucţie tinerimei care încă nu e în stare să-şi câştige pâinea; ea va purta grije de bătrânii nevoiaşi cari nu mai pot face aceasta, va veni în ajutorul lipsei, şi sărăcia nu va mai fi decât pedeapsa unei voite trândăvii. Spre a fi însă cu putinţă îndeplinirea tuturor acestora, e trebuinţă de o condiţiune: desfiinţarea moştenirei averilor.

Pe tărâmul economic ne ameninţă mari catastrofe şi nu ne stă în putinţă să le mai amânăm pentru mult timp Mulţimea mai putea fi mângâiată în aceste dureri ale vieţii pământeşti, atâta timp cât era credincioasă, căci nădăjduia o răsplată pe cealaltă lume. Astăzi însă când adevărurile se răspândesc pretutindeni din ce în ce mai mult, pe zi ce trece se micşorează numărul acelora cari îndurând cu răbdare găsesc într'o hostie răsplata pentru o masă pe care n'au avut-o şi pentru cari chitanţa dată de un popă pentru un loc în rai face tot cât un câmp bun de lucrat pe lumea asta. Se numără săracii între ei, şi numărând şi pe bogaţi, se văd că sunt mai mulţi şi mai puternici. Săracii cercetează obârşiile bogăţiilor şi văd că specula, exploatarea şi moştenirea nu sunt mai îndreptăţite de judecată decât sunt tâlhăria şi furtul, pe cari codul le pedepseşte aşa de aspru. Prin crescânda desmoştenire a maselor cari sunt smulse dela ţarină şi prin grămădirea crescândă a averilor în câteva mâini, nedreptăţitele economice se fac tot mai de nesuferit; în ziua în care mulţimea va simţi că-i e

foame şi pe lângă aceasta va cunoaşte şi îndepărtatele pricini ale acestei foame a ei, cătând să se sature nu va fi o singură piedică pe care să n'o dea la o parte ori pe care să n'o sfărâme. Foamea e una, din puţin numeroasele puteri elementare împotriva cărora, la urma urmii, nici ameninţările şi nici explicaţiile nu sunt de nici un folos. Tot ea e puterea care, probabil, va dărâma din temelii clădirea socială din ziua de astăzi, ridicată pe superstiţie şi pe egoism, clădire pentru a cărei prăbuşire filozofia singură nu e deajuns.

Minciuna matrimonială

I

Omul are două instincte tari cari-i stăpânesc toată viaţa şi cari în toate acţiunile sale îi dau întâiul imbold; aceste două instincte sunt: instinctul conservării personale şi instinctul conservării speciei. Cel dintâi se arată sub cea mai simplă înfăţişare, ca foame, cel de al doilea ia înfăţişarea de dragoste sau iubire. Până astăzi, pentru noi rămân încă în umbră puterile cari lucrează în operaţiunile de nutriţie şi de reproducere; urmările acestora însă le vedem lămurit. Nu ştim din ce pricini un individ îşi săvârşeşte dezvoltarea într'un număr de atâţia ani şi nu în mai mulţi sau mai puţini; nu ştim, iarăşi, din ce pricini calul cel zdravăn şi mare nu poate ajunge la vârsta de 35 de ani,—pe câtă vreme omul cel mai mărunţel şi mai slab poate să treacă şi de 70 de ani,—nici din din ce pricină corbul poate s'ajungă până la 200 de ani, pe când gâsca, mult mare ca el, nu trăieşte decât cel mult 20 de ani.

Lucrul pe care-l ştim însă e că fiecare vietate, chiar dela naştere, e sortită la o anumită durată de viaţă, după cum ceasul merge numai atât timp pentru cât l-ai întors; această durată a vieţii poate fi scurtată de o neaşteptată şi neprevăzută intervenire a puterilor

din afară, dar de prelungit nu poate fi prelungită nicidecum.

Credem că speciile sunt şi ele organizate spre a trăi o anumită durată; se nasc şi ele, tot ca indivizii, la un anumit moment, se dezvoltă şi ajung la maturitate, şi apoi mor. Oamenii n'au putut arăta cât anume e durata de viaţă a unei specii, prin observaţiunea directă, nici măcar pentru un singur caz, pentru cuvântul că ciclul de viaţă al acesteia e de o durată prea întinsă spre a i-se putea hotărî momentul naşterii şi acela al stingerii. Cu ajutorul numeroaselor puncte de sprijin pe cari ni le pune la îndemână paleontologia, putem afirma cu siguranţă că e un paralelism între legile vieţii şi dezvoltărei individului şi între legile vieţii şi dezvoltărei speciei. Câtă vreme individul nu şi-a secat puterea vitală cu care a fost înzestrat din clipa naşterii, el pune toată stăruinţa în lupta sa împotriva duşmanilor şi pentru conservarea-i personală; dacă însă puterea vitală i-a secat, el nu mai are nici o trebuinţă de a se hrăni sau de a se apăra, şi atunci moare. Tocmai la fel se manifestă puterea vitală în specie, sub înfăţişarea instinctului de reproducere. Cât timp vitalitatea speciei e puternică, fiece individ dezvoltat în întregime tinde din toate puterile sale să se împerechieze. Din clipa când vitalitatea speciei începe să se istovească, indivizii cari o alcătuiesc devin mai nepăsători faţă de înmulţire şi în cele din urmă încetează cu desăvârşire de a-i mai simţi trebuinţa.

In egoismul sau simţimântul de solidaritate, aflător în membrii unei specii sau chiar în mijlocul raselor omeneşti ori în elementele popoarelor, putem avea măsura

adevărată a puterii vitale respective. Cu cât sunt mai numeroşi indivizii cari pun interesele lor mai presus de orice datorie de solidaritate şi de orice ideal de dezvoltare a speciei, cu atât ziua pieirei acestei specii e mai apropiată. Dimpotrivă, puterea vitală a unui popor e cu atât mai vie, cu cât în mijlocul său are mai mulţi indivizi cari au instinctul eroismului, al desinteresării şi al jertfei personale. Stingerea unei familii şi chiar a unei naţiuni, începe cu precumpănirea egoismului, semn sigur al secării vitalităţii speciei; din aceasta va ieşì curând secarea puterii vitale a individului, dacă nu va fi întârziată câtva timp prin încrucişeri sau prin alte transformări folositoare.

In clipa când un popor sau o rasă a ajuns la cel din urmă punct al desvoltării sale, indivizii cari îl alcătuiesc pierd însuşirea de a iubì sănătos şi în chip firesc. Atunci spiritul de familie se nimiceşte. Bărbaţii nu mai voiesc să se însoare din pricină că socot că e lucru greu să aibă răspunderea unei alte vieţi omeneşti şi să se ocupe de o altă fiinţă. Femeile, în teama lor de durerile şi neplăcerile maternităţii şi în dorinţa de a nu avea copii, se slujesc de mijloacele cele mai imorale spre a nu face copii. Instinctul îmulţirii la unii se sminteşte în cele mai ciudate chipuri iar la alţii se pierde, ţinta lui ne mai fiind îmulţirea. Cea mai minunată funcţiune a organismului, actul împerecherii, care nu poate fi săvârşit înainte de maturitatea deplină şi de care sunt legate cele mai vii senzaţii ale sistemului nervos ajunge în josnica stare de ticăloasă desfrânare; el nu mai are ca ţintă îmulţirea ci numai o plăcere individuală care n'are nicio

însemnătate pentru colectivitate. In împrejurările în cari dragostea se mai vede încă, având înfăţişarea unei urmări a obicinuinţei, ea nu e unirea a două individualităţi nedesăvârşite într'un individ de specie mai înaltă şi alcătuind un tot, ea nu e prefacerea unei singuratice vieţi sterpe într'o îndoită viaţă rodnică, ce se poate prelungì la infinit cu ajutorul posterităţii, ea nu e trecerea pe neştiute de la egoism la solidaritate, nu e năvălirea vieţii individuale în viaţa cea nemărginită a speciei. Nu e nici una din toate acestea!

E ca o ciudată nelinişte, neînţeleasă ei înşi-şi, şi ca atare cu neputinţă de potolit, jumătate visărie, jumătate isterie, reminiscenţă, imitare a unor lucruri poate citite, poate auzite, închipuire bolnăvicioasă şi sentimentală, un fel de nebunie. Se răspândesc viţii contra naturei şi în timp ce pe ascuns neruşinarea petrece în orgii, în faţa lumei ne arătăm de o ruşine din cale-afară de mare; tocmai cum zice proverbul că „nu trebue să vorbeşti de funie în casa spânzuratului", aşa face poporul care, ştiindu-se cu musca pe căciulă în ce priveşte viaţa sa sexuală şi ştiind foarte bine cum stă cu păcatele sale făptuite şi gândite, — ca un criminal pe care l-ai prinde asupra faptului — se fereşte, în vorbirea sau în scrierile sale, să aducă măcar pe departe vorba de acest lucru. Infăţişarea aceasta o au raporturile sexuale ale unei rase care a ajuns la sleirea puterii sale vitale, fie printr'o firească întrebuinţare a acestei puteri, lucru care se vede la cei bătrâni, fie prin neprielnice condiţiuni de viaţă sau prin lucrarea unor legi dăunătoare şi nechibzuite.

Dacă se recunoaşte că am dreptate când cred că

înfăţişarea legăturilor dintre cele două sexe din sânul unui popor poate slujì ca măsură a puterii vitale a acestui popor şi dacă măsura aceasta se aplică asupra naţiunilor civilizate din Apus, ajungem să băgăm de seamă lucruri din cele mai îngrijitoare. Nedreapta şi mincinoasa orânduire economică, mincinoasele orânduiri sociale şi politice, au înveninat şi viaţa sexuală, de oare ce toate instinctele fireşti cari trebue să asigure păstrarea şi îmbunătăţirea speciei sunt falsificate şi şi-au ieşit din calea ce trebue s'o urmeze; în clasa cea mai dezvoltată intelectualiceşte a omenirei, generaţiile următoare sunt jertfite fără şovăială pentru egoismul şi făţărnicia cari stăpânesc în vremea noastră.

In toate timpurile, omenirea a început să simtă prin instinct, a înţeles apoi prin raţiune, că nu-i nici un lucru de care să-i pese mai mult de cât de propria-i durată de viaţă; din cele mai îndepărtate vremuri, în grijile sale au ocupat locul de căpetenie şi cel mai larg, toate senzaţiile şi toate faptele cari au vreo legătură cu acest interes de ordinul întâiu.

Fondul întreg al literaturii tuturor neamurilor din toate vremurile îl alcătueşte aproape numai dragostea; oricum, dragostea e singura chestiune care a putut pune stăpânire pe cititori sau pe ascultători într'un chip care a dăinuit şi dăinueşte. Unirea unui tânăr cu o fată într'o pereche rodnică,—rezultatul dragostei,—a fost înconjurată de ceremonii şi de solemnităţi, de pregătiri şi de formalităţi,—la început prin moravuri şi deprindere, apoi prin legi anume scrise,—mai mult de cât oricare alt act al vieţii omeneşti,

mai mult chiar de cât însuşi înarmarea tinerilor, fapt care totuşi, până în zilele noastre, e de cea mai mare însemnătate la triburile barbare cari trăiesc ne'ncetat pe picior de războiu.

Totdeauna Statul şi-a asigurat un control asupra legăturilor sexuale ale membrilor săi, prin formalităţile cari îngreuiază atâta căsătoria, şi solemnitatea cu care îndeplinea această unire a unei perechi de îndrăgostiţi trebuia să-i facă pe aceştia să'nţeleagă că o asemenea unire nu e un lucru ne'nsemnat şi care-i priveşte numai pe ei, nu e ca o masă, ori ca o partidă de vânătoare sau o serată cu cântece şi cu danţ, ci un eveniment de o înaltă însemnătate publică, un act care are o foarte mare 'nrâurire asupra viitorului obştii. Spre a împiedeca cât mai mult cu putinţă scoborârea dragostei până la josnica treaptă de lucru de petrecere, spre a arăta cât mai în lumină scopul său înalt,—conservarea speciei,—chiar din vremea primelor începuturi ale civilizaţiei, societatea a recunoscut în principiu ca fiind singure cinstite şi demne de stimă acele legături dintre bărbat şi femee al căror caracter serios a fost consfinţit printr'o ceremonie publică; cât priveşte legăturile făcute fără această consfinţire, bărbaţii şi femeile cari le-au făcut au fost despreţuiţi şi pedepsiţi prin batjocura de către societate sau chiar prin anumite pedepse.

In vremurile noastre de înaltă civilizaţie,—ca şi în vremea când această civilizaţie abia începuse să se ivească,—dacă nu vrea să decadă până la treapta de a ajunge un viciu despreţuit şi ruşinos, instinctul sexual trebue să cheme societatea ca mărturie la îndeplinirea

nevoilor sale şi să se pună sub supraveghierea sa; chiar în ziua de astăzi, căsătoria e singura formă împuternicită de lege pentru legăturile dintre bărbat şi femee.

Să vedem însă ce a ajuns căsătoria din pricina civilizaţiei noastre. Căsătoria a ajuns o înţelegere materială în care nu încape mai multă dragoste de cât în contractul dintre doui capitalişti cari vor să facă o afacere împreună. Căsătoria urmează a avea ca pretinsă ţintă păstrarea speciei; în teorie ea se bazează pe atracţia reciprocă dintre doui indivizi de sex deosebit; în fapt însă căsătoria nu se'ncheie în vederea viitoarei generaţii, ci numai şi numai în vederea unor interese personale ale celor cari se căsătoresc. Mai ales în aşa numitele clase de sus, căsătoria din zilele noastre, e lipsită de orice consfinţire morală şi prin urmare de orice rost antropologic de a fi. Căsătoria ar trebui să fie sancţiunea solidarităţei, însă e sancţiunea egoismului. In noua lor situaţie, acei cari se căsătoresc nu doresc nicidecum să trăiască unul pentru altul ci numai fiecare în condiţiuni mai bune spre a urma să ducă 'nainte o viaţă uşoară şi lipsită de orice răspundere. Oamenii se căsătoresc spre a-şi creea o situaţie nouă de oameni avuţi, spre a-şi asigura o casă mai plăcută, spre a putea ocupa sau pretinde o anumită treaptă socială, spre a-şi satisface o vanitate, ori spre a se putea bucura de plăcerile şi privilegiile pe cari societatea nu le'ngădue femeilor ce trăiesc singure şi pe cari plăceri le pune la îndemâna celor măritate. Astăzi când se căsătoresc, oamenii se gândesc la tot ce vrei: la salon,

'a bucătărie, la plimbări, la băi de mare, la sala de bal şi la cea de mâncare, numai la un singur lucru nu se gândesc, la lucrul cel mai de căpetenie: camera de dormit, acest sanctuar de unde trebuie să iasă viitorul familiei, al poporului, al omenirei. Decăderea şi ruina nu trebue oare să fie partea popoarelor la cari, în căsătoriile încheiate, stăpâneşte egoismul soţilor, şi în cari căsătorii copilul e o 'ntâmplare pe care nici unul n'a dorit-o, faţă de care în cel mai bun caz amândoi sunt nepăsători, căsătorii în cari copilul e o urmare greu de înlăturat, dar cu desăvârşire fără însemnătatea pe care ar trebui s'o aibă?

Mi se va răspunde, poate, că cea mai mare parte a căsătoriilor, la popoarele cari trăesc în stare naturală, adică în stare de viaţă primitivă, e văzută tot aşa cum e văzută şi de societatea noastră civilizată. Nici la oamenii primitivi nu joacă nici un rol înclinaţia de a-şi alcătuì fiecare un cămin. Sunt triburi în cari bărbatul se 'nsoară cu o fată pe care o vede întâia oară a doua zi după nuntă. In altele, bărbatul tânăr şi doritor de a'şi lua femeie, răpeşte din tribul vecin pe cea dintâi femeie care-i ese în cale şi pe care o poate duce cu el. Pe acolo pe unde bărbatul îşi alege nevasta, alegerea asta se face cu învoiri şi condiţiuni cari n'au nicidecum aface cu dragostea. Bărbatul o ia de nevastă pe cutare fată fiindcă o ştie tribul întreg că e bună gospodină, că are grije cumse-cade de vite, că toarce şi ţese bine. Prin urmare, şi acolo păstrarea tribului e încredinţată oarbei întâmplări ori egoismului, şi cu toate acestea popoarele despre cari e vorba sînt pline de putere tînără, iar des-

voltarea lor, pe lîngă că nu suferă nicidecum din pricina acestei stări de lucruri, dar ea chiar se face înaintând cu paşi repezi.

La o asemenea obiecţiune vom răspunde că la popoarele cari trăesc în stare naturală, căsătoria care nu e întemeiată pe dragoste, ci pe egoism şi pe tradiţie, din pricini antropologice, n'are urmările supărătoare pe cari asemenea căsătorii le au la neamurile civilizate. La neamurile primitive, deosebirea fizică şi intectuală dintre un individ şi celalt e foarte mică: tipul tribului e stăpânitor la toţi bărbaţii ca şi la toate femeile; abia se poate spune că există o individualitate. Toţi indivizii sunt ca alcătuiţi după un acelaş tipar şi seamănă unii cu alţii pînă într'atât că pot fi luaţi unul în locul altuia; creşterea tuturora e aceeaş. Prin urmare, cînd e vorba de împerechiere, numai e nevoie de nici o selecţiune; în orice chip ar fi alcătuiţi părinţii tinerilor, rezultatul acestei căsătorii va fi aproape acelaş. O asemănare mare a indivizilor înlătură nu numai nevoia, dar şi putinţa dragostei. Instinctul de reproducere, în atari împrejurări nu mai deşteaptă în individ decît dorinţa generală de a poseda un individ de celalt sex, dar nu se individualizează, adică nu se ridică la o înfăţişare mai înaltă care e tocmai dragostea, dorinţa pentru o fiinţă anumită şi nu pentru alta. Intregul sex are o înclinaţie generală pentru sexul deosebit şi bărbatul n'are nicidecum dorinţa de a se împerechia cu cutare femee, după cum, iarăşi, femeea nu doreşte nicidecum pe cutare bărbat, anume. Dacă la un popor trăind în stare naturală se iveşte un om tare deosebit de ceilalţi şi nesemănând cu

ceilalţi membri ai tribului prin însuşirile sale trupeşti sau intelectuale, această deosebire va fi simţită acolo numaidecât, şi cu o putere pe care abia ne-o putem închipuì noi ceilalţi cari vedem de obiceiu pe oameni deosebindu-se unii de alţii. Marea lege zoologică, marea lege a selecţiunii se va arăta cu o putere naţurală ; dorinţa de a-l avea de acest individ va fi aşa de puternică încât va lua înfăţişarea unei patimi grozave şi furtunoase dând naştere la faptele cele mai de necrezut. La popoarele civilizate, însă, unde oamenii sînt atât de deosebiţi unii de alţii, lucrurile merg cu totul altfel. E drept că în straturile de jos ale poporului, straturi lipsite de cultură sau mai puţin desvoltate, instinctul de reproducere se arată mai curând ca o inclinaţie generală a sexului bărbătesc către cel femeiesc, decât ca o inclinaţie personală ; în această parte a poporului, cu toate poveştile sentimentale scrise de poeţi rău-observatori ai realităţei, dragostea tare şi aprinsă pentru o fiinţă anumită e cu desăvârşire rară. Instinctul sexual devine însă exclusiv şi foarte greoiu la alegere în clasele mai înalte, alcătuite din indivizi bogat desvoltaţi şi din tipuri deosebite bine caracterizate ; e chiar trebuinţă ca el să devină astfel, aceasta fiind condiţiunea care poate înlesni naşterea unor urmaşi, voinici şi chemaţi să trăiască.

In clasele despre cari vorbirăm acum e nevoie ca singura legătură în vederea înmulţirei, legătură pe care societatea o împuterniceşte — căsătoria — să fie întemeiată pe dragoste. Dragostea e marele călăuzitor al vieţii speciei, puterea care lucrează la cât mai de-

săvîrşita îmbunătăţire a acestei specii şi care cată să înlăture decăderea sa fizică. Dragostea e instinctul care face pe o fiinţă să vadă că trebue să alcătuiască o pereche cu cutare fiinţă din sexul deosebit, spre a face ca bunele sale însuşiri să crească, ca păcatele şi lipsurile sale să se micşoreze, iar tipul său să rămână neatins saú să se îmbunătăţească în scoborâtorii săi. Instinctul îmmulţirii e orb, socotit în sine, şi spre a-şi ajunge ţinta firească, ţintă care nu-i decât îmbunătăţirea speciei şi păstrarea individuală laolaltă, are nevoie de o călăuză sigură, care e dragostea. Cînd părinţii nu seamănă între dânşii, produsul unei încrucişări e totdeauna un produs rău sau fără însemnătate, mai ales când cătăuza de mai sus lipseşte şi când împerecherea e făcută nu dintr'o legătură reciprocă, ci numai din întâmplare sau din pricini străine de ţinta sa fiziologică. Copiii moştenesc relele însuşiri ale părinţilor lor şi trăind le fac mai mari; calităţile părinţilor, bunele lor însuşiri, adică, dimpotrivă se slăbesc sau se neutralizează unele pe altele; din aceasta răsare o rasă lipsită de armonie în însuşiri, o rasă suferind de sfâşieri lăuntrice, decăzută şi sortită unei stingeri foarte apropiate. Singură vocea dragostei îi poate spune individului dacă unirea sa cu o altă fiinţă anumită e de dorit în vederea păstrării şi a îmbunătăţirii speciei, sau dacă această unire nu e de loc nimerită.

Cu o singură vorbă, Goethe a prins şi a definit într'un chip minunat esenţa dragostei, şi numeroase volume mari s'ar încerca zadarnic să mai adauge ceva la această definiţie. Vorba aceasta e *Wahlverwandt-*

schaft, adică afinitate electivă. Acest nume e împrumutat din chimie și el leagă marile procedee elementare ale naturei de un fapt ce se petrece la om și pe care închipuirea isterică a poeților fără idei și fără judecată l-a acoperit de un văl plin de taină. In chimie, afinitate electivă se numește tendința a două corpuri de a se combina dând naștere unui corp nou care are aproape toate însușirile ca: culoare, stare de agregație, densitate, acțiune asupra celorlalte materii, etc., cu desăvârșire deosebite de ale celor două corpuri primitive componente. Două corpuri cari nu sunt unul față de altul în raport de afinitate electivă, de-ar sta o vecinicie în cea mai strânsă apropiere, nu vor fi decât într'o acoperire fără viață a unuia de către celalt, acoperire care nu va da naștere la nici o întocmire nouă, la nici o mișcare dinamică, la nici un rezultat viețuitor. Dacă însă două corpuri oarecari sunt în raport de afinitate electivă unul față de altul, e de ajuns numai să le apropii o clipă unul de altul spre a prilejui numai decât niște frumoase și rodnice fenomene de activitate.

Organismul omului e teatrul unor fapte cu desăvârșire asemănătoare. Doui indivizi exercită unul asupra celuilalt o înrâurire reciprocă. Dacă între ei e o afinitate electivă, se vor iubi, vor alerga în zbor unul către altul și vor deveni izvor de noui alcătuiri viețuitoare. Dacă n'au această afinitate electivă, întâlnirea lor nu va însemna niciodată un episod în marea viață obștească pentrucă vor rămâne reci și fără nici o influență unul asupra celuilalt. In acestea, noi vedem însușiri inerente materiei, însușiri pe cari

nu încercăm să le explicăm. Din ce pricină se uneşte oxigenul cu potasiul? Dar azotul de ce se uneşte cu platina? Cine ar putea să răspundă la asemenea întrebări? Şi un bărbat, de ce iubeşte pe cutare femee şi nu pe alta? De ce o femee îl vrea numai pe cutare bărbat şi-i dispreţuieşte pe toţi ceilalţi? Nu încape vorbă că din pricină că această dorinţă de apropiere sau această nepăsare îşi are baza în *chimismul* cel mai intim al fiinţei despre care e vorba şi ca izvoare are tot izvoarele din cari nasc procedeurile organice ale vieţii. Căsătoria e ca un vas în care sunt închise la olaltă două corpuri diferite, două individualităţi chimice. Vasul se umple deodată, dacă aceste două individualităţi au afinitate electivă, sau ţine în el moartea, dacă ele n'au această afinitate. Dar ia să vedem, în unirile cari se fac în zilele noastre, mai poartă cinevă grije de afinitatea electivă?

Intre om şi femee nu sunt decât două feluri de legături: sau între ei e o legătură de firească atracţie reciprocă, şi în acest caz, cu ştirea sau fără ştirea lor au ca ţintă îmulţirea, sau ţinta aceasta nu e în linia întâi şi ambii caută numai mulţumirea egoismului, sub orice înfăţişare. Celedintâi legături sunt îndreptăţite şi morale; celelalte alcătuiesc marea clasă a prostituţiei, în orice haine s'ar înfăţişa ele. Se prostituează o creatură decăzută care noaptea, pe străzile unui oraş mare, în schimbul a câtorva monete, se oferă unui trecător al cărui chip nici nu-l vede măcar, pe întunerec. Se prostituează nemernicul care face curte unei bătrâne smintite şi care pentru laudele ce i le-aduce primeşte bani număraţi; pentru amândouă

aceste cazuri, numele care e de întrebuințat e acelaş şi el este : *prostituție*. E de ştiut însă ce deosebire e între un bărbat întreținut de amanta sa, şi între un bărbat care face curte moştenitoarei sau fetei unui om cu dare de mână, pentru care el neavând nici cea mai mică dragoste, cată să dobândească averea fetei sau o anumită situație, odată cu mâna ei? Ce deosebire e între nenorocita ticăloasă care pentru câțiva gologani se vinde unui necunoscut, şi între nevinovata logodnică ce merge înaintea altarului cu un om pe care nu-l iubeşte, dar care, ca răsplată pentru îmbrățişerile ei, îi va da o situație socială înaltă, sau toalete, podoabe, slugi, ori numai o nenorocită bucată de pâine spre a-şi duce viața, şi nimic altceva? In amândouă cazurile, aceleaşi sunt pricinile, acelaş e modul de purtare, şi, judecând după adevăr şi dreptate, acelaş trebue să fie numele ce trebuie să li se dea.

O mamă pe care toată lumea o ține de foarte cinstită şi care ea singură se crede cât se poate de aspră în obiceiuri, când îi iese'n cale un candidat bogat, cată să'nvingă nepăsarea fiicei sale prin sfaturi şi îndemnuri iscusite, cam în felul acesta „Dar bine, dragă, e curată nebunie să dai cu piciorul la o viață cum nu se poate mai bună şi să aştepți să-ți vină a doua oară un aşa prilej minunat, lucru care nici vorbă că n'are să se mai întâmple; o fată cum se cade trebuie să-şi scoată din cap prostiile citite prin poveştile de dragoste şi să se gândească la lucruri serioase şi folositoare". Această mamă model nu este nici mai mult nici mai puțin de cât o mijlocitoare, asemenea scârboasei şi nemernicei negustorese de

carne vie care pe o bancă într'o grădină publică, șoptește vorbe ticăloase și murdare la urechea croitoreselor făr'de lucru, uitându-se 'n toate părțile să n'o înhațe sergentul. Pretendentul elegant căruia 'i sunt deschise cu bunăvoință toate saloanele distinse și care mișcându-se în figurile unui *cotillon* vânează o partidă bogată, care vorbește moștenitoarei, cu ochii umezi și cu glasul plin de mlădieri dulci, care-și amână datornicii pentru a doua zi după nuntă și care din zestrea ce o primește își despăgubește ibovnica părăsită, nu e decât un nemernic, tocmai ca și întreținutul de femei de mai sus pe care chiar agentul de poliție când îl atinge simte scârbă. O fată care vânzându-se aduce pâine de mâncare bătrânei sale mame sau unui copilaș, e moralicește mai presus de cât fecioara cu obrajii împurpurați care suindu-se 'n patul conjugal ia în stăpânire un sac de aur spre a-și mulțumi înfrigurata dorință de a străluci la baluri și de a face escursiuni pe apă; bărbatul care de fiecare dată 'și plătește cu bani în mână pe femeia care-i stă aproape câteva minute și care apoi îi întoarce spatele, e mai puțin înșelat, e mai cuminte și mai cu judecată decât bărbatul care printr'o căsătorie legală și pentru toată viața își cumpără o concubină a cărei țintă a fost banul, ca și la cea dintâi. Prostituție și nu altceva, e orice unire făcută 'ntre un bărbat și o femee în vederea unei situații materiale sau a altor foloase egoiste, fie că această unire e făcută cu ajutorul unui slujbaș al stării civile, cu ajutoul unui popă, ori numai cu ajutorul unei deschizătoare de loje de la teatru.

Şi totuşi aproape toate căsătoriile au acest caracter ; rarele excepţiuni, rarele cazuri în cari un bărbat se uneşte cu o femee după formele legitime neavând altă ţintă, neavând altă dorinţă decât aceea de a-şi aparţine unul altuia prin dragoste, sunt luate în râs de oamenii zişi cu judecată ; tinerimea e totdeauna păzită de a face asemenea nebunii. Nenumărate fete sărace sau cu zestre mică sunt silite şi învăţate de prevăzătorii lor părinţi să-şi înăbuşe primejdioasele mişcări naturale ale inimei lor şi să-şi măsoare bunăvoinţa zâmbetului după cifra venitului unui oarecare bărbat neînsurat ; şi dacă se întâmplă ca jocul de cochetărie al tinerei să nu fie în stare să răzbească contra unei opuneri tari, mama şi mătuşa dau fuga şi ajută şi sprijină lupta pe care o dă nevinovata copilă, punând la cale tot soiul de lucruri bine chibzuite. Lucrul se petrece dimpotrivă la fetele avute ; ele nu vânează, ci joacă rolul de vânat. E o întreagă clasă de oameni care se ocupă cu vânătoarea de zestre, vânătoare făcută în regulă şi cu adevărată ştiinţă. Aceşti oameni poartă pantaloni şi haine cu o tăetură fără cusur, cravate de culori şi forme alese cu multă grije şi un monoclu agăţat în colţul ochiului ; ei au părul încreţit şi de departe miros a tot felul de parfumuri ; toţi danţează minunat, sunt cunoscători ai jocurilor de societate, flecăresc cu uşurinţă despre lucruri de-ale sportului şi cunosc cancanurile dela teatru ; când ajung la un anumit punct încep să risipească la buchete de flori şi la bomboane şi nu sunt deloc mai sgârciţi cu scrisorile de dragoste în versuri şi în proză.

Fasanul aurit se prinde uşor cu asemenea curse, şi

nenorocita fiinţă care şi-a închipuit că are un rol într'o dramă lirică, îşi dă seama prea târziu că a figurat ca factor într'o operaţie aritmetică. In sfâşit, chiar acolo unde amândouă părţile au aproape aceeaş situaţie şi aceeaş avere, lumea nu face altceva decât să socotească, să măsoare, să preţăluiască. N'are nimeni grija să se ostenească să nege adevăratele pricini cari pun la cale căsătoria. Se face unirea între două averi, două influenţe, două situaţii. El vrea să aibă o îngrijitoare cum se cade în casă, îngrijitoare care, după cum îi este treapta socială, să-i facă supă şi să-i coasă nasturii la cămaşă, sau care să ştie să poarte o rochie de mătase ori să prezideze cu drăgălăşie şi cu farmec un prânz de gală ; cît despre ea, ea vrea să aibă un bărbat care să lucreze pentru dânsa, ori să-i îngăduie să se ducă la balurile Curţei şi să primească lume bună. Când treapta şi averea nu sunt deopotrivă la ambele părţi, sinceritatea aceasta nu se mai vede ; trebue să mintă, în acest caz, şi o parte şi alta. Fata săracă se face că e tare îndrăgostită de sacul cu aur, iar pretendentul că se prăpădeşte după peştele de aur. Firea şi adevărul câştigă cel puţin această tristă isbândă, că egoismul, care a scos căsătoria din drumul ei cel drept şi i-a schimbat adevăratul scop, recunoaşte în principiu acest scop, de oarece în vânătoarea sa găseşte trebuincios să-şi pună masca dragostei.

Ce soartă le e dată bărbaţilor şi femeilor cari fac asemenea legături ? Scoborâtorii — degeneraţi sufleteşte şi trupeşte — ai unor strămoşi cari şi ei s'au căsătorit tot din socoteală şi din nevoi materiale, sco-

borâtori cari au fost zămisliţi fără dragoste, crescuţi fără duioşie, sunt lipsiţi cu desăvârşire de însuşirea de a iubi şi pot ajunge la bătrâneţe fără să-şi poată da seama de sărăcia lăuntrică a sufletului lor. Bărbatul poartă grije de palatul în care locuieşte şi-şi îngrijeşte stomacul; el se face un mare cunoscător de vinuri şi de tutunuri; prin dărnicia sa ajunge cunoscut de dănţuitoare, se bucură de stimă prin cluburi, moare bogat în onoruri, rămânând ca, dacă ar fi om cinstit, să-şi pună deasupra groapei următoarele cuvinte: „Singura dragoste ce-am avut în viaţă a fost dragostea de mine însu-mi". Femeea născoceşte mode, cari de cari mai smintite, cată să-şi întreacă egalele în risipă, ziua şi noaptea îi e gândul la rochii, la găteli, la mobile şi la trăsuri, umblă cu intrigi, minte, bârfeşte pe alte femei, cu o stăruinţă şi o ură drăcească se străduieşte să nimicească fericirea intimă a altora, şi în tot timpul vieţii sale lasă în urmă-i—dacă mijloacele de lucru se potrivesc cu gândurile ei — o dâră largă de pustiire şi de groază, cum ar face un stol spăimântător de lăcuste sau o molimă de ciumă. Şi el şi ea, vegetează împreună, din punct de vedere intelectual, în sfere 'ntunecoase şi puturoase. Le lipseşte orice ideal în viaţa pe care o duc. Firea lor, lipsită de orice avânt, de orice putere spre a zbura sau a sălta, îi face să se târască pe brânci prin noroi. Ei sunt organisme ale nimicirii şi fug de lumină, răspândind boala în juru-le, descompunând societatea şi nimicindu-se şi ei în putregaiul căruia i-au dat naştere.

Degeneraţii se găsesc mai ales în clasele de sus. Ei sunt totodată pricina şi un rezultat al organizării

egoiste a acestora. In aceste clase, oamenii se căsătoresc numai după treaptă şi după avere, şi niciodată din inclinaţie, Aşa că treapta şi averile se păstrează pe câtă vreme posesorii lor pier. Tendinţele domnitoare în straturile superioare ale societăţii — înlăturarea dragostei şi desvoltarea egoismului—dacă s'ar generaliza ar avea ca urmare repedea pieire a spec ei. Instinctul conservării speciei, aşa dar, se arată în faptul că familiile întemeiate pe lipsă de dragoste şi pe egoism sînt nimicite fără de milă. O altă pricină nici nu are stingerea generală şi repede a claselor aristocratice.

Alături de degeneraţi se văd oameni apţi de viaţă şi de dragoste dar cari, din neînţelegere, din lipsă de judecată, temându-se de primejdiile luptei pentru traiu în mijlocul unei societăţi condusă de un egoism grosolan, au făcut o căsătorie din socoteală,—aşa numită—deşi e cea mai fără de socoteală din toate felurile de căsătorii cu putinţă. Mai curând sau mai târziu oamenii aceştia îşi primesc pedeapsa pentru greşala ce au săvârşit contra legii fundamentale a selecţiunii, şi cu cât vine mai târziu această pedeapsă, cu atât e mai aspră. Instinctul iubirii nu poate fi zmuls din inima lor şi acesta, printr'o neîncetată şi nespus de dureroasă sforţare, se strădueşte să-şi croiască o eşire spre a scăpa de recile convenţii ale societăţii. Sc poate întâmpla uneori ca un asemenea individ să nu întâlnească niciodată în viaţa lui o fiinţă cu care să aibă o afinitate electivă; în acest caz, căsătoria rămâne liniştită pe deasupra, iar legăturile dintre soţi, în urma unei îndelungi obişnuinţe născute din socoteală, ră-

mân corecte ca înfăţişare; traiul acestor soţi însă e turburat şi neisprăvit; ei au pururea durerosul simţimânt al unei neînţelese aşteptări şi mereu tot aşteaptă să vadă venind cineva care să le umple golul vieţii; întreaga lor fiinţă tinde spre o întregire pe care niciodată n'o găsesc în mulţumirile egoismului, sau ale ambiţiunii—oricât de strălucitoare ar fi aceste mulţumiri – din pricină că numai dragostea singură le poate da această întregire. Ca şi degeneraţii, indivizii aceştia sunt lipsiţi de orice ideal şi de orice înălţare, dar sunt mai nenorociţi decât aceia, pentrucă ei au neîncetat înaintea sufletului conştiinţa despre ceeace le lipseşte. Ei nu sunt orbi, sunt oameni cu ochii sănătoşi, dar nu le e dată lumina soarelui. Aşa se întâmplă lucrurile în toate împrejurările de felul acesta, când întâmplarea vieţii nu-i pune în atingere cu o fiinţă pentru care au o afinitate electivă. Când însă întâlnesc o asemenea fiinţă, catastrofa e de înlăturat. Atunci izbucneşte cu furie ciocnirea între datoria conjugală şi între dorinţa arzătoare a unirii cu individul pentru care are afinitate electivă; dragostea se răsvrăteşte împotriva căsătoriei şi în această luptă trebue să cadă sau unul sau altul. O a treia deslegare încă e cu put'nţă; fiindcă e cea mai de plâns ea e şi cea mai obişnuită : căsătoria rămâne de formă ca şi mai înainte; dragostea însă îşi cere drepturile aiurea.

Aşa că persoana care iubeşte, ori nimiceşte cu furie căsătoria, ori luptă şi înăbuşe în el dragostea, jertfindu-şi astfel fericirea vieţii, ori îşi înşeală tovarăşul de viaţă şi devine adulter. Firile de rând merg dea-

dreptul la această cale; firile nobile, însă, au de îndurat toate amărăciunile răzvrătirii împotriva prejudecăţilor căsătoriei şi ale luptei dintre patimă şi datorie. Dacă societatea ar fi cârmuită de adevăratele legi fireşti şi de adevărata solidaritate, ar da dreptate dragostei şi ar striga către cei care se luptă: „Voi vă iubiţi, prin urmare uniţi-vă!“ Societatea oficială însă, stăpânită de egoism, a ajuns vrăşmaşa speciei, şi de aceea ia apărarea căsătoriei şi zice poruncitor luptătorilor: „Lipsiţi-vă“. Cu toată perversitatea sa, însă, societatea păstrează conştiinţa că aceasta e cu neputinţă, că mai curând se poate lipsi cineva de viaţă decât de dragoste şi că o poruncă asemenea celei de mai sus e tot una cu porunca de a se sinucide; de aceea, ea adaogă pe şoptite, clipind din ochi: „Sau cel puţin nu faceţi scandal în lume“. In acest chip, dragostea îşi croieşte drumul în cele din urmă, dar numai la acei cari vor să primească făţărnicia societăţii şi asupra cărora dragostea în loc să aibă o înrâurire înălţătoare şi înobilătoare a sufletului, are o înrâurire de înjosire a caracterelor, aducând cu ea minciuna, jurământul mincinos şi prefăcătoria.

In căsătorie, şi sub acţiunea sa, se produce o ciudată selecţiune a individualităţilor; tocmai cele mai bune şi mai tari, prin urmare tocmai cele cari ar fi avut cea mai mare valoare pentru specie, ca agenţi ai selecţiunii, se scoboară dedându-se la compromisuri imorale şi de rând; târzielnica dragoste născută în aceşti oameni îi pierde, fără ca ei să folosească speciei, dânşii nevoind să minţă călcând o făgăduială solemnă pe oare au făcut-o şi neavând curagiul sau

puterea materială de a nimici făţiş căsătoria lor legitimă. Se întâmplă însă dimpotrivă cu firile de rând a căror înmulţire e lucru fără însemnătate pentru specie: aceşti oameni scapă de suferinţi şi-şi mulţumesc inima în paguba propriei lor conştiinţe.

Prin urmare, nouăzeci din o sută de căsătorii încheiate în ţările civilizate ale Europei, — căsătorii de învoială—alcătuiesc o situaţie adânc imorală şi păgubitoare pentru societatea viitoare. Acei cari încheie atari căsătorii sunt puşi mai curând sau mai târziu într'o stare de luptă ce se dă între datoriile primite cu jurământ şi între dragostea cea de neînvins, rămânându-le să aleagă una din două : sau înjosirea, sau ruina. Această căsătorie nu e un izvor de împuternicire şi de întinerire a societăţii, ci dimpotrivă e un mijloc de a se sinucide încetul cu încetul.

II

Iată cum căsătoria, concepută întru început ca singura formă de dragoste admisă între bărbat şi femeie, şi-a pierdut valoarea cu desăvârşire şi a ajuns cea mai mare minciună a secolului. Lumea se căsătoreşte de obiceiu fără să aibă habar de înclinare; flăcăul sau fata ajung să fie conduşi de pildele vieţii de toate zilele şi de literatura tuturor limbilor, să socotească dragostea ca ceva cu desăvârşire deosebit de căsătorie şi, deobiceiu, chiar protivnică acesteia; dându-şi mâna unul altuia, tinerii îşi păstrează cu ştiinţă sau fără ştiinţă într'un colţişor în adîncul cel mai tăinuit al sufletului lor gândul de a nu lăsa ca nima să le

fie înrâurită de această formalitate; pentru greşala acestei situaţiuni, imputările trebuiesc făcute organizării economice a popoarelor civilizate. Baza acestei organizări este egoismul; ea nu cunoaşte decât pe individ şi nicidecum specia; grija sa se mărgineşte la nevoile imediate ale celui dintâiu neavând nici cea mai mică grijă de cea de al douilea; ea se arată ca o exploatatoare jefuitoare care jertfeşte viitorul pentru prezent; printre numeroşii săi păzitori şi sprijinitori, agenţi şi sfetnici, ea n'are nici măcar un singur avocat al generaţiilor viitoare. Ce-i pasă unei societăţi astfel organizate dacă înmulţirea se face sau nu sè face în condiţiunile cele mai neprielnice! Generaţia în viaţă nu se gândeşte decât la ea singură. Când ea poate să-şi petreacă viaţa în chipul cel mai plăcut cu putinţă şi-a îndeplinit datoria către sine însuşi, şi o altă datorie nu mai cunoaşte. La rândul său, generaţia următoare nu va trebui să se gândească decât la ea singură, şi dacă — din vina părinţilor — se va întâmpla să fie foarte sărac înzestrată sufleteşte şi trupeşte, cu atât mai rău pentru ea. Copiii născuţi din căsătoriile fără dragoste sînt nişte fiinţe mizerabile. Nu le mai rămâne părinţilor nici o grije dacă în căsătorie ei şi-au găsit o viaţă plăcută. Copiii născuţi din dragoste fără căsătorie, copiii din flori sunt victimele proscripţiunii sociale a mamelor lor şi ajung martirii prejudecăţilor domnitoare. Unde e oare răul, mai ales dacă născătorii unor asemenea copii au găsit clipe de plăcere în aceste legături neîngăduite? Omenirea piere dinaintea privirei omului iar solidaritatea care face parte din instinctele sale de ordinul

întâiu ca şi din acele ale tuturor animalelor superioare, degenerează; faptul că aproapele său suferă nu-l mai turbură pe omul decăzut, prins de plăcerea sa, şi nici chiar gândul că omenirea trebuie să se sfârşească cu generaţia astăzi în viaţă, n'ar fi în stare să hotărască societatea să rupă cu un asemenea fel de viaţă în care individul se poate simţi bine, în clipa de faţă. Astfel, instinctul sexual a ajuns obiectul unei exploatări egoiste, şi cum el e cel mai puternic dintre instincte, se poate specula în toată siguranţa asupra lui. Iată din ce pricină bărbatul şi femeia cată să facă un izvor de venituri personale din actul sfinţit al păstrării specii şi al dezvoltării omenirii. Poţi oare să ai ură împotriva omului civilizat pentru care căsătoria e un loc de scăpare şi care se întreabă: „Unde mi se dă mai mult?" El vede că, în lume, averea e măsura după care se socoteşte valoarea individului; el vede că bogătaşul, ca în vremurile biblice, petrece în ospăţuri, pe când săracul Lazăr, tot ca în biblie, stă culcat pe gunoaie; el cunoaşte pătimaşa vâltoare a luptei pentru traiu şi greutăţile ce ai de întâmpinat spre a învinge; ştie că nu se poate bizui decât pe sine şi pe puterile sale proprii şi că Statul nu-i dă nici un ajutor ca lumea când i se va întâmpla să cadă învins în această luptă. Ce e oare de mirare în faptul că el priveşte fiecare act al vieţii—şi prin urmare şi căsătoria—aproape totdeauna din punctul de vedere al propriilor sale nevoi în lupta pentru traiu?... De ce ar face oare ca dragostea să aibă precădere în alegerea tovarăşei sale de viaţă? Ca să-i fie omenirii de mâine mai bine? Dar ce-i pasă lui de omenire! Ce face,

adică, omenirea pentru el? Ii dă pâine când îi e foame? Ii dă ea de lucru dacă el n'are unde munci? Ii satură ea copiii când aceştia plâng de foame? Şi dacă se întâmplă să moară el, vine oare omenirea să poarte de grija orfanilor şi a văduvei sale? Nu. Precum ea nu-şi împlineşte niciuna din aceste datorii faţă de el, nici el nu vrea să se ocupe decât de el singur, nu vrea să socotească dragostea decât ca un lucru plăcut spre a-şi trece timpul şi, dacă se căsătoreşte, să nu urmărească altceva decât să aibă din aceasta un cât mai mare număr de foloase şi de plăceri pe pământ.

Urmarea acestui fel de a vedea e o repede degenerare a omenirei civilizate; însă victima ce cade 'ntâi, din pricina acestei stări anormale, este femeia. Bărbatul nu suferă prea mult din aceasta. Dacă nu se simte omul destul de'n stare, sau dacă n'are curagiul de a lua asupră-şi răspunderea de a întemeia o familie, în mijlocul unei societăţi care 'n loc să-i dea un sprijin îi e o vrăjmaşe şi o exploatatoare, rămâne celibatar, fără să se lipsească însă, cu toate acestea, de a-şi mulţumi pe deplin toate instinctele, căci celibatul nu e tot una cu abstinenţa. Celibatarul, în chip tăcut, e împuternicit de societate să-şi procure plăcerile legăturei cu femeea cum poate şi unde poate; această societate numeşte succese plăcerile egoiste ale acestuia, pe cari le'nfăşoară ca'ntr'un fel de aureolă poetică; plăcutul păcat al Don Juanului trezeşte în această societate un amestec de pismă, de simpatie şi de admiraţie ascunsă. Dacă bărbatul s'a căsătorit fără dragoste, şi numai din dorinţa de a avea foloase materiale, obiceiul îi îngăduie să caute 'n

dreapta şi'n stînga emoţiunile pe cari nu le poate avea lângă soţia sa, sau—dacă societatea nu-i dă făţiş această îngăduire—ea cel puţin nu socoteşte felul acesta de purtare ca o crimă care scoate pe făptaş din mijlocul oamenilor cum-se-cade.

Situaţia femeei este cu totul alta. La popoarele civilizate, femeea e nevoită să vadă căsătoria ca singura sa soartă. Ea nu poate găsi mulţumirea tuturor trebuinţelor fiziologice ce le are, decât în căsătorie. Femeea trebuie să se căsătorească spre a fi admisă să-şi exercite drepturile sale fireşti de individ dezvoltat pe deplin, spre a-şi putea primi consacrarea maternităţei, şi adeseori chiar spre a fi pusă la adăpost de mizerie. Nici vorbă că această din urmă condiţie nu-şi află locul la minoritatea fetelor, adică la cele cu dare de mână; însă, în deobşte aceste fete nu scapă de înrâurirea fatală a perversiunei care într'o căsătorie a pus asprul egoism mai presus şi chiar în loc de dragoste, deşi ele de obiceiu au simţimântul imoralităţei unei căsătorii fără dragoste şi deşi dorinţa de a lua un bărbat după alegerea lor merge până acolo că ajunge un fel de manie care pe multe din ele le face să vază în orice pretendent numai şi numai un vânător de zestre. Sunt o sumedenie de bărbaţi în deajuns de laşi spre a aspira la un venit matrimonial.

Spre a câştiga pe o fată bogată ei vor face tot ce le va sta'n putinţă, şi aceasta nu pentru că o iubesc pe fată ci numai pentru că voesc să pună mâna pe averea ei. Pe aceştia nu-i costă nimic să-i gâdile toate slăbiciunile; dacă fata cere să fie iubită, ei se vor

face că o iubesc cu atât mai mult cu cât o vor iubi mai puţin în adevăr, şi nici vorbă că, mai totdeauna, moştenitoarea bogăţiei, tânără şi necunoscătoare a vieţii, va lua de bărbat pe cel mai ticălos dintre toţi pretendenţii, adică tocmai pe acela care va juca comedia cu mai multă dibăcie şi cu mai multă stăruinţă. Va recunoaşte prea târziu că a luat de bărbat nu pe un om cu care are afinitate electivă ci pe un om lacom de bani; şi atunci va trebuì sau să se lipsească de dragoste sau, — cu primejdii nenumărate şi expunându-se la dispreţul tuturor censorilor de moravuri— va căuta dragostea în afară de căsătorie. Fetele de oameni cu dare de mână, precum am spus mai sus, sunt în număr mic; fetele sărace, prin orânduirea de astăzi a societăţei, sunt nevoite să nădăjduiască în bărbatul lor ca în singurul mântuitor care are puterea de a le scăpa de ruşine şi de mizerie.

Dar fetei nemăritate ce soartă i-am creat noi oare? Singur numele obişnuit de *fată bătrână* e un nume care cuprinde'n el oarecare batjocură.

Deobicei, solidaritatea, unirea strânsă a familiei, nu dăinueşte până la vârsta coaptă a copiilor. Dacă mor părinţii, fraţii şi surorile se despart; fiecare cată de atunci să meargă singur în viaţă, traiul laolaltă e pentru toţi o greutate apăsătoare şi fata care-i destul de simţitoare spre a nu pricinui încurcătură unui frate sau unei surori,—mai ales dacă aceştia sunt căsătoriţi—se pomeneşte singură pe lume, mult mai singură decât beduinul pustietăţilor. Vrea cumva să trăiască la un cămin al ei, propriu? Il va găsi neprimitor şi-l va părăsi; căci nici un prieten bărbat nu poate intra

în el dacă fata nu vrea să fie bârfită de gurile vecinelor; prieteniile femeeşti sunt rare, şi până la un oarecare punct sunt chiar împotriva naturei. Ea nu va căuta aceste prietenii nicidecum printre tovarăşele sale de nenorocire, cari n'ar face decât să aducă mai multă melancolie şi mai multă amărăciune într'o casă şi-aşa tristă din cale-afară. Oamenii totdeauna gata să dea sfaturi îi vor spune să n'aibă habar de palavrele mahalagioaicelor, şi să adune în juru-i toate bunevoinţele ce le'ntâmpină. Dar să vedem, oamenii aceştia aşa de'ndatoritori şi aşa de cu judecată, cu ce drept îi cer unei biete fete slabe să se lipsească pentru totdeauna de mulţumirea pe care chiar bărbatul cel mai tare o găseşte în simţimântul că e sprijinit de stima, de preţuirea de către semenii săi? Reputaţia e unul din cele mai de căpetenie bunuri, şi părerea pe care alţii o au despre noi joacă rolul cel mai mare în viaţa noastră lăuntrică şi din afară. Şi fata care nu şi-a luat un bărbat, drept e să n'aibă nici un drept la acest bun? Ea îşi va duce viaţa prin străini, mai puţin liberă şi mai expusă calomniilor chiar decât e femeea măritată. Intr'o dureroasă constrângere, ea va fi zi şi noapte cu gândul la reputaţia sa, reputaţie pe care societatea i-o cere neatinsă, fără să-i dea cuvenita şi fireasca răsplată care e un bărbat. Celibatarul se duce prin cafenele, prin taverne, prin cluburi, locuri cari, de bine de rău, înlocuiesc familia; el umblă pretutindeni singur, se plimbă singur, călătoreşte singur, şi are la'ndemână o sută de mijloace spre a se despăgubi de pustiul locuinţei lipsită de dragostea conjugală şi fiiască. Toate mângâierile acestea sunt

lucruri cu neputinţă de avut pentru fata bătrână, osândită a rămâne cu 'ntristare închisă într'o viaţă plină de lipsuri. Dacă are ceva venituri, greu va putea să le mărească; mai curând le va micşora sau le va pierde, căci educaţia şi moravurile au făcut şi fac ca ea să fie nespus de mai puţin şi mai rău înarmată cu însuşirile trebuincioase - şi pe cari le are bărbatul — pentru administrarea, sau mai bine zis pentru apărarea unei averi împotriva atâtor şi atâtor curse ce i se întind. Dacă se întâmplă să fie şi fără nici o avere, apoi tabloul acesta întunecat se face desnădăjduitor.

Femeii îi sunt deschise puţine meşteşuguri şi dintre ele unele chiar cari nu se pot practica. Fata din popor îşi găseşte un stăpân, câştigându-şi acolo viaţa păcătoasă, dar fără să ştie vreodată ce înseamnă neatârnarea; umilirile de tot felul îi schimbă caracterul. Dacă cumva s'a bizuit pe lucrul manual liber, moare de foame; ca lucrătoare plătită cu ziua, ea nu câştigă nici jumătate decât câştigă bărbatul, deşi are şi ea aceleaşi trebuinţi fireşti. Fetele din clasele ceva mai ridicate apucă drumul învăţăturei, pe care drum, nouăzeci din o sută dau iar peste robie şi poartă numele de guvernante. Sunt unele ţări în cari îi sunt deschise câteva situaţii publice inferioare, situaţii în care o fată citită şi energică nici odată nu poate avea simţimântul că urmează o vocaţiune lăuntrică, simţimânt care singur face ca sărăcia să nu fie de nesuferit, şi chiar aci ajung numai cele alese. Celelalte rămân sărace, nenorocite, o povară pentru ele înşile şi pentru ceilalţi, strivite de conştiinţa nefolosinţei desăvârşite a

traiului lor şi a vieţii lor prăpădite, neputincioase a-şi câştiga pentru viaţă o singură bucurie, pentru fiecare zi bucata de pâine, pentru bătrâneţe oarecari mijloace de viaţă. Şi cu toate astea, trebuie să aibă o supra-omenească tărie de caracter această fată care zi şi noapte trăieşte într'o nemiloasă părăsire de către toţi. Noi cerem să fie o eroină această fiinţă a cărei viaţă e numai sfâşiere lăuntrică, această fiinţă căreia îi e dat să sufere de frig şi de foame şi care tremură gândindu-se la zilele bătrâneţii sale! Prostituţia îi ţine calea şi o chiamă. In viaţa tristă şi singuratecă pe care o duce, ea nu poate face măcar un pas, fără ca seducerea să nu o asalteze sub mii şi mii de înfăţişeri. Omul care se teme să ia asupră-şi sarcina întreţinerii ei pentru totdeauna nu-şi face un scrupul din a cere dragostea ei ca pe un dar din care nu naşte pentru el nici o îndatorire. Egoismul său ticălos îi întinde fetei la curse fără încetare şi acest egoism e cu atât mai primejdios pentru ea cu cât el are ca tovarăşi de luptă instinctele cele mai puternice. N'ajunge că trebuie să îndure cu supunere foamea, nenorocirea şi singurătatea, că trebuie să lupte contra pornirilor aprinse ale bărbatului, care e un vrăşmaş puternic, hotărât şi neostenit, mai trebuie să lupte şi spre a-şi îmblânzi propriile-i înclinaţii şi răsvrătirile instinctelor sale împotriva minciunilor şi a făţărniciei scietăţei. Iţi trebuie o tărie pe care abia dacă ar putea s'o aibă un om dintr'o mie, spre a putea rămâne neatins într'o asemenea groaznică stare. Şi ce răsplată are fata în schimbul atâtor sforţări? Nu are nici o răsplată. Fata care, cu toate primejdiile şi greutăţile prin care a trecut, a

dus o viaţă ca de sfântă nu găseşte o despăgubire nici măcar în simţimântul intim de a fi ascultat de o puternică lege a firei, cât timp a dus această viaţă aspră şi plină de greutăţi şi de lipsuri; cu cât îmbătrâneşte mai mult, un glas lăuntric îi strigă mai tare: „De ce te-ai trudit? Cui i-a folosit izbânda ta? Merită oare societatea să i se respecte legile şi cerinţele aspre şi neomeneşti, jertfindu-ţi pentru aceasta fericirea vieţii tale? N'ai fi fost oare de o mie de ori mai în câştig dacă nu te mai împotriveai şi te lăsai învinsă?"

N'are oare dreptate fata din popor, când, fără să-i prea pese de afinitatea electivă,—dar temându-se de o soartă ca cea de mai sus—primeşte de bărbat pe cel dintâiu care se iveşte şi-i cere mâna? Sunt o sută de probabilităţi contra una, că fiind măritată, viaţa acestei fete, ori ce fel de viaţă ar fi ea, e o viaţă mai plăcută decât viaţa unei fete bătrâne din societatea din zilele noastre. Fireşte, fata care minte, căsătorindu-se fără dragoste, îşi primeşte pedeapsa. Ea nu va fi nici o soţie credincioasă bărbatului său nici o stăpână de casă ocupându-se de nevoile ei. In neîmplinita ei dorinţă de dragoste, ziua şi noaptea femeea îşi va auzi glasul inimei, va socoti fiecare mişcare uşoară şi nelămurită a acesteia ca fiind o descoperire a patimei, se va arunca în braţele celui dântâiu om care va şti să ţină o clipă în loc mintea sa zăpăcită, va recunoaşte numaidecât că s'a înşelat şi va căuta din nou, va căuta adeseori până când alunecând pe acest primejdios povârniş va ajunge la ruina morală şi la ruşine. Va fi mult mai bine pentru ea dacă va dori numai să subjuge pe alţii, fără să ajungă până

la adulter nici cu fapta nici cu gândul, dacă simțimântul soartei sale și trebuința de a-și găsi în sfârșit bărbatul pe care-l poate iubi se va arăta numai sub forma unei cochetării pe jumătate inconștientă; va fi cu atât mai bine pentru ea, dacă se va mulțumi să se gătească, să strălucească la baluri și serate, să cate cu lăcomie toate prilejurile în care se poate întâlni oameni străini, să-și încerce puterea de a subjuga și să simtă pe cea a bărbaților. Ea n'are grije decât de ea însăși, nu se neliniștește decât de propriile sale nevoi și nu cere dela viață decât să-i ofere cât mai multe plăceri personale. In egoismul său, ea nu-și poate vedea soțul alături, nu poate avea în vedere faptul că el e cu ea și nu poate să-și identifice viața cu a acestuia. Casa nu e decât numai pentru ea singură. Cheltuește bani fără să aibă pic de milă de munca soțului ei care-i câștigă. Căci numai pentru asta s'a măritat: să trăiască fără grije și în toată voia; nespus de rău e pedepsit bărbatul care a săvârșit neghiobia de a-și fi luat soție, înainte de a se fi asigurat de dragostea ei! E un cerc vițios care nu cuprinde decât amărăciune.

Organizarea egoistă a societăței de astăzi face ca lupta pentru traiu să-i fie așa de dureroasă și așa de desgustătoare individului, încât acesta—fie el bărbat ori femee—căsătorindu-se, nu cată dragostea ci numai siguranța materială; bărbatul aleargă după zestre; fata fără avere temându-se să nu rămână în singurătate îi întinde mâna celui dintâi om care are putința s'o hrănească; după nuntă, ea devine un costisitor animal de lux, care pentru stăpânul său n'are nici o valoare reală și nu e decât o pricină de cheltuieli mari.

La vederea unor asemenea legături, o sumedenie de bărbaţi cari ar putea să hrănească o femee şi s'o facă fericită se lipsesc de a se mai însura şi atunci un egal număr de fete sunt osândite, prin aceasta, la celibat; sorţii de a putea găsi un bărbat se împuţinează în acest chip, şi prin urmare graba lor de a se mărita cât mai iute creşte mai mult, chestiunea dragostei e lăsată încă şi mai mult la o parte, iar căsătoriile încheiate în asemenea condiţiuni devin şi mai descurajatoare pentru bărbaţii ne'nsuraţi. Soţ şi nevastă nu sunt unul pentru altul decât duşmani cari cată să se exploateze şi să-şi întindă curse unul altuia; fericit nu e nimeni; cei cari-şi freacă mâinile bucuroşi sunt duhovnicul catolic şi proprietarii marilor magazine de mode, fiindcă starea aceasta de lucruri le aduce lor muşterii cât nu se poate mai mulţi.

III

Pricina de căpetenie care face ca aşezământul căsătoriei să fie o minciună e orânduirea economică; aceasta însă nu e singura pricină. O mare răspundere pentru protivnicia dintre dragoste şi căsătorie şi pentru ciocnirile aşa de dese dintre simţimintele fireşti şi constrângerea convenţională se datoreşte în bună parte moralei sexuale stăpânitoare, morală care e o urmare a creştinismului. Morala aceasta priveşte actul înmulţirei ca o crimă grozavă şi înaintea lui îşi învăluie faţa ca înaintea unui lucru groaznic, lucru care n'o împiedecă însă de a arunca pe furiş priviri pline de poftă pătimaşe; în jurul a tot ce priveşte viaţa

sexuală sau în jurul a tot ce o amintește, ea face o conspirație de tăcere. Lucrul acesta e monstruos, e ceva ne-mai-auzit. O morală ca aceasta n'ar putea dăinui nici măcar un ceas, dacă toți oamenii, fără nici o deosebire, în lume sau la ei acasă, nu s'ar pune mai presus de ea și dacă n'ar socoti-o ca și cum n'ar exista. Ea n'are nici cea mai mică temelie naturală, și ca atare nici cea mai neînsemnată urmă de îndreptățire. De ce oare o funcțiune organică mai de căpetenie ca multe altele — o funcțiune care are de scop păstrarea speciei — ar fi mai puțin morală decât alte funcțiuni cari au de scop păstrarea numai a individului? De ce mâncarea și dormitul să fie oare lucruri legitime pe cari le poți face în fața lumei, lucruri de care poți vorbi cu tot dreptul, iar împerecherea să fie un păcat și o rușine pe care să n'o știi ascunde și dezaproba mai cu tărie? Pubertatea nu este oare încoronarea dezvoltărei individului, și reproducția nu e oare triumful său cel mai înalt și manifestarea sa cea mai glorioasă? Toate viețuitoarele, până la cele mai neînsemnate, în copulație simt confirmarea cea mai minunată a puterii lor vitale și, pline de orgoliu, iau firea întreagă ca mărturie; florile prin parfumul și strălucirea măreață a culorilor lor, pasările prin cântecul lor răsunător, licuricii cu strălucirea lor plină de raze, mamiferele prin zgomotul căutării lor drăgăstoase și prin tumultul luptei lor. Și iată că numai omul singur trebuie să roșească de simțimântul său cel mai puternic și să ascundă îndestularea acestui simțimânt cum se ascunde o crimă!

Drept e că părerea oamenilor n'a fost totdeauna

cea de astăzi, fiindcă Tartuffe n'a fost totdeauna profesorul lor de morală. Vorbesc de oamenii din vremea deplinei civilizaţii, iar nu de cei din starea naturală. Civilizaţii bogate, foarte dezvoltate intelectualiceşte şi moraliceşte, şi nespus de superioare, ca idealitate, civilizaţiei din vremea noastră,—civilizaţia indică şi cea greacă, de pildă,—din punctul de vedere al chestiunii sexuale s'au pus într'o situaţie firească şi lipsită de prejudecăţi; ele cinsteau organele omeneşti laolaltă, fără să găsească pe unul din ele mai ruşinos ca pe celelalte; ele nu se îngrozeau de fel de goliciune fiindcă puteau s'o privească cu priviri curate şi lipsite de mârşave gânduri ascunse: în unirea a doui inşi de sex deosebit ei vedeau numai scopul sfinţit al înmulţirei, care în adevăr e un act trebuincios, nobil, deosebit de înălţător, act care într'o minte sănătoasă şi coaptă nu poate alcătui legături de gânduri murdare. Civilizaţia indică şi cea greacă încă nu făcuseră ceeace a făcut civilizaţia noastră, ele nu falsificaseră şi nu întunecaseră cu totul instinctele primitive ale omului; din pricina aceasta, civilizaţiile de cari vorbim, erau pătrunse de o admiraţie şi de o recunoştinţă cu totul fireşti pentru actul înmulţirei, isvor al vieţii întregi a universului. Organele cari ajutau în mod direct la actul acesta erau cinstite, ca simbole ale rodniciei şi imaginile lor erau puse pretutindeni, prin temple, pe câmpii, prin ţarini; se închipuiau divinităţi anume ale înmulţirei, divinităţi cărora li se consacra un cult care nu deveni o sensualitate grosolană şi lipsită de scop decât în epoca decăderii moravurilor. Inconjurată de chipuri cari tre-

buiau negreşit să-i trezească dorinţa de a şti, tinerimea de pe atunci nu putea fi ţinută în această neştiinţă nefirească, din care educaţia noastră şi-a făcut un scop din cele mai de căpetenie. Inteligenţa putea numaidecât să înţeleagă limpede fenomenele vieţii sexuale, îndată ce acestea începeau s'o intereseze; era cu neputinţă ca închipuirea să se smintească, ieşind din calea cea dreaptă; lucruri cari erau mereu în văzul tuturora nu aveau puterea de atragere pe care o dau unui lucru tăinuirea şi oprirea; tinerimea fără prejudecată era mai morală şi mai lipsită de dorinţi înainte de vreme decât e a noastră. In adevăr, tinerimea noastră, cu toate măsurile prevăzătoare cari se iau, nu poate fi ţinută în neştiinţa pe care societatea o socoteşte ca mântuitoare; ea soarbe aceste cunoştinţi din izvoarele cele mai necurate, pe ascuns, şi prin urmare cu ajutorul unor excitări cari otrăvesc spiritul şi cari duc sistemul nervos la ruină.

Desăvârşita schimbare a ideilor moralităţii e urmarea înrâurirei pe care omenirea civilizată a suferit-o din partea ideilor creştinismului. Doctrinele fundamentale ale creştinismului, aşa cum sunt ele arătate în cele mai de seamă lucrări ale acestei religiuni, se contrazic unele pe altele într'un chip uimitor şi pornesc dela două premize cari ar trebui negreşit să se înlăture una pe alta, dacă creştinismul ar fi fost înfiinţat de un cugetător logic şi care ar fi avut conştiinţa operei sale. Aceste doctrine fundamentale propovăduesc pe deoparte: „Iubeşte pe aproapele tău ca pe tine însuţi, chiar dacă el ţi-ar fi vrăjmaş“, iar pe de altă parte propovăduesc apropiatul sfârşit al

lumei, arată că plăcerea cărnei e cel mai mare păcat că abţinerea e virtutea cea mai plăcută înaintea lui Dumnezeu şi că pentru om nu e o altă stare mai de dorit decât fecioria desăvârşită. Propovăduind dragostea aproapelui, creştinismul a ridicat instinctul firesc al solidarităţei omeneşti până în punctul că a făcut din el o poruncă religioasă, făcând mai prielnică durata şi îmbunătăţirea crescândă a speciei; osândind însă în acelaş timp dragostea sexuală îşi nimiceşte propria-i lucrare, osândeşte omenirea la ruină, şi arată faţă de fire o duşmănie pe care, întrebuinţând limbagiul său, n'o poţi numi decât uneltire a diavolului. Dogma dragostei aproapelui trebuia să cucerească lumea, pentru că se îndrepta şi vorbea către instinctul său cel mai puternic, instinctul conservării speciei. Dogma fecioriei, din potrivă, ar fi trebuit să împiedice orice răspândire a nouei religii, dacă ea n'ar fi fost stabilită tocmai într'o vreme când societatea era cu desăvârşire roasă şi putredă, într'o vreme când societatea era cârmuită de ticălosul egoism şi când viaţa sexuală, împiedecată dela ţinta ei firească, era un izvor de plăceri egoiste, izvor care murdărit fiind de toate păcatele, era o grozăvie pentru conştiinţa răsvrătită a oamenilor cum-se-cade.

In adevăr, când această decadenţă pieri şi cînd veni vremea de creştinismul nu se mai simţi protivnicul degeneratei societăţi romane, acesta nu găsi trebuincios să se ridice împotriva unei exagerări a păcatului printr'o exagerare a virtuţei; mizantropica dogmă a castităţei fu lăsată pe planul din urmă. Biserica nu mai îndatora pe toţi credincioşii să i se supună, ci

numai pe câţiva aleşi, pe preoţi şi pe călugări, ba chiar făcu firei marele hatâr de a ridica atât de mult căsătoria în cât făcu din ea o taină. Jurământul păstrării castităţii făcut de călugări şi de călugăriţe, i-adevărat că nu împiedică de a se săvârşi cele mai mari ticăloşii, chiar în mânăstiri; destrăbălarea era tot aşa de mare pe vremea evului-mediu,—cu alte cuvinte atunci când creştinismul stăpânea lumea cu mai multă putere,—precum era şi 'n vremea decadenţei romane. De când dăinueşte creştinismul şi până 'n ziua de azi, doctrina abţinerii au urmat-o după literă numai câţiva inşi atinşi de nebunie religioasă, boală care, s'a dovedit, merge alături cu smintelile şi turburările vieţii sexuale, din pricină că se datoreşte aceloraşi modificări patologice ale celulelor cerebrale. In principiu, însă, creştinismul niciodată nu s'a lipsit de această dogmă; biserica a canonizat pe soţii cari în decursul unei lungi vieţuiri în căsătorie n'au avut niciodată legături sexuale; în ochii bisericei, legăturile sexuale au rămas un păcat, în teorie,—chiar dacă ea le îngăduie în practică. Această statornică înrâurire a creştinismului exercitată în decursul veacurilor, a adus omenirea civilizată în starea 'n care e astăzi, în starea de a socoti că e ruşinos să te gândeşti la dragostea sexuală, că a te abţine e o virtute, că atunci când se dă îndestulare instinctului celui mai de căpetenie al unei vietăţi se săvârşeşte un păcat care merită cele mai grozave pedepse.

Poftele nu sunt mai mici sau mai puţine în creştinism decât în păgânism; în creştinism oamenii nu cată mai puţin şi nu dobândesc mai puţin bunăvo-

inţa femeilor; în el însă oamenii n'au simţimântul curat, inobilat de inimă, că săvârşesc un fapt de laudă; din potrivă, oamenii sunt urmăriţi de gândul că bat cărări oprite, că pun la cale o crimă care cată să fie neştiută; oamenii se simt înjosiţi de nevoia de a se ascunde şi a se preface, de nevoia de a ţine ascuns scopul firesc al înclinării lor, care scop nu e decât posesiunea fiinţei iubite; în această religiune, sunt osândiţi la o vecinică minciună faţă de ei înşişi, faţă de fiinţa iubită şi faţă de oamenii dimprejur. Morala creştină nu 'ngădue ca dragostea să fie legitimă şi ca atare, în aşezămintele întemeiate pe această morală nu-i loc dentru dragoste. Caracterul căsătoriei e înrâurit de această morală, căsătoria fiind din ceata aşezămintelor de acest fel. După ideile teologilor, nu e nimic comun între căsătorie şi'ntre dragostea bărbatului pentru femee. Cineva când se căsatoreşte nu se căsătoreşte spre a aparţine celuilalt prin dragoste, ci spre a îndeplini o taină. Lui Dumnezeu i-ar plăcea mai mult să nu se mai căsătorească oamenii de loc. Când preotul, înaintea altarului, uneşte pe doui însurăţei, el întreabă de femee dacă e hotărâtă să-l urmeze pe bărbat ca soţie şi să-l asculte, temându-se de el ca de un stăpân. N'o întreabă dacă-l iubeşte, din pricină că nu recunoaşte legitimitatea unui asemenea simţimânt, şi din pricină că pentru ea, unirea pe care o'ntăreşte îşi are temelia în făgăduiala solemnă ce se face 'naintea altarului, şi nici decum într'un instinct organic omenesc care alipeşte strâns pe doui inşi unul de altul.

In ce priveşte viaţa sexuală, toată situaţia oficială

a societăţei e prilejuită de aceste idei de dogmatică creştină cari arată că dragostea cărnei, — singura dragoste firească şi sănătoasă — e o vină. Căsătoria e ceva sfânt; n'ai drept să neşocoteşti porunca de a-i fi credincios, chiar dacă această credinţă nu dă cea mai mică mulţumi reinimei tale de bărbat, sau celei a tovarăşei tale de viaţă. O femee oarecare s'a căsătorit fără dragoste şi mai târziu a găsit un om care i-a deşteptat patima dragostei; societatea nu'ngădue să se 'ntâmple aşa ceva. Cum? Femeea cuiva iubeşte? Ferească Dumnezeu, asta nu se poate! Un lucru ca dragostea nu-i îngăduit! S'a măritat odată, s'a isprăvit: alt ceva mai mult nu poate pretinde. N'are bărbat, de care e legată prin jurământul făcut? In afară de 'ndatorirea pe care şi-a luat-o prin jurământ nu mai e nimic pe lume pentru ea. Dacă cumva se întâmplă să nesocotească această îndatorire, vine poliţia şi-o înhaţă şi dispreţul tuturor oamenilor cum-se-cade o zdrobeşte cu greutatea lui. Societatea îi dă bărbatului dreptul de a-şi ucide soţia necredincioasă, şi dacă cumva el s'a arătat prea îndurător, ea însărcinează pe judecători s'o arunce ei în închisoare, ca să dea asfel o pildă şi altora.

Se 'ntâmplă că o fată oarecare se îndrăgosteşte de un bărbat, şi fără să mai aştepte să se amestece un popă ori un slujbaş de-ai stării civile, ea ascultă suggestiunea firei. Vai de capul ei! *Mai* întâi ea e gonită din rândul oamenilor cum-se-cade. Copilul nevinovat, apoi, fruct al păcatului său, va purta asupra sa o pată de care nu se va putea curăţa câte zile-o avea. Şi furtul e pedepsit şi oprit de societate, dar se

întâmplă uneori ca judecătorii să aibă milă de un hoţ care de nevoe a furat o pâine, şi îl achită. Aşa dar societatea recunoaşte că foamea poate fi câteodată mai tare decât respectul pentru legea pe care ea a statornicit-o. Dar când e vorba de o femee care în afară de căsătorie, ori de o fată care fără căsătorie, a iubit, ea nu iartă. Ea n'are nici o iertare când e vorba de 'nfrângerea legii prin care a orânduit legăturile sexuale. Şi nu vrea să 'nţeleagă că dragostea, tot ca foamea, e destul de puternică spre a nesocoti legea scrisă. Nu-ţi vine oare să crezi că legea asta a fost alcătuită de o ceată de moşnegi prăpădiţi şi uscaţi, ori de nişte eunuci? Se poate oare ca, de veacuri, asemenea idei să cârmuiască o societate în care eunucii şi moşnegii sunt numai o mână de oameni şi în care flăcăii de douăzeci şi patru de ani şi fetele de douăzeci de ani sunt atâţia şi atâtea?

Nu însă, n'au a face asemenea idei cu cârmuirea societăţei. Societatea şi-a regulat nevoile cât se poate mai bine cu ajutorul unei legi neomeneşti şi al unei morale fără îndurare; în faţa lumei se face că le respectă nevoie mare, şi pe ascuns îşi bate joc de ele. Faptul că nu vrea să recunoască dragostea, nu e decât curată făţărnicie; ea îşi ia pălăria din cap înaintea judecătorului care condamnă pe femeea adulteră şi înaintea cucoanei mândre care goneşte de lângă ea pe fata care a păcătuit, însă poetul, care fără să pomenească nimic despre căsătorie, cântă dragostea pe toate coardele, e aplaudat nebuneşte. In lume fiecare spune că e un păcat să-ţi asculţi glasul inimei, — şi spune asta cu un glas plin de supusă încredinţare—; pe as-

cuns însă toţi îşi ascultă glasul inimei, cu bucurie, şi din pricina asta nu se crede nici unu că e mai ticălos ca alţii. Teoria moralei creştine dăinuieşte numai pentru cuvântul că'n practică nimeni nu ţine seamă de ea. Intreaga omenire civilizată e înconjurată de-o întinsă conspiraţie care uneşte pe toţi membrii într'o alianţă ascunsă, alianţă ai cărei membri când sunt pe stradă, în mijlocul lumii, se pleacă înaintea dogmei teologilor, dar cari când au intrat în camera lor jerfesc naturei în toată voia; ei se năpustesc fără îndurare asupra celui care se scoală pe faţă împotriva minciunii generale şi care are îndrăzneala să spună în gura mare, în lume, la ce Dumnezei se închină, aşa cum toţi ceilalţi fac, la ei acasă.

Spre a judeca aşezământul căsătoriei în chip nepărtinitor, trebue să ne scuturăm de prejudecăţile în cari am crescut—oricât de greu ne-ar fi lucrul acesta,— şi de ideile creştine, foarte strâns legate de felul nostru de a cugeta.

Impotriva celor spuse de teologi, trebue să socotim pe om ca pe o creatură a naturei şi având o strânsă legătură cu cealaltă parte a naturei; spre a judeca dacă o instituţie omenească este sau nu este legitimă, trebuie să vezi mai întâi de toate dacă acest aşezămînt, e întemeiat pe instinctele fundamentale şi de însemnătate vitală ale omenirei.

Dacă am aplica regula aceasta în judecata ce-am face-o asupra căsătoriei, e îndoelnic dacă aceasta ar putea rămâne în picioare în faţa criticei, pentru cuvântul că pare foarte greu de dovedit că ea e o stare firească a omului. Am văzut că orânduirea economică

a societăţei ne împinge spre căsătoria din socoteală şi că morala creştină nu îngăduie recunoaşterea dragostei. Se mai iveşte însă încă o ultimă întrebare, foarte apăsătoare; căsătoria este oare o minciună, numai pentru cuvântul că cea mai mare parte a soţilor au în vedere viitorul material, în loc să aibă posesiunea individului, şi e o constrângere numai din pricină că morala creştină nu îngăduie ca pe lângă legătura sfinţită de popă să mai fie şi un alt lucru care se numeşte dragostea? Nu se poate spune oare, mai curând, că aşa cum se vede astăzi în deobşte la lumea civilizată, căsătoria e mai curând o formă denaturată a legăturilor dintre cele două sexe? Ca una ce e o legătură statornicită pentru toată viaţa, n'ar fi ea oare o minciună chiar dacă oamenii nu s'ar căsători nicidată decât din dragoste şi dacă ar lăsa tuturor patimilor drepturile lor fireşti?

Astăzi suntem aşa de depărtaţi de starea firească, în ce priveşte raporturile între cele două sexe, încât e cu desăvârşire greu să se arate ce e fiziologiceşte trebuincios şi ce a fost falsificat,—ce a fost produs în chip artificial şi a sfîrşit în decursul veacurilor prin a lua o înfăţişare de lucru firesc. Incheierea la care ajungem în urma unei amănunţite cercetări a celor mai ascunse mişcări ale inimei omeneşti şi a vieţii animalelor superioare, pare a fi o încheere foarte descurajatoare pentru susţinătorii orânduirei azi în fiinţă. Aşa cum s'a dezvoltat printre popoarele civilizate, căsătoria se bizuie în principiu pe deplina recunoaştere a monogamiei. Se pare însă că monogamia nu e o stare firească pentru bărbat şi că chiar dela începuturile a-

cesteia e o contrazicere între instinctul individual şi organizaţia socială. Contrazicerea aceasta trebuie să producă ne'ncetat ciocniri între simţimânt şi morală şi trebuie să facă din căsătorie o minciună nesfârşită; s'ar încerca în zadar, orice reformă pentrucă niciuna n'ar fi în stare să determine ca în toate împrejurările unirea monogamică exterioară a doui soţi să fie tot-una cu solidaritate lăuntrică şi solidaritate a înclinaţiei sexuale a unuia pentru celalt.

Precum am căutat mai sus să dovedesc, aşezământul căsătoriei se bazează în deobşte pe ideea mai mult sau mai puţin limpede că interesul păstrărei şi al îmbunătăţirei speciei cere o anumită supraveghere a instinctului sexual de către Stat.

Interesul acesta însă nu cere nicidecum o legătură încheiată prin contract, între un singur bărbat şi o singură femee, pentru toată viaţa. O asemenea legătură nu e de fel pricinuită şi arătată ca bună de către instinctul de conservare al individului, ci e numai o urmare a alcătuirii economice de astăzi, şi ca atare va avea o durată tot aşa de trecătoare ca şi societatea care cuprinde o asemenea orânduire. Ideea statornicită limpede de legi şi de moravuri, că forma căsătoriei trebuie să fie aceea a monagamiei, trebuie să se fi născut din următoarea judecată: „Intr'o societate în care nu se pomeneşte nici o solidaritate economică, în care fiece om muncind numai pentru el, îi pasă prea puţin de aproapele său pe care-l lasă să piară, copiii ar trebui să moară de foame dacă nu i-ar creşte părinţii lor. Mama singură nu poate izbuti să'şi întreţină copiii, de oarece chiar în această societate

egoistă femeea fiind cea mai slabă, găseşte 'nchise toate meşteşugurile lucrative şi uşoare,—adică toate meseriile pe cari numai ea le-ar putea exercita,—de către bărbat care abuzează de puterea sa; şi cum munca sa abia i-ar ajunge să trăiască ea singură, cu atît mai puţin ar putea să-şi hrănească copiii din ea. Aşa dar în această chestiune a creşterii copiilor, părintele, tatăl, trebuie silit s'o ajute pe femee. Ce fel ar putea fi însă mai bine întocmită această constrângere, dacă nu făurind un lanţ cu neputinţă de sfărâmat şi care să-l lege pe bărbat pentru totdeauna de femeea pe care doreşte s'o facă mamă. Lanţul acesta nu poate fi decât căsătoria pentru toată viaţa. Spre a se putea cunoaşte şi orândui mai uşor care tată anume trebuie să aibă grija cutărui copil sau cutăror copii, să hotărâm ca fiecare bărbat să n'aibă copii decât dela o singură femee şi fiecare femee să nu poată avea decât un sigur bărbat. Şi iacă monogamia.

„Acum situaţia e uşoară şi limpede Vrei să ai o femee? Foarte bine; ia-ţi însă mai întâiu îndatorirea că ai să munceşti toată viaţa pentru ea şi pentru copiii ce se vor naşte din legăturile dintre tine şi ea. Treaba ta dacă mai târziu ţi se urăşte cu femeea pe care ţi-ai luat-o. Ţi-ai luat-o, trebue să ţi-o păstrezi. Bagi de seamă că ai făcut o proastă alegere şi că te-ai înşelat singur când ai crezut că o iubeşti? Trebuia de mai înainte să judeci sănătos. Acum nu încape nici o iertare pentru asemenea lucru. Poate că acum vei fi arzând în foc de dragoste pentru vreo femee. Asta însă nu ne priveşte pe noi, şi trebuie să urmezi a trăi suferindu-ţi femeea pe care ţi-ai

luat-o şi copiii pe cari i-ai făcut; pentru că eu, societatea, am statornicit legea asta ca nu cumva uşurându-te tu, să-mi laşi mie în spinare greutatea ta“.

Atâta timp cât specia are putere vitală, instinctul de conservare al acesteia nu încetează de a fi activ. Singurul chip în care specia poate asigura viaţa femeilor şi a copiilor, într'o orânduire economică întemeiată pe egoism, e viaţa în monogamie. Aşezămintele noastre economice trebuiau să dea naştere aşezămintelor matrimoniale; căsătoria, aşa cum se face, a ajuns un mijloc de a mulţumi egoismul părinţilor, pentru că ea nu e încheiată prin dragoste, următor adică legilor selecţiunii şi nevoilor scoborâtorilor; în teorie însă, căsătoria e un aşezământ statornicit de nevoia păstrării speeiei, — nevoie rău înţeleasă, — şi creată pentru copii iar nu pentru părinţi. In teorie, generaţia nouă şi chiar a celor cari încă n'au venit pe lume are ca jertfă generaţia adulţilor; trebuinţele stomacului celor mici au mai multă trecere decât trebuinţele inimii celor mari; lucrul acesta se face cu cea mai mare neîndurare în ţările cari sunt sub desăvârşita înrâurire a moralei creştine, şi ceva mai cu blândeţe în ţările în cari emanciparea a întronat idei mai fireşti şi mai umane. Catolicismul privind dragostea ca pe un păcat, nu îngăduie desfacerea căsătoriei şi nu poate crede, nu poate spune că doui inşi se pot înşela unul în privinţa altuia şi ca atare ca fericirea vieţii lor să aibă trebuinţă de o despărţire. Popoarele scăpate de sub înrâurirea catolicismului se învoiesc cu existenţa dragostei, că ea are drepturi şi că se poate manifesta în afară de căsătorie; recunosc însă toate acestea nu-

mai pe jumătate ; ele nu îngăduie despărţirea decât după o sumedenie de greutăţi, urmăresc pe cei doui despărţiţi cu prejudecăţi pline de duşmănie şi merg până acolo că nu dau voie cuiva să se însoare cu persoana pentru dragostea căreia cineva a divorţat, neîngăduire pe cât de crudă pe atât de neomenoasă.

Toată această atitudine e cu desăvârşire logică, din punctul de vedere egoist al orânduirii noastre economice; din punctul de vedere psichologic şi fiziologic însă, ea, dimpotrivă, dă naştere la cele mai serioase obiecţiuni. Căsătoria se încheie pentru toată viaţa. Să luăm cazul cel mai fericit: amândoi soţii se iubesc în adevăr. Va dăinui oare această dragoste atâta timp cât va dăinui şi viaţa lor ? Cei doui soţi au oare dreptul de a-şi făgădui unul altuia credinţă până la mormânt ? Nu cumva săvârşesc o mare îndrăzneală sau o faptă lipsită de judecată atunci când îşi iau îndatoriri în ce priveşte statornicia simţimintelor lor ? Poeţii—aci trebuie să recunoaştem că ei sunt pricina —cari au învăluit acest simţimânt şi l-au întunecat într'un chip aproape de necunoscut, nu sunt de loc încurcaţi când e vorba să răspundă: ei sunt siguri că adevărata dragoste dăinuieşte pururea „Spune-mi, însă, cum se sfârşeşte dragostea ?"—„O dragoste care-a putut să se sfârşească, n'a fost dragoste" exclamă Friedrich Halm.—„Asta n'a fost dragoste !"—Da, e uşor de spus pe urmă. Oricare om fără să cate anume să-şi facă păreri, poate să-i numească necugetatului poet o sută de cazuri cu legături de dragoste foarte pătimaşe la început şi cari, tot aşa, s'au sfârşit foarte repede şi cu desăvârşire. Dacă cumva poe-

tului i-ar da prin gând să răspundă iar că „asta n'a fost dragoste“ apoi ar trebui să aibă bunătatea să ne răspundă după ce cunoaşte d-sa adevărata dragoste, cum o deosebeşte de cea care nu-i adevărată dragoste, de vreme ce din clipa când se naşte şi în toată vremea cât ea se dezvoltă—vreme care de altfel nu prea e lungă—dragostea falsă seamănă cu dragostea adevărată cum seamănă între ele două picături de apă; la cei pe cari pune stăpânire, dragostea produce aceleaşi senzaţii, îi împinge să săvârşească aceleaşi fapte, răsare cu acelaş alaiu de zgomot şi de mişcări, de aprindere nebună şi de desnădejde, de înduioşare şi de gelozie. Nici vorbă că sunt cazuri în cari dragostea nu piere decât odată cu viaţa omului. Poate, unii critici foarte prozaici vor găsi că chiar în aceste cazuri durata lor se datoreşte mai mult sau mai puţin împrejurărilor prielnice, puterei obişnuinţei—de pildă,—lipsei de turburări şi de ispite, cu alte cuvinte că această durată se datoreşte unor împrejurări neatârnând de voinţa celor doui indivizi. Cu toate acestea nimeni nu va putea nega că sunt cazuri în cari monogamia în viaţă e o stare firească, adevărată şi îndreptăţită. Linişte din afară e totdeauna înfăţişarea unei liniştite mulţumiri lăuntrice.

Dacă sunt în adevăr asemenea cazuri, ele însă, după cum recunosc şi poeţii, sunt rare. Să vedem ce le rămâne de făcut nenumăraţilor inşi cari la un moment oarecare au crezut că iubesc pe cineva şi cari după câteva luni sau după câţiva ani bagă de seamă că s'au înşelat? Trebuie oare să se grăbească să se lege pentru toată viaţa? Foarte curând vor înceta de a se iubi

unul pe altul şi legătura le va fi tot aşa de nesuferită ca şi cum ea ar fi fost făcută de la început fără dragoste. Sau nu trebuie să se însoare până când nu au convingerea tare că dragostea lor va dăinui până când vor închide ochii? Un asemenea lucru ar fi greu; adevărata natură a simţimântului nu se arată decât după o anumită trecere de timp şi îndrăgostiţii ar trebui să-şi aştepte, bieţii, ceasul morţii, spre a putea spune cu toată siguranţa: „In adevăr, dragostea noastră a fost o dragoste adevărată; ea a durat în tot timpul vieţii noastre aşa că acum putem cu toată încrederea să ne... lăsăm să ne îngroape împreună!... Omenirea ar trebui să se lipsească scurt de căsătorie dacă ar fi să se ceară înainte de căsătorie o dovadă aşa de aspră şi de convingătoare. Ferice de Romeo şi Julieta că au apucat de au murit de tineri! Dacă tragedia nu s'ar sfârşi cu actul al cincilea, nu ştiu, zău, dacă n'am fi auzit numaidecât vorbindu-se de neînţelegerea dintre cei doui frumoşi tineri! Tare mi-e teamă că după câteva luni Romeo şi-ar fi luat o ţiitoare, iar Julieta, spre a se se mângâia, şi-ar fi găsit un gentilom veronez. Ar fi fost ceva grozav ca încheierea scenei din balcon să fie un proces de despărţire. Merg chiar mai departe; după cât cunosc pe Romeo şi pe Julieta, s'ar fi întâmplat cu siguranţă aşa ceva, fiindcă amândoi erau tinerei, erau prea puţin porniţi spre chibzuire şi foarte aprinşi; o dragoste care se naşte la un bal, când vezi o fiinţă frumoasă, în deobşte şi precum toţi ştiu, nu e o dragoste care să poată supravieţui multor nopţi la aurora cărora ţi se pare că „auzi privighetoarea în loc de ciocârlie".

Din pricina aceasta, însă, Romeo şi Julieta s'au iubit oare mai puţin? Cine ar avea curaj să susţie aşa ceva? Şi ar fi trebuit să nu se căsătorească oare? Asta ar fi fost un păcat şi din punct de vedere moral şi din punct de vedere poetic. Şi cu toate astea, dacă dragostea lor ar fi ieşit pe dos, faptul acesta n'ar fi fost o dovadă a netemeiniciei dragostei lor, ci numai o dovadă împotriva rostului de a fi al căsătăriei, din punct de vedere antropologic.

Adevărul e că, la o mie de perechi, abia dacă găseşti un bărbat şi o femee care să se iubească unul pe altul fără să se uite împrejur, şi care pereche ar da naştere monogamiei veşnice, dacă aceasta n'ar fi de mai înainte statornicită. In acelaş număr de perechi, însă, sunt cu siguranţă nouă-sute-nouă-zeci de perechi, ai căror membri, la anumită vreme, au simţit arzătoarea dorinţă de a se uni unul cu altul, ai căror membri s'au simţit fericiţi când au putut face aceasta şi au suferit foarte mult când n'au putut şi cari, cu toate acestea, după oarecare trecere de vreme,—mai scurtă ori mai lungă,—au ajuns să aibă simţiminte cu totul deosebite, ba chiar protivnice pentru obiectul înflăcăratei lor iubiri de altădată. Perechile acestea au ele oare dreptul să se căsătorească? Fireşte că da. Unirea trebue chiar cerută, pentru cuvântul că e vorba de interesul speciei. Vorba e, însă, că monogamia pentru toată viaţa va fi ea totdeauna nimerită pentru fericirea lor? Nimeni nu avea tăria să răspundă că da.

Adevărul e că omul nu e un animal monogam, şi ca atare toate aşezămintele ce se bazează pe ideia monogamiei sunt mai mult sau mai puţin protivnice

firei şi mai mult sau mai puţin apăsătoare pentru el. Ideile tradiţionale, prea adânc înrădăcinate încât au puterea de a rămâne din tată în fiu, nu dovedesc nimic împotriva afirmărei noastre. E deajuns să-ţi pleci urechea şi să asculţi cu luare aminte la glasurile cele mai ascunse ce murmură în inimile amanţilor; fiinţa iubită umple ea oare inima celui care iubeşte, în aşa chip încât să nu mai lase în ea nici un colţişor pentru o dorinţă sau pentru o luare-aminte având ca obiect o altă fiinţă? Eu răspund că nu. Orice fiinţă cinstită va mărturisi că, fie bărbat, fie femeie, şi aflându-se chiar în mijlocul celei mai arzătoare iubiri, păstrează încă în inimă un colţ ascuns unde nu ajunge focul patimei din acea clipă şi unde se ascund germenii altor simpatii şi ai altor dorinţi. Poate că din onestitate, germenii aceştia sunt ţinuţi în deaproape pază, nedându-li-se putinţa de a se desvolta numaidecât; fiecare însă are conştiinţă de fiinţarea acestor germeni, acolo, ca şi de faptul că dacă nu s'ar împotrivi la dezvoltarea lor, ei ar căpăta numaidecât putere. Oricât s'ar părea de izbitor şi de necrezut lucru, voiu spune că cineva poate iubi mai multe persoane deodată şi aproape cu aceeaş putere şi cu aceeaş tandreţă şi că nu însemnează că minte atunci când arată fiecărei persoane dragostea ce o simte pentru ea. Oricât ar fi cineva de îndrăgostit, el nu încetează de a fi supus înrâuririi întregului sex. Femeea, tot ca bărbatul, oricât ar fi de cinstită şi de îndrăgostită de cineva, simte totdeauna atracţia firească a sexului protivnic şi e deajuns ca împrejurările să fie cât de puţin prielnice pentru ca această atracţie universală

să devină punctul de plecare al unei noui inclinaţii către un anumit individ, tot aşa precum cea dintâiu dragoste, nici vorbă că nu a fost decât concentrarea înclinării generale ce o are pentru sexul deosebit, asupra unei singure persoane, de obicciu cea dintâi persoană pe care a avut prilejul să o cunoască deaproape.

Am în vedere şi aci — şi înadins o repet — femei caste şi bărbaţi cinstiţi cari ştiu să se ţină de scurt, cari ştiu adică să se stăpânească singuri. Nu vorbesc de femeea născută cu înclinări de curtezană, nici de bărbatul venit în lume spre a fi un desmăţat; numărul acestora e mult mai mare decât cum are plăcerea să ni-l arate morala transformată în cod. Credinţa absolută nu intră în firea omenească; ea nu e o trebuinţă fiziologică a dragostei şi dacă e cerută, e cerută numai din pricina egoismului. Individul vrea să aibă numai el singur stăpânire asupra fiinţei iubite, s'o absoarbă în întregime, negăsind în ea decât propriul său chip, fiindcă aceasta e cea mai de căpetenie bucurie a egoismului. După cum fiecare om în parte are conştiinţa puterii sale, când într'o luptă dată piept la piept a izbutit să 'nvingă pe un duşman, tot aşa îşi simte propria individualitate cu mai multă tărie, şi cu mai multă plăcere când se simte că e stăpân desăvârşit al unei alte persoane. A cere cuiva să-ţi fie credincios în dragoste nu înseamnă altceva, prin urmare, decât să-ţi întinzi puterea proprie în marginile cele mai largi cu putinţă asupra unui individ străin; gelozia nu-i decât foarte durerosul simţimânt al 'ngustimei acestei puteri. Prin urmare cineva poate fi gelos fără să se iubească pe sine nici ca cel mai de

pe urmă om din lume, tot aşa cum, fără să ai ură pe un tovarăş oarecare, ai vrea totuşi să-l învingi în nu ştiu ce jocuri de pricepere sau de putere. In amândouă aceste împrejurări nu-i vorba decât de vanitatea de a se simţi un om puternic; e aşa dar vorba de o superioritate, de o gimnastică a spiritului, şi credinţa se cere din partea cuiva fără ca cel care o cere să găsească trebuincios ca şi el la rândul său s'o păstreze. Lipsa aceasta de reciprocitate e cea mai bună dovadă că credinţa nu-i cerută într'un scop firesc al dragostei, şi anume acela al înmulţirei, ci e o condiţiune pe care omenirea, în chip artificial a cîştigat-o, un produs al amorului propriu, al vanităţei şi al egoismului. Dacă ar fi vorba de o trebuinţă organică, credinţa din partea bărbatului ar fi socotită ca o datorie tot aşa de necălcat ca şi aceea a credinţei din partea femeii; fiindcă însă e vorba de o cerinţă curat egoistă, în dezvoltarea moravurilor, egoismul celui mai tare a trebuit în chip firesc să îngènuchie pe al celui mai slab; bărbatul e cel mai tare şi prin urmare el a întocmit şi legi şi moravuri şi fel de a vedea în folosul său propriu şi în paguba femeii. Bărbatul îi cere femeei credinţă absolută, dar nu-i recunoaşte dreptu de a cere şi ea aceasta din partea lui. Dacă ea uită această îndatorire, cea mai uşoară pedeapsă ce i se dă pentru această vină grozavă e dispreţul obştesc; dacă se întâmplă să facă el aşa ceva, nu e vorba decât de un drăguţ mic pas greşit pe care legea nu-l pedepseşte, de care societatea râde pe ascuns şi cu voie-bună şi pe care femeea îl iartă cu lacrămi şi cu sărutări, dacă se întâmplă să-l ia în

serios. Nedreptatea aceasta de a cântărì cu două măsuri deosebite se face încă şi mai mare prin împrejurarea că dacă femeea greşeşte, ea e totdeauna cea care suferă faptul vinei; ea e atrasă la ispită de o putere neatârnând de voinţa sa şi cade învinsă de o putere mai tare decât împotrivirea sa; când greşeşte bărbatul, însă, el e totdeauna activ; el greşeşte pentru că vrea să greşească; în afară de biblie, Iosif cel cuminte se întâlneşte foarte rareori; şi chiar doamna Putifar nu se găseşte ori unde; bărbatul ia iniţiativa păcatului, îl caută de bună voie şi-l săvârseşte cu bună ştiinţă şi judecată, cu o bogată desfăşurare de puteri care înfrânge împotrivirea ce i se opune.

Cel mai departe pe această cale a mers egoismul bărbatului în India. Aşa de desăvîrşit înţelege bărbatul de acolo posesiunea femeei sale, aşa de departe împinge cerinţa credinţei sale, încât văduva şi chiar logodnica e datoare să moară pe rug dacă bărbatul sau logodnicul ei a murit; bărbatul care şi-a pierdut nevasta, însă, n'are nevoie să-şi atingă măcar un fir de păr, şi, cu încuviinţarea tuturor, poate trece dela serviciul îmormîntăıii deadreptul la un nou pat de nuntă. Infăţişarea egoismului bărbatului nu e aşa de grozavă în Europa. Doar câţiva poeţi sentimentali şi isterici au găsit cu cale să ceară o credinţă supravieţuitoare fiinţei iubite, şi ne-au arătat îndrăgostiţi osândindu-se ei singuri la o veşnică abstinenţă şi la un doliu nesfârşit, din pricină că nu s'au putut căsători cu fiinţa iubită sau pentrucă aceasta a murit. Aceşti visători cel puţin aveau bunul simţ de a cere pentru amândouă sexele aceeaş îndatorire. In acelaş timp

cititorii cu judecată nu prea cred în asemenea oameni şi, întrucât ei pot fi iniţiaţi din realitate, îi socotesc ca pe nişte fiinţe bolnăvicioase sau degenerate cari dintr'o meteahnă a corpului sau a minţii lor fac o virtute poetică. Obiceiurile din Europa recunosc şi în practică şi 'n teorie că cineva poate iubi de mai multe ori, că dragostea se poate stinge, şi că credinţa nu trebuie să fie nevoită să-şi urmeze dragostea ; ele dau toată libertatea unui văduv de a se recăsători. Nici vorbă că felul nostru de a vedea asupra credinţei ar fi fost cu totul altul dacă femeia ar fi fost mai tare ca bărbatul. Uşurinţa femeei ar fi fost o foarte plăcută slăbiciune având o parte drăguţă, pe câtă vreme necredinţa din partea bărbatului ar fi avut o însemnătate nespus de mare. Bărbatului, în căsătorie şi mai ales înainte de căsătorie, i s'ar fi cerut castitatea care se cere astăzi femeei. Don Juan ar fi atunci Donna Juana şi l-am plânge cu foc pe nenorocitul şi nevinovatul Othello pe care Desdemona, în gelozia ei sălbatică l-ar sugruma.

Ştiu ce mare greutate e să faci ca chestiunea credinţei şi a duratei fireşti a dragostei să fie neatârnată de morala noastră şi de moravurile noastre din ziua de astăzi. Dacă luăm aminte la animalele superioare recunoaştem numaidecât că la ele patima masculului pentru femelă nu ţine decât în timpul aşa zisei goniri, că în tot cazul, nu se prelungeşte decât până la sfârşitul a ceeace am putea numi luna lor de miere, recunoaştem, în sfârşit, că credinţa reciprocă aflătoare numai la câteva mici specii, încetează în clipa naşterii puiului. Oricât de mult s'ar mândri de sine

specia omenească, când e vorba să ne dăm seama dacă obiceiurile omeneşti sunt fireşti şi trebuincioase, ori artificiale şi de prisos, trebuie să studiem aceste obiceiuri în analogiile regnului animal, călăuzit de aceleaşi legi vitale ca şi specia omenească. Din alăturarea aceasta am ajunge să admitem că dragostea, după ce şi-a ajuns scopul, încetează, tocmai cum încetează foamea unui om care s'a săturat, şi că naşterea unui copil încheie cu desăvârşire un act al vieţii de dragoste a femeiei, şi că în urma acestuia poate începe un nou act, cu un decor deosebit. Monogamia statornică nu are nicio îndreptăţire organică, dacă, după cum se pare, aceasta e starea adevărată şi firească a dragostei la bărbat, în cea mai mare parte a cazurilor, după luna de miere sau cel mai târziu după naşterea unui copil; dragostea aceasta trebuie să devină lucru de prisos, o minciună care aduce ciocniri între înclinare şi datorie, chiar dacă la început căsătoria a fost încheiată din dragoste.

De sigur că o sumedenie de argumente vin să dărâme o demonstraţie a cărei urmare logică ar fi ajungerea la desfiinţarea căsătoriei şi întoarcerea la împerecherea liberă în felul animalelor. Cel dintâiu din aceste argumente e următorul. Omul, în virtutea instinctului său firesc, poate să fie poligam, să aibă înclinaţia de a intra în legătură cu mai mulţi indivizi de sex opus; el însă mai are şi alte instincte şi sarcina civilizaţiei e tocmai aceea de a învăţa pe om şi de a-l ajuta să lupte împotriva instinctelor pe cari le găseşte rele şi să le învingă. Din nenorocire, argumentul acesta nu e convingător; mai întâi ar trebui

dovedit că instinctul poligamiei e păgubitor fiinţărei şi dezvoltărei omenirei şi numai în acest caz cineva ar avea dreptul să-l socotească drept un instinct rău. Trebuie, pe urmă, să mai recunoaştem că civilizaţia, care a izbutit să înfrâneze şi să domesticească toate celelalte instincte, n'a izbutit niciodată să nimicească ori să înăbuşe instinctul poligamic, deşi biserica îl osândea cu pedepsele iadului iar legea şi morala oficială au osândit-o de asemenea. Cu toate legile cari stabilesc monogamia, în toate ţările civilizate bărbatul trăeşte în stare de poligamie; dintr'o mie de oameni, abia dacă ai să găseşti unul singur care pe patul de moarte să poată jura că nu s'a atins decât numai de o femee. Dacă femeile urmează cu mai multă asprime principiul monogamiei, ele nu fac aceasta totdeauna pentru că nu au dorinţa de a călca acest principiu, ci mai curând pentrucă păzitorii moralei publice supraveghiază pe femee cu mai multă luare aminte şi răsvrătirile acesteia le pedepseşte cu mai multă asprime decât le pedepseşte pe ale bărbatului. Un instinct care cu atâta tărie se'mpotriveşte şi izbuteşte să se împotrivească cu atâta succes legilor ca şi obiceiului, trebuie să aibă o temelie mai adâncă de cât celelalte instincte pe cari civilizaţia a izbutit să pună stăpânire.

Acum, un argument care are mai multă greutate. Dragostea omenească, dragoste care nu e altceva decât dorinţa de a poseda pe un anume individ în vederea înmulţirei, e şi ceva mai mult decât atât; el e şi bucuria ce ne face să o simţim partea morală a fiinţei pe care o iubim, el e aşadar şi prietenie. Acest element constitutiv al dragostei supravieţuieşte ele-

mentului fiziologic. Nici vorbă că după posesiune nu mai simţi pentru fiinţa iubită ceeace simţeai mai înainte. Dar rămâne încă ceva înalt şi puternic, ceva care poate da naştere dorinţei, ba chiar mai mult, trebuinţei unui traiu laolaltă pentru toată viaţa, traiu laolaltă care nu şi-ar mai avea punctul de sprijin în ţinta firească a căsătoriei — îmmulţirea — ci în nevoia pe care o simte o fiinţă cu o cultură superioară de a avea a face cu o fiinţă înzestrată cu o cultură asemănătoare.

Orcât de puternice ar fi fost începuturile patimei, şi'n inima cea mai credincioasă, după luna de miere sau după cel dintâi copil, dragostea suferă această transformare în care lanţurile căsătoriei nu mai apasă asupră-i, dar care — trebue s'o spunem — nu e un prezervativ cu desăvârşire sigur împotriva unei noui patimi.

Mai sunt şi alte împrejurări care uşurează voinţei lupta împotriva instinctelor poligamice. Dacă durează câtăva vreme viaţa laolaltă a doui inşi cari s'au iubit o clipă şi cari au dovedit prin aceasta că au însuşiri aproape asemănătoare unul cu ale celuilalt, viaţa aceasta ajunge o deprindere care e de un mare ajutor pentru credinţă. Poate că după oarecare trecere de timp nu mai simţi nimic pentru cealaltă persoană, poate că nu mai simţi nici măcar prietenie,—viaţa laolaltă dăinueşte însă, şi dăinueşte pe temelii solide. Precum în fenomenul petrificării, toate elementele de căpetenie ale rădăcinei unui copac, de pildă, pier încetul cu încetul, înlocuite fiind de materii pământoase cari lăsând neatinsă forma generală, iau locul mole-

culelor organice, până când fac să nu mai rămână nimic din ţesutul vegetal, deşi înfăţişarea din afară a rădăcinei n'a suferit nimic — aşa şi în această transformare a simţimintelor, pe nevăzute, obişnuinţa înlocueşte fărâmă cu fărâmă dragostea care piere, şi când aceasta s'a nimicit de tot, înfăţişarea legăturei de traiu a celor două fiinţe dăinueşte; această legătură e tare şi trainică, deşi e rece şi încordată.

Duioşia drăgăstoasă a părinţilor trece asupra copiilor, atunci când dintr'o căsătorie se nasc copii; în inima copiilor creşte o dragoste nouă care cuprinde şi pe cei doui părinţi şi-i alătură, înfăţişând priveliştea unei plante agăţătoare care cu tulpiniţele ei lungi înconjoară doui arbori, înlănţuindu-i strîns, îi şi acoperă chiar cu verdeaţă tânără şi cu flori, în timp ce ei, dedesubt, au murit şi acum s'au uscat. Afară de asta, apoi, fiindcă cu cât căsătoria dăinueşte cu atât omul îmbătrâneşte, instinctul dragostei slăbeşte din pricini naturale şi dacă germenii unor noui înclinaţii nu mor, nu pier, totuşi voinţa şi inteligenţa pot să le împiedice cu uşurinţă desvoltarea, din an în an. Insfârşit, după o dulce auroră de dragoste, îţi rămâne pentru toată viaţa o adâncă şi plăcută aducere aminte, care te face ca toată viaţa să-i fii recunoscător fiinţei iubite şi care te face totdeodată să te legi de ea. Pentru toate aceste pricini ţi se pare nimerit să uneşti, de obiceiu, fiinţele omeneşti prin monogamie şi pentru toată viaţa, chiar dacă însuşirile lor sufleteşti şi trupeşti i-ar face să tindă spre mai multe legături, în acelaş timp sau pe rând.

Se vor întâlni însă totdeauna nenumărate cazuri în

care nimic nu va putea pune pe om la adăpost de o nouă patimă,—nici prietenia care 'ntovărăşeşte dragostea, nici recunoştinţa pe care dragostea te face s'o simţi, nici obicinuinţa, nici vârsta şi nici legătura unei părţi comune în viaţa copiilor ce s'au născut. In aceste cazuri credinţa e înlăturată şi căsătoria încetează de a mai fi îndreptăţită Admiţând putinţa unor atari cazuri, societatea a introdus divorţul în ţările destul de civilizate. Făţarnica prejudecată care se agaţă de principiul desăvârşitei monogamii, urmăreşte pe soţii despărţiţi şi-i pedepseşte punându-i în rândul oamenilor despre cari nu se spune că sunt cu totul cum-se-cade. Firile de oameni mai slăbuţe şi mai temătoare sunt mai bucuroase să trăiască în minciună decât în adevăr, sunt mai bucuroase să-şi înşele tovarăşul de viaţă decât să se lămurească cinstit cu el şi, temându-se de soarta celor divorţaţi se'nchid cu mişelie într'o unire murdară şi criminală. Societatea trebue să se deprindă a socoti pe divorţaţi, ca pe nişte oameni curagioşi şi cinstiţi cari nu se 'njosesc să păstreze nici o pată pe conştiinţa lor, cari sfărâmă cu hotărâre o formă din clipa când aceasta nu mai are pentru ei nici o noimă şi când simţimintele lor fireşti s'au răsvrătit împotrivă-i. Numai când felul acesta de a vedea ar ajunge să fie împărtăşit de toţi oamenii, inima omenească şi-ar recăpăta drepturile, căsătoria s'ar întemeia pe adevăr şi pe sfinţenie, s'ar smulge desfrâului şi nestatorniciei masca dragostei pe care o poartă azi şi s'ar face ca adulterul să nu fie decât o monstruoasă crimă pe care n'o săvârşesc decât firile cele mai desfrînate şi cele mai decăzute.

Mai sus ne-am întrebat dacă o unire cu o singură ființă și pentru toată viața e potrivită firei și dacă nu cumva această legătură trebue să devină, mai curând sau mai târziu, minciună, chiar dacă la'nceput ea a fost întemeiată numai pe dragoste? In ziua de astăzi însă suntem departe, nespus de departe de starea'n care ar trebui să se găsească societatea spre a înțelege trebuința unei asemenea cercetări. Inainte de a ne opri asupra dezlegării supremei probleme antropologice — problema dacă omul iubește numai odată și dacă nu-și poate exercita instinctele decât cu o singură ființă de sex opus—ar trebui ca mai întâi de toate fiecare căsătorie să aibă ca temelie trebuincioasă dragostea și ca legătura oficială, cel puțin în clipa când s'a făcut, să se sprijine pe o atracțiune din amândouă părțile. Organizația economică din ziua de astăzi se'mpotrivește însă la aceasta. Câtă vreme omul nu e sigur că va găsi de lucru — că va găsi adică o viață cu tot ce-i e de trebuință — el va căuta totdeauna ca din căsătorie să facă o afacere în vederea interesului său material, sau... dacă nu va izbuti să facă aceasta, se va teme de căsătorie și se va arăta mai bucuros de mulțumirile josnice pe cari i le dă prostituția ori niște legături ne'nsemnate cari nu-i dau sarcina nici unei răspunderi, ori îi dau foarte ne'nsemnate îndatoriri. Câtă vreme femeea va fi socotită ca neavând altă soartă decât căsătoria, ea va primi această soartă, se va căsători, fără să se mai gândească la dragoste, chiar cu primejdia de a fi mai pe urmă nenorocită sau pierdută sufletește.

Mai ales soarta femeei nu va fi schimbată întru nimic

prin măsurile cari propovăduiesc că emanciparea femeei e singurul leac pentru cea mai grea din bolile sociale. Asupra acestei emancipări nu voi căta să fac o critică amănunţită; voi căta numai să arăt în câteva vorbe că amândouă sexele fiind puse într'o situaţie cu desăvârşire egală, lupta pentru traiu care-i aşa de îndârjită azi ar lua atunci o înfăţişare şi mai groaznică. Femeea ajungând duşmana serioasă a bărbatului, în multe meşteşuguri industriale, ar fi zdrobită fără milă,— cum ea e din fire mai slabă. Galanteria e o născocire a celor cari trăiesc bine şi nu se prea trudesc pentru bucata de pâine. Nevoia şi foamea înlătură acest simţlmânt--pe care totuşi femeile se bizuie — îndată ce se închipuie o lume în care bărbatul şi femeea ar lupta laolaltă pentru bucata de pâine. Bărbatul va trebui să îndeplinească singur lucrările cele mai grele şi tocmai cele mai trebuincioase; el le va plăti mai bine decât pe cele ale femeei şi, ca şi în ziua de astăzi, munca femeei va fi plătită mai puţin decât munca săvârşită de el însuşi. De ce aşa? Din pricină că el are puterea de a face lege din felul său de a vedea şi pe aceea de a face să învingă voinţa sa; asta e singura pricină. Situaţia femeei în civilizaţie e o situaţie înaltă şi măreaţă, fiindcă ea se mulţumeşte, fiindcă e bucuroasă să fie intregitorul bărbatului şi să recunoască superioritatea materială a acestuia. Dacă cumva încearcă să pună la îndoială această din urmă condiţiune, e nevoită numaidecât să-i simtă realitatea. Femeea va fi îndată strâmtorată, când va fi cu totul emancipată, când nu va mai atârna de bărbat şi în multe chestiuni de interes va fi duşmana acestuia. Din luptă,

din această luptă grozavă, cine va eşi oare învingător? Nu e îngăduit cuiva să stea pe gânduri înaintea unei asemenea întrebări. In chip trebuincios, emanciparea va pune pe bărbat şi pe femee în situaţia de rasă superioară şi rasă inferioară,—bărbatul fiind mai bine înarmat decât femeea în lupta pentru traiu—şi la sfârşit femeea se va pomenì că a căzut într'o sclavie şi într'o atârnare mai rea ca cea dela început de care nemulţumită fiind, a socotit că va scăpa prin emancipare. Cei cari propovăduiesc emanciparea au de scop să dea femeei putinţa de a trăi fără bărbat şi de a nu mai avea nevoie de căsătorie. Felul acesta de vindecare a unei boli seamănă tocmai cu acela pe care l-ar aduce nu ştiu care binefăcător care în timpul unei mari foamete, de pildă, ar veni să propună oamenilor cele mai ieftine mijloace de a-i face să piardă deprinderea de a mânca. Vorba e să le dai de mâncare oamenilor, cari au flămânzit, iar nu să-i dăscăleşti să se lipsească de mâncare.

Cât despre voi, ciudaţilor avocaţi ai acestor victime ale civilizaţiei noastre, voi în loc să propovăduiţi disprețul de căsătorie, mai bine aţi căuta să le asiguraţi partea firească de dragoste în viaţa omenirei. In capitolul precedent am spus că ar fi o datorie a societăţei să poarte de grija copiilor săi, să le asigure instrucţia completă, şi ori de câte ori va fi nevoie, să le dea întreţinerea până la vremea când ei inşişi vor fi în stare să-şi câştige cele de trebuinţă pentru traiu; socot că e deasemenea o datorie a societăţei să pună la adăpost şi să ferească de lipsă pe femeile trebuincioase înmulţirei. Statul e dator să ocrotească şi să

întreţină pe femee; rolul bărbatului în viaţa speciei e să câştige hrana trebuincioasă, să păstreze şi să apere generaţia în viaţă; rolul femeei e să păstreze specia, să ocrotească generaţiile viitoare, să îmbunătăţească specia prin selecţiune; femeea pricinuieşte între bărbaţi lupta a cărei răsplată e ea, şi în care luptătorii cei mai îndemânateci pun mâna pe prada cea mai de preţ. In copilărie, femeea trebuie să primească toate binefacerile educaţiei obşteşti a tinerimei; mai târziu, dacă are nevoie, ea trebuie să aibă drept la o existenţă asigurată, fie că ar rămâne în casa părintească fie că ar trăi în aşezăminte anumite. Societatea trebue să ajungă să înţeleagă că e o ruşine să se găsească în sânul unui Stat civilizat o singură femee care să sufere din pricina lipsei, fie această femee tânără sau bătrână, urâtă sau frumoasă. Femeia nu mai are grija pâinei de toate zilele, într'o societate care s'ar întocmi pe aceste principii; ea ştie că cu bărbat sau fără bărbat e ferită de lipsuri; copiii îi creşte Statul dându-le toate cele de nevoie; bărbatul nu poate nădăjdui ca cu bani să-şi găsească atâtea femei câte voeşte, pontru că de atunci încolo nevoia nu-i va mai sluji ca mijlocitoare. Intr'o societate ca aceasta, femeeia se va căsători numai din dragoste; priveliştea fetelor bătrâne care nu şi-au găsit un bărbat va fi tot aşa de rară ca şi aceea a flăcăilor copţi cari azi ducând o viaţă desmăţată, se bucură de toate plăcerile căsătoriei fără a avea îndatoririle şi îngrădirile morale ce decurg din aceasta. Prostituţia nu va mai fi alcătuită decât din foarte mica minoritate a fiinţelor degenerate ale căror instincte zmintite nu pot îndura nici o disciplină, fiinţe cari nu

pot trăi decât în păcate şi'n ruşine şi cari sunt cu desăvârşire fără nici o valoare pentru păstrarea speciei. Când la încheerea unei căsătorii nu se va mai avea în vedere nici o socoteală materială, când femeea, în loc să trebuiască să se vândă, va putea să aleagă în toată voia, când bărbatul va trebui să câştige bunăvoinţa femeei prin persoana şi prin propriile sale însuşiri iar nu prin situaţia sau prin averea sa, căsătoria, dintr'un aşezământ mincinos cum e astăzi, va putea deveni un adevăr; atunci la fiecare îmbrăţişare va fi de faţă, ocrotitor, spiritul minunat al firei;—fiecare copil venit în viaţă va avea în juru-i, ca o aureolă, dragostea născătorilor săi, şi chiar din leagăn va primi nepreţuitul dar care e tăria şi putinţa de viaţă, dar pe care-l transmite odraselor sale fiecare pereche care s'a unit într'o iubire, într'o afinitate electivă.

Fel-de-fel de minciuni mai mici

Putem înţelege unele din cele mai primitive şi mai de căpetenie însuşiri ale omului, numai amintindu-ne că omul, asemănător animalelor cari trăiesc în cete, are nevoie să trăiască laolaltă cu semenii săi. Dacă ar fi să-l socotim pe om ca pe o fiinţă singuratecă şi neatârnând de natură, dacă cumva o fi fost vreodată adevărat tabloul pe care ni l-au zugrăvit nişte antropologi rău informaţi dar înzestraţi cu o vie închipuire —înfăţişându-ne omul primitiv ca pe un vânător sălbatec, vrăşmaş al speciei, cutreerând singur pădurile, înarmat cu o secure şi cu un cuţit de piatră—însuşirile de cari pomenim mai sus ar rămâne cu desăvârşire de nelămurit. Instinctul de solidaritate al omului s'a înfăptuit numai din trebuinţa ce o simte acesta de a trăi în societate; educaţia egoistă dată de civilizaţie a putut să întunece şi să slăbească acest instinct fără să-l poată însă înlătura. Instinctul acesta ar fi ceva fără noimă şi prin urmare ceva cu neputinţă de justificat la o fiinţă pe care firea sa şi trebuinţele sale ar împinge-o la un traiu singuratic, fără nicio legătură cu ceilalţi oameni, neurmărind altceva decât mulţumirea propriilor sale înclinări şi nevoi personale.

Urmarea instinctului de solidaritate e faptul că în toate hotărârile şi în toate faptele sale, omul are mereu în vedere ideia speciei, a turmei, şi se tot în-

treabă: „Dar ceilalţi ce au să zică?“ Chipul cum ceilalţi oameni au să privească vorbele şi faptele sale are cea mai mare înrâurire asupra gândurilor, asupra purtării sale. Nici un individ nu se poate pune la adăpost de opinia publică, simţimânt care are o putere nespus de mare asupra fiecăruia. Dacă au aerul că se răsvrătesc împotriva ei, resvrătirea aceasta seamănă cu anumite împotriviri politice cari dela regele rău informat fac apel la cel mai bine informat; ţinta acestei răsvrătiri, ţintă nemărturisită dar subînţeleasă, nu e aceea de a se ridica mai presus de opinia publică, ci de a o transforma pe aceasta în aşa chip încât ea să sfârşească prin a fi de părerea celui care se ridică împotriva ei. Omul care-şi croeşte o cărare a sa, face aceasta cu nădejdea nemărturisită că la capătul acestei singuratice cărări, orcât ar fi ea de lungă, va găsi o mulţime omenească. Timon cată să se încredinţeze singur că a ajuns să nu-i mai pese de oameni; în adâncul purtării sale întregi însă, şi în adâncul vieţii sale, trăeşte cu toate acestea aspiraţia către o omenire care să răspundă dorinţelor şi vederilor sale, o omenire din care să facă şi el parte. In deobşte, dorinţa de a fi pe placul opiniei publice e mai puternică chiar decât instinctul de conservare personală, căci fiecare din noi cunoaşte nesfârşita mulţime de oameni cari şi-au jertfit şi-şi jertfesc viaţa nu spre a-şi apăra vreun interes propriu, nu spre a înlătura vreo primejdie care-i ameninţă, că numai spre a face un lucru de care ceilalţi oameni să vorbească cu laude; cu alte cuvinte opinia publică e cea care dă naştere eroilor. Oamenii de rând sunt născuţi spre a merge acolo unde e ade-

văratul gros al trupelor, lăsând pe seama altora îndreptarea expediţiunii, grija popasurilor, hotărârea ceasului de pornire sau de oprire, conducerea atacului ori a apărării; în toată viaţa lor, aceşti oameni n'au altă ţintă decât ceeace au să zică ceilalţi; niciodată nu îndrăznesc să asculte de gândul lor propriu ori să aibă un gust personal; ei ascultă de opinia publică în cele mai însemnate împrejurări ca şi în cele mai mici; până într'atât sunt stăpâniţi de această grije că începând dela culoarea cravatei şi sfârşind cu femeia pe care şi-au ales-o de nevastă, au avut şi au mereu în vedere pe cei dimprejuru-le, dela care nu-şi deslipesc privirile îngrijate nici măcar pentru răstimpul unei clipe.

Mai curând îndrăznesc să fie ei înşişi acei cari în chip firesc sunt cârmuitorii şi conducătorii trupei—individualităţile puternice; aceştia ascultă de propriile lor gânduri, fără să le pese de încuviinţarea sau de bârfirea altora. Cercetaţi însă mai îndeaproape, se poate vedea că până şi aceştia nu se sprijină decât pe nădejdea de a dobândi, numaidecât ori mai târziu încuviinţarea celor mai de seamă, dacă nu a celor mai mulţi. Spre a-ţi arăta făţiş o convingere a ta, mai ales când ştii că prin aceasta te pui împotriva tuturor celor cari te înconjoară, trebuie să ai un curaj neobişnuit de mare: de pildă, trebuie să ai acest curaj ca să fii născut aristocrat cum s'a născut Catilina şi să iei apărarea poporului de jos; ori să declari războiu bisericei catolice dacă ai, cum a avut Luther, o mamă nespus de iubită care din această pricină te crede osândit la focul veşnic al iadului. Eroii aceştia însă

aveau mângâierea de a se simţi încuviinţaţi de minorităţile pe cari nădăjduiau să le facă să ajungă majorităţi. Au fost unii eroi cari între contimporanii lor n'aveau aceste simpatice minorităţi; totuşi, în lupta lor împotriva părerilor domnitoare aveau aprobarea unei singure fiinţe: o femee, un prieten, un copil; dacă le lipsea până şi această mângâiere, se întăreau încredinţându-se singuri că odată şi odată omenirea o să fie mai dreaptă şi mai cu judecată şi că, dacă-i omoară astăzi cu pietre, mâine le va cinsti amintirea.

Socotesc că e cu desăvârşire de neadmis ca un om în toate minţile, ascultând de o convingere personală, să poată să se împotrivească cu încăpăţânare opiniei publice, dacă e cu desăvârşire sigur că felul său de a vedea, atâta vreme cât oameni vor fi pe pământ va fi mereu osândit de toţi; socot că e cu neputinţă să se găsească un om care să se împotrivească în aşa fel, atunci când ar şti bine că nici cea mai mică minoritate nu i-ar da dreptate, că toţi oamenii l-ar dispreţui sau l-ar ocărî totdeauna ca pe un trădător, ca pe un mişel, ori ca pe un ticălos. In zadar vei căuta pe eroul, pe martirul care, pentru o idee socotită de el ca dreaptă, s'ar învoi să primească această scoatere pentru totdeauna şi definitivă din rândurile omenirei, această groaznică alungare şi din prezent şi din viitor, această ură sau această duşmănie universală; aşa ceva n'ai să întâlneşti niciodată la un om cu mintea sănătoasă. După cum conştiinţa nu-i decât expresia opiniei publice în individ, tot aşa opinia publică nu-i decât conştiinţa speciei. Instinctul conservării rasei, care trăieşte'n noi toţi, face ca opinia publică, ori de câte ori e lăsată în voia simţimântului

său firesc şi nu e întunecată de prejudecăţi, să nu încuviinţeze în deobşte, decât acele acte cari fac mai prielnice condiţiile de viaţă ale rasei—fie aceasta de-adreptul, fie printr'un mijloc oarecare— ; ea nu osândeşte, de obiceiu, decât actele din cari naşte pentru specie o pagubă mai mult sau mai puţin apropiată de clipa de faţă. In înţeles opus, în fiecare suflet omenesc conştiinţa e avocatul nevoilor speciei, e reprezintantul pe care opinia publică îl are în fiece ins şi prin care acest ins se alipeşte totdeauna de omenire, chiar de s'ar întâmpla ca el să trăiască pe o insulă rătăcită în mijlocul nesfârşitului Ocean. *Imperativul categoric* al lui Kant e numai şi numai glasul acestui lăuntric reprezintant al opiniei publice. Omul care săvârşeşte un lucru pe care el l-a recunoscut de bun, chiar de e protivnic nevoilor lui personale şi omul care împlinindu-şi o datorie oarecare moare ca un erou neştiut de nimeni, fără să nădăjduiască o răsplată pentru cândva, lucrează aşa fiindcă simte în el un martor care-i vede vitejia, fiindcă aude glasul acestuia care în numele omenirei îl aprobă cu tărie, fiindcă are simţimântul sigur că opinia publică e toată de partea lui şi că numai întâmplarea nu îngăduie acesteia să-şi spună făţiş, în acea clipă, cuvântul de încuviinţare. In fond, cuvintele: imperativ categoric, conştiinţă, opinie publică, sunt unul şi acelaş lucru, adică înfăţişeri şi numiri prin care individul manifestă solidaritatea speciei.

Era o vreme în care opinia publică era ceva de necuprins; ea n'avea nici formă nici contururi pipăibile, nu se ştia cum se naşte; era alcătuită din mii şi mii

de amănunte ne'nsemnate, ca de pildă dintr'un cuvânt spus de un oarecare prinț sau de o persoană însemnată, dintr'o clătinare din cap, într'o tavernă, din partea unui însemnat membru al unei corporații, din palavrele ce le îndrugă o mahalagioaică ducându-se la o vecină, în târg, ori la sindrofie. Opinia publică lua o înfățișare anumită numai în jurisdicțiunea de onoare introdusă prin obiceiu iar nu prin legea scrisă; fiecare clasă şi mai ales fiecare corporație exercita această jurisdicțiune asupra membrilor ei alcătuitori; o judecată fără apel cu putința unei jurisdicții superioare nimicea moraliceşte pe cel pe care îl lovea, îl nimicea mai sigur de cât ar fi făcut-o o sentință dată de un tribunal propriu zis. Cu totul altfel stau astăzi lucrurile; opinia publică, în zilele noastre e o putere temeinică învestită cu un organ pe care toată lumea îl recunoaşte ca pe deplin împuternicitul susținător al intereselor sale, şi acest organ e presa.

In civilizația vremurilor noastre, presa are o însemnătate nespus de mare; existența sa, locul pe care ea-l cuprinde în viața individului ca şi'n viața societăței, caracterizează timpul nostru mult mai bine decât l-ar putea caracteriza minunatele descoperiri cari au transformat cu desăvârşire condițiile materiale şi morale ale existenței noastre. Marea dezvoltare a ziaristicei coincide cu aceste descoperiri şi e una din urmările lor. Inchipuiască-şi cineva, dacă poate, de pildă, aceste jurnale fără descoperirile de cari vorbim mai sus. Inchipuiască-şi cineva, dacă poate, secolul nostru stăpân al drumului de fier, al fotografiei, al telegrafului, al tunurilor Krupp, dar neavând alte jurnale de-

cât foile săptămânale de anunţuri şi de dări de seamă cum erau cele din secolul trecut; pe de altă parte închipuiască-şi cineva, dacă poate, că se află pe vremea când se merge cu diligenţa dela Paris la Berlin, făcând zece zile pe drum, pe vremea când cu lumânările de seu şi cu mucările, pe vremea puştei cu cremene şi având gazetele pe care le avem în ziua de astăzi!... El va vedea atunci că epoca noastră ar înfăţişa o asemănare mult mai mult cu epocile de mai înainte în cazul dintâiu decât în al douilea, va vedea că înfăţişarea pe care presa noastră o dă culturei noastre contimporane deosebeşte această cultură de cea de mai înaintea sa mult mai puternic decât toate celelalte trăsături caracteristice vieţii din ziua de astăzi. Nimeni nu pune la îndoială însemnătatea presei. Presa a fost numită *a patra putere în Stat*, adică o putere care împreună cu celelalte trei,—Suveranul, înalta Cameră şi Camera deputaţilor—alcătueşte legi şi cârmuieşte, Astăzi e lucru bine ştiut că în niciun Stat din Europa nu se poate cârmui în chip statornic fără conlucrarea presei ori împotriva opunerii acesteia, şi că legile, fără sprijinul ei, nu pot dăinui. Intr'un acces de paradoxală stare de suflet, Emile de Girardin neagă puterea presei. Ar putea să-i dea dreptate oamenii cari văd numai la un pas înaintea lor; cei cari văd, însă, mai departe vor ridica din umeri. Nici vorbă că cutare foaie n'are să poată face totdeauna ca cele scrise în ea să fie recunoscute de bune; s'ar putea ca cea mai bună gazetă din lume să ceară în zadar să fie dat afară dintr'o administraţie publică un băiat de serviciu care se poartă obraznic cu lumea şi cu atât mai puţină putere

va avea de a împiedica votarea unei legi, păstrarea sau răsturnarea unui cabinet ministerial, îmbrăţişarea unei politice sau a alteia. Dacă se va întâmpla însă ca toate ziarele dintr'o ţară oarecare să urmărească cu stăruinţă un acelaş scop, dacă vreme de luni întregi sau de ani vor repeta ideile exprimate întrucâtva în chip obştesc, dacă vor aduce totdeauna pe cititori la acelaş punct de vedere, ele vor isbuti cu siguranţă, orice ţintă ar avea; nu le va putea sta împotrivă nici cârmuirea, nici legislaţia, nici morala, nimic, nici chiar vederile filozofice.

Pe ce se întemeiază însemnătatea presei şi înrâurirea sa? S'au făcut încercări de a se arăta că rolul ei cel mai de căpetenie e acela de mijlocitor în afacerile comerciale. N'avem nicio nevoe să ne oprim asupra acelor oameni cari deschizând un jurnal nu se uită decât pe coloana de anunţuri. Ziarul dă şi noutăţi, vorbind despre faptele de curând petrecute, dar nu în aceasta stă puterea sa; ca o simplă cronică a întâmplărilor din timpul zilei, ziarul n'ar avea alt rol decât pe acela al unui bărbier de sat care se ia la întrecere cu el în ce priveşte cunoaşterea faptelor petrecute prin partea locului. Cârmuirii nu i-ar păsa de o foaie în care n'ar fi decât noutăţi de soiul celor de mai sus, dar nici publicul nu s'ar prea grăbi s'o cumpere. Sunt alţii cari socotesc că presa slujeşte să instruiască mulţimile, să popularizeze rezultatele dobândite în cele din urmă cercetări ştiinţifice; nici aceasta însă nu e treaba de căpetenie a unui ziar, căci pe deoparte popularizarea ştiinţei de către presa zilnică n'are vreo mare însemnătate iar pe de altă parte s'a

dovedit că cea mai păcătoasă foaie politică face asupra cititorilor o impresie mult mai adâncă şi mai puternică decât cea mai bună publicaţie ştiinţifică. Nici anunţurile negustoreşti, nici noutăţile şi nici articolele ştiinţifice nu sunt cele cari dau presei marea putere pe care ea o are în Stat şi însemnata sa înrâurire asupra civilizaţiei; puterea presei, puterea unei gazete o alcătuieşte tendinţa ei, gândirea politică ori filozofică ce-i serveşte de îndrumătoare şi care gândire se iveşte mai mult sau mai puţin făţiş nu numai în articolul de fond, dar şi în alegerea şi aşezarea noutăţilor, în chipul cum aceste noutăţi sunt date, în chipul cum se aduc la cunoştiinţa cititorului faptele petrecute. Presa ar cădea pe neînsemnata treaptă de mijloc de informaţie sau de comunicare de fapte, rol care are prea puţină însemnătate pentru civilizaţie—dacă n'ar face altceva decât să povestească faptele petrecute.

Ea însă controlează şi critică evenimentele la ordinea zilei, judecă faptele, cuvintele şi chiar scopurile date sau nedate 'n vileag ale oamenilor, le înfierează sau le laudă, le sprijină sau le ameninţă; ea le împărtăşeşte poporului sfătuindu-l să le imite, ori le înfăţişează ca pe ceva ticălos şi meritând dispreţul; presa înfăţişează opinia publică ale cărei drepturi şi le'nsuşeşte, îşi exercită puterea de a pedepsi până la cel mai grozav fel de pedeapsă— proscripţia şi nimicirea morală;—presa, cu alte cuvinte, îşi însuşeşte rolul de conştiinţă publică.

Cine are însă cele mai înalte însuşiri ale opiniei publice? vom auzi întrebându-se; şi dacă le are, cine

i le-a încredințat? Persoana care are aceste drepturi dela cine şi-a luat împuternicirea de a cârmui în numele trebuinței publice, de a judeca, de a răsturna aşezămintele azi în ființă şi de a statornici un ideal de morală şi de legislație? Dela cine ia ziaristul acest mandat nou? Din cea dintâi clipă când s'a ivit o presă lucrând în numele opiniei publice, cârmuirea şi-a pus aceste întrebări,—şi fiindcă n'au putut găsi niciodată vreun răspuns mulțumitor, cârmuirile au urmărit totdeauna presa, căutând s'o nimicească sau cel puțin s'o țină în ascultare cu varga de fier, căutând s'o înăbuşe, s'o ferece în lanțuri. Totdeauna instinctul mulțimei, s'a arătat hotărât protivnic acestor încercări ale cârmuirilor şi pretutindeni, una din cele mai de seamă şi mai simțite nevoi ale popoarelor este libertatea presei. Ca mai toate instinctele populare, acest instinct era drept în sine şi întemeiat pe trebuința tuturor; în aplicarea sa, însă, el s'a arătat puțin logic. Popoarele, când cereau libertatea presei, credeau că spun următoarele: „Opinia publică, adică cugetarea, simțimântul şi conştiința tuturor, au cea mai înaltă autoritate în orice chestiune şi poate judeca pricinile tuturora, dând sentințe fără apel; cel care voeşte să împiedice facerea acestei judecăți, săvârşeşte un lucru monstruos; fapta aceasta înseamnă apăsarea tuturor, e o faptă în care îndrăzneala unui individ ori a unui mic grup pune cu de-a-sila propria-i voință în locul voinței tuturor; un popor ai cărui oameni sînt oameni liberi şi cari voiesc să-şi vadă ei singuri de treburi, nu poate îngădui o asemenea faptă". Popoarele săvârşiră o greşală de principiu judecând

astfel; scoaseră încheieri dintr'o premiză pe care o primeau ca dovedită; pe câtă vreme era vorba tocmai de dovedirea temeiniciei acestei premize. Ipoteza pe care se bizuia poporul cerând libertatea presei e ipoteza că opinia publică şi presa sunt acelaş lucru. Iată însă că, totdeauna, tocmai lucrul acesta l-au negat cu tărie cârmuirile, şi l-au negat cu mai multă tărie decât l-au afirmat popoarele.

Dacă opinia publică se manifestă în chip legitim şi făţiş, guvernămintele i se supun şi ele, tot ca indivizii; vorba e însă: presa înfăţişează ea în chip legitim şi fără echivoc opinia publică?... Vom răspunde la această întrebare căutând să vedem ce-i un ziar, cum ia el naştere şi cum e făcut. Cel dintâiu venit, poate întemeia un ziar de mare însemnătate dacă are parale ori dacă găseşte comanditari,—fie acest întâiu venit un hamal, un om fără căpătâiu, un speculator, sau orice altceva; dacă are mijloacele de mai sus poate aduna împrejuru-i o numeroasă suită de ziarişti de meserie cu ajutorul cărora într'o noapte ajunge, dacă putem zice astfel, o putere care să exercite o apăsare asupra Parlamentului şi a miniştrilor, asupra artei, a literaturei, a Bursei şi a comerţului.

Vom auzi spunându-ni-se, însă: „Noul ziar, spre a putea ajunge o putere, trebuie negreşit să îndeplinească condiţiunea de a fi foarte răspândit; aceasta lasă să se creadă că el e scris de oameni talentaţi şi că el cuprinde idei simpatice publicului; iată însă că, pe deoparte, aceşti oameni talentaţi, e de crezut că nu vor lăsa să li se impună o atare direcţiune, nu se vor lăsa adică sub stăpânirea unui om de despreţuit;

aceasta-i o garanţie morală a întemeietorului ziarului. Pe de altă parte e cu putinţă ca oamenii să nu se aboneze cu grămada la un ziar care cuprinde idei ale redactorilor, idei care nu se potrivesc cu vederile sale: aceasta e garanţia că ziarul înfăţişează în adevăr opinia publică. Când se abonează la un ziar, cititorul alege totdeodată pe redactorii acestui ziar ca pe înfăţişătorii ideilor sale; lista abonaţilor e împuternicirea redacţiei; fiecare nouă plată a abonamentului e în acelaş timp şi o reînoire a puterii ce se dă redactorului de a vorbi mai departe în numele tuturor cititorilor săi".

Lucrurile de mai sus ar părea că sunt toate vădite, şi cu toate astea nu e adevărată o singură vorbă. Experienţa a dovedit şi dovedeşte că, pretutindeni şi totdeauna, când ai bani, poţi cumpăra conlucrarea unor oameni talentaţi, dar fără de caracter. Lumea cunoaşte o sumedenie de foşti adunători de anunţuri, de cămătari şi de faliţi, o sumedenie de criminali osândiţi, de aventurieri, de răsvrătitori şi de ignoranţi cu desăvârşire, cari au întemeiat gazete, au adunat în juru-le pene strălucitoare şi întreprinderea lor au condus-o după simţimintele lor josnice, după imoralitatea lor, după lipsa lor de convingere.

Argumentul cu numărul abonaţilor nu poate rămâne în picioare în faţa criticei. Un întreprinzător fără conştiinţă n'are nevoie decât să speculeze instinctele păcătoase şi de despreţuit cari stăpânesc mulţimea, alături de tendinţele nobile şi bune, şi la sigur va găsi cititori şi cumpărători. Cine nu cunoaşte ziare cari se îndeletnicesc cu cele mai de rând ticăloşii şi cu

exploatarea calomniilor? Sau cine nu cunoaşte un alt soiu de gazete cari cată să facă efect prin ciudăţenii de limbă în adevăr ciudate, sau prin desemnuri obscene cari aprind simţurile cititorilor? Sau, în sfârşit, un alt neam de foi, cari înfăţişează o curată loterie făgăduind cititorilor premii în obiecte sau în sume de bani? Prin aceste mijloace, mai mult sau mai puţin ruşinoase, toate aceste gazete pot ajunge să fie foarte răspândite şi prin urmare să aibă o mare înrâurire. E probabil că ele vor fi şi mai răspândite şi vor avea o înrâurire şi mai mare decât au ziarele cum-se-cade cari spun numai ceeace ştiu, cari nu învaţă pe alţii decât dacă redactorii lor sunt instruiţi, întemeiate pe sănătoase principii de mòrală, neadresându-se niciodată instinctelor de rând ale cititorilor lor, ci cătând să le dezvolte tendinţele înălţătoare.

Ei bine, înrâurirea aceasta e oare îndreptăţită? Redactorul unei foi păcătoase, care exploatează micile scandaluri particulare, are el în adevăr împuternicire să atace cârmuirea înaintea a o sută de mii de cititori, are el împuternicire să judece actele unui cetăţean, să îndrumeze opinia, să-mpingă spiritul obştesc pe o cale mai mult sau mai puţin aparentă, dar nespus de păgubitoare? Iată-ne deci, în faţa uneia din cele mai ciudate contraziceri ale civilizaţiei noastre. Ideile moderne se răsvrătesc împotriva oricărei stăpîniri în Stat, când nu-i orînduită de popor. Nici chiar în monarchie nu mai e admisă „mila lui Dumnezeu" dar, cel puţin în teorie, se mărgineşte puterea regelui prin voinţa alegătorilor. Ministrul trebuie să fie primit de Parlament. Deputatul trebuie să cate prin

toate mijloacele să dobândească voturile concetăţenilor săi. Ziaristul exercită o putere care'n practică e egală cu aceea a legislaţiei, a cârmuirei; el are drepturile miniştrilor, ale deputaţilor şi totuşi el nu trebuie să fie numit şi nici ales de nimeni. Ziaristul e singura autoritate în Stat care n'are nevoie să fie împuternicită de nimeni şi de nicăiri. Ceeace este, se face el singur şi-şi poate exercita puterea aşa cum îi place fără să fie întru nimic răspunzător de excesul sau de marile greşeli pe cari le săvârşeşte. Să nu se spună că exagerez. Nişte ziarişti uşuratici sau fără conştiinţă sunt acei cari au pus la cale şi au dat naştere la revoluţii sau la războaie, cei cari au făcut să se abată nenorocirea şi pustiirea asupra ţării lor sau asupra a mai multor neamuri străine. Dacă ar fi fost regi, ei ar fi fost luaţi la goană; miniştri dacă ar fi fost, s'ar fi văzut traşi la răspundere; fiind însă ziarişti, au fost lăsaţi cu desăvârşire liniştiţi şi în nenorocirea obştească pe care au pricinuit-o, singuri ei au rămas fără să păgubească. Nu e oare de mirare că lumea suferă o asemenea putere arbitrară, un asemenea despotism, fără a face cea mai mică încercare de 'a se răsvrăti, pe câtă vreme împotriva celorlalte tiranii se dă o luptă aşa de înverşunată?

Dacă, lăsând la o parte înrâurirea politică a presei ne oprim asupra înrâurirei sale sociale, situaţia nu e mai puţin anormală. Judecătorul, căruia noi i-am dat puterea de a dispune, ca un adevărat stăpân, de cinstea, de averea, de libertatea noastră, are nevoie de studii serioase, de o ucenicie de vreo câţiva ani şi de o numire în regulă; legi aspre îi arată ce are anume

de făcut,—greşelile sau abuzurile pe cari le face sunt numaidecât vestejite în mod public; îndeobşte, acestea din urmă sunt drese dându-se mulţumire celor nedreptăţiţi. Ziaristul poate foarte bine să păteze şi chiar să nimicească cinstea şi averea unui cetăţean; el îi poate aduce daune ştirbindu-i chiar libertatea personală prin aceea că-l face să-i fie cu neputinţă să locuiască într'un anume ţinut; el îşi exercită însă dreptul acesta de a pedepsi, fără ca mai înainte să fi dat dovadă de studii pregătitoare, fără să fie numit de nimeni, fără să înfăţişeze vreo garanţie de nepărtinire şi de dreaptă cercetare. In adevăr, unii pretind că presa vindecă rănile pe cari le face şi că cetăţeanul e înarmat în principiu împotriva ziaristului prin legea presei. Temelia acestei afirmări e o temelie foarte şubredă. Un oarecare om particular, pe care un ziar îl atacă, poate fi păgubit cu aceasta într'un chip cu desăvîrşire fără de leac; oricâte retractări şi rectificări ar face acest ziar, el nu'i poate da omului deplină mulţumire; fiindcă se poate întîmpla ca cutare cititor să vadă în gazetă atacul, să'l citească cu luare aminte, dar să nu vadă apărarea, spălarea omului,—care e publicată în alt număr al ziarului; nenumăraţi cititori, apoi, din uşurinţă, nu vor citi apărarea şi în acest caz cinstea omului atacat rămîne pătată pentru un nnmăr mai mare sau mai mic din cei cari au citit ziarul sau cari au auzit vorbindu-se. La fel se întâmplă cu un proces pe care un particular i-l intentează unui ziar. O gazetă are o mie de mijloace prin care să facă rău unui om oarecare, fără ca prin aceasta să săvârşească un fapt de care cel dintâi să se plângă împărţitorilor

dreptăţii; chiar dacă se întâmplă uneori ca un gazetar neîndemînatec să poată să fie osîndit, apoi mai totdeauna osânda ce i se dă e aproape nimic socotită pe lângă vina făptuită.

Starea aceasta ne lămureşte că nu numai toţi reacţionarii, dar chiar o seamă de liberali sunt vrăşmaşii mărturisiţi sau pe furiş ai presei; aceşti vrăşmaşi sunt cu atât mai îndârjiţi cu cât puterea presei îi sileşte să-şi ascundă simţimintele şi să se prefacă în nişte prieteni respectuoşi ai săi. Cea mai mare parte a oamenilor recunoaşte că presa nu e în adevăr expresia opiniei publice—şi aceasta din urmă e singura la care ei se închină,—ci ea poate fi adeseori produsul ignoranţei, al uşurăticiei, al răutăţei, al îngustimei de spirit sau al imoralităţei unui individ; aceşti oameni iau parte deopotrivă, din laşitate, la minciuna care în presă vede organul împuternicit al opiniei publice şi care o aseamănă cu desăvîrşire pe cea dintâiu cu aceasta din urmă. In ce chip un adevăr poate lua locul acestei miciuni?... In ce chip usurpatorii pot fi împiedecaţi de a pune stăpânire pe o putere care de drept se cuvine numai opiniei publice adevărate şi care trebue exercitată prin oameni cărora aceasta le-a dat o anume împuternicire? Aceasta e una din cele mai de căpetenie .chestiuni ale timpului nostru şi osebitele cârmuiri, de secole i-au tot căutat şi-i caută în zadar deslegarea. Nici vorbă, e un mijloc foarte uşor, acela de a mărgini libertatea presei; mijlocul acesta însă nu duce la scop, şi afară de asta e imoral, pentru cuvântul că pune bunul plac al unui slujbaş în locul bunului plac al unui ziarist. E cu neputinţă ca prin

legi să se aducă vreo atingere libertăţei cugetărei; împiedicându-se omul de a spune verde ceeace cugetă nu se face altceva decât se face mai prielnică viaţa prefăcătoriei şi a minciunilor universale. Statul însă are dreptul să oprească pe un individ de a vorbi în numele tuturor, atunci când el ar trebui să vorbească numai în numele său propriu; vorbind în numele tuturor el dă ideilor sale personale o greutate şi o însemnătate pe care n'o au în nici un fel. Să nădăjduim că va veni vremea când toţi cititorii vor fi destul de culţi şi destul de'n stare să judece spre a face ei înşişi deosebirea trebuincioasă între un glas izolat şi între cuvântul plin de putere strălucitoare al opiniei publice. Atunci se vor citi numai foile în cari opinia publică va fi în adevăr înfăţişată şi nu vor fi luate'n seamă cele în cari un ambiţios sau un vanitos îşi înşiră palavrele; atunci singurii ziarişti cari vor avea înrâurire vor fi acei pe cari poporul îi va recunoaşte, şi cărora pentru frumoasele însuşiri ale minţii şi ale caracterului lor, le va da dreptul să propovăduiască, să înveţe, să judece; ceilalţi, cari nu vor avea recunoaşterea de mai sus, însuşindu-şi pe nedrept un rol public, vor stârni numai batjocura împrejurul persoanei lor. Atunci însă va fi de prisos şi mărginirea dreptului da a practica medicina—drept ce se acordă numai celor ce au obţinut o diplomă specială,—pentru cuvântul că oamenii vor avea destulă judecată şi se vor duce la adevăraţii oameni de ştiinţă, ocolind şi trecând cu vederea pe înşelătorii cari-şi trâmbiţează grozăvia. Atunci şi o bună parte din legile azi în fiinţă vor ajunge de prisos, pentru cuvântul că de obiceiu

ele n'au altă menire decât ca inteligenţa deplină a legislatorului să ţină locul inteligenţei nedesăvârşite a cetăţenilor. O intervenire cât de puţin proteguitoare a legislaţiei e trebuincioasă, în aşteptarea ca instrucţiunea şi puterea obştească de judecată să ajungă la această înălţime ideală. Nu trebuie luată însă nici o măsură de oprire ori de mărginire împotriva broşurilor, a afişelor murale, ori a foilor libere în cari individul se înfăţişează publicului sub numele său propriu ori sub răspunderea şi garanţia unui editor sau a unui tipograf, cerând aprobarea pentru nişte vederi ce-i aparţin individual; orice om trebuie să poată vorbi în felul acesta către concetăţenii săi şi să le spună tot ce-i trece prin gând asupra osebitelor chestiuni. Dacă cumva vatămă cinstea vreunui cetăţean, calomniându-l, calomniatorul trebuie să fie constrâns să dea mulţămită calomniatului, făcând o rectificare de o întinsă publicitate, cum ar fi, de pildă, inserarea acesteia vreme de mai multe luni de zile, în toate ziarele unui oraş ori ale unui ţinut, ori prin publicarea prelungită tot atâta vreme a unor afişe murale cu cuprinsul sus arătat şi prin dese înştiinţări pe pieţele publice; calomniatorul, dacă n'are mijloace să plătească cheltuielile cerute de publicitatea aceasta, să fie osândit la o îndelungată muncă silnică de pe urma căreia să primească banii de care are nevoie.

Cât priveşte scrierile periodice, cari se adresează unui număr de cititori asigurat prin abonamente, scrieri cari alcătuiesc un fel de tribune pentru cei ce cunosc ideile arătate în ele, lucrurile trebuie altfel orânduite. O asemenea tribună e un aşezământ public, şi,

ca orice aşezământ public care are vreo însemnătate pentru binele fizic, intelectual sau moral al cetăţenilor, ea trebuie pusă sub controlul public. Când vrei să înfiinţezi, de pildă, o şcoală publică, o farmacie, un spital, ori un teatru, trebuie să dobândeşti o încuviinţare, pentru care eşti dator să 'ndeplineşti o sută de cerinţi la cari eşti îndatorat, pentru ca publicul să nu sufere din aceasta. Un ziar ar trebui să fie cel puţin asimilat unui asemenea aşezământ.

Spre a putea întemeia un ziar şi spre a-l putea îndruma, ar trebui să ţi se ceară să ai o încuviinţare dată nu după placul nu ştiu cărei autorităţi, ci printr'un mandat al poporului. Ar trebui statornicită o lege care să ceară candidatului la o împuternicire, la un mandat de redactor, să aibă o vârstă anumită, vârstă la care să fie cu mintea coaptă, să aibă purtare care să nu lase nimic de dorit şi să dea o dovadă de o anumită cultură. Numai cel care întruneşte aceste condiţiuni să aibă dreptul să se înfăţişeze înaintea concetăţenilor săi cerându-le să-l aleagă redactor. Alegerea aceasta să se facă cu majoritatea de glasuri a alegătorilor. Ziaristul, din clipa când va fi stăpânul mandatului de redactor, va putea să scrie ce va poftì; îndată însă ce va fi osândit pentru calomnie, acest mandat se va lua; ziaristul redactor va fi dator să-şi înouiască acest mandat, la un anume timp—de pildă la 10 ani—printr'o nouă alegere populară. Am izbutì în chipul acesta, să facem ca un candidat—om necunoscut sau având idei cu totul neplăcute concetăţenilor săi, să aibă piedici de neînvins întru alegerea sa ca redactor, iar nenorocitul candidat să aibă tot-

deauna putinţa de a lucra pentru ideile sale ca scriitor independent. In adevăr, în această stare, cel care are un asemenea mandat, căutând un ziar, va avea de luptat cu mai puţine greutăţi decât cum luptă azi un doctor, un profesor, ori un inginer, să-şi găsească, cel dintâiu clienţi, cel d'aldoilea o catedră, iar cel din urmă un serviciu la construcţia drumurilor de fier. Mandatul dat ar fi bun pentru cercul administrativ al cărui centru l'a eliberat, prin urmare pentru toată ţara —dacă acest centru e capitala ţării — ori pentru un judeţ—dacă mandatul e eliberat de alegătorii capitalei acestuia

Nici o pricină nu mi-arată nevoia de a intra aci în alte amănunte, asupra acestei chestiuni, de a formula, de pildă, un proiect de lege. N'am voit decât să schiţez în linii largi un sistem a căruia înfăptuire ar da în adevăr ziaristului dreptul de a vorbi în numele tuturor,—şi asigurându-i aceiaş stimă de care se bucură judecătorul, profesorul, reprezentantul poporului ar însărcina poporul să facă din el împuternicitul său. Abia după înfăptuirea acestui sistem presa va fi ceea ce pe nedrept pretinde că e astăzi „organul legitim al opiniei publice“ şi pe drept ea va ocupa atunci în civilizaţie locul cel mare pe care azi îl ţine doar prin usurpare.

II

Dacă în mijlocul civilizaţiei noastre se păstrează cu stăruinţă una din rămăşiţele cele mai ciudate ale unei civilizaţii peste al cărei punct am trecut de multă

vreme,—vreau să vorbesc de duel — pricina e supunerea pe care o au aproape toți oamenii față de opinia publică Duelul e o dovadă că instinctul de conservare al individului e mai slab decât instinctul social al acestuia; dacă cel dintâiu instinct ar fi mai puternic, niciodată un om nu s'ar expune singur la o vădită primejdie de moarte, primejdie pe care-o poate înlătura cu ușurință, și aceasta numai din pricină că dorește ca egalii săi,—cari egali, luați în parte, fiecăruia nici nu-i pasă de treaba asta—să urmeze a avea o bună idee despre el și să-i recunoască dreptul de a ocupa un loc printre ei. Duelul e negarea tuturor principiilor cari alcătuiesc temelia civilizației din ziua de azi; el nu-i datorit decât unei izbucniri, unei țâșn ri a sălbăteciei în așezămintele noastre publice și sociale, oricât de 'naltă ar fi starea la care ele au ajuns.

Desigur că, la începuturile lui, duelul era ceva firesc și 'ndreptățit. El aparține celor dintâiu fenomene antropologice sau mai bine zis zoologice, și nu-i decât cea mai simplă înfățișare a luptei pentru traiu în care vedem obârșia oricărei dezvoltări. De mult, când în urmărirea îndestulărei unei oarecari trebuinți sau a unei toane, un om găsea că un alt om îi stă piedică în cale, omul primitiv căuta să pună pe fugă sau să răpună pe cel ce voia să-i ia femeea dorită de el, pe cel lipsit care-i fura poamele, pe cel care năvălea în peștera unde el își avea culcușul, ori pe cel care locuia într'o peșteră mai încăpătoare și mai călduroasă.

Lupta aceasta avea un caracter foarte serios și orice armă găsită era o armă bună. Pe atunci cel mai tare

îl strîngea de gât pe cel mai slab, cel mai viclean își bătea joc de cel mai prostănac, omul care sta de de veghe îl surprindea pe cel nebăgător de seamă pe când acesta dormea. Dacă omul se expunea să se piardă cu desăvârșire, să piardă tot ce avea și să-și piardă viața, el urmărea nimicirea vrășmașului. Odată cu statornicirea stării juridice, încetă această stare în care omul, dacă nu voia să piară, trebuia să fie cel mai tare în toate împrejurările și împotriva tuturor oamenilor. Nici vorbă, puterea e și acum temelia dreptului, și acesta, dreptul adică, își are cele mai adânci rădăcini în faptul că cel mai slab trebuie să se supună celui mai tare și să-i rabde stăpînirea. Procesul transformărei dreptului natural al celui mai tare în dreptul societăței civilizate constă tocmai în aceea că dreptul dintr'un început individual al puterei e ridicat la principiul general a cărui punere în lucrare nu mai atârnă de puterea unui individ. De mult, sălbaticul zicea: „Lucrul ăsta e al meu, fiindcă am fost destul de puternic de-am pus stăpânire pe el și nimeni nu poate să mi-l ia, fiindcă-l omor pe cel care ar încerea s'o facă". Afirmarea aceasta era dreaptă dacă cel care o făcea avea puterea s'o împlinească; ea era însă falșă dacă vrășmașul său era mai puternic decât el. Civilizația cînd veni, generaliză această afirmare și zise: „Lucrul ăsta e al tău și nimeni n'are drept să ți-l ia". De atunci, afirmarea era adevărată 'n toate cazurile. Dreptatea ei nu mai atârna de puterea celui care voia s'o îndeplinească. Dacă individul era prea slab ca să-și poată apăra proprietatea împotriva unui vrășmaș mai puternic, el chema în ajutor societatea și aceasta era

totdeauna mai puternică decât individul cel mai voinic. Individul nu numai că nu mai e nevoit să-şi apere dreptul prin puterea sa personală, dar nici nu mai poate s'o facă fiindcă ar fi să nesocotească legea fundamentală a societăţei, care nu-şi îngădue decât sie-şi să apere principiile juridice statornicite de ea şi care opreşte pe individ de a se apăra singur.

Duelul a rămas cu desăvârşire neatins de această desvoltare a dreptului. Legea ocroteşte proprietatea, dar nu ocroteşte viaţa. Nici obicinuinţa nici dreptul nu'ngădue unui om să ia ceasul dela brîul altuia; obicinuinţa însă îngădue şi dreptul scris nu opreşte decât de formă ca acelaş om, dacă ştie să tragă mai bine cu pistolul ori să împungă cu sabia, să omoare pe un altul; totuşi, cine nu crede şi cine nu ştie că viaţa e un bun mai de preţ decât un ceasornic? Atâta vreme cât oamenii au crezut în Dumnezei în carne şi oase şi într'o orânduire a lumei statornicită de ei, duelul încă mai avea oarecare înţeles. Atunci, în teorie, el nu însemna puterea pumnului (Faustrecht); cei doi luptători şi martorii lor veneau la locul ales pentru duel nu cu credinţa că cel mai tare are să ucidă pe cel mai slab, ci cu încredinţarea că Dumnezeu va face ca izbânda să fie de partea dreptului, şi că vrăşmaşul nedrept are să se lupte nu cu un protivnic omenesc care poate fi mai slab, ci cu puterea suprafirească a stăpânului şi judecătorului universal. Intemeiat pe un asemenea fel de a vedea, duelul nu mai era o izbândă a puterei, ci un aşezământ juridic. Intr'o societate care nu crede în Dumnezeu, însă, şi nici în interveniri suprafireşti în afacerile personale, carac-

terul acesta juridic se pierde. Duelistul inteligent ştie că lângă el nu-i nici o ocrotitoare putere nevăzută, chiar când se luptă pentru un drept al său şi nu se teme că se împotriveşte lui Dumnezeu când trage sabia pentru o cauză nedreaptă. Duelul nu mai e decât o neruşinată sofisticare a tuturor principiilor de drept şi o făţişe proclamare a legii primitive care nu face nimic altceva decât pune viaţa celui mai slab în mâna celui mai tare.

In atitudinea sa faţă de duel, societatea e cu desăvârşire inconsecventă, aşa cum e faţă de toate celelalte nebunii ale sale, faţă de toate celelalte prejudecăţi. După logică, dacă ea nu numai că îngădue, dar chiar cere revenirea membrilor săi la ideile sălbatecului antropofag, ameninţând viaţa celor cari nu-i sunt pe plac, ar trebui să ia măsuri, cel puţin, ca lucrul acesta să se petreacă în condiţiunile vechei vremi de sălbătecie. Dacă civilizaţia e nesocotită când e vorba de lucrul cel mai de căpetenie, săvîrşim un fapt caraghios când o mai ţinem în socoteală în alte împrejurări, mărginindu-ne libertatea de mişcare.

Mi se lasă să aleg dacă vreau să fiu un om civilizat ori o Piele-Roşie ;—dacă mă hotărăsc să fiu o Piele-Roşie, apoi trebue să fiu Piele-Roşie din toate punctele de vedere. Atunci, într'o luptă pe care o am cu un protivnic al meu, vreau să am drept să întrebuinţez toate mijloacele pe cari pot să mi le pun la îndemînă. Mă tem, poate, că n'o să am puterea să mă lupt cu el altfel, şi vreau să am dreptul să-i înfig cuţitul în spate; vreau să am drept să dau foc casei în care locueşte şi să-i tai protivnicului meu gâtul când l-oi

prinde într'o adunare sgomotoasă. Port eu grije de mine, căci mă tem de el şi aştept să se poarte faţă de mine la fel. Să-şi ia şi duşmanul meu măsuri şi să se păzească cât va putea mai bine. Pe ce principiu se bizuie societatea vrând să mă împiedice pe mine de a întrebuinţa felul acesta de luptă şi nelăsându-mă să-mi fac tovarăşi de luptă din foc şi din atacul pe neaşteptate? Desigur că nu se bizuie pe starea juridică existentă, fiindcă dacă această stare ar fiinţa, şi dacă ar avea vreo însemnătate, ea ar trebui înainte de toate să facă cu neputinţă ca doui oameni să se ameninţe unul pe altul cu o lovitură mortală, pentru o pricină mai totdeauna neînsemnată, pentru un adevărat fleac.

Dar iată, asta e vorba, societatea nu recunoaşte logica. Societatea-ţi porunceşte să-ţi aperi viaţa, dar nu lasă ca apărarea asta a ta să fie o apărare cum se cade. Ca şi Pielea-Roşie, duelistul trebue să pună la mijloc viaţa sa proprie, dar n'are dreptul pe care-l are Pielea-Roşie, dreptul de a asculta de toate sugestiile instinctului său de conservare personală. Atâta poate face: să rămână jumătate animal sălbatec şi jumătate om civilizat, om subţire. Aşa găseşte cu cale societatea, în înţelepciunea şi dreptatea sa. Să ne închipuim că un derbedeu s'a purtat necuviincios cu tine; nici vorbă că lucrul cel mai bun pentru tine e să-l dispreţuieşti sau cel mult să-l pui la locul lui cârpindu-i o palmă. Nu poţi să faci asta însă. Trebuie să provoci pe obraznicul de mai sus, primejduindu-ţi viaţa. Iată însă că tu ţi-ai petrecut viaţa în mijlocul vrafurilor de cărţi, şi singura armă omorâtoare pe care

ai pus tu mâna vreodată sunt foarfecile de unghii, pe câtă vreme obraznicul, e o haimana care de când era copil şi-a petrecut viaţa prin sălile de scrimă şi de tragere la semn; n'ai noroc şi eşti în adevăr de plâns, dar n'ai încotro, vrând-nevrând trebuie să te baţi. Ai datorii sfinte pe lumea asta, eşti sprijinul şi nădejdea singură a familii tale; de s'o întâmpla cumva să te prăpădeşti, nevasta şi copiii ţi se vor prăpădi, pe câtă vreme obraznicul n'are nici nevastă, nici copii, ori dacă are, e bogat şi nu-i prea pasă;—ca atare, pe locul de întâlnire el îşi primejduieşte doar propria-i viaţă, nu şi pe a celor cari-i sunt scumpi. Ce-are aface? astea toate nu-s nimic; decă nu vrei să fii un mişel, un om fără cinste, trebuie să te duci să te baţi, să omori ori să mori. Milă şi ajutor în zadar ai să aştepţi de la semenii tăi, dacă s'o întâmpla să cazi lovit, dacă femeea ta va cerşi în stradă, dacă fetele tale vor ajunge femei pierdute, dacă fiii tăi vor ajunge rău-făcători, sau dacă vor muri toţi de foame. Dacă însă, gândindu-te la toate acestea, n'ai să vrei să te duci să-ţi primejduieşti viaţa, să ştii că te scuipăm toţi, te scuipăm în obraz, aşa cum meriţi.—Iată ce spune societatea, iată cari sunt ideile ei; şi omul care vrea să trăiască în mijlocul ei trebuie să se plece în faţa acestor sălbatece idei.

Desigur că militarismul e cea dintâi pricină care face ca duelul să se păstreze. Faptul că tocmai în armatele permanente duelul e o lege anume, nu e o simplă întâmplare, cum de asemenea nu e o întâmplare faptul că ofiţerul care nu se bate cu aceeaş uşurinţă cu care ar aprinde o ţigară e alungat cu ru-

şine din sânul armatei. Războiul e un apel la putere spre a înăbuşì dreptul, şi ca atare se săvârşeşte o înlăturare a civilizaţiei — pentru vremea cât dăinuieşte ca aşezământ ori ca fapt, — şi o întoarcere la ideile din vremea barbariei. Intru cât poate fi de mirare faptul că oamenii al căror meşteşug e războiul sunt îndemnaţi uneori să strămute principiile meşteşugului şi în viaţa lor particulară, făcând din sabie şi revolver singurul cod al legăturilor lor sociale, precum din puşti şi tunuri au făcut singurul cod al legăturilor dintre naţiuni? Dar găsim putinţa de a ne ridica şi împotriva acestui foarte grosolan argument. Mijlocul cel mai bun prin care poţi arăta limpede neghiobie şi o poţi răsturna e acela de a o cerceta întru cele mai din urmă urmări ale sale.

Să ne închipuim că un om hotărât primeşte provocarea, şi după ce printr'un mijloc oarecare l-a făcut pe protivnicul său să nu mai poată lupta, se lasă să fie arestat şi când vine în faţa judecătorului, vorbeşte astfel: „Eu nu sunt un vânător de reni din vârsta de piatră; eu sunt un om civilizat şi ideile mele sunt ideile civilizaţiei. Mă închin înaintea legii şi socot pe judecător ca singura fiinţă care are dreptul şi îndatorirea de a aplica legea şi de a pedepsi încălcările acesteia. Dar a venit un om care m'a făcut să mă văd nevoit să-mi fac eu singur lege, să fiu eu singur lege, să fiu eu propriul meu judecător şi să caut singura mea ocrotire în armele mele. Intr'un cuvânt, omul acesta, care mi-a declarat războiu, a înlăturat pentru mine condiţiile normale ale traiului civilizat. Ce eram să fac altceva decât să primesc de-

claraţia de războiu?... Războiul cu el însă l-am făcut tocmai cum scrie în cartea întrebuinţată la războaiele dintre popoarele civilizate. Sarcina diplomaţiei unui popor care are un războiu e aceea de a-i găsi tovarăşi cari să-l sprijine. In căutarea mea de tovarăşi trebue să mă felicit pentru izbânda mea diplomatică. Am izbutit să fac o tovărăşie cu doui luptători de circ, cu trei maeştri de arme şi cu cinci ţintaşi fără pereche. Am îndeplinit astfel cu sfinţenie datoria pe care o are căpetenia unei armate, de a se înfăţişa pretutindeni cu puteri mai mari decât ale vrăşmaşului. Izbânda e totdeauna de partea celui care se mişcă mai repede şi lucrează mai cu dibăcie. Mobilizarea mea a fost mai repede decât aceea a duşmanului meu pe care, împreună cu tovarăşii pe care mi i-am ales, l-am apucat tocmai când el se aştepta mai puţin la una ca asta. Mi-a venit să râd când l-am auzit plângându-se în gura mare că nu l-am înştiinţat că am de gând să vin. In nici un manual modern de ştiinţă militară n'am găsit scris că se obişnuieşte să ne anunţe ceasul când luptătorii se obicinuieşte să se anunţe; cum se întâmplă totdeauna, Dumnezeu a fost de partea batalioanelor mai puternice. L-am apucat rău de tot pe vrăşmaş; puteam să-l şi omorâm, dar n'am făcut-o fiindcă voiam să fim până la sfârşit nişte luptători civilizaţi. Invinsul nostru a trebuit să plătească un tribut, a trebuit să îndure cheltuielile mele de războiu, adică răsplata tovarăşilor mei şi să dea câteva sticle de vin. L'am ocupat, adică l-am ţinut sub tăria pumnilor noştri până când a îndeplinit toate cele de mai sus. I-am dat drumul, l'am slăbit, atunci când a

plătit întreaga indemnizaţie de războiu. Iacă tot ce am făcut. Am fost nevoit să fac un războiu particular şi în această împrejurare m'am folosit de regulile cunoscute, făcându-l cu diplomaţie, cu strategie şi cu despăgubiri băneşti".

Cu siguranţă că un om care ar face aşa ceva ar fi osândit pentru silnicie, ori pentru rănire corporală. Dar n'are aface; orice propăşire se înfăptuieşte cu jertfe. Pentru libertatea cugetării, atâţia şi atâţia oameni s'au lăsat să fie arşi de vii şi chinuiţi ca vai de ei.

Câteva jertfe nu sunt cine ştie ce lucru mare, dacă ele sunt preţul cu care se poate răscumpăra izbânda civilizaţiei asupra barbariei şi a judecăţei asupra prostiei. Dacă s'ar găsi într'o ţară o sută de oameni serioşi şi hotărâţi cari să se jertfească astfel şi să arate că duelul nu-i decât o neghiobie în zilele noastre, am vedea pierind un obiceiu pe care, deşi vremea noastră de drept şi de civilizaţie îl mângâie cu dragoste, el îşi are obârşia în cea mai sălbatecă barbarie.

III

Câte minciuni mai mărunte pătrund şi învăluesc toată viaţa noastră, alături de minciunile cele mari! Asemenea unor mucegaiuri, ele duc pretutindeni descompunerea şi putrezirea, căci nici nu se poate altfel. Cum ar putea cineva să păstreze un caracter de om cinstit, şi cum ar putea fi cinstit faţă de oamenii care-l înconjoară, cum ar putea trăi întru adevăr în viaţa sa particulară când el deschide ochii şi se face

mare în minciună, cînd e neîncetat înconjurat de minciuni, când oridecâte ori deschide gura sau intră în legătură cu vreun aşezământ politic ori social el trebuie să spună o minciună, când are obiceiul să vorbească şi să lucreze totdeauna altfel decât cum simte şi cum judecă, când contrazicerea dintre convingerile sale şi înfăţişarea din afară a vieţii a ajuns să i se pară lucru firesc, când el socoate că făţărnicia e o prevedere trebuincioasă în lume şi o datorie cetăţenească? Pretutindeni, omul nu face altceva decât minte; el minte la preumblare ca şi în salon, minte la biserică precum minte la o adunare a alegătorilor, la biuroul de stare civilă, ori la Bursă.

Minciuna e caracteristica tuturor raporturilor sociale. Intemeerea acestor raporturi e bazată pe instinctul de solidaritate şi pe sociabilitatea omului. Ele s'au născut din dorinţa ce o simte omul de a se împresura de tovarăşi de neamul lui şi din aceea de a înlătura singurătatea, ca fiind o stare împotriva firei. Chiar formele legăturilor sociale lasă să se vadă această obârşie. Ele arată toate mai întâi plăcerea pe care o simte omul aflându-se în tovărăşia altor semeni ai săi, şi apoi dragostea unuia pentru altul. Când te 'ntâlneşti cu un cunoscut îl saluţi, adică în arăţi dorinţele tale ca el să fie fericit. Omul care primeşte vizita altora, se arată fericit, îl roagă pe musafir să mai rămână, iar la plecare îi cere să mai vină pe la el cât mai curând. Se dau serbări spre a produce musafirilor deosebite plăceri; li se dau ospeţe, li se fac daruri. Dacă li se întâmplă ceva vesel ori trist se grăbesc să se ducă unii la alţii să se felicite ori să se

mângâie. Dacă vreunul se întâmplă să nu fie văzut mai multă vreme, ceilalţi îl vizitează spre a se asigura de sănătatea sa şi spre a vedea dacă n'are nevoie de ceva. Aceasta e însemnătatea teoretică a obiceiurilor ce le vedem zilnic în societate. La drept vorbind însă, aproape fiecare atingere a unui om cu celalt e o prefăcătorie şi o minciună. Ii dorim ziuă bună unui om întâlnit pe drum, şi nu ne-ar părea rău de loc dacă am auzi că şi-a rupt amândouă picioarele. Poftim pe un musafir să mai dea pe la noi cât de curând şi când dăm cu ochii de el avem acelaş simţimânt ca şi cum fără să vrem am atinge un şarpe. Punem la cale serbări la cari poftim oameni pe cari-i dispreţuim, pe cari-i urâm, pe cari-i dăm dracului de o mie de ori, sau de cari, în cel mai bun caz, ne sinchisim atât de mult încât nu ne-am osteni măcar să mişcăm mâna, dacă cu preţul acesta ar fi să le facem o plăcere. Ne lipsim de vremea pe care mult mai bucuroşi ne-am petrece-o dormind, şi ne ducem la serbările altora, unde, la sindrofii. ne pierdem vremea în palavre prosteşti; zâmbim plini de bună-voinţă ascunzându-ne un îndrăcit căscat; ne aducem unii altora o sumedenie de laude din cari singuri nu credem nicio vorbă; îi mulţumim cu recunoştiinţă stăpânei casei, pe când în gând o dăm dracului de o mie de ori; asigurăm pe gazdă de statornicul, nestrămutatul nostru devotament şi a doua zi dimineaţă poruncim slugilor să-i închidă uşa, dacă vine să ne ceară vreun serviciu însemnat. Numai din pricină că le suntem datori o vizită, suntem musafirii unor oameni pe cari-i dispreţuim; la Crăciun şi in

atâtea alte împrejurări facem daruri, arătându-ne, pe drept, necazul că trebuie să ne cheltuim paralele; trăim într'o aparentă intimitate cu oamenii despre cari credem şi spunem lucrurile cele mai rele cu putinţă, şi cari oameni ştim bine că au aceleaşi simţiminte şi aceeaşi purtare faţă de noi. Viaţa socială, care în teorie întregeşte viaţa individului şi măreşte buna stare a fiecăruia, din pricina acestei lipse de sinceritate devine un izvor de statornică strâmtorare şi nemulţumire; de câte ori venim în atingere cu oameni de ai noştri, aducem acasă, odată cu noi, plictiseala, nemulţumirea, pisma, dispreţul, zăpăceala ori batjocura, cu alte cuvinte venim plini de simţimintele cele mai neplăcute şi mai apăsătoare.

Cu toate acestea, singuri şi de bună-voie ne osândim la asemenea neplăceri, iar cea mai mare parte a aşa numitelor clase de sus se istovesc cu totul în viaţa aceasta de lume, care viaţă, ei ştiu bine că nu le poate da nici bucurii, nici imbolduri, nici tărie morală. Ce-i împinge oare, ce-i sileşte să joace această ostenitoare şi ne-mai-sfârşită comedie în care trebuie să zâmbească atunci când vor să scrâşnească din dinţi, în care trebuie să fie îndatoritori cu oameni pe cari nu-i pot suferi? Numai egoizmul, el care stă la temelia tuturor aşezămintelor din ziua de astăzi. Unul mai urmăreşte cine ştie ce scopuri mari, aleargă pe la toate serbările şi recepţiile, pe la sindrofiile de după masă şi pe la micile serate, dorind să facă cunoştinţe cât mai multe, din cari apoi să-şi facă ocrotitori, spre a găsi o partidă bună de căsătorie, spre a dobândi glorie, ori spre a ajunge la o situaţie bună,

prin slăbiciunile şi păcatele altora, mai sigur şi mai curând decât prin propriile sale merite. Altul şi-a cucerit de mai înainte o situaţie ; se osândeşte însă la osteneli şi la jertfe băneşti spre a face intrigi împotriva colegilor, sau numai spre a-i necăji, spre a face pe oameni să cunoască ce mare avere stăpâneşte el, spre a-şi aduna împrejur linguşitori, în sfârşit spre a-şi mulţumi vanitatea în toate chipurile. In mijlocul unui salon, cât ar fi de mare şi de plin, ei nu văd decât o singură persoană, şi anume persoana lor ; ei nu se gândesc decât la ei înşi-le, nu se ascultă de cât pe ei, chiar în cea mai însufleţită convorbire, cînd par că ascultă cu atâta luare-aminte la spusele altora încât ei nici nu mai ştiu că trăiesc pe lume. In acest chip, egoismul falsifică cele mai nevinovate legături dintre om şi om şi în acest chip toate formele sociale create de instinctul de solidaritate ajung să nu fie decât minciuni.

Armonie finală

Din capitolele precedente am văzut că tot ce ne înconjoară e numai minciună şi prefăcătorie; am văzut ce mai comedie adâncă imorală jucăm când intrăm în biserică sau în palatul regal, în sala Parlamentului sau a primăriei; am văzut că inteligenţa şi judecata noastră, simţimântul nostru de adevăr şi de dreptate se răsvrătesc împotriva tuturor aşezămintelor politice şi economice, împotriva tuturor formelor sub cari se înfăţişează viaţa socială şi cea sexuală in ziua de astăzi. Vreme 'ndelungată am tot cutreerat printre ruine şi printre ridicole decoruri de teatru, învăluite într'o întunecime desnădăjduitoare. E vremea ca'n sfârşit să ne întărească şi să ne mângâie lumina şi priveliştea unui adăpost prietenos.

Toţi oamenii civilizaţi se întristează adânc la vederea contradicţiei dintre noua concepţie a lumei şi vechile aşezăminte şi fiecare din ei nutreşte via dorinţă de a scăpa odată de această nesfârşiţă suferinţă. Adeseori se spune şi lumea crede că ar fi două mijloace spre a regăsi pacea pierdută, şi că oricine poate alege unul din ele. Unul din ele ar fi ca omul să se întoarcă cu hotărâre înapoi, iar celalt ca omul, iarăşi cu hotărâre, să meargă înainte. E nevoie ca formele de azi să recapete fondul pe care l'au pierdut, sau ca ele să fie sfâşiate cu totul şi aruncate ca netre-

buincioase. Să se înveţe aşa dar poporul să creadă din nou; el să fie atras sau împins spre biserică; întăreăscă-se puterea regelui; facă-se să crească consideraţia pentru popi; din amintirea tuturor ştargă-se urmele pe cari le-au lăsat revoluţiile; arză-se toate cărţile scrise de liber-cugetători şi odată cu aceasta arză-se puţin şi cei cari le-au scris; nimicească-se catedrele de învăţămâet şi orânduiască-se în locul lor amvoane pentru propovăduitori; roage-se lumea, închine-se şi postească, cânte la psalmi şi plece-şi capul înaintea cârmuirii şi a stăpânilor; bucure-se la sărbătorile bisericeşti şi petreacă citind vieţile sfinţilor; întărească-şi sufletul prin poveşti morale în cari e vorba de minuni; bogatul facă pomană şi miluiască-l în deajuns pe cel sărac şi dacă acesta din urmă nu va primi tot ce-i trebuie prin aceasta, aibă răbdare până la a doua înviere când în toate zilele va sta la o masă împărătească. Fericirea se va întrona astfel din nou pe pământ; cel care va avea ceva îşi va păstra lucrul în toată liniştea, iar cel care n'are nimic va păstra nădejdea că pe lumea cealaltă va trăi mai bine; dacă cumva se va găsi vreun nemulţumit, apoi liber va fi să emigreze în vreo insulă goală, de va putea găsi vreuna undeva.

Oridacă nu, rază-se de pe faţa pământului toată spoiala de aşezăminte ce ne-au rămas din evul-mediu; poarte-se oamenii cu popii, cu pastorii şi cu rabinii ca cu nişte pungaşi de rând, dacă aşa-i socoate; alunge-se regii cu alaiu din palatele lor, dacă ei sunt priviţi drept oameni-păpuşi sau usurpatori, dărâme-se toate legile cari nu pot suferi o critică şriinţifică şi

facă-se ca în toate legăturile dintre om şi om să domnească singură judecata şi logica.

Acestea sunt cele două mijloace puse la îndemână; sprijinitorii celui dintâiu se luptă cu sprijinitorii celui dealdoilea şi singura temelie a vieţii politice şi intelectuale din ziua de astăzi o alcătuieşte o luptă desnădăjduită.

Ei bine! e o greşală punctul de plecare în această luptă dată între două tabere din care fiecare are pretenţia de a reda omenirei pacea lăuntrică. Pentru atingerea acestui scop, e un singur mijloc, iar nu două. E cu neputinţă să ne întoarcem înapoi; şi tot cu neputinţă e să rămânem pe loc. Nu putem face altceva decât să mergem înainte. Şi vom ajunge cu atât mai repede la locul de odihnă, la liman, cu cât vom da mai fuga spre el. Se prea poate ca şi sprijinitorii trecutului să dorească deopotrivă fericirea omenirei. Am putea zice chiar că toată lumea se va simţì mai bine, întorcându-se la ideile evului-mediu sau ale antichităţei. La ce le-ar folosi reacţionarilor, însă, un asemenea hatâr, de vreme ce sistemul lor nu se poate înfăptuì cu nici un chip! Nici o putere omenească nu e în stare să facă pe om să se lipsească de adevărurile a căror cunoaştere a dobândit-o. Aceasta e o urmare a dezvoltărei fireşti. Nici vorbă că neştiutor cum e, şi nerăspunzător de nimic, e mai fericit decât omul vrâstnic; el e mai frumos, mai drăgălaş şi simte mai multă bucurie trăind. Bărbat fiind, moşneag, poţi dorì bucuriile copilăriei; însă acestea odată ce s'au dus, duse sunt pentru totdeauna şi, oricât te-ai strădui să le-aduci din nou în sufletu-ţi, e

în zadar. Un om vrâstnic poate fi omorât. dar un copil nu se poate face din el. Tot aşa de cu neputinţă e să faci din omul de astăzi un om de-acum o mie sau două mii de ani. Orice cunoştinţă, orice înţelegere, i-a venit omenirei în răstimpul fireştii sale desvoltări şi ca rezultat al puterilor sale de viaţă. Iată de ce o încercare de a te împotrivì puterilor elementare ale firei ar fi o încercare tot aşa de zmintită ca şi aceea de a face ca pământul să nu se mai învârtească. Nu trebue să credem că singură întâmplarea a făcut să fie descoperite atâtea şi atâtea adevăruri ştiinţifice şi că s'ar fi putut foarte bine ca aceste adevăruri să nu fie descoperite ; toate acestea decurg din vrâstnicia, din coacerea omenirei şi n'au fost descoperite decât fiindcă omenirea ajunsese la o anumită vârstă potrivită pentru ele. Ar fi cu putinţă întârzierea acestor descoperiri şi a răspândirii lor, ar fi iarăşi cu putinţă grăbirea lor, —şi grăbirea e mai puţin de crezut decât întârzierea lor,—dar de împiedecat, aceste descoperiri nu pot fi împiedecate niciodată şi cu nici un chip. I-aşa de vădit lucrul acesta, încât e de neînţeles cum ar încerca cineva anume să-l dovedească ori numai să-l susţină cu tărie. Nici nu 'ncape îndoială că dacă vreun om s'ar apuca să dea lumii ştire că în fiecare an el poate să întinerească cu un an pe cei cari ar veni la el, stăpânirea l-ar închide numaidecât într'un balamuc. Şi cu toate astea, dintr'o pretenţie cu totul asemănătoare, un om poate face baza unui program de cârmuire, fără să fie pedepsit în vreun fel, atâta sumedenie de ascultători rămân neturburaţi când un om de Stat le dă sfatul să se întoarcă la

vechile idei teologico-feudale, dacă vor să vindece bolile vremei. Asta nu e tot ca şi cum ar spurre că poate, din oameni vrâstnici, să facă copii fericiţi, să-i întinerească adică pe oamenii copţi, cu un an pe fie care an ce trece ?

O astfel de propunere nu e o propunere serioasă; cu toate astea, e vorba de chestiuni de nespus de mare 'nsemnătate, chestiuni pe cari nu le putem privì decât cu seriositate. Să zicem că omenirea era mai fericită când ducea o viaţă stinsă şi vegetativă, în cea mai desăvârşită neştiinţă şi având un orizont intelectual plin de cele mai neghioabe superstiţii şi de cele mai mari şi mai sucite ciudăţenii ; starea asta de copilărie, însă, starea asta fericită a trecut şi a se gândi cineva sa o facă să revină e tot aşa de nefolositor pe cât de zmintit lncru. Mântuirea omenirei nu e în trecut. Ziua de azi i-i nesuferită, aşa dar are tot dreptul să privească în viitor, punându-şi nădejdea'n el. Precum am putut vedea, ceeace face ca prezentul să fie nesuferit, e sfâşierea lăuntrică a fiecăruia dìn oamenii civilizaţi ; e depărtarea mare dintre gândul şi fapta noastră, dintre simţimintele noastre şi chipul cum le manifestăm, e veşnica nepotrivire dintre fond şi formă. Indatorirea de a duce două vieţi, una în afară şi alta lăuntrică, două vieţi cari sunt într'o statornică ciocnire, are ca urmare o cheltuială de putere morală care-l nimiceşte pe om şi-l istoveşte, el neavând putinţa de a cheltuì cât i se cere. Ne simţim arzând de nerăbdare şi foarte nenorociţi că nu putem răspunde 'n chip mulţumitor glasului lăuntric care ne'ntreabă de rostul a tot ce facem, şi

ne simţim cu atât mai nenorociţi şi mai nerăbdători, cu cât n'avem putinţa să impunem tăcere acestui glas. Pacea şi odihna nu ne sunt cu putinţă din pricina nesfârşitei lupte ce se dă 'ntre convingerea şi făţărnicia noastră, luptă care ne turbură fără 'ncetare. Aceasta e starea noastră. Starea aceasta 'nlătură cu desăvârşire putinţa oricărei fericiri, de oarece aceasta cere mai întîi de toate pacea lăuntrică, un suflet a cărui linişte nu-i turburată de apăsătoare lupte şi sfâşieri.

Nirvana, chipul sub care-şi înfăţişează indienii fericirea, are un înţeles plin de adâncime. *Nirvana* e liniştea desăvârşită; ea e destinderea aceea nespus de plăcută a spiritului, stare care se produce când acesta n'are nici dorinţi, nici aspiraţii, când nu percepe în afară de el nici un punct care să-l atragă sau să-l respingă. O asemenea stare e o desăvârşită fericire pe care nu şi-o poate 'nchipuì omul civilizat care e veşnic prada unui vârtej de gânduri. Numai în două chipuri cineva poate ajunge la această stare: printr'o neştiinţă desăvârşită, când adică mintea e lipsită de organele sortite a percepe punctele de atracţie sau de respingere ce s'ar fi aflând în afară de el, sau printr'o ştiinţă desăvârşită, când adică mintea a ajuns la o dezvoltare aşa de'naltă şi aşa de largă în cât în afară de ea nu se mai pomeneşte un singur lucru, cât de mic, care ar putea-o hotărî să facă vreo mişcare, să-i trezească vreo dorinţă, vreo aspiraţie ori vreo grije. Nici vorbă că o asemenea stare e un ideal de ne'mplinit pentru om; acesta niciodată nu va putea ajunge să stăpânească toate

adevărurile, să reducă la legi simple toate fenomenele—atât de încurcate—şi să fie a tot-ştiutorul căruia feluritele fenomene universale să i se pară o 'nlănţuire de fapte chibzuite şi fireşti. Cât despre cealaltă stare—starea de neştiinţă—el a trecut de mult de ea. Omul nu mai e neştiutor, vede fenomenele cari se petrec în afară de el, aleargă după adevăr, caută să ştie, şi, înfrigurat tinde spre o ţintă care-l chiamă şi la care el crede că odată ajuns va găsi liniştea. Cel mai rău lucru pe care-l poate face omul într'o asemenea 'mprejurare ar fi să-şi înăbuşe avântul şi cu sila să se'mpotrivească puternicei atracţii a dezvoltării sale fireşti. Lupta aceasta, pe lângă că e o faptă nechibzuită, dar e şi nespus de obositoare şi de dureroasă. Oportunismul aşa de răspândit printre noi, se 'ngrozeşte de hotărârile tari şi adânci şi vrea să ţină 'ncătuşată în ghiarele minciunii omenirea însetată de adevăr, şi, în lupta ce se dă între vechile aşezăminte şi ideile noui le apără pe acelea fără să aducă vreo păgubire acestora. El e duşmanul cel mai îndârjit al rasei omeneşti şi al moralei laolaltă.

Mai 'nainte ca orice alt lucru, omenirei îi trebuie putinţa de a trăi următor felului său de a vedea. Vechile forme trebuie să piară şi să facă loc altora, cerute de judecată; individul trebuie să ajungă din nou cinstit şi adevărat, vindecându-se de dureroasa sa sfâşiere lăuntrică. Nici vorbă că prin aceasta omul încă nu va ajunge la starea de *nirvana*, la pacea lipsită de orice încordare, la mulţumirea făr'de nici un dor; starea aceasta de fericire desăvârşită e ceva ce nu se poate 'mpăca cu starea de *viaţă organică*,

stare care e sinonimă cu *dezvoltare*. Dezvoltarea cuprinde 'n ea înțelesul unei strădanii spre o stare nouă, neajunsă încă, ca urmare a unei nemulțumiri pricinuite de starea ajunsă; şi lipsa de mulțumire e ceva cu totul protivnic simțimântului de desăvârşită fericire; cu atât mai mult trebuie să simtă individul această lipsă de mulțumire, cu cât el e o parte din marele tot — din specie — şi cu cât prin dezvoltarea sa el nu lucrează atât pentru sine cât lucrează pentru această totalitate.

De rezultatele strădaniei sale de a se îmbunătăți, nu e el cel care se foloseşte, ci scoborâtorii săi; fiecare generație în viață luptă pentru cea care va veni după ea, fiecare organizm în parte luptă pentru întregul lor; prin urmare individul niciodată nu poate avea simțimântul desăvârşirei definitive, simțimântul împlinirei propriului său ideal şi al răsplatei străduinței sale. Bănuind că noi am putea concepe un asemenea simțimânt, el ar trebui să fie simțit numai de specie, fiindcă ea e un tot, şi niciodată de individ; acest simțimânt nu va exista poate decât într'o vreme când omenirea va fi pe o treaptă ideală de dezvoltare şi va fi atunci o caracteristică obştească a speciei întregi. Dacă însă omului nu-i e cu putință să simtă fericirea desăvârşită, individul poate cel puțin să fie următor instinctului său de dezvoltare şi poate să simtă că se îndreaptă spre ținta sa care e idealul. Simțimântul că se apropie de ținta dezvoltărei sale e chiar de pe atunci un înainte-gust al ajungerii la această țintă şi poate ține locul fericirei desăvârşite, care nu se poate dobândi. Tot aşa, un om care arde

de nerăbdarea de a ajunge la un anume loc, se simte liniştit şi împăcat când un tren îl duce repede spre ţinta călătoriei sale.

Până aci putem ajunge. Trebuie, însă, să nu punem piedici artificiale popoarelor civilizate care tind spre propăşire şi să le facem astfel dezvoltarea mai grea şi mai apăsătoare sprijinind şi apărând instituţiile învechite cu cari ele au rupt. Aceste aşezăminte nu pot fi scăpate de pieire; ele se vor nimicì în cel mai scurt timp şi e o binefacere să ajuţi să piară numaidecât un lucru sortit pieirei, ori să-i scurtezi cât mai mult cu putinţă lungile şi neplăcutele ceasuri ale măcinărei ce aduce prăbuşirea; în adevăr în această vreme trebuie să înotăm prin noroiu, suntem acoperiţi de praf, şi la fiecare clipă grinzile desfăcute ameniţă să se prăbuşească asupră-ne. Ne aflăm acum în mijlocul acestei periode de prăbuşire şi relele de cari suferim sunt toate relele prăbuşirei acesteia.

Vor mai fi poate osândite la această dureroasă viaţă încă una sau mai multe generaţii ce vor veni după noi; dar în sfârşit, în cele din urmă, din această stare va răsări liniştea şi buna stare; noi suntem jertfele ce se mistuie pe rug; nouă nu ne va fi dat să călcăm în încăperile măreţului palat la durarea căruia lucrăm acum; generaţiile următoare, însă, vor locuì în acest palat, mândre, liniştite şi vesele cum nici unii din înaintaşii lor n'au fost vreodată pe acest pământ.

Omenirea tinde spre înălţare iar nu spre scoborâre; dezvoltarea sa o face mai bună şi mai înaltă, iar nu mai rea şi mai josnică cum pretind bârfitorii ei. Străbătând atmosfera curată şi limpede a concepţiunei

ştiinţifice a lumei ea-şi zăreşte idealul de dezvoltare mai limpede şi mai strălucitor decât prin nourii deşi şi prin ceaţa superstiţiei. Aceasta trebue să le-o răspundem oamenilor cari în adevăr cred că fără religie nu poate fi nici morală, nici idealism şi că nu poate fi civilizaţie fără un Stat despotic, fără o proprietate egoistă şi fără aşezământul căsătoriei duşman al dragostei. Cât priveşte pe înşelătorii cari, fără să fie încredinţaţi de trebuinţa vechilor aşezăminte, le apără numai fiindcă au nevoie să le apere, n'avem să stăm de vorbă cu ei. Binevoitorii omenirei, cei cu inima largă dar cu vederea scurtă, se arată foarte îngrijaţi de ziua de mâine, căci privind în viitor, li se pare că văd josnicie, ticăloasă desfrânare, ba chiar întoarcerea la o stare animalică; însă, fie pe pace domniile lor! O omenire care nu va avea Dumnezeu, nici despotism, nici egoism va fi o omenire nespus de mult mai bună ca omenirea care rugându-se lui Dumnezeu face asta numai cu gura şi mai rău decât dacă n'ar face-o. Propăşirea l-învaţă pe om adevăruri care pot suna rău, de prima dată, în nişte urechi cari n'au auzit altceva, în toată viaţa de până acum, decât linguşiri făţarnice. Ea îi spune omului „Tu eşti o fiinţă însufleţită, făcând parte dintr'o specie care se numeşte omenire. Şi legile cari cârmuiesc celelalte neamuri de vietăţi, tot acelea te cârmuiesc şi pe tine. In natură, locul tău e cel pe care tu ţi-l poţi cucerì printr'o nimerită întrebuinţare a tuturor virtuţilor organismului tău. Specia e un întreg mai mare din care tu faci parte, tu eşti o celulă în ea, care e un organism întreg. Viaţa ta e o parte din marea viaţă a

omenirei, şi până la moartea ta te sprijină puterea acesteia care ţi-a şi dat fiinţă; în mişcările pe cari aceasta le face, ea te ridică şi pe tine pe culmi strălucitoare, iar mulţumirile ei sunt bucuriile tale". Nici vorbă că o asemenea vorbire gâdilă mai puţin amorul-propriu al omului decât dacă un înşelător i-ar vorbi astfel: „Tu eşti ocrotitul unui atot-puternic stăpân universal, care se chiamă Dumnezeu; tu ai o situaţie privilegiată în univers şi, dacă 'mi plăteşti dijma şi asculţi de poruncile mele, apoi îţi mai poţi procura şi alte bucurii şi foloase".

Dacă însă într'o bună zi el e destul de copt spre a înţelege că e o slăbiciune, plăcerea copilărească pe care i-o aduc linguşirile vanitoase, el apucându-se să studieze doctrina progresului şi apoi pe aceea a teologiei, va socotì pe cea dintâiu ca cea mai frumoasă şi mai plină de mângâieri. Ea îi deschide cerul; în schimb însă ce legături adânci şi prieteneşti îl face să aibă cu prietenosul pământ! Ea îi înlătură legăturile cu Dumnezeu, cu sfinţii, cu îngerii, şi cu alte fiinţe închipuite pe cari nimeni niciodată nu le-a văzut, dar în schimb îi face o familie din omenirea întreagă dându-i milioane de fiinţe consângene ca neamuri cari-i datoresc iubire, ajutor şi sprijin şi această legătură obştească de solidaritate i-o întăresc toate simţurile sale. Dărâmând orgolioasa sa pretenţiune la o viaţă vecinică, îl împiedică totuşi de a se desnădăjduì de natura sa mărginită, învăţându-l să fie un neînsemnat episod în mişcarea vieţii universale, singura mişcare însemnată,—şi arătându-i putinţa unei

vieţi nemai-sfârşite în scoborâtorii ce-i vor veni pe urmă.

E drept că ea zdrobeşte morala azi în fiinţă şi întemeiată pe religiune, această morală însă e arbitrară, e fără temei şi nici mai mult nici mai puţin decât imorală; ea nu dă nici o lămurire de ce numeşte cutare lucru bun, iar pe cutare rău; după această morală, pricina pentru care faci bine e dorinţa de a-ţl dobândi un loc în raiu, iar pricina pentru care nu faci rău e teama de a nu arde în focul nestins al iadului; ea face pe om să creadă că deasupra sa e un ochiu atoate-văzător, un ochiu pătrunzător,—şi aceasta pentru ca omul să nu se lase dus în ispită şi spre a-l face ca, rău fiind în adâncul inimei lui, să aibă înfăţişarea că e om bun.

Asta-i morala religioasă, morală întemeiată pe egoism şi pe teamă de pedepse corporale, pe nădejdea fericirei raiului şi pe frica de focurile iadului. Morala asta însă-i bună pentru egoişti şi pentru mişei, ori mai curând pentru copii de cari trebuie să purtăm grije şi cărora, spre a-i face să fie ascultători, le arătăm biciul ameţindu-i şi le făgăduim zaharicale.

Inlăturând această morală care deşteaptă cele mai de rând insticte ale omului, progresul pune'n locul ei un principiu general: solidaritatea omenirei, din care naşte o morală nouă ne'nchipuit mai adîncă, mai minunată şi mai firească. Aceasta învaţă: „Fă orice lucru care foloseşte omenirei; stăpâneşte-te dela orice lucru care ar pricinui pagube sau dureri omenirei". Şi la fiecare chestiune îţi răspunde cu chibzuială. La întrebarea: „Ce este bine?" teologia răspunde: „Ceea

ce-i place lui Dumnezeu", răspuns sucit, nici vorbă,— numai dacă nu cumva Dumnezeu o fi spus ce-i place şi ce nu-i place. Iată însă că morala solidarităţei zice: „E bine ceeace, generalizat fiind, ar produce condiţiuni mai prielnice de traiu"; „Dar ce e rău?" Şi teologia iarăşi răspunde: „E rău ce a oprit Dumnezeu de a face." Morala solidarităţei însă răspunde: „E rău ceea ce generalizându-se ar produce pagube în viaţa speciei". „De ce sunt dator să fac numai bine, stăpânindu-mă de a face ceva rău?" „Fiindcă aşa vrea Dumnezeu" răspunde teologia. „Fiindcă nu poţi să faci altfel, răspunde morala solidarităţei. Specia, atâta vreme cât are putere vitală 'n ea, are şi un instinct de conservare personală, ceea ce o face să cate cele mai prielnice condiţiuni de viaţă, ocolindu-le şi înlăturându-le pe cele rele. Instinctul acesta, care la 'nceput e inconştient, se înalţă până când ajunge conştiinţă. Instinctul de conservare al speciei se va nimici şi el în ziua când puterea vitală a speciei se va fi secătuit. Incetul cu încetul vor pierì atunci ideile de bine şi de rău, nu va mai fi morală în realitate şi omenirea atinsă de o slăbiciune de nevindecat va pierì din pricina lipsei de morală. Ceeace va face ea atunci se poate numì o sinucidere în toată regula". „Care va fi răsplata sau pedeapsa ce mi se va da pentru faptele mele?" Teologia-ţi vorbeşte numaidecât de raiu şi de iad; morala solidarităţii însă-ţi spune doar atât: „Tu eşti o parte din omenire, şi ca atare prosperitatea ei e şi prosperitatea ta, iar suferinţa ei e şi suferinţa ta. Aşa fiind lucrurile, orice faci bun pentru ea şi pentru tine faci, şi iarăşi ce-i faci ei rău,

îţi faci şi ţie. Omenirea fiind într'o stare de strălucită înflorire, ea va fi raiul tău,—iar fiind într'o stare de decădere, te vei afla în iad trăind în mijlocul ei. Cum obârşia tuturor faptelor ce le săvârşeşti e instinctul de conservare personală a speciei, atâta timp cât mintea ta va fi pe deplin sănătoasă, în chip instinctiv tu faci numai bine şi tot instinctiv te stăpâneşti de a face rău. Vei începe să păcătueşti împotriva fireştii morale numai atunci când vei fi căzut victimă a bolnăvicioasei degenerări care-l şi împinge pe individ să se mutileze şi să-şi ridice singur viaţa".

Pe scurt, acesta e catechismul moralei naturale, catechismul moralei care are ca obârşie solidaritatea speciei. Omenirea a simţit în adevăr numai această singură morală; toate celelalte morale n'au fost decât făţărnicie, înşelare de sine însuşi şi alte falsificări. Morala naturală e arătată în scurt în învăţătura lui Rabbi Hillel: „Iubeşte pe aproapele tău, ca pe tine însuţi", e deasemenea arătată în învăţătura Evangheliei de a erta chiar pe cei cari ne greşesc şi în sfârşit în imperativul categoric al lui Kant. Totdeauna, cel care a căutat vreodată o bază sigură pentru morală — filosof fiind sau întemeetor al vreunei religiuni — în cele din urmă a trebuit să se oprească asupra acestui principiu veşnic care e solidaritatea; acest principiu care e un element de cea mai mare însemnătate în conştiinţa omului, e şi unul din resorturile fireşti ale faptelor sala. N'au putut dăinui şi nu s'au putut răspândi decât religiunile cari din principiul solidarităţii şi-au făcut dogma de căpetenie. Precum gazul cel uşor care ridicând aerostatul ridică totdeo-

dată toate celelalte părţi mai grele ca aerul, aşa principiul acesta veşnic în fiinţă trage după el toate celelalte dogme. Prin înlocuirea moralei teologice cu cea naturală, prin înlocuirea creştinismului cu solidaritatea, nu se face altceva decât o purificare şi o simplificare; păstrăm ceeace religia a absorbit şi şi-a însuşit din instinctele de căpetenie ale omenirei şi aruncăm la o parte învechitele învelişuri şi ascunzişuri cari-i acoper firea adevărată.

Solidaritatea însă trebuie să ajungă nu numai obârşia oricărei morale, dar şi a oricărui aşezământ. Formele azi în fiinţă sunt înfăţişarea deplinului egoism; formele ce sunt chemate să le ia locul vor fi hotărâte de solidaritate. Egoismul trezeşte dorinţa de stăpânire asupra altora, din el naşte despotismul şi răsare toată pleava de regi, de cugetători, de miniştri şi de înflăcăraţi capi de partid ce luptă pentru interesele lor; iubirea de specie ne duce spre folosul colectivităţei, spre munca pentru obşte, şi din el răsare autonomia, putinţa de a fi stăpân pe tine şi o legislaţie a cărei ţintă e binele obştesc.

Egoismul e cel care pricinuieşte cele mai apăsătoare nedreptăţi în împărţirea bunurilor; solidaritatea e menită să facă să piară aceste rele până într'atât că orice om care e în stare să înveţe şi să muncească va avea la îndemână instrucţia trebuincioasă şi pâinea de toate zilele. Câtă vreme va dăinui viaţa, atâta timp va dăinui şi lupta pentru viaţă care totdeauna nu-i decât rostul ori cărei dezvoltări şi al oricărei îmbunătăţiri crescânde ; această luptă însă va lua o înfăţişare mai omenească şi va fi, alături desfăşierea de

azi, ceea ce e războiul între două neamuri civilizate, alături de lupta între doui antropofagi care-şi rup beregăţile. Civilizaţiei de astăzi, care are drept însuşiri deosebite pesimismul, minciuna şi egoismul, eu văd urmându-i o civilizaţie întemeiată pe adevăr, pe dragostea de aproape şi de bună-stare a tuturor. Atunci, omenirea — care azi e o idee abstractă — va exista în adevăr. Ferice de generaţiile ce vor veni! Lor le va fi dat să trăiască în sânul acestei uniri frăţeşti, sincere, instruite, libere şi bune, mângâiate de dulcea şi curata suflare a viitorului şi scăldate în razele lui luminoase!

— SFÂRŞIT —